

**T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ ANABİLİM DALI**

**1923 – 1938 YILLARI ARASI
KARS MİLLETVEKİLLERİ VE MECLİS
FAALİYETLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇAĞRI COŞKUN

**TEZ YÖNETİCİSİ
YARD. DOÇ. DR. NEBAHAT ORAN ARSLAN**

KARS – 2013

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Çağrı COŞKUN'a ait "1923-1938 Yılları Arası Kars Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri" konulu tez çalışması, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

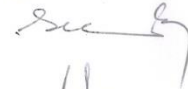
Öğretim Üyesinin Unvanı, Adı ve Soyadı

İmza

Yrd. Doç. Dr. Nebahat ARSLAN (Danışman)



Prof. Dr. Selçuk URAL



Yrd. Doç. Dr. Savaş Durmuş



Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/....../200 tarih ve
...../..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

UYGUNDUR

...../...../.....

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum, “ 1923 – 1938 Yılları Arası Kars Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri ” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

24../07/2013

Ad Soyad: Çağrı COŞKUN

İmza :



PLAGIARISM

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all material and result that are not original to this work.

24../07/2013

Name Surname: Çağrı COŞKUN

Signature :



İÇİNDEKİLER

ÖZET	1
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
KARS'TA SİYASAL HAYAT (1918 – 1920)	1
1. Milli Şuralar Döneminde Kars	1
1.1. Ahıska Hükümeti Muvakkatası.....	1
1.2. Aras Türk Hükümeti.....	2
1.3. Kars İslam Şurası.....	3
1.3.1. I. Kars Kongresi.....	3
1.3.2. II. Kars Kongresi.....	5
1.3.3. I. Ardahan Kongresi.....	7
1.3.4. II. Ardahan Kongresi.....	8
1.3.5. Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti Muvakkata – i Milliyesi.....	9
1.3.6. Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'nin Dağıtılması.....	15
2. Ermeni Hükümeti Yönetiminde Kars	17
3. Milli Mücadele Döneminde Kars	20
3.1. Erzurum Kongresi.....	21
3.2. Sivas Kongresi.....	24
3.3. Meclisi Mebusan'ın Toplanması ve Misak – ı Milli'nin Kabulü.....	25

BİRİNCİ BÖLÜM

KARS'TA SİYASAL HAYAT (23 NİSAN 1920 – 29 EKİM 1923)

1. TBMM'nin Açılması	26
2. Şark Harekâtı	27
3. Gümrü Antlaşması	29
4. Moskova Antlaşması	30
5. Kars Konferansı ve Antlaşması	31
6. TBMM'ye Katıldıktan Sonra Kars'ta Siyasal Hayat	33

6.1. Kars'tan TBMM'ye Gidecek Milletvekillerinin Seçilmesi.....	33
6.2. Cihangiroğlu İbrahim Bey'in Belediye Reisi Seçilmesi.....	34

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE VE KARS'TA SİYASAL HAYAT
(29 EKİM 1923 – 10 KASIM 1938)

A. Türkiye'de Siyasal Hayat (1923 – 1938)	36
1. TBMM'de Kurulan Siyasi Partiler	36
1.1. Halk Fırkası	36
1.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.....	37
1.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası.....	39
2. Türkiye'de Seçimler	42
2.1. 1923 Genel Seçimleri.....	42
2.2. 1927 Genel seçimleri.....	43
2.3. 1931 Genel Seçimleri.....	43
2.4. 1935 Genel Seçimleri.....	44
B. Kars'ta Siyasal Hayat (1923 – 1938).....	45
1. Mustafa Kemal Paşa'nın Kars'ı Ziyaret Etmesi.....	45
2. Kars'ta Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kurulması.....	46
3. Kars Halkevi' nin Açılması.....	47
4. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1934 Kars Kongresi.....	48
5. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1936 Kars Kurultayı.....	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KARS MİLLETVEKİLLERİ VE MECLİS FAALİYETLERİ
(29 EKİM 1923 – 10 KASIM 1938)

A. II. DÖNEM KARS MİLLETVEKİLLERİ	52
1. AhmedAğaoğlu.....	52
1.1. Hayatı.....	52
1.2. TBMM'de Yapmış Olduğu Çalışmalar.....	52

1.2.1. “ Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (29.11.1923).....	52
1.2.2. “ Orta Tedrisat Muallimleri Hakkındaki Kanun Layihası ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (05.12.1923).....	54
1.2.3. “ 1340 Senesi Mart Ayına Mahsus Muvakkat Bütçe Hakkındaki Layihai Kanuniye” sinin 1. Maddesi Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (28.02.1924).....	55
1.2.4. “ Teşkilatı Esasiye Kanunu Teklifi ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (13.03.1924).....	56
1.2.5. “ İcra Vekilleri Heyetinden Umumi İstihzah” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (06.11.1924).....	62
1.2.6. “ İstiklal Madalyası ile Taltif Kanunu’nun Birinci Maddesi’nin Tadiline Dair Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (15.11.1924).....	63
1.2.7. “ Mısır Meclisi Mebusan ve Ayan Riyasetlerinden Mevrut Protesto Telgrafları ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (01.12.1924).....	64
1.2.8. “ Muvazenei Umumiye Kanunu ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (18.02.1925).....	70
1.2.9. “ Darülfünun Emanetinin 1341 Senesi Bütçesi Hakkında Kanun Layihası ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (21.04.1925).....	72
1.2.10. “ Şurayı Devlet Teşkilatı Hakkında Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (16.11.1925).....	79
1.2.11. “ Konya Mebusu Refik Bey ve Rûfekasının Şapka İktası Hakkındaki Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (25.11.1925)	81
1.2.12. “ TBMM Dahili Nizamnamesi Teklifi ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (23.12.1925).....	82
1.2.13. “ Gazete ve Kitap Kâğıtları ile Matbaa Alet ve Edavatının Gümrük Resminden Muafiyetine Mütedair Kanunun 1342 Senesi Martından İtibaren İlgası Hakkındaki Mazbata ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (24.12.1925).....	83
1.2.14. “ Kazanç Vergisi Hakkındaki Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (30.01.1926).....	84
1.2.15. “ Ankara Hukuk Mektebinde Müderris Olan Mebuslara Maaş Verilip Verilmeyeceğinin Tefsiri Hakkındaki Mazbata ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (13.02.1926).....	85
1.2.16. “ İdarei Umumiye Vilayet Kanunu Mucibince Azil ve Naspları Vilayete Mevdu Maliye Memurlarından Bazılarının Doğrudan Doğruya Vekaletçe Tayinleri Hakkındaki Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (05.04.1926).....	89
1.2.17. “ Meccani Leyli Talebin Mecburi Hizmetlerine Dair Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (05.05.1928).....	91
1.2.18. “ Gürcistan Sosyalist Şuralar Cumhuriyeti Hükümetiyle Münakit Meralar Mukavelesinin Meriyet Müddetinin Dört Ay Daha Temdidi Hakkındaki Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (24.05.1928).....	91

1.2.19. “ Rus Kavaimi Nakdiyesinin ve Altınından Maada Sair Vesaiti Mübadele ve Kıyemi Menkulenin Meni İdhali Hakkındaki Kararname Ahkâmının İlgasına Dair Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (24.05.1928).....	92
1.2.20. “ 810 Numaralı Kanunun Kanunu Medeni ile İlgı Edilmiş Olup Olmadığının Tefsiri Hakkındaki Mazbata ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (22.12.1928).....	94
1.2.21. “ İcra ve İflas Kanunu ve Tatbikatına Aid Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (18.04.1929).....	95
1.2.22. “ Belediye Kanunu Layihası ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (20.03.1930).....	95
1.2.23. “ Tütün İdarei Muvakkatesi Hakkında Kanuna Müzeyyel Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (12.04.1930).....	102
1.2.24. “ 1930 Senesi Bütçe Kanunu ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (17.05.1930).....	104
1.2.25. “ 1930 Senesi Maarif Vekaleti Bütçesi ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (18.05.1930).....	104
1.2.26. “ Askeri ve Mülki Tekaüd Kanunu ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (03.06.1930).....	105
1.2.27. “ Dahiliye Memurları Kanunu ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (09.06.1930).....	107
1.2.28. “ Şeker Şirketine İştirak ve Avans İtasına Dair Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (10.06.1930).....	107
1.2.29. “ Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (25.09.1930).....	109
1.2.30. “ Ankara Şehri İmar Müdüriyeti 1930 Senesi Bütçesine Munzam Tahsisat Verilmesine Dair Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (04.12.1930).....	112
1.2.31. Ağaoğlu Ahmed Bey’in TBMM’ye Sunmuş Olduğu Takrirler	113
2. Ömer Bey (Tarım).....	113
2.1. Hayatı.....	113
2.2. TBMM’de Yapmış Olduğu Çalışmalar.....	113
2.2.1. “ Türkiye Seyrisefain İdaresinin 1340 Senesi Bütçesi ” Münasebetiyle Yapmış Olduğu Konuşma (19.03.1924).....	113
2.2.2. “ Havalii Şarkıyye Erzurum – Sarıkamış – Kars – Şuabatı Demiryolları İdaresinin 1340 Senesi Bütçe Kanunu Layihası ” Münasebetiyle Yapmış Olduğu Konuşma (05.04.1924).....	114
2.2.3. “ Elviye – i Selase’de Emvali Gayri Menkulenin Senedi Hakaniye Raptına Dair Kanun ” Münasebetiyle Yapmış Olduğu Konuşma (10.04.1924).....	114
2.2.4. Ömer Bey’in TBMM’ye Sunmuş Olduğu Kanun Teklifleri.....	115
2.2.5. Ömer Bey’in TBMM’ye Sunmuş Olduğu Takrirler.....	115
2.2.6. Ömer Bey’in Hükümete Sualleri.....	115

B. III. DÖNEM KARS MİLLETVEKİLLERİ.....	116
1. Baha Tali Bey (Mehmet Bahaettin Öngören).....	116
1.1. Hayatı	116
1.2. TBMM’de Yapmış Olduğu Çalışmalar.....	116
1.2.1.“ Posta Kanunu’nun 31. Maddesinin Tadili ” Hakkında Vermiş Olduğu Teklif (05.03.1928)	116
2. Bedir Bey (Fırat)	117
2.1. Hayatı.....	117
3. Faik Bey (Permek)	117
3.1. Hayatı	117
4. Halit Bey (Onaran)	118
4.1. Hayatı.....	118
4.2. TBMM’de Yapmış Olduğu Çalışmalar	118
4.2.1.“ Devlet Demiryolları ve Limanları Umumi İdaresinin 1930 Mali Senesi Bütçe Kanunu ” Münasebetiyle Yapmış Olduğu Konuşma (22.05.1930)	118
5. Dr. Sadrettin Bey (Ahmet Sadri Hattuz)	118
5.1.Hayatı	118
C. IV. DÖNEM KARS MİLLETVEKİLLERİ.....	119
1. Memet Nazif Bey (Sirel).....	119
1.1. Hayatı	119
2. Muhittin Paşa (Akyüz).....	119
2.1. Hayatı.....	120
2.2. TBMM’de Yapmış Olduğu Çalışmalar.....	120
2.2.1.“ Tütün İnhisar İdaresinin 1932 Senesi Bütçe Kanunu ” Münasebetiyle Yapmış Olduğu Konuşma (26.05.1932).....	120
2.2.2.“ İstanbul Darulfünunu 1932 Senesi Bütçe Kanunu ” Münasebetiyle Yapmış Olduğu Konuşma (29.05.1932)	121
2.2.3.“ Halk Tarafından Ötede Beride Bulunan ve İnfilak Yaparak Zayiata Sebep Olan Mermiler ” Münasebetiyle Yapmış Olduğu Konuşma (08.05.1933)	122
3. Ömer Kamil Bey (Ömer Lütfi Küntay).....	122
3.1. Hayatı	122
3.2. TBMM’de Yapmış Olduğu Çalışmalar	123
3.2.1.“ Kars Vilayeti ile Bayazıd, Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin Bazı Parçalarına Muhacir ve Sığıntıların Yerleştirilmesi ve Yerli Çiftçilerin Topraklandırılması Hakkında Kanun ” Münasebetiyle Yapmış Olduğu Konuşma (23.05.1934)	123

3.2.2. “ İskân Kanunu ” Münasebetiyle Yapmış Olduğu Konuşma (14.06.1934).....	123
3.2.3. “ Kars, Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin Bazı Kısımlarında Mülteci ve Muhacir İskânına ” Dair Vermiş Olduğu Kanun Teklifi (26.05.1934).....	125
3.2.4. “ Kars Vilayeti ile Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin Bazı Parçalarında Muhacir ve Sığıntıların Yerleştirilmesi ve Çiftçilerin Topraklandırılması Hakkındaki Kanun’un 3. Maddesine ” Dair Kanun Teklifi (25.06.1934).....	128
D. V. DÖNEM KARS MİLLETVEKİLLERİ.....	128
1. Esat Özoğuz.....	129
1.1. Hayatı.....	129
2. Hüsrev Sami Kızıldoğan (Sami Aydoğmuş).....	129
2.1. Hayatı.....	129
3. Fuat Köprülü.....	130
3.1. Hayatı	130
4. Yusuf Akçura.....	131
4.1. Hayatı.....	131
SONUÇ.....	132
KAYNAKLAR.....	142
EKLER.....	148
ÖZGEÇMİŞ	177

ÖZET

Bu çalışmada, 29 Ekim 1923 Cumhuriyet'in ilanından 10 Kasım 1938 Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü arasına kadar olan zamanda TBMM'de milletvekilliği yapan Kars Milletvekillerinin mecliste yaptıkları faaliyetler araştırılmıştır. Çalışmamız; Giriş kısmından başka üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında, 1918 – 1920 yılları arasında Kars'taki siyasal ve sosyal yapı incelenmiştir. Özellikle Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından bölgede başlayan bağımsızlık hareketlerine ve yaşanan güç mücadelelerine önemli bir yer verilmiştir. Çalışmamızın birinci bölümü, “ Kars'ta Siyasal Hayat (23 Nisan 1920 – 29 Ekim 1923) ” başlığı altında ele alınmıştır. Bölümde, TBMM'nin açılması; Şark Harekâtı; Gümrü, Moskova ve Kars Antlaşmaları ile Kars'ın Anavatan'a katılması ile bu dönemde Kars'ta meydana gelen önemli bir takım siyasal olaylar incelenmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümü; “ Türkiye'de ve Kars'ta Siyasal Hayat (29 Ekim 1923 – 10 Kasım 1938) ” başlığı altında ele alınmıştır. Bu bölümde Cumhuriyet'in ilanından sonra TBMM'de kurulan Cumhuriyet Halk Partisi, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi ve Serbest Cumhuriyet Partisi'nin kuruluşları, birbirleriyle olan mücadeleleri ve çok partili rejime geçme çabalarının sonuçları; 1923 – 1938 yılları arasında Kars'ta da yaşanan önemli siyasal ve sosyal olaylar incelenmiştir. Çalışmamızın üçüncü bölümü, “ Kars Milletvekilleri ve Meclis Faaliyetleri (29 Ekim 1923 – 10 Kasım 1938) ” başlığı altında incelenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda, bu dönemde TBMM'de Kars Milletvekilliği yapan 14 milletvekili tespit edilmiştir. Bu 14 milletvekilinin kısa özgeçmişleri ve TBMM'de yapmış oldukları çalışmalar araştırılmıştır.

Kars ve çevresinin tarihi, Türkiye'de ve Kars'ta yaşanan siyasal olaylar incelenirken; bilimsel önemi olan kitaplar, anılar ile makaleler, tezler ve arşiv belgelerinden faydalanılmıştır. Milletvekillerinin faaliyetleri incelenirken TBMM meclis tutanakları ve TBMM Arşivinden elde edilen belgeler esas alınmıştır. Araştırma konusu olan milletvekilleri dönemleri dikkate alınarak sıralanmış, dönemleri içerisinde ise alfabetik sıraya göre incelenmiştir. Konular kişi bazında tasnif edilmiş ve milletvekillerinin çalışmaları aktarılırken konu içerisinde kronolojik sıra dikkate alınmıştır.

Çalışmada, Kars halkının Milli Mücadele öncesi ve sonrasında yapmış olduğu askeri ve siyasi mücadelelerle bağımsızlıklarına düşkünlüklerini ve kendilerini Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olarak gördüklerini anlamaktayız.

Kars Milletvekillerinin, TBMM’de yapmış oldukları çalışmalarla yeni kurulan Cumhuriyet ve onun kurumlarının oluşmasında önemli bir rol oynadıkları görülmüştür.

ANAHTAR KELİMELER: Kars, Elviye – i Selase, Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti, Milli Mücadele, TBMM, Kars Milletvekilleri

ABSTRACT

In this study, from the declaration of the republic 29 October 1923 up to the time death of Mustafa Kemal Atatürk 10 November 1938, the activities of Kars Deputies which were done in parliament have been searched. Our study consists of three parts other than the Introduction.

In the Introduction, between 1918 and 1920, political and social structure in Kars has been examined. Especially, we have placed great importance on the liberation movements and struggles of power began in the region after the Mondros Armistice. The first part of this study was discussed under the title of "Political life in Kars (23 April 1920- 29 October 1923). In this section, The opening of Parliament, Orient Operation, The treaties of Gyumri, Moscow and Kars, Joining of Kars to Motherland and a number of political events that occurred in this period were examined. The second part of this study has been discussed under the title of "Political Life in Turkey and Kars (29 October 1923 - 10 November 1938)" In this chapter, The Republican People's Party that was established in the Parliament after the proclamation of the republic, The foundations and struggles of Progressive Republican Party and the Liberal Republican Party, and the results of efforts to pass a multi-party regime; The major political and social events experienced in Kars between 1923-1938 have been examined. The third part of this study has been examined under the title of "Kars MPs and Parliamentary Activities (29 October 1923 - 10 November 1938)" As a result of the study, during this period, 14 Mps have been identified who were deputies of Kars in Turkish Grand National Assembly. The studies and short biographies of these 14 deputies have been investigated.

While the history of Kars and its surrounding and political events experienced in Turkey and Kars were being examined, scientific books, memories, articles, theses and archival documents have been utilized. While examining the activities of MPs, the minutes of Turkish Grand National Assembly and documents obtained from the Turkish Grand National Assembly Archives have been taken into consideration. MPs who are the subject of research, ranked considering their periods and they are also examined in alphabetical order in their periods. Subjects were classified in person, and while the studies of MPs were being transferred, chronological order was taken into account.

In this study, we see that people of Kars see themselves as an integral part of Anatolia and we see their fondness of freedom by looking their struggles both in political and military area.

It has been observed that Kars MPs played an important role in the formation of the Republic and its institutions with the studies that they have made in Turkish Grand National Assembly.

KEY WORDS: Kars, Elviye – i Selase, the South West Caucasian Government, the National Struggle, the Grand National Assembly Of Turkey, MPs of Kars.

ÖNSÖZ

Büyük medeniyetlere ev sahipliği yapan, önemli tarihsel olay ve kişiliklere şahitlik eden, Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olan Kars, 93 Harbi ile anavatanından ayrılmak durumunda kalmıştır. Bu esaretin acısını hiçbir dönem unutmayan Karslılar ellerine geçen ilk fırsatta bağımsız olmak ve anavatana kavuşmak için işgalcilere karşı siyasi ve askeri olarak direnişe başlamıştır.

Bu direnişin en önemli sonucu Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'nin kurulması olmuştur. İğdir, Ahıska, Batum, Ardahan ve Kars'ta yapılan yerel milli örgütlerin birleşmesi sonucu ortaya çıkan bu hükümet Kars ve çevresinde yaşayan halkın bağımsızlık aşkının ve teşkilatçı geleneğinin en önemli göstergesidir.

Güney Batı Kafkasya'da ortaya çıkan bu Türk direnişi ve örgütlenmesi emperyalist devletleri ve özellikle Ermenileri ziyadesiyle rahatsız etmiştir. Ayrıca Kars ve çevresindeki milli uyanışın Anadolu'ya da örnek olmasından korkan İngilizler, Kars'ı işgal ederek tarihteki ilk Türk Cumhuriyeti'ne son vermişlerdir.

İşgalle beraber Ermeni yönetimine giren Kars ve çevresinde milli hareketler ve oluşumlar devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasıyla başlayan Türk Milli Mücadelesi, Elviye – i Selase bölgesini mücadelenin içinde tutmuş ve bunun sonucunda Anadolu'da resmen işgalden kurtarılan ilk bölge Kars ve çevresi olmuştur.

Kars anavatana katıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın ölümüne kadar TBMM'de toplam 5 dönemde 17 milletvekili ile temsil edilmiştir. 17 milletvekilinin 14'ü çalışmamıza konu olmuştur. Kars birbirinden değerli milletvekilleri tarafından temsil edilmiştir. Bu milletvekillerinin en çok bilinenleri; Ahmed Ağaoğlu, Fuat Köprülü ve Yusuf Akçura'dır. Bu milletvekilleri Türk Devleti'nin hem rejiminin oluşmasında hem de kurumlarının oturmasında önemli rol sahibi olmuşlardır.

Bu çalışmada, Cumhuriyet'in ilanından Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü arasında ki zamanda mecliste faaliyet gösteren Kars Milletvekillerinin çalışmalarının ortaya koyulması amaçlanmıştır. Çalışmamız; Giriş kısmından başka 3 (üç) bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, 1918 – 1920 yılları arasında Kars'ta Siyasal Hayat; birinci bölümde, TBMM'nin açılmasından Cumhuriyetin ilanına kadar geçen sürede Kars'ta yaşanan siyasi olaylar; ikinci bölümde, Cumhuriyet'in ilanından M. Kemal Paşa'nın ölümü arasında geçen dönemde Kars'ta ve Türkiye'de yaşanan

siyasal olaylar; üçüncü bölümde ise, Cumhuriyet'in ilanından M. Kemal Paşa'nın ölümü arasında ki zamanda TBMM'de Kars'ı temsil eden milletvekillerinin çalışmaları incelenmiştir.

Yüksek Lisans eğitimim döneminde; değerli bilgilerini, akademik tecrübelerini bizimle paylaşan, bize ilham veren Prof. Dr. Selçuk URAL beyefendiye ve bu tezi seçmemde yardımcı olan, sabırla ve her an bizi dinleyen, yol gösteren, kaynaklarını paylaşan tez danışmanım Yard. Doç. Dr. Nebahat ORAN ARSLAN'a teşekkür ederim.

Kars – 2013

Çağrı COŞKUN

KISALTMALAR

Çev.	Çeviren
s.	Sayfa
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

GİRİŞ

KARS'TA SİYASAL HAYAT (1918 – 1920)

1. Milli Şuralar Döneminde Kars

Türk ordusunun 1914 sınırlarına çekilmesi kararı bölge halkının savunmasız ve kendi kaderine bırakılması anlamına gelmekteydi. İşgal yıllarında esaret altında yaşamak zorunda kalan, aynı zamanda Rus, Gürcü ve Ermeni zulümlerini gören bölge halkı hürriyetlerini kaybetmemek için harekete geçmiştir. Bu nedenle hareket bölgede teşkilatlanmakta gecikmemiştir. Bu doğrultuda 29 Ekim 1918'de Ahıska Hükümeti Muvakkatı, 3 Kasım 1918'de Aras Türk Hükümeti ve 5 Kasım 1918'de Kars İslam Şurası kurulmuştur.¹

1.1. Ahıska Hükümeti Muvakkatı

Osmanlı Devleti'nin Mondros Ateşkes Antlaşması hükümleri gereği bölgeyi terk etmeleri Ahıska ve çevresini Gürcü işgaline açık hale getiriyordu. Bu durum karşısında Ahıska, Ahılkelek, Acara ve Gümrü halkı 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'ya müracaat ederek; ordunun bölgeden çekilmemesini, çekilmek mecburi bir durum ise bölge halkını Gürcülerden korumak için birkaç fırka askerinin bölgede bırakılmasını rica etmekteydiler. Yakup Şevki Paşa durumu Osmanlı Hükümeti'ne bildirmiş ancak İstanbul'dan olumsuz cevap gelmiştir. Bu durum bölge halkında üzüntü ve tedirginlik yaratmıştır. Gürcülerin Wilson İlkeleri ve Lenin'in Bildirisi'nden yararlanabilmeleri için bölgede Türk ahalinin azınlığa düşmesi gerekiyordu. Bunun için de katliam, baskı ve terörle yöre halkı göçe zorlanıyordu. Kısaca bölgede yaşayan Türkleri kara günler bekliyordu. Bu nedenle bir kısım Türk ahali bölgeden göç etmeye başlamıştı.²

Ahıska'dan göç edilmemesi ve vatan topraklarının korunmasına inanan bazı vatanseverler 29 Ekim 1918'de Ahıska Hükümeti Muvakkatı'nı kurmuşlar, Hükümetin reisliğine ise Ömer Faik Bey seçilmiştir. 20 Kasım 1918'de General Makoyef'in Ahıska'ya 3 bin asker ile saldıracağını bildirmesi karşısında Ahıska Hükümeti Muvakkatı Ahıska'yı Gürcülere karşı korumaya kesin karar

1. Ahmet Ender Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998, s. 34.

2. Orhan Yeniaras, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi**, Ankara, Öz Baran Ofset, 2009, s. 108 – 109.

vermişlerdir. Bu nedenle Halit Bey'den yardım istenmiş, Halit Bey'de Yakup Şevki Paşa ile anlaşarak gizlice 500 kişilik bir asker ve onlara yetecek kadar subayı terhis ederek bir milis kuvveti kurmuştur. Bu milis kuvveti Osman Server Bey tarafından idare edilmiştir. Böylece Halit Bey'in bu yardımıyla muhtemel bir Gürcü saldırısına karşı tedbir alınmış oldu. Ahıska ve bölgesinde bu gelişmeler olurken, Kars'ta İslam Şurası önderliğinde büyük kongre toplanmış ve bu kongrede Ahıska Hükümeti Muvakkatası, İslam Şurası'na katılarak bundan sonraki mücadelesine Milli Şura'nın bir şubesi olarak devam etmiştir.³

1.2. Aras Türk Hükümeti

Osmanlı Ordularının geri çekilişi Ahıska yöresini Gürcü işgaline açık hale getirip ahalisini tedirgin ettiği gibi Aras boylarını da Ermeni işgaline açık hale getirmiştir. Ahıska yöresinde olduğu gibi Aras boylarında yaşayan ahali de kendi kaderiyle baş başa kalmıştır. Bu nedenle bölgeyi işgalden ahaliyi katliamdan korumak için İğdır, Şerür, Nahcivan ve Eçmiyadzin'den gelen temsilciler Kamerli Kasabası'nda toplanarak 3 Kasım 1918'de Aras Türk Hükümeti'ni kurdular. Altı üye ve bir başkandan oluşan Hükümet'in reisliğine Emir Beğ Ekberzade getirilmiştir. Hükümet daha sonra yayınladığı bir bildiri ile amaçlarının Aras boylarında yaşayan 1 milyondan fazla Müslüman'ın özgürlüğünü korumak olduğunu belirtmiştir. Ayrıca kendilerine karşı yapılacak bir saldırıya silahla karşılık vereceklerini bildiren hükümet bu bildirini ardından silahlanma ve ordu kurma çalışmalarına başladı.⁴

Hükümetin Harbiye Nazırı Karslı Cihangiroğlu İbrahim Bey ordu kurma çalışmalarına başladı. İbrahim Bey'in anılarından edinilen bilgilere göre; 9. Fırka Komutanı Miralay Rüştü Paşa'ya müracaat edilerek silah ve cephaneye talebinde bulunulmuş, böylece Rüştü Paşa'nın yardımlarıyla bölgede 20 kadar tabur kurulmuş, silah temin edilmişti.⁵

İngilizler tarafından desteklenen Ermenilerin saldırı ve katliamları devam etmekteydi. Aras boylarında bir avuç vatansever özgürlük savaşçılarının mücadelesine rağmen Ermeniler 140 civarında Türk yerleşim yerinde yağma ve katliamlarda bulunmuştur. Bütün bunlara rağmen Aras Türk Hükümeti'nin mücadelesi sonucu Ermeni ilerleyişi ve katliamları birçok bölgede durdurulmuştur.⁶ Ahıska Hükümeti Muvakkatası gibi Aras Türk Hükümeti de Kars'ta toplanan büyük kongrede İslam Şurası'na katılarak bundan sonraki mücadelesine Milli Şura'nın bir şubesi olarak devam etmiştir.⁷

3. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 42 – 43.

4. Yeniaras, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi**, s. 110 – 111.

5. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s.50.

6. Yeniaras, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi**, s. 112 – 113.

7. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 62.

1.3. Kars İslam Şurası

Mondros Mütarekesi'nin bazı hükümleri gereği (11. Madde) Türk Ordusu 1914 sınırlarına çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durum Kars ve etrafında yeniden işgal ve katliamların olacağına işaretliydi. Bölgede yaşayan İslam ahali tekrar aynı katliam ve işgallerle karşılaşmamak için, özellikle 9. Ordu Yakup Şevki Paşa ve 3. Tümen Komutanı Halit Bey ve Kars Mutasarrıfı Hilmi Bey'in de yardımlarını alarak bölgede milli teşkilatlar oluşturmuşlardır. Bunlar arasında en önemlisi 5 Kasım 1918'de kurulan “ Kars İslam Şurası ” dır.⁸

Şura'nın kuruluşunu Fahrettin Bey şöyle anlatmaktadır: “ Hilmi Bey bir gün beni yanına çağırarak, ‘Arkadaş, biz çekip gidiyoruz. Bütün halkınızı kongreye davet ediniz; Kars'ta kendi hükümetinizi kurarak milli teşkilatınızı idare için ele alınız.’ dedi ve kongreyi toplamak için yardım edeceğini de vaat etti. Oradayken Batum'dan Ağrı'ya kadar olan bölgedeki kaza kaymakamlarına ve mutasarrıflarına Kasım 1918'de Kars'ta toplanmalarını bir beyanname ile bildirdik. Bir gün sonrada Ahıska'daki 3. Tümen komutanı Yarbay Halit Bey'in gönderdiği Kuzey Kafkasyalı Avarlı Apsal ve Ahılkeleklî Behçet Bey'ler ve Akbaba'dan Rus ordularında alay komutanlığı da yapan Albay İsrail Bey'ler geldiler. Gelen bu arkadaşlarla derhal geçici şura hükümetini kurduk. Reis olmam hasebiyle ben Fahrettin, azaları Yeni Gazili Belediye Reisi Hayrullah, Revan muhacirlerinden Ahmetoğlu Tagi, Karaçantanlı Hacıoğlu Ahmet, Ahıska'dan gelen Apsal ve Behçet Bey'ler, Akbaba'dan Albay İsrail ve Rumlardan öğretmen İstefan Vafiyettin olmak üzere hükümeti kurdum ve çalışmalara başladım.”⁹ Böylece Kars'ta ki Türk çoğunluğun haklarını korumak için¹⁰ Kars'ta geçici bir hükümet kurulmuştur.

1.3.1. I. Kars Kongresi

Kars Milli İslam Şurası adını alan geçici hükümet, bölgede yönetimi devir aldığını bütün siyasi birimlere bildirmiştir.¹¹ Şuranın en acil ve önemli işi bir an önce kongreyi toplamak olacaktır. Bu nedenle bölgedeki kaza ve mutasarrıflıklara haber gönderilerek 14 Kasım 1918'de Şura'nın ilk toplantısını yapacağı bildirilmiştir.¹² Yapılan kongre daveti üzerine delegeler Kars'ta toplanmaya başlamıştır. Yalnızca Kağızman mutasarrıfı Asaf Talat Bey, “ hükümet içerisinde hükümet kurulmasına müsaade edemem ” gerekçesi ile Kağızman'dan kongreye katılacak olan Ali Rıza Bey ve arkadaşlarının kongreye katılmasına engel oluyordu. Fahrettin Bey bu durumu Hilmi Bey'e iletmış ve Hilmi Bey'in uyarıları sonucunda Asaf Talat Bey

8. Hamit Pehlivanlı, “ Mütareke Sonrası Güneybatı Kafkasya'da Durum ve Ermeniler ”, Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu, Kars Valiliği ve Atatürk Üniversitesi Yayını, Ankara, 1992, s. 267; Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 66; Yeniarsas, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi**, s. 113.

9. Fahrettin Erdoğan, **Türk Elllerinde Hatıralarım**, Ankara, Mevsimsiz Yayınları, 2007, s. 135

10. Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: II, İstanbul Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991, s. 226

11. Yeniarsas, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi**, s. 114

12. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 65

ikna olmuştur. Ali Rıza Bey ve arkadaşlarının da kongreye gelmesiyle beraber Kars'a gelen delege sayısı iki yüz elli olmuştur.¹³

Kongre 14 Kasım 1918'de Fahrettin Bey'in reisliğinde açılmıştır. Fahrettin Bey açılışı yaptıktan sonra halktan toplanan 3000 liralık yardım makbuzunu kongre delegelerine sunarak başkanlıktan çekilmiştir.¹⁴ Kongrenin açılışını ve çalışmalarını Fahrettin Bey anılarında şöyle anlatmaktadır; “ Cihangiroğlu İbrahim Bey Yıldırım Ordusu'ndan gelerek Kars'ta bulunmakta idi. Oy birliği ile kongre başkanı oldu. Yardımcı ve iki katipte seçilip kongre faaliyetine fiilen başladı. Konuşmamız gece yarısına kadar devam etti ve on iki kişilik bir heyetle ‘ Milli İslam Şurası ’ adında bir hükümetin kurulmasına, Oltu, Ardahan, Kağızman ve Nakşivan'da beşer kişilik milli şuraların kurulmasına karar verildi. Kongrede toplanan arkadaşlar çokça para bağışında bulundular ve toplantı dağılırken herkes bulunduğu yerde kanının son damlası dökülünceye kadar çalışacağına dair ant içti. ”¹⁵ Böylece “ Milli İslam Şurası ” kurulmuştur. Ayrıca kongrede aşağıdaki kararlar alınmıştır;

- 30 Kasım 1918'de Kars'ta ikinci bir kongrenin toplanacak,
- Toplanması planlanan bu kongreye Ardahan, Kars, Ahılkelek, Ahıska ve Batum'dan temsilciler gönderilecek,
- Türk Ordusu'nun çekilirken bıraktığı silah, bina ve teçhizatın teslim alınması sağlanacak,
- Kars, Ardahan ve Batum'da Kars Milli İslam Şurası'nın temsilcilikleri açılacak,
- Her türlü işgal kayıtsız şartsız reddedilecek ve özgürlük ve bağımsızlık için sonuna kadar savaşılacaktır.¹⁶

Alınan bu kararlardan başka kongreyi temsilen 17 kişilik bir heyet seçilmiştir. Bu heyetin üyeleri; “ Cihangiroğlu İbrahim, kardeşi Hasan Han, Yenigazili Hayrullah, Karaçantalı Hacıoğlu Ahmet, Revanlı Ahmetoğlu Tagi, Akbabalı Hacı Abbasoğlu Mehmet, Akbabalı Halilbeyoğlu Ali, Çıldırlı Abdullahoğlu Dr. Esat, Talınlı Hüseyin Han, Ardahanlı Hamsioğlu Rasim, Oltulu Molla Bilal, Örtülülü Hafizoğlu Hüseyin, Sarıkamışlı Fahrettin (Geçici Hükümet Başkanı), Kağızmanlı Ali Rıza Bey, Cemadin aşireti reisi Maksut Ağa, oğlu Hasan Bey ve İğdırlı eski Revan valisi Alibeyoğlu Mehmet. ”¹⁷dir. Bu on yedi kişi şehirde çalışmak için Kars'ta kalmışlardır.¹⁸

13. Erdoğan, **Türk Ellerde Hatıralarım**, s. 136.

14. Yendaras, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi**, s. 114.

15. Erdoğan, **Türk Ellerde Hatıralarım**, s. 137.

16. Yendaras, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi**, s. 115.

17. Erdoğan, **Türk Ellerde Hatıralarım**, s. 137.

18. Erdoğan, **Türk Ellerde Hatıralarım**, s. 137.

1.3.2. II. Kars Kongresi

I. Kars Kongresi'nde alınan karar sonucunda 30 Kasım 1918 Cumartesi günü Kars'ta kongre toplanmıştır. Ordubad, Nahcivan, Kamerli, Sürmeli, Serdarabad, Doğu Şüregel, Ahılkelek, Ahıska, Kars, Ardahan, Batum sancak ve kazalarından toplam 60 halk temsilcisi kongreye katılmıştır. Üç gün süren kongrenin sonuna doğru 10 delege daha kongreye katılmış ve böylece kongreye katılan delege sayısı 70 olmuştur.¹⁹ Yapılan bu büyük kongrede aşağıdaki kararlar alınmıştır:

- Batum'dan Ordubad'a ve Ağrı Dağı'ndan Azgur'a kadar, ahalisinin büyük çoğunluğunun Müslüman ve Türk olduğu bu bölgeden Osmanlı Ordusu çekilince, idare işlerinin yapılması ve vatan topraklarının korunması işlerine bakmak üzere Kars merkezli " Milli Şura Hükümeti " kurulmasına,
- İngiliz heyetinin alacağı, Osmanlı ordusuna ait silah ve mühimmatın bir şekilde ele geçirilerek halktan yararlı kimselere dağıtılmasına, Milli Şura Ordusu kurularak çekilen Osmanlı Ordusundan el altından yardım alarak Arpaçayı ile Aras boylarında Ermenilere karşı, Kür ile Acara cephesinde de Gürcülere karşı Milli Şura hududunun korunmasına,
- Galip devletlerin tutumu ne olursa olsun, Osmanlı Devleti ile Halife'ye gönülden bağlı kalınmasına ve adalet işleri ile idari işlerin Türkiye kanunlarına göre yürütülmesine,
- Aras Türk Hükümeti ve Ahıska Hükümet – i Muvakkatası'nın Milli Şura Hükümetine katılmasına,
- Daha önce kurulmuş olan 8 kişilik " Muvakkat Heyeti " nin sayısının 12 kişiye çıkarılmasına ve bu heyetin; Karanlı Cihangiroğlu Hasan Bey, Sarıkamışlı Piroğlu Fahrettin Bey, Çıldırlı Dr. Esad Bey, Akbabalı Hacı Abbasoğlu Kerbelayı Mehmet Bey, Karaçantalı Hacıoğlu Ahmet, Oltulu Molla Bilal Efendi, Erivanlı Ahundoğlu Taki Bey, İğdırlı Alibeyoğlu Mehmet Bey, Gümrülü Hacıoğlu Yusuf Bey, Borçalılı Kepenekçi Emin Ağa, Kağızmanlı Ali Rıza Bey ve Digorlu Camadanlı aşiretinden Maksut Ağaoğlu Hasan Ağa'dan oluşmasına²⁰,
- Oltu, Ardahan, Kağızman ve Nahçıvan'da beşer kişilik Milli Şuraların açılmasına ve Hükümet başkanına şube açma yetkisi verilmesi²¹, kararları alınmıştır.

Kongre sonrasında, Yenibahçeli Şükrü Bey'in abisi Nail Bey, Batum teşkilatını; Edip Bey, Morgül teşkilatını; Müyesser Paşa ve Ali Rıza Bey, Acara teşkilatını

19. Esin Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, Erzurum, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, 1997, s. 93 – 94; Yeniaras, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi**, s. 117; Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 69.

20. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 69 – 70; Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 94 – 95; Yeniaras, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi**, s. 117 – 118.

21. Yeniaras, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi**, s. 118.

kurmak için görevlendirilmişlerdir. Yapılan bu kongre, alınan kararlar ve teşkilatlanma girişimleri Milli Mücadelenin ilk büyük teşkilatçılık örneğidir.²²

Kongre sonrası bir yandan teşkilatlanma çalışmaları hızla devam ederken öte yandan Milli Şura Hükümetini dış dünyaya tanıtmak için hükümet tarafından Atbaşoğlu Asaf Bey'e ve Halilbeyoğlu Ali Bey'e Milli Şura Hükümeti'nin başkan yardımcısı tarafından itimatname verilerek resmi temsilci seçildiler.²³ Milli Şura Hükümeti başkan yardımcısı Kepenekçi Emin Ağa, Japon İmparatoruna Osmanlı Hilal – i Ahmer Cemiyeti aracılığı ile aşağıdaki telgrafi göndererek, Kars Milli İslam Şurası Hükümeti'ni tanınmasını rica etmiştir.

“ Haşmetli Japon İmparatoru Hazretlerine;

Tokyo – Japonya

Asya Asyalılar'ındır davasının alemdarı sıfatı ile size müracaat ederiz ki, Kars İslam Şurası Hükümeti'nin mevcudiyet – i siyasiyesinin tanınmasında müzaheretinize mazhariyyeti, bir Asyalı olarak rica ederiz. ”²⁴

Yapılan II. Kars Kongresi, Milli Mücadele'nin ilk büyük teşkilatlanma örneği ve kongreler zincirinin birinci halkası olması bakımından ayrı bir özellik taşımaktadır.²⁵ Milli Şura Hükümetinin kurulmasının ardından, Hükümet başkanı Cihangiroğlu İbrahim Bey ve Iğdır Şubesi başkanı Emirbey Ekberzade Milli Şura Hükümeti'nin etkin olduğu bölgelere gezi düzenlediler. Bu gezinin amacı halkın düşmana karşı azmini güçlendirmek, düşman propagandasını etkisizleştirmek ve bölgede ki teşkilatlanmayı tamamlamaktı. İbrahim Bey gittiği bütün yerlerde halkı bilgilendiren ve etkileyen konuşmalar yapmaktaydı. Ancak 4000 haneli Uluhanlı nahiyesine gelince, buradaki halk özellikle bazı mollaların olumsuz propagandası sonucunda Ermenilere ve İngilizlere rağmen bölgenin asla bağımsız olamayacağına, Ermenilerle işbirliği yapmanın en akıllıca davranış olduğuna inandırılmıştı. İbrahim Bey'in nahiyeden ayrılmasının ardından, Molla Hüseyin ve arkadaşları Erivan'a giderek Türk Bayrağı'nı Ermenilere teslim ettiler ve Ermenileri nahiyeye davet ettiler. Bu olayın ardından Ermeniler Uluhanlı'yı işgal ettiler.²⁶

İbrahim Bey'in, halkı Ermenilere karşı uyarma çalışmaları devam ederken Ermenilerde emelleri doğrultusunda çalışmalar yapmaktaydı. Ermeniler Kasım – Aralık aylarında Dere – Elegez bölgesindeki Müslüman ahaliyi kaçırarak bu bölgeye 15 bin Ermeni yerleştirdiler. Ayrıca bölgede askeri hazırlıklar yaparak, Erivan'ın güneyinde bulunan ve Müslüman ahalinin yaşadığı bölgeleri işgal etmeye başladılar. Milli Şura Hükümeti'nin kuzey – doğu sınırları ise Gürcü tehdidi altındaydı.

22. Dayı, *Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 95.

23. Yeniaras, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi*, s. 119.

24. Gökdemir, *Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 71.

25. Dayı, *Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 95.

26. Yeniaras, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi*, s. 120 – 121.

Gürcüler Batum'a göz dikmişlerdi. 7 Aralık 1918'de Batum'a saldıran Gürcüler askerimizin mukavemeti sonucunda geri çekilmek zorunda kalmışlardır. 24 Aralık 1918'de İngilizler Batum'a 7 bin asker çıkararak Batum'u işgal etmişlerdir.²⁷ İngiltere Hükümeti uluslararası hukuku yok sayarak, binlerce yıllık Türk topraklarına Ermenileri ve Gürcüleri yerleştirmekteydi.²⁸ İngiliz generali Thomson Kafkasya'ya geldiği vakit bir beyanname yazmış ve bunu şu şekilde tüm dünyaya duyurmuştur; “ *Büyük Ermenistan teşekkül etmiştir. Her nerede Ermeni varsa çıkıp Kafkasya'ya gelsin!* ”²⁹ General bu sözleriyle Akdeniz'den Doğu Anadolu'ya kadar büyük bir Ermenistan'ın kurulacağını müjdelemiştir.

4 Aralık 1918'de 3. Fırkamız Ahıska'yı boşaltarak Ardahan'a çekilmiştir. Aynı gün Gürcüler Ahıska'yı işgal etmişler ve Ahıskalıların hiçbir hakkını tanımadıklarını ilan etmişlerdir. Aynı tarihte Ahılkelek'i de boşaltan ordumuzun yerine Ermeniler Ahılkelek'i işgal etmiştir. Gürcülerin Ahılkelek üzerinde ha iddia etmesiyle bölgede Ermeni – Gürcü savaşı başlamıştır. Milli Şura Hükümeti arazisi içinde olan Batum, Ahıska ve Ahılkelek'te meydana gelen bu işgaller ile Milli Şura Hükümeti topraklarında büyük bir kargaşa meydana gelmiştir.³⁰

1.3.3. I. Ardahan Kongresi

Enver ve Talat Paşalar İstanbul'dan ayrılmadan önce son bir toplantı yaparak bazı kararlar almışlardır. Bu kararlar ve gizli mektuplarla birlikte İttihatçı Filibeli Hilmi, Erzurum'a; Yenibahçeli Nail Bey, Batum'a; Ebulhindli Cafer Bey, Trabzon'a kurye olarak gönderilmiştir. Nail Bey Batum'a geçerek, milli teşkilatlanmayı hızlandırmak ve Saday – ı Millet gazetesini çıkmasını sağlamak için çalışmalar yapmıştır. 31 Aralık 1918'de Ardahan'a gelen İttihatçılar; Cafer, Hilmi ve Dr. Fuat Beyler Halid Bey ile görüşerek Enver Paşa ve Dr. Bahaeddin Şakir'in yazdığı mektupları verdiler. Bu mektuplarda Elviye – i Selase'de kurulacak geçici yerli hükümet ve yapılacak işlerden bahsedilmekteydi.³¹ Yazılan bu mektuplar doğrultusunda Halid Bey'in gayretleri ile Ardahan'da bir kongre toplanmasına karar verildi. Yakup Şevki Paşa'nın da görüşleri alınarak toplanan kongre Halid Bey'in etkili konuşması ile 3 Ocak 1919'da açılmıştır.³²

Kongre başkanlığını Halid Bey yaparken; Dr. Hakkı Cenap, Dr. Abidin (Ağacıkoğlu), Dr. Fuat Sabit, Filibeli Hilmi, Baytar Kaymakamı Arif, Ebulhindli Köseoğlu Cafer ve Ardahan Kaymakamı Hamşioğlu Rasim Beylerden oluşan sekiz kişilik bir heyetle kongre yapılmıştır. 5 Ocak 1919'da sona eren kongrede, kongre başkanı Halid Bey'in açılış konuşmasında belirttiği hususlar esas alınarak aşağıdaki

27. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 73 – 78

28. Yeniaras, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi**, s. 121

29. Erdoğan, **Türk Elleri Hatıralarım**, s. 139

30. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 78.

31. Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 95 – 96.

32. Yeniaras, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi**, s. 121 – 122.

kararlar alınmıştır:³³

- “Devletimize İngilizler’in dikte ettirdiği Mondros Mütârekesi şartlarını, çeşitli sebep ve bahanelerle tatbik ettirmemek,
- Eldeki silâhları teslim etmek söyle dursun, düşmanlarla çarpışarak yeniden silâhlanmak için her çareye başvurmak,
- Yeni kurtulmuş olan Ahıska ve Elviye-i Selâse’yi teşkil eden topraklarımızla birlikte, boğazları açılan, limanlarıyla demiryolları işgal edilen anavatanı da kurtarmak için, geniş ölçüde teşkilat kurup, zafere ulaşınca kadar yılmadan, ferâgat ve tesânütle çalışmak,
- Derhal Millî Şura Hükümeti bölgeleri temsilcileriyle Ardahan’da yeni bir kongre yapmak.”³⁴

Ardahan’da yapılan bu kongrenin ardından alınan kararlar acele telgraf ve telefonlarla etrafa duyurulmuş, İngilizlerin işgal hareketinden önce delegelerin Ardahan’a gelmeleri istenmiştir. Ardahan’da yapılan birinci kongre yerel gibi görünse de, üçüncü madde ile bütün anayurdun kurtarılmasından bahsedilmiştir. Ardahan’da toplanan vatanseverler böylece buradan başlayacak bir mücadele ile bütün yurdu kurtarmayı hedef edinmişlerdir.³⁵ Delegeler, Erzurum merkez olmak üzere, bölgeyi kaplayacak şekilde bir hükümet kurulmasını dahi düşmüşlerdir.³⁶

1.3.4. II. Ardahan Kongresi

7 Ocak 1919’da I. Ardahan Kongresi’nin toplandığı binada toplanan kongreye Erzurum, Trabzon ve Kars’tan gelen delegeler katılmıştır. Kongreye Yakup Şevki Paşa’nın başkanlık yapması teklif edilmiş ancak Paşa gözlerindeki rahatsızlığı öne sürerek bu görevi üstlenmemiştir.³⁷ Kongrenin reisliğini birinci kongrede olduğu gibi Halit Bey yapmıştır. Kongreye birinci kongreye katılan delegelerden başka; Ahıska’dan Osman Server (Atabek), Ahılkelek’ten Mehmet Ali Bey ve Afzal Bey, Çıldır’dan Dr. Esat Bey, Kars’tan Cihangiroğlu İbrahim ve Hasan Beyler, Oltu’dan Yusuf Ziya Bey, Şakiroğlu Ahmet Bey ve Mehmet Ramiz Bey, Tavuskert’ten Rüstem Bey, Kağızman’dan Ali Rıza Bey (Ataman), Şüregel’den Hacı Abbasoğlu Kerbelayı Mehmet Bey kongreye katılmışlardır.³⁸ Konrede çok önemli kararlar alınmıştır. Bu kararlar;

- Kars şehri merkez olmak üzere, Mili Şura temsilcileriyle “ Cenubî Garbî Kafkas Hükümet – i Muvakkata – i Milliyesini ” kurmak için Kars’ta büyük bir kongre yapmak,

33. Gökdemir, *Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 79.

34. Gökdemir, *Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 79.

35. Dayı, *Elviye – i Selase’de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 97.

36. Gökdemir, *Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 79.

37. Dayı, *Elviye – i Selase’de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, s. 97 – 98.

38. Enver Konukçu, *Ardahan Tarihi*, Ankara, Ardahan Valiliği Kültür Yayınları, 1999, s. 239.

- 9. Ordudan silah ve malzeme yardımı alarak, yerli halktan asker toplayıp, 9. Ordu'dan kalan çavuş, onbaşı ve usta erlerle, 3. Fırka'dan ayrılacak zabıtlarımızın idaresinde, Ermenilere Gürcülere karşı memleketi koruyacak güçte bir askeri teşkilat yaparak, bunları bir elden idare etmek,
- Trabzon'da neşredilen İstikbal ve İkbal, Batum'da Saday – ıMillet, Erzurum'da Albayrak adları ile çıkacak gazetelerle, Milli Mücadele yolunda halkı bilinçlendirmek, dışarıya yapılacak yayınlar ve gönderilecek resmi delegeler aracılığıyla milli haklarını tanıtmak,
- Mevcut silahları kesinlikle İngilizlere teslim etmemek ve 3. Fırka Komutanı Halit Bey'in Cenubî Garbî Kafkasya'ya yardım ve müdahalesini devam ettirmek.³⁹

II. Ardahan Kongresi çalışmaları ilkinde göre daha kapsamlıydı. İngiliz ve Ermeni tehdidinin başlamak üzere olduğu bir zamanda, doğuda çıkan en cesur ses olma özelliğine sahiptir.⁴⁰

Ardahan Kongresi çok kritik bir zamanda toplanmıştır. Çünkü bu sırada İngilizler Kars'a gelmez üzere idi. Tuğgeneral Forestier – Walker 16 Ocak 1919'da Gümrü'de Ermeni Dışişleri Bakanı Tigranyan ile bir araya gelmiş ve bölgenin durumu üzerine görüşmeler yapmışlardır. Bu görüşmeler sonucunda Kars'ın İngiliz askeri yönetimine girmesine ancak sivil idarenin Ermenilere bırakılmasına karar verilmiştir. Tuğgeneral Forestier – Walker 7 Ocak 1919'da Kars'a gelerek, 8 Ocak 1919'da alınan bu kararı bir muhtıra şeklinde Yakup Şevki Paşa'ya bildirmiştir. Bu muhtıra Kars'ın Ermenilerin hâkimiyeti altına girmesi için atılmış bir adımdı. Bunun üzerine Kars Mutasarrıfı Hilmi Bey ertesi gün Kars'ı terk etmiştir.⁴¹

1.3.5. Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti Muvakkata – i Milliyesi

Ardahan Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda 17 – 18 Ocak 1919'da Kars'ta büyük bir kongre toplanmıştır. Yapılan III. Kars Kongresi'ne toplam 131 delege katılmıştır. Kongre'de Şurular birleştirilerek, “ Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti Muvakkata – i Milliyesi ” kurulmuştur. Hükümet'e Kars, Ardahan ve Batum sancakları ve kazaları ile Nahçıvan, Ordubad, Culfa, Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinin bağlanması kararlaştırıldı.⁴² Çıldır Dr. Esat Bey kongre başkanlığına seçilmiş,⁴³ hükümet reisliğine ise Cihangiroğlu İbrahim Bey seçilmiştir.⁴⁴ Hükümetin diğer üyeleri ve görevleri ise şöyledir;

39. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 80.

40. Konukçu, **Ardahan Tarihi**, s. 239.

41. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 82 – 85.

42. Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 99.

43. Erdoğan, **Türk Elleri Hatıralarım**, s. 144.

44. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 90.

- Dahiliye Nazırı: Ali Rıza Bey
- Hariciye Nazırı: Fahrettin Bey
- Harbiye Nazırı: Cihangiroğlu Hasan Bey
- Harbiye Muavini: Osman Őehabettin Bey
- Adliye Nazırı: Ağabababeğoğlu Abbas Ali Bey
- Adliye Muavini: Cihangiroğlu Aziz Bey
- Maarif Nazırı: Ksenefon Mihail Andırıya, Vekaleten: Hudadadbeğoğlu Mehmet Bey
- Maliye Nazırı: Hudadadbeğoğlu Mehmet Bey
- Nafia Nazırı: Mühendis Mahmut Bey
- İaşe Nazırı: Hasanneğoğlu Mehmet Bey, daha sonra Yusuf Bey tayin edilmiştir.
- İaşe Muavini: Pehlivan Mustafa
- Ziraat, Ticaret ve Orman Nazırı: Ali Ekber (Mugan) Bey'den oluşmaktaydı.⁴⁵

Bundan başka hükümete bağlı bazı müdürlükler kurulmuştur. Rum Arlof ve daha sonra Kars'lı Mehmetbeğoğlu Muhlis Bey (Ataman), Telefon ve Posta Umum Müdürlüğüne; Karaçantalı Hacı Ahmet Bey, Demiryolları Umum Müdürlüğüne; Mamiloğlu Tevhiddündin Bey, Polis Umum Müdürlüğüne; Sarıkamış'lı Hacı Őerifođlu Mehmet (Sungur) Bey ise Jandarma Umum Komutanlığına görevlendirilmişlerdir.⁴⁶ Ayrıca, Mehmet Bey Kars Valiliğine, Hüseyin Han Şüregel Kaymakamlığına, Hamamlılı Bekir Bey Sarıkamış Kaymakamlığına, Aslan Bey Kağızman Mutasarrıflığına, Şakiroğlu Mehmet Bey Oltu Mutasarrıflığına, Yenigazili Mehmet Hayrullah Bey Kars Belediye Başkanlığına, Akifoğlu Arslan Bey ise Kars Belediye Komiserliğine atanmıŐlardır.⁴⁷

Hükümet kurulup güvenoyu aldıktan sonra, Teşkilat – 1 Esasiye Kanunu hazırlanmış ve mecliste tasdik edilmiştir. 18 maddeden oluşan bu kanunun maddeleri;

1. Hükümet “ Cenubî Garbî Kafkasya Cumhuriyeti ”adını taşıyacaktır.
2. Cenubî Garbî Kafkasya Cumhuriyeti hükümeti hududunu, Batum'dan Nahcivan'a kadar ulaŐtırarak, bu sınır içinin barıŐının sonuna kadar korunmasını bilfiil üzerine almıştır.
3. Hükümet bayrağını, kamutay üzerine dikilen ay yıldızlı Türk bayrağı olarak kabul etmiştir.
4. Cenubî Garbî Kafkasya Cumhuriyeti hükümetinin resmi dili Türkçe' dir. Bütün resmi ve gayrı resmi muamelat ve tedrisat Türkçe olacaktır.

45. Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 102.

46. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 90.

47. Yeniaras, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi**, s. 130.

5. Milletvekilleri seçimi için 18 yaştan yukarı kadın ve erkek oy vermek salahiyetine haizdir. 10.000 kişi bir milletvekili seçer.
6. Her vilayet ve kasabada, Milli Şura'nın şubeleri açılarak, halkımızdan her türlü yardım görecektir
7. Türk millet ve hükümetini rencide edecek her türlü muameleden kati surette çekinilecektir.
8. Umumi asker teşkilatımız da, cumhuriyetimizin kabul ettiği usul dairesinde, Türkiye Devleti ile irtibatı temin için daimi bir heyetimiz Türkiye'de bulunacaktır.
9. Mülki teşkilatımızda da 8. maddede zikredilen usul aynen kabul edilecektir.
10. Komşu hükümetler ile daima dostça geçinmeyi Cumhuriyet Hükümetimiz düstur olarak kabul etmiştir. Milletvekilleri seçildikten sonra bu husus hakkında ayrıca bir kanun çıkarılacaktır.
11. İtilaf devletleri, doğu Türkiye illerini alıp başka bir millete vermek isterse cumhuriyetimiz Türkiye'den ayrılmamayı kesin olarak kabul etmiştir.
12. Azınlıkların hürriyetleri ve hakları muhafaza edilecektir.
13. Müslümanlar arasındaki mezhep ayrılıklarına hürmet edilecek, dini ayinlerin bir arada yapılması sağlanacaktır.
14. Demokrasi esaslarına riayet edilerek seçimler tarafsız ve tesirsiz olacak, Türk'ün şan ve şerefine yaraşacak bir şekilde yapılmasına azami surette dikkat edilecektir.
15. Vali ve komutanların işe başlamaları ve işten el çektirilmeleri kamutayın kararıyla olacaktır.
16. Cumhuriyet Hükümetimiz milletvekillerinin seçilip de kamutayın çalışmaya başlayışından sonra kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesini teklif etmeye yetkilidir.
17. Milletvekili olmak için yaş haddi 25'ten yukarı olacaktır.
18. Bu kanunun yürürlüğe girdikten sonra icrasına nazırlar heyeti ile cumhur reisi memurdur.⁴⁸

Kabul edilen bu anayasa ile Türk tarihinin ilk cumhuriyeti resmen kurulmuştur.

Hükümet 1 Şubat 1919'da bir hududname yayınlayarak sınırlarını belirlemiştir. Bu hududnameye göre cumhuriyetin sınırları; Kars (hükümet merkezi), Batum, Ahıska, Ahılkelek, Artvin, Ardahan, Acara, Ardaneç, Borçka, Murgul, Şavşat, Çürüksu, Akbaba, Posof, Çıldır, Şüregel, Zarşad, Penek, Göle, Oltu, Karakurt, Sarıkamış, Horasan, Kağızman, Digor, Kulp, Iğdır, Şarur, Aralık, Şahtahtı, Yenice, Nahcivan, Culfa, Orduabat vilayet, sancak ve kazalardan meydana geliyordu.⁴⁹

Yayınlanan hududnameye ek olarak yapılan nüfus istatistiğine göre Cumhuriyet'in nüfusu; 1.534.824 Türk – İslam ahali, 227.324 gayri müslim ahali

48. Erdoğan, **Türk Elllerinde Hatıralarım**, s. 146.

49. Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 105 – 106.

olmak üzere toplam 1.738.478 kişidir.⁵⁰

Hükümetin kurulup çalışmaya başladığı bu dönem de Paris'te bir barış konferansı toplanmak üzereydi. Hükümet kendini tanıtmak ve amacını anlatmak için bu konferansa katılmak istiyordu. Bu nedenle İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri temsilcileri ile temasa geçmeleri için; Halilbeyoğlu Ali Bey'e, Atbaşoğlu Asaf Bey'e ve Osman Server Bey'e bir itimatname hazırlanarak İstanbul'a gitmeleri kendilerine bildirilmiştir. Osman Server Bey Gürcülerle ilişkilerin sağlamlaştırılmadan İstanbul'a gitmesinin anlamsız olduğunu söyleyerek Batum'da kalmıştır. Ali Bey'le Asaf Bey İstanbul'a Osman Server Bey olmadan gitmişlerdir.⁵¹ Osman Server Bey Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti kurulduğunda Batum'da bulunuyordu. Hükümetin kurulduğunu öğrendiği zaman bu durumu İngiliz Generali Forestier – Walker'e kabul ettirmişti. Hükümetin Gürcülerle ve İngilizlerle irtibatını sağlamak için sürekli Batum'da bulunan ve bunun için çalışan Osman Server Bey, Teşkilat – ı Esasiye'nin 6. Maddesi gereği Batum'da Milli Şura şubesini açarak bölgede teşkilatlanmaya çalışmıştır.⁵²

Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'ni tanıtmaya çalışmaları amacıyla Mart ayı başlarında Fahrettin Bey Erzurum'a,⁵³ Zeynel Ağaoğlu ise Tiflis'e gönderildiler.⁵⁴ İstanbul'da bulunan murahhaslar Paris Barış Konferansı'na katılmak için gerekli çalışmalara başlamışlardı. İtilaf Devletleri'nin İstanbul temsilcileri ile iletişime geçen murahhaslar İngiliz ve Amerikan temsilcilerine görüşme talebinde bulunmuşlar ve kendilerine verilen cevapta; 15 Şubat 1919'da İngiliz, 19 veya 20 Mart 1919'da ise Amerikan temsilcileri ile görüşecekleri belirtilmiştir. Yapılan görüşmelerde, İngiliz, Amerikan ve İtalyan temsilcilerine Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'nce yazılan beyannameler, hududname ve nüfus istatistiği takdim edilmiştir. İngilizlere sunulan beyannamede; bölgede yaşayan halkın yüzyıllardır burada yaşayan ahalî olduğu ve buraya başka yerlerden gelmediği, Ermenilerin bölgede yoğun bir kırım faaliyetinde bulunduğu, yeni kurulan hükümetin hiçbir komşusuna kin beslemediği bildirilmiştir. Ayrıca bir tahkik heyeti kurularak gerçeklerin ortaya çıkarılması, İngiltere'nin kurulan bu yeni hükümete arka çıkması ve Paris Barış Konferansı'na katılması için Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'ne destek olması istenmiştir. Amerikan temsilcisine sunulan beyannamede ise; Ermenilerin yapmış oldukları katliamlardan bahsedilmiş, kurulan Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'nin Wilson Prensipleri'ne dayanılarak kurulduğu belirtilmiştir.⁵⁵ Ancak murahhaslarımızın çalışmaları fayda vermemiş, Fransa Devlet Başkanı Clemenceau; Elviye – i Selase'nin geleceği konusunda muhatap olarak Osmanlı murahhaslarını işaret etmiş ve Elviye – i Selase murahhasları Paris Barış

50. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 102.

51. Erdoğan, **Türk Elleriinde Hatıralarım**, s. 146.

52. Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 112 – 113.

53. Erdoğan, **Türk Elleriinde Hatıralarım**, s. 153.

54. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 97.

55. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 119 – 124.

Konferansı'na kabul edilmemişlerdir.⁵⁶

İstanbul'da bulunan Karşılılar ve 93 muhacirlerinden oluşan Karşılılar Cemiyeti, murahhaslarımıza önemli yardımlarda bulunmuşlardır. Ayrıca Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti, Karşılılar Cemiyeti aracılığı ile propaganda yapıp, İstanbul ile temas kurmaya çalışarak İstanbul Hükümeti'nin yardım ve desteğini kazanmaya çalışmıştır.⁵⁷

Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti, Fahrettin Bey ile Camadanlı aşiretinden Maksut Aġaoġlu Hasan Aġa'ya bire itimatname vererek İstanbul ve İtilaf Devletleri ile iletişim kurlmaları ve haklı mücadeleleri için kamuoyu oluşturmaları için Erzurum'a görevlendirdiler. Erzurum yolunda karşılaştıkları Yakup şevki Paşa Fahrettin Bey ve arkadaşlarına yardım etmiş ve İngilizlerden öğrendiği bilgileri Fahrettin Bey ile paylaşmıştır. Paşa, Fahrettin Bey'e İngilizlere güvenmemesini tembihlemiş ve İngilizlerin 15 Nisan'a kadar Kars'ı işgal ederek hükümeti dağıtarak şehre Ermenileri yerleştirecekleri bilgisini vermiştir. Fahrettin Bey bu bilgileri Kars'a bildirerek arkadaşlarını uyarılmış, Erzurum'a gelince de burada Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'nin dışişleri şubesini açarak çalışmalara başlamıştır.⁵⁸

Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti, bir taraftan siyasi işlerle uğraşırken, bir taraftan da topraklarına tecavüzde bulunan Ermeniler ve Gürcülerle mücadele etmekteydi. Mondros Mütarekesi'nin 11. Maddesi gereğince Türk kuvvetlerinin Elviye – i Selase'yi boşaltması ile bölgede gözü olan Gürcüler ve Ermeniler harekete geçmiştir. Gürcülerin düzenli ordusuna karşı, Osman Server Bey yanında bulunan gönüllülerle vatan topraklarını savunmaktaydı. Ancak Gürcüler 1 Mart 1919'da Azgur, Ahıska ve Ahılkelek'i işgal ettiler.⁵⁹ Gürcü askerleri her tarafta yağmaya ve zulme başladılar. Gürcülerin bu tutumu Ahıska bölgesinde bir halk ayaklanmasına neden oldu. Osman Server Bey, Afzal Bey ve Murtaza Bey önderliğinde başlayan bu direnişin sonunda Gürcüler bölgeden çıkarıldı ve Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'nin otoritesi Tiflis'e kadar yarıldı.⁶⁰

İngilizlerin teşvik ettiği Gürcüler 28.000 kişilik orduları ile yeniden harekete geçerek Ahıska'yı işgal ederek şehri ateşe verdiler.⁶¹ Burada Gürcülere karşı direnen Osman Server Bey ve kuvvetleri, ulaşım ve zaman darlığı nedeniyle kendilerine zamanında ulaşmayan yardımlar yetişmeyince Posof'a çekilmişlerdir. Bu gelişmeler Kars'ta büyük sıkıntılar yaratmış ve Cihangiroġlu İbrahim Bey, 800 kişilik milis kuvvetiyle Posof'a yardıma gelmiştir.⁶² Gürcüler, Posof'u da alarak Ardahan üzerine

56. Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 120.

57. Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 126 – 129.

58. Yeniaras, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi**, s. 147 – 148.

59. Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 137.

60. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 127.

61. Murat Küçükuġurlu, “ **Cihangiroġlu İbrahim Bey** ”, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2000, s. 127 – 128.

62. Yeniaras, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi**, s. 160.

yürümüş ve 20 Nisan günü Ardahan'ı işgal etmişlerdir.⁶³Bu muharebeler sırasında Gürcüler Ahıska'da 11 köyü, 7 camiyi yakmış; Posof'ta 10 köyü, 4 camiyi yakmış; Ardahan'da da bir köyü yakmışlardır. Ayrıca Gürcü askerlerin taşıdığı tifüs virüsünün sebep olacağı tehlikeler ahaliye duyurulmadığı için, Ahıska, Ahılkelek ve Posof bölgesinde ki bazı köylerin üçte bir nüfusu hastalıktan yok olmuştur.⁶⁴

Kars'ta görev yapan İngiliz askeri valisi Temperley, bölgeye tam hakim olamamış ve onun döneminde Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti teşkilatlanmasını kolaylıkla yapmıştır. Temperley, hükümet üyelerine yumuşak davranmış ve Ermenilerin Arpaçay'ın batısına geçmesini sağlayamamıştır. Bu nedenle Temperley'in yerine General Asser tayin edilmiştir. Temperley, görevi bırakmadan birkaç gün önce Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'ne 12 maddelik bir nota vermiştir. Bu notada; Ermenilere hububat verilmesi ve Ermenilerin şehre dönmesinin kayıtsız şartsız kabul edilmesini, Kars'ta kurulan siyasi teşekkülün hükümet olarak değil de bir cemiyet olarak adlandırılmasını, bu cemiyetin faaliyetlerini Kars'la sınırlandırmasını ve Nahcivan ile Batum'la olan irtibatlarını kesmesini istiyordu. Temperley, General Asser'in gelişinden hemen önce böyle bir nota vererek kendisinin bölgede olup bitenlere karşı müsamahakâr davranmadığını göstermek istiyordu.⁶⁵ Hükümet kendilerine verilen bu notayı ciddiye almamış, hatta 25 Mart 1919'da cumhuriyeti ilan ederek bu notaya karşılık vermiştir. Bu günden sonra kurulan hükümet Cenubî Garbî Kafkas Cumhuriyeti adını almıştır.⁶⁶

Kars'ta göreve başlayan General Asser, geldiği günden itibaren sert bir politika izlemiştir. Kars'ta kalan askerlerimize kışlarından çıkma yasağı getirmiş, bir Kazak alayını inzibat görevi yapması bahanesiyle Kars'a yerleştirmiş, Rum ve Ermenilerin İngiliz uniformaları ile şehre girmelerini sağlamıştır. Şehirdeki askerleri hırsızlık yaptıkları, silah taşıdıkları vb. nedenlerle tutuklatmıştır. 3 Mart 1919'da 500 kadar Ermeni'yi trenle Kars'a getireceği duyulunca, hükümet tedbir almış ve tren Arpaçay'da durdurularak geri gönderilmiştir. Ayrıca halk galeyana gelmiş, silahlanarak şehrin etrafını tutmuştur. Asser, bu durum karşısında Ermenileri getirmekten vazgeçtiğini söyleyerek halkı sakinleştirmiştir.⁶⁷

Asser, Ermenileri Kars'a yerleştirmek fikrinden vazgeçmemiş ve Kars – Sarıkamış yolunu açmak bahanesi ile 1000 Ermeni ameleli şehre getirmek istemiştir. Ancak hükümetten emir alan Hüseyin Han bu katarı Gümrü'ye geri göndermiştir. Asser ve diğer İngiliz yetkililerin değişmez istekleri; Ermenilerin Kars'ta iskân edilmesi ve Ermenilere hububat gönderilmesiydi. Bu istekler hükümet tarafından sürekli reddedildi.⁶⁸

63. Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 137.

64. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 129 – 131.

65. Küçükkuşurlu, “ **Cihangiroğlu İbrahim Bey** ”, s. 132 – 133.

66. Yeniaras, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi**, s. 149.

67. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 135 – 137.

68. Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 135.

Asser, hükümete ve ahaliye uyguladığı sertlik politikasının işe yaramadığını görünce bu yoldan vazgeçmiş ve yerli aşiretler ile hükümeti ayırma politikasını uygulamaya başlamıştır. Asser, Bedirhan Bey'i ikna etmeye çalışmışsa da bir netice alamamıştır. Ancak Digor'un Pazarcık nahiyesinde bulunan Gasganlı Aşireti reisi Bastam Begov Davo Bey ile Sarıkamış'ın Akçakale köyünden Gaskanlı Saro Bey'in oğlu Eyüp Paşa İngilizlerle anlaşmaya başlamışlardır.⁶⁹ Bu konuda, Yakup Şevki Paşa 30 Mart 1919'da bir telgraf göndererek; İngilizlerin, Kürtleri hükümetten koparmaya çalıştıklarını şifrelemiş ve buna karşı tedbirli olunmasını belirtmiştir.⁷⁰

Bütün bunlar olurken İngilizlerin araya girmesiyle Gürcüler ve Ermeniler arasındaki savaşa son verilmiştir. Ermeniler bunu fırsat bilerek savunmasız Türk köylerine saldırılar da bulunmuşlar ve yoğun bir katliama girişmişlerdir. Özellikle Arpaçay ve Aras vadilerinde yoğun bir işgal hareketi başlatan Ermeniler, Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'nin direnişi sonucunda hedeflerine ulaşamamışlardır. Ne Arpaçay'ın batısına geçebilmişler ne de Sürmeli Çukuru'nu işgal edebilmişlerdir. Bunun yanı sıra Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti'nin çabalarına rağmen bölgede masum insanlara yapılan katliamın önüne geçilememiştir.⁷¹

1.3.6. Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'nin Dağıtılması

Asser, İngiliz makamlarını Kars'ta ki hükümete karşı kışkırtmak için Tiflis'te ki karargâha telgraf çekerek; Türklerin kendi adamlarına saldırdığını, depolarını bastığını ve kendi emirlerine karşı geldiklerini belirtmiş; şayet Kars'ta ki İngiliz garnizonunun sayısı arttırılmazsa Kars'ta sükûnetin sağlanamayacağını bildirmiştir.⁷² İngilizler, Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'nin faaliyetlerini kısıtlamayı bir türlü başaramadıklarından dolayı baskılarını özellikle Ermenilerin iskânı üzerinde yoğunlaştırıyorlardı.⁷³ Asser'in amacı Kars'ın Türklerin elinden alınmasını hızlandırmaktı. 1 Nisan'da 2000'den fazla İngiliz askeri Kars'a getirilmiş, bundan başka 2500 Ermeni askeri de şehre sokulmuştu. Bu sırada Ardahan'da bulunan İbrahim Bey İngilizlerin Ahılkelek'te bir miktar süvari bulundurduğunu da haber almıştı.⁷⁴ Kars'a gelen İbrahim Bey, hükümet üyeleri ve bazı milletvekilleri ile İngilizlerin ne yapmak istedikleri müzakere edilmiştir. Yapılan müzakerelerin sonunda, İngilizlerin Hükümete karşı olumsuz bir tavrının olmayacağı kanısına varılmıştır.⁷⁵

Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'nin kaderi 10 Mart 1919'da Bakü'den Kafkasya'ya tayin edilen General Thomson'un gelişiyle belli olmuştu. Çünkü

69. Erdoğan, **Türk Elleri Hatıralarım**, s. 149.

70. Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 135.

71. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 141 – 146.

72. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 138.

73. Selçuk Ural; Jülide Akyüz Orat; Nebahat Oran Arslan; Akın Bingöl; Cem Tüysüz, **Kars Tarihi**, Kafkas Üniversitesi Yayınları, Kars, 2011, s. 625.

74. Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 148.

75. Küçüküğürlü, “ **Cihangiroğlu İbrahim Bey** ”, s. 146.

Tiflis'te ki karargâhta bulunan Thomson'a verilen raporlarda; "bölge hakkında bulunan üstün Osmanlı bağının bu bölgeleri birbirine bağladığı ve bu durumun Müslümanların İtilaf Devletlerine karşı oluşturulacak olan mukavemetini güçlendireceği" belirtiliyordu.⁷⁶ Bundan başka Ermeni ve Gürcülerin kışkırtmaları ve Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'nin dikkat çekici bazı faaliyetleri, İngilizlerin politikalarını değiştirmelerine sebep olmuştur.⁷⁷ Bu nedenle Thomson, Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'ni, Ermeniler ve Gürcüler arasında paylaştırmaya karar vermiştir.⁷⁸ Bu plana göre: Ahıska, Ahılkelek, Ardahan, Artvin, Batum Gürcülere; Kars, Nahcivan, Arpaçay ve Çıldır Ermenilere verilmek isteniyordu. İngilizler ani bir baskınla meclisi dağıtıp, hükümet üyelerini tutuklamak istiyorlardı. Bu nedenle İngilizler Kars'ın işgal planını son derece gizli tutuyorlardı.⁷⁹

İngiliz Askeri Temsilcisi Preston, 12 Nisan'da meclisi ziyaret edeceğini bildirerek, hükümet üyelerinin mecliste hazır bulunmasını istedi. 13 Nisan günü saat 16. 00'da Preston meclise girerken, İngiliz kuvvetleri de onunla beraber meclise girmiş ve hükümet üyelerinin 12'sini tutuklayarak, hükümeti dağıtmışlardır.⁸⁰ Tutuklanacaklar içerisinde, Fahrettin Bey'in de ismi olmasına rağmen kendisi Erzurum'da olduğu için tutuklanmamıştır. Tutuklanan hükümet üyeleri;

- Hükümet Reisi, Cihangiroğlu İbrahim Bey,
- Dâhiliye Nazırı, Ali Rıza Bey,
- Harbiye Nazırı, Cihangiroğlu Hasan Bey,
- Kars Valisi, Alibeğcioğlu Mehmet Bey,
- Polis Umum Müdürü, Mamiloğlu Tevhiddündin Bey,
- Muhacir Müdürü, İstefan Vafyeddin,
- Maliye Nezareti Azasından, Cihangiroğlu Aziz Bey,
- Kars Polis Komiseri, Salahoğlu Musa Bey,
- Rum Milletvekili, Pavlo Camaso / Comuşov
- Parlamento Azasından Polonyalı Simon Racinski,
- Telefon ve Posta Umum Müdürü, Mehmetbeğioğlu Muhlis Bey,
- Kars Şurası İaşe Mümessili, Yusufioğlu Yusuf Bey'den oluşmaktaydı.⁸¹

Tutuklanmalarının ardından Batum'a getirilen ve İstanbul üzerinden Malta'ya sürgün edilecek olan hükümet üyelerinden Dâhiliye Nazırı Ali Rıza Bey, bir yolunu bularak kaçmış ve Kağızman'a gelerek Orta – Kale Milli Şura'sının başına geçerek mücadelesine devam etmiştir. Meclisin basılarak hükümetin dağıtılmasıyla beraber altı aylık Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti sona ermiştir.⁸²

76. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 146.

77. Küçükkuşurlu, " **Cihangiroğlu İbrahim Bey** ", s. 146.

78. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 146.

79. Yeniaras, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi**, s. 163.

80. Ural; Akyüz Orat; Oran Arslan; Bingöl; Tüysüz, **Kars Tarihi**, s. 625.

81. Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 149.

82. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 156 – 157.

Cihangiroğlu İbrahim Bey, İngilizlerin hükümeti dağıtmalarının temel sebebi olarak; hükümetin Ermenileri Kars'a sokmamaları ve bunun karşılığında Ermenilerin İngilizleri işgal için teşvik ve tahrik etmeleri olarak belirtmiştir.⁸³ İşgalin ardından İngilizler bir beyanname hazırlayarak, uçak ve tayyareler ile Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti sınırları içinde bulunan en ücra köylere varıncaya kadar bu beyannameleri serpmişlerdir. Bu beyanname; İngilizlerin Kafkasya'da asayişini sağlamak üzere bölgeye geldiklerini, Kars Şurası'nı halk arasında asayişini sağlamaları için desteklediklerini ancak Şura'nın bunu beceremediğini, halk arasına karışıklık saldıklarını ve bu nedenle İngilizler tarafından Şura'nın azledildiği yazılmıştır. Bölgede yaşayan ahalinin işiyle gücüyle uğraşması gerektiği, bundan böyle İngiliz askeri yetkilisinin emrine uyacağı ve bölgeyle ilgili son kararın sulh konferansında verileceği, belirtilmiştir.⁸⁴

Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'nin son bulmasıyla Binbaşı Preston'un başkanlığında sekiz kişilik “ Halk İdare Heyeti ” adıyla yeni bir kukla yönetim kuruldu.⁸⁵ 30 Nisan 'da General Osebyan ve General Karganof Kars'a gelerek idareyi ele aldılar.⁸⁶ Böylece Kars'ta Ermenilerin idaresi başlamış oldu. Bu arada Kars'ın işgaline paralel olarak, Ardahan'da 20 Nisan'da Gürcüler tarafında işgal edilmiştir.⁸⁷

Erzurum'da bulunan Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'nin Hariciye Nazırı Fahrettin Bey, Kars'ın işgali üzerine İstanbul'da bulunan Amerikan, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerinin yanı sıra Osmanlı Hükümeti'ne, İngiliz Başvekil Lloyd Corc'a, ve Amiral Galtroph'a telgraflar çekerek hem işgali protesto etmiş hem de bölgede ki durumu anlatmıştır.⁸⁸

Osmanlı Hükümeti Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'nin ortadan kaldırılmasına tepki göstermemiştir. Oysa İngilizlerin attığı bu adım Osmanlı Devleti'nin parçalanması yolunda atılmış önemli bir adımdır. Sadrazam Damat Ferit Paşa işgale ses çıkarmadığı gibi, Erzurum'da bulunan Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'nin Hariciye Nazırı Fahrettin Bey'in tutuklanması için emir verdi. Bu durum Osmanlı Hükümeti'nin Elviye – i Selase davasına bakış açısını göstermektedir.⁸⁹

2. Ermeni Hükümeti Yönetiminde Kars

Ermeniler Kars'ta idareyi aldıktan sonra, Türk – İslam ahaliye karşı adeta bir işkence ve zulüm politikasını uygulamaya koydular. Yapılan bu zulümler sonucunda bölgede asayiş bozulmuştur. Her gün binlerce Müslüman'ın kanı akıtan Ermeniler,

83. Küçüküçürlü, “ Cihangiroğlu İbrahim Bey ”, s. 149.

84. Erdoğan, **Türk Elleriinde Hatıralarım**, s. 160 – 161.

85. Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 151.

86. Ural; Akyüz Orat; Oran Arslan; Bingöl; Tüysüz, **Kars Tarihi**, s. 626.

87. N. Yücel Mutlu, **Misak-ı Milli' den İlk Kazanç ve İlk Kayıp: Kars, Ardahan ve Batum**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007, s. 83.

88. Erdoğan, **Türk Elleriinde Hatıralarım**, s. 163 – 165.

89. Ural; Akyüz Orat; Oran Arslan; Bingöl; Tüysüz, **Kars Tarihi**, s. 626.

İngilizlerin himayesinde şımarıklıklarını arttırmışlardır. Ermeniler amacı bölgede ki Müslüman nüfusun azalmasını sağlamaktı. Ermeniler üzerinde yoğun bir propaganda yapan İngilizler, Ermenileri Türk hedeflere yönelttiler. İngilizler, Mondros Mütarekesi'ne uygun bir şekilde bölgeyi işgal edebilmek için asayişin bozulması için mücadele ediyorlardı. Bu nedenle İngiliz subaylar Ermeni çetelerin başında Türk yerleşim yerlerine saldırıyor, İngilizler Ermenilere silah, mühimmat, teçhizat vb. yardımda bulunuyordu.⁹⁰ İngilizler, Ermenilere siyasal desteklerini de esirgememişlerdir. Nitekim Paris Barış Konferansı'na 26 Şubat 1919'da katılan Avrupa Millî Ermeni Delegasyonu Başkanı Bogos Nubar Paşa ile Ermeni Cumhuriyeti Delegasyonu Başkanı Aharonian'ın Paris Barış Konferansı Yüksek Konseyi'nde Ermenilerin isteklerini içeren muhtıra sunmasını da desteklediler.⁹¹

Kars'ta kurulan Ermeni hükümeti, baskı ve zulümlerle göç ettirilen Türk ahalinin boşalttığı yerleşim yerlerine Ermeni ve Gürcü muhacirleri yerleştiriyorlardı. Türk ahalinin önde gelenleri casusluk iftirası ile tutuklanıyor, Türklerin malları yağma ediliyor, bütün bunlar yetmezmiş gibi Türklerden ödeyemeyecekleri ağırlıkta vergiler isteniyordu. Bu vergileri ödeyemeyenler hükümet aracılığı ile iç bölgelere, sonu olmayan bir sürgüne gönderiliyordu. Bütün bu kanunsuz uygulamalar, bölgedeki Türklerin Osmanlı ve İran topraklarına göç etmesine neden olmaktaydı. Erzurum Valisi Münir Bey'in bildirdiğine göre, Kars bölgesinden göç etmek isteyen muhacir sayısı beş yüz bini bulmaktadır.⁹²

Bütün bu katliamlar olurken 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa ve 15. Kolordu Komutanı Karabekir Paşa, Osmanlı Devleti Harbiye Nezareti'ne telgraflar çekerek Ermenilerin yaptığı zulmün durdurulması için girişimlerde bulunulması istemişlerdir. Karabekir Paşa, Türk ve Avrupa kamuoyunu bilgilendirirken Erzurum'da bulunan İngiliz Kontrol Karargâhı Komutanı Yarbay Rawlinson'u da bilgilendiriyordu. Karabekir Paşa, yaşanan bütün olayları bir rapor halinde 1919 Eylül – Ekim aylarında Anadolu'da incelemelerde bulunan Amerikan Tahkik Heyeti Başkanı General Harbord'a da ilettiler. Karabekir Paşa rapor vermekle yetinmeyip bizzat göçmenleri General'in huzuruna çıkararak bire bir dinletti.⁹³ Tahkik Heyeti Başkanı General Harbord konu ile ilgili yazdığı raporda, bölgede Türklerin Ermenilere herhangi bir katliam yapmadığını aksine Ermenilerin Erzurum bölgesinde 43 Türk köyünü yerle bir ettiğini belirtmiştir.⁹⁴ Yarbay Rawlinson ise İstanbul'da bulunan İngiliz temsilcisine gönderdiği telgrafta, Ermenilerin iyice azgınlaştığını ve bunun durdurulması için ortak kuvvetlere ihtiyaç duyulduğunu ifade etmekteydi.⁹⁵ Bu iki

90. Mim Kemal Öke, **Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu 1914 – 1923**, İstanbul, Aksoy Yayıncılık, 2001, s. 216.

91. Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s. 126 – 128.

92. Ural; Akyüz Orat; Oran Arslan; Bingöl; Tüysüz, **Kars Tarihi**, s. 628.

93. Ural; Akyüz Orat; Oran Arslan; Bingöl; Tüysüz, **Kars Tarihi**, s. 629 – 631.

94. Seçil Akgün, **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu “Kurtuluş Savaşı Başlangıcında”**, İstanbul, Tercüman Tarih Yayınları, 1981, s. 143 – 145.

95. Pehlivanlı, **“Mütareke Sonrası Güneybatı Kafkasya'da Durum ve Ermeniler”**, s. 271.

durum Karabekir Paşa'nın propaganda yöntemlerinin ne kadar işe yaradığını göstermekteydi. Artık bölgede ki zulüm İtilaf Devletleri temsilcileri tarafından bile kabul edilmekteydi.

1920 yılına gelindiğinde Ermenilerin Müslüman ahaliye uyguladıkları zulüm öylesine artmıştı ki bu duruma Azerbaycan ve İran tepki göstermeye başladı. Her iki devlette, bu zulmü hem Paris Barış Konferansı nezdinde, hem de kendi ülkelerindeki İngiliz temsilcileri nezdinde protesto etmişlerdir. İngilizlerin Tiflis temsilcisi O. Wardrop yapılan zulmü ve Ermeniler hakkında ki düşüncelerini Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği mektupta şöyle anlatmaktadır; “ *Hiç tereddüt etmeden diyebilirim ki, Müslümanların can ve mallarını Taşnakçı bir Ermeni Hükümeti'ne emanet etmek, insanlık açısından bence kabili tavsiye değildir. Ermenilerin Müslüman yönetimi altında daha salim olacaklarına, fakat Müslümanların Taşnak Ermeni yönetimi altında asla emniyette olmayacaklarına inanıyorum*”.⁹⁶ Bu tespit dahi aslında İngilizlerin de Ermenilerin yaptıkları zulmü ve katliamları kabul ettiklerini göstermektedir.

Karabekir Paşa, Ermenilerin Elviye – i Selase'de yaptıkları katliamı bir an önce durdurmaları için Erivan Cumhuriyeti Askeri Komutanlığı'na uyarı niteliğinde bir mektup yazmıştır. Paşa, 29 Mart 1920 tarihinde Hâkimiyet – i Milliye gazetesinde yayınlanan bu mektupta; “ *Ermeni Hükümeti içinde kalan Müslüman halka öteden beri yapılan mezalim ve katliam son derece açık bilgilerle kanıtlanmıştır. Ermeniler tarafından bu mezalimin yapıldığı Erzurum'daki İngiliz temsilcisi Ravlinson'un tanıklığı ve ifadesi ile doğrulanmış çoluk çocuğunu malını ve mülkünü kaybederek aç ve perişan halde bize sığınan binlerce muhacirleri 1919 sonlarında Amerikalı General Harbord heyeti de görmüş ve bu mezalimin tanığı olmuştur. Hatta hepimizin gözleri önünde birçok Müslüman köyü top ve makineli tüfekle donatılmış Ermeni birlikleri tarafından imha edilmişlerdir. Bu harekate son verileceğini beklerken maalesef 1920 yılı şubatının başından beri bilhassa Şöregel, Akbaba, Zarşat ve Çıldır dolaylarındaki Müslüman halka uygulanan katliam giderek artmaktadır... Din kardeşlerine yapılan bu kötü ve acıklı olayı duyan Erzurum'un Beyazıt, Eleşkirt, Pasinler ve Tortum gibi Kars'a komşu olan bölgelerdeki bütün halk bilhassa Akababa kabilelerinden çoğu idareniz altındaki yerlerde bulunan Aşır halkı büyük heyecan ve galeyana kapılmıştır. Ermenilerin yapmakta oldukları mezalim nedeniyle İslam kamu oyunda meydana gelen coşku ve heyecanın dindirilmesini sağlamak için mezalim ve katliama son verilmesi ve Müslümanlardan alınan eşya vs ödenmesi ırz, namus, mal ve can gibi her türlü hukukunun koruma altına alınması Ermeni Hükümetince yapılması gereken bir görevdir... ”⁹⁷ diyerek durumu Ermenistan Hükümeti'ne izah etmeye çalışmıştır. Ancak yapılan bütün diplomatik girişimler Ermenilerin yaptığı katliam ve yağmayı engelleyememiştir. Ermenilerin yaptığı katliamlar bölgede yaşayan halkın ve ozanların sözlü anlatımlarına da konu*

96. Ural; Akyüz Orat; Oran Arslan; Bingöl; Tüysüz, **Kars Tarihi**, s. 631.

97. Yeniaras, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi**, s. 181 – 182.

olmuştur.⁹⁸

Bu dönemde, Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'nin yıkılmasıyla beraber bölgede yaşayan Müslüman ahali, kendilerine ve topraklarına karşı yapılan Ermeni zulmünü bertaraf etmek için “Milli Şura” Hükümetleri şeklinde teşkilatlanarak, “İstiklal ve Hürriyet” mücadelesine devam etmiştir.⁹⁹

3. Milli Mücadele Döneminde Kars

Mondros Mütarekesi sırasında Tebriz'de bulunan karargâhını lağveden Kazım Karabekir Paşa, 1918 yılının Kasım ayında İstanbul'a gelmiştir. Burada dönemin Harbiye Nazırı Abdullah Paşa ile görüşerek, Kafkaslarda ordularımızın boşalttığı bölgelerde Ermenilerin ve Gürcülerin yapmaları muhtemel katliamlar ile ilgili nezarete bilgi vermiştir. Daha sonra basını da bu konularla ilgili olarak aydınlatmıştır. Karabekir Paşa 23 Aralık 1918 tarihinde 14. Kolordu Komutanlığı'na tayin edilmiştir. Bu kolordunun bir tümeni Balıkesir ve Bandırma, iki tümeni ise Tekirdağ ve Şarköy mıntıkalarında bulunmaktaydı.

Bu dönemde sık sık İstanbul'a gelerek Rauf Bey, İsmet Bey ve Mustafa Kemal Paşa ile vatanın nasıl kurtarılacağı üzerine görüşmekteydiler. Kazım Paşa, vatanın kurtuluşunun yolunun doğu bölgelerinden gerçekleşeceğini düşündüğü için kendisini Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Komutanlığı'na tayin ettirmiştir. Kazım Paşa, Erzurum'a gitmeden önce Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmiş ve aralarında şu konuşma geçmişti. Kazım Paşa; “ *Paşam, ben yarın Erzurum'a hareket ediyorum. İstanbul'da ne vaziyette kalırsanız kalınız bir şey yapmak imkânsızdır. Sükût edersek mahvımız mukadderdir. Behemahal Ordu başına geliniz. Hem de Şark'ta; milletin kurtuluş anahtarı şarktır. Orada her şey mümkündür. Ordu da kuvvetlidir, halk da beraber gider. Ben kat'i kararımı verdim. Planım basittir. Milli bir hükümet teşkili ve şark vilayetlerini istilaya hazırlanan Ermenistan'ı bize güzel bir sulh rehinesi olarak elde tutmak, sonra hadisata göre, garba teveccüh etmektir. İstanbul'da ne siz ne de kıymetli arkadaşlar fazla kalmayınız. Başka türlü milli birlik ve milli varlık göstermek imkânı yoktur. Benim ahdim tek dağ başı mezar oluncaya kadar uğraşmaktır. İstiklalimizi ve hiç değilse namus – u millimizi kurtaracak ancak bu karardır.* ” Mustafa Kemal Paşa ise; “ *Bu da bir fikirdir, ahval günden güne size hak verdiriyor. Size muvaffakiyet dilerim.* ” cevabını vermiş, Kazım Paşa kararlı olduğunu ve kendisinin gelmemesi durumunda ona göre tedbir alacağını söylemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa; “ *İyi olayım size mülaki olmaya çalışacağım.* ” demiştir.¹⁰⁰

98. Ramazan Korkmaz, “ **Ermeni Meselesi ve Canlı Kaynaklara Göre Çıldır'da Yapılan Ermeni Mezalimi** ”, Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu, Ankara, Kars Valiliği ve Atatürk Üniversitesi Yayını, 1992, s. 115 – 116.

99. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 175.

100. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 179 – 180

12 Nisan 1919'da Erzurum'a doğru hareket eden Kazım Paşa, 3 Mayıs'ta Erzurum'a gelmiştir. Kazım Paşa, 15. Kolordu Komutanlığı görevini devraldıktan sonra bölgeyle ilgili birçok tedbir almıştır. Bu tedbirlerden birisi de, Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'nin yıkılmasından sonra bölgede kurulan “ Milli Şura ” hükümetlerini desteklemektir. Aldığı tedbirleri hemen uygulamaya koyan Paşa, İngiliz temsilcisi Rawlinson'u dahi etki altına almıştır. Kazım Paşa, bölgede var gücü ile çalışırken 15 Mayıs 1915'de İzmir'i işgali haberi Erzurum'a ulaşmıştı. İşte tam bu sırada Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçmek için hazırlanıyordu.¹⁰¹

21 Mayıs 1919 tarihinde Kazım Paşa, Mustafa Kemal Paşa'dan şifreli bir telgraf almıştır. Bu telgrafta; “ *Ahval – i umumiyemizin almakta olduğu şekil – i vehimden pek müteelim ve müteessirim. Millet ve memlekete medyun olduğumuz en son vazife – i vicdaniyeyi yakından mesai – i müştereke ile en iyi ifa etmek mümkün olacağı kanaatle bu son memuriyeti kabul ettim. Bir an evvel zat – ı alinizle mülahazalar olmak arzusundayım...* ” demekteydi. Kazım Paşa Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesine ve bu telgrafa çok sevinmişti.¹⁰²

3.1. Erzurum Kongresi

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığı zaman Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti ve onun yıkılmasıyla ortaya çıkan Milli Şuralar ile Ermeniler ve Gürcülerin bölgede yaptıkları tecavüzlerle de yakinen ilgilenmekteydi. Mustafa Kemal Paşa 24 Mayıs 1919'da Erkan – ı Harbiye Umumi Riyasetine bir telgraf çekerek, Ermenilerin siyasi emelleri için gösterdikleri faaliyetlere dikkat çekmiştir.¹⁰³ Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a geldiği sırada Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'nin Hariciye Nazırı Fahrettin Bey Erzurum'da bulunuyordu.¹⁰⁴ Fahrettin Bey, bu sırada Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Mazhar Müfit Bey, İbrahim Süreyya Bey ve Refik Saydam Bey'den oluşan heyetle görüşmüştür. Fahrettin Bey bu görüşmeyi anılarında şöyle anlatmaktadır; “ *Heyet benden memleket hakkında malumat aldı. Oldukça özlü ve tesirli biçimde havadisleri kendilerine arz ettim.* ”¹⁰⁵

Bu sırada Erzurum Kongresi'nin hazırlıkları yapılmaktaydı. Vilayet – i Şarkıyye'de çok sayıda cemiyet açılmış olmasına rağmen bunlar ortak bir hedefe ve çalışma programına sahip değildi. Bir başka ifadeyle cemiyetlerin etkinlikleri kuruldukları vilayetle sınırlıydı. Bu durum İtilaf Devletleri ve azınlıkların projelerini rahatça uygulamalarına fırsat veriyordu. Vilayet – i Şarkıyye Müdafaa – i Hukuk – i Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi, müdafaa-i hukuk cemiyetleri arasında birlik sağlamak ve İtilaf Devletleri'ne karşı sistemli bir mücadele yürütmek amacıyla, Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ne ortak kongre yapılması teklifinde

101. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 180 – 183

102. Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Cilt: I, İstanbul, Emre Yayınları, 1993, s. 69

103. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 185 – 186

104. Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 159

105. Erdoğan, **Türk Elleriinde Hatıralarım**, s. 178.

bulundu. Her iki cemiyet; Sivas, Diyarbakır, Elazığ, Bitlis, Van ve Erzincan müdafaa-ı hukuk teşkilatlarını da kongreye davet etti.¹⁰⁶

Vilayet – i Şarkıyye Müdafaa – i Hukuk – i Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi ve Trabzon Muhafaza – ı Hukuk – u Milliye Cemiyeti'nin işbirliği ile düzenlenen Türk ulusal akımının ilk önemli kongresi, Vilayet – i Şarkıyye Kongresi, kararlaştırılan ilk tarihten 13 gün sonra, 23 Temmuz'da toplandı.¹⁰⁷ Kongrenin 13 gün ertelenmesine delegelerin kongreye gecikmesi sebep olmuştur.¹⁰⁸

Fahrettin Bey, Erzurum Kongresi'nin toplanma kararını Elviye – i Selase'ye bildirmiştir.¹⁰⁸ Bu durum karşısında Elviye – i Selase temsilcileri 19 Temmuz 1919'da Kongre başkanlığına bir mektup yazarak, bölgeyi kongrede temsil etmeleri için Fahrettin Bey ile Ardahan eşrafından olan ve Milli Şura azasından Rasim Bey'i temsilci seçmişler, birde itimatname göndermişlerdir.¹⁰⁹

Erzurum Kongresi, 23 Temmuz 1919'da açılmış ve 7 Ağustos 1919'da kongre çalışmalarını tamamlamıştır.¹¹⁰ İstanbul Hükümeti, Kongre'ye katılan Elviye – i Selase temsilcilerinden Fahrettin Bey'in yakalanması için Erzurum Valiliği'ne sürekli emir gönderiyordu. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa Fahrettin Bey'i yanına çağırarak; “ *Yarıncıdan itibaren sen ve arkadaşların aramızda görünmeyeceksiniz. Çünkü bu telgrafın aynını Miralay Rovelson da almıştır. Sizi bizim aramızda görürse çalışmamıza mani olur ve kongreyi aktelemeyiz. Hemen teşkilatınızın üzerine gidiniz. Azerbaycan'la bizim aramızdaki muhabereyi temin ediniz.*”¹¹¹ demiştir. Böylece Fahrettin Bey Erzurum Kongresi'ne katılmamıştır. Fahrettin Bey bu tarihten itibaren emre itaat ederek, Oltu bölgesine gelmiş ve Kars'ın kurtuluşuna kadar bu bölgede faaliyetlerde bulunmuştur.¹¹²

Kongre'nin açılış konuşmasını Hoca Raif Efendi yapmış daha sonra Kongre başkanının belirlenmesine geçilmiştir. M. Kemal Paşa oy çokluğu ile Erzurum Kongresi'nin başkanlığına seçilmiştir.¹¹³ Vilayeti Şarkıye Müdafaa-i Hukuki Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi ve Trabzon Muhafazai Hukuk Cemiyeti'nin ortaklaşa yürüttükleri çalışmalar sonucunda 23 Temmuz 1919'da toplanmıştır. 7 Ağustos 1919

106. Selçuk Ural, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008, s. 363.

107. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt: I, s. 93.

108. Ural, **Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri**, s. 364.

109. Yeniaras, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi**, s. 193 – 194; Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 160; Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 191; Fahrettin Bey ise anılarında Erzurum Kongresi'ne kendisinden başka Bekir Bey'in temsilci olarak katıldığını bildirmektedir. Bknz. Erdoğan, **Türk Elleriinde Hatıralarım**, s. 178.

110. Mevlüt Çelebi, **Türk İnkılap Tarihi**, İzmir, Özal Yayınevi, 2007, s. 72.

111. Erdoğan, **Türk Elleriinde Hatıralarım**, s. 179.

112. Nebahat Arslan; Süleyman Tekir, “ **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti'nden TBMM'ye Fahrettin Erdoğan** ”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 6, Kars, Kafkas Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 12.

113. Selami Kılıç, “ **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Erzurum Kongresi** ”, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Cilt: II, Sayı: 1, 1997, s. 91.

tarhinde çalışmalar tamamlanmıştır. 14 gün süren Kongre'nin ardından 10 (on) maddelik bir beyanname ve 7 (yedi) maddelik bir nizamname yayınlanmıştır.¹¹⁴

Beyannamenin 6. Maddesinde; “ *İtilaf Devletlerince, Mütarekenin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan ve her bölgesinde olduğu gibi, Doğu Anadolu Vilayetlerinde de ezici çoğunluğu teşkil ettiği, ekonomik ve kültürel stnlğu de Müslümanlara ait bulunan ve birbirinden ayrılması imkânsız olan din ve soydaşlarımızla meskn ülkemizin bölüşülmesi görüşünden, tamamiyle vazgeçilerek; varlığımıza, tarihi, ırkı ve dini haklarımıza saygı gösterilmesi ve bunlara aykırı girişimlere asla değer verilmemesi ve bu suretle, tamamiyle hak ve adalete dayanan bir karar alınması beklenir.* ”¹¹⁵ ifadesi yer almıştır. Bu madde ile Elviye – i Selase bölgesinin Doğu Anadolu'dan asla ayrılamayacağı ve Elviye – i Selase'nin bütün Anadolu'nun bir parçası olduğu vurgulanmıştır.

M. Kemal Paşa, Hüseyin Rauf ile beraber, Erzurum Kongresi'nde hemen sonra, Heyet – i Temsiliye adına Alsancak Gazetesi sahibi Necati Bey'e bir müjde yazısı göndermiştir.

Bu yazıda; “ *Elviye – i Selâse'deki İslam Cemiyeti'nin nezdinizdeki İ'timdnmesi, manzrumuz oldu. Hak – ı Ālinizde ibrz edilmiş bulunan i'timadd ne kadar isabet vardır. Zt – i Āliniz, şarki- Anadolu'nun Erzurum'da akdeylediği kongrede murahhas olarak hazır bulunmuş olduğunuzdan, Kongre'nin Mukarrert – i Esasiyye ve Nizmnme – i Dahili'sine ve bil'umm dindaslarımız ve bilhassa, Eczy – ı Memlik – i Osmniye'den olan Elviye – i Selâse'deki İslam kardaşlarımız hakkındaki, Kongre Heyeti'nin tahasssti samimiyyesine, yakından kesbi vukuuf eylediniz. Bugün mevct olan bazı esbb ve mevni- i siyasiyenin, kariben zevle mahkmolduğu hakkındaki kan'ate muttali' oldunuz. Bütün bu nikaat – i nazarı, Elviye – iSelse'deki İslam kardaşlarımıza izah ve ana nazaran icbatına tevessül buyurulması. Ve tinin bahsedeceği msid serite itmi'nn ile intizrın, mucibimu hassent olacağı işbu varaka ila te'yid olunur*”¹¹⁶ demiştir.

Gerek yayınlanan beyannamenin 6. Maddesi ve gerekse de Albayrak Gazetesi'nde M. Kemal Paşa'nın yayınlamış olduğu yazı, yıkılmış olan Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti bölgesinde yaşayan Türk – İslam ahaliye büyük bir moral olmuş ve ahalinin gönlünde yeniden kurtuluş ümidi yeşermiştir. Alınan bu karar ve yayınlanan bu müjde yazısı ile Elviye – i Selase bölgesinin kaderinin Anadolu'nun kaderi ile bir olduğu vurgulanmıştır.

114. Yavuz zdemir, “ **Erzurum Kongresi Beyannameesi zerine Düşünceler** ”, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Cilt: II, Sayı: 1, 1997, s. 99.

115. Coşkun Alptekin, “ **Erzurum Kongresi** ”, Atatürk Üniversitesi Atatürk Devrimleri Enstitüsü Dergisi, Cilt: I, Sayı:1, 1978, s. 43.

116. Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 162

3.2. Sivas Kongresi

29 Ağustos 1919'da M. Kemal Paşa ve arkadaşları Erzurum'dan ayrılmışlardır. Sivas Kongresi'ne Doğu Anadolu adına; Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Raif Efendi, Şeyh Fevzi Efendi ve Bekir Sami Bey'in katılımı kararlaştırılmıştır.¹¹⁷ 4 Eylül 1919'da açılan Kongre'nin açılış konuşmasını reis seçilen M. Kemal Paşa yapmıştır.¹¹⁸ Kongre'nin dördüncü günü, asıl konu olan Erzurum Kongresi'nin Tüzüğü görüşülmüş ve Erzurum Kongresi'nin kararlarının kapsamı genişletilerek kabul edilmiştir. Değişiklik yapılan bu maddeler;

- Erzurum Kongresi'nde cemiyetin adı; “ Şarki Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti ” idi. Sivas Kongresi'nde ise; “ Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti ” olmuştur.
- Erzurum Kongresi'nde denilen; “ Heyeti Temsiliye Doğu Anadolu'nun bütünü temsil eder.” sözü yerine Sivas Kongresi'nde; “ Heyeti Temsiliye yurdun bütünü temsil eder.” dendi.
- Erzurum Kongresi'nde; “ Osmanlı Hükümeti'nin yabancı devletler baskısı karşısında buraları (doğu illerini) bırakmak ve buralarla ilgilenmemek zorunda kaldığı anlaşılırsa yönetim, siyasal ve askerlik bakımından nasıl davranılacağına belirtilmesi ve saptanması ” yani yeni yönetim kurma işine dikkat çekilmişti. Sivas Kongresi'nde; “ buraları ifadesi yerine ülkemizin herhangi bir parçasını bırakmak ve orası ile ilgilenmemek ” biçiminde kapsayıcı sözler konulmuştur.¹¹⁹
- Erzurum Kongresi'nde kabul edilen “Ulusal sınırlar içinde vatan bir bütündür bölünemez ” ilkesi Sivas Kongresi'nde “ 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan topraklar, birbirinden asla ayrılık kabul etmez bir bütündür. Bu ülkede yaşayan bütün İslam unsurları, birbirlerine, karşılıklı saygı ve fedakârlık duygularıyla bağlı ve birbirlerinin millî, sosyal ve ananevî haklarına anlayış gösteren öz kardeşleridir.” şeklinde ifade edilmiştir. Böylece vatan kavramının kapsamı genişletilmiştir.¹²⁰

Sivas Kongresi'ne Elviye – i Selase'den temsilci katılmamıştır.¹²¹ Brest – Litovsk'tan sonra halkın hür iradesiyle yapılan referandum sonucunda Elviye – i Selâse Osmanlı topraklarına katılmıştı. Bu ifade ile Elviye – i Selâse'den ismen bahsedilmemekle birlikte, Elviye – i Selâse resmen milli sınırlar içerisinde kabul edilmişti.¹²² Ayrıca Erzurum Kongresi kararlarının kapsamının genişletilerek kabul edilmesi kongrenin Elviye – i Selase davasına sahip çıktığını hatta bölgeyi vatanın

117. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk, Cilt: I**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 113.

118. Miraç Şentürk, “ **Milli Mücadele Döneminde Elviye – i Selase ve Milletvekilleri** ”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010, s. 32.

119. Atatürk, **Nutuk, Cilt: I**, s. 121.

120. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 194 – 195.

121. Şentürk, “ **Milli Mücadele Döneminde Elviye – i Selase ve Milletvekilleri** ”, s. 32.

122. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 195.

ayrılmaz bir parçası olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.¹²³

3.3. Meclisi Mebusan'ın Toplanması ve Misak – ı Milli'nin Kabulü

Heyeti Temsiliye, 13.09.1919 tarihinde Müdafaai Hukuk Cemiyeti Merkez Kurullarına genelge göndermiştir. Bu genelge de; “ *İstanbul Hükümeti'nin tuttuğu ve sürdürdüğü gerici yönleme ve yaşamakta olduğumuz günlerin büyük korku ve tehlikelerine karşı haklarımızı savunmak ve varlığımızı korumak için Meclisi Milli'nin seçilmesini ve toplanmasını sağlamak ve çabuklaştırmak bugünün en önemli işidir... Meclisi Milli toplanmadan önce barış antlaşmasını imza ederek ulusu bir olupbitti karşısında bulundurmak istediği sanılmaktadır. Bundan dolayı, Genel Kongre, orduyu ve ulusu uyanıklığa çağırır...* ”¹²⁴ diyerek, Mebusan Meclisi'nin en kısa zamanda toplanmasının en önemli görev olduğunu ve bir an önce seçim işlerinin başlamasının talimatını vermiştir.¹²⁵

Müdafaai Hukuk Cemiyeti Merkez Kurullarına gönderilen genelge gereği 12 Ocak 1920'de İstanbul'da Meclis- i Mebusan açılmıştır.¹²⁶ 28 Ocak 1920 tarihinde yapılan gizli oturumda, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararları ışığında, Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve direktifleriyle hazırlanan “ Misak – ı Milli ” metni meclis tarafından kabul edilerek, “ Ahd – i Milli ” olarak bütün mebuslara imzalatılmıştır. 17 Şubat 1920'de de metnin basına ve yabancı devlet meclislerine gönderilmesine karar verilmiştir. Böylece Kars'ta, Ardahan'da başlayan uyanış hareketi; Erzurum ve Sivas'ta olgunlaşarak milletin meşru temsilcileri tarafından kabul görmüştür.¹²⁷

Misak – ı Milli'nin ikinci maddesi; “ Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ara – yı ammeleriye ana vatana iltihak etmiş olan elviye – i selase için leddelicab tekrar serbestçe ara – yı ammeye müracaat edilmesini kabul eder.”¹²⁸ şeklindeydi. “ Elviye – i Selâse ” tanımının bu beyannamenin içinde yer alması, bin yıllık Türk yurdunun bu mukaddes parçasından vazgeçilmeyeceği anlamına geliyordu.¹²⁹ Meclisin Misak – ı Milli'yi kabul etmesi İtilaf Devletleri'nin tepkisine neden oldu. İtilaf Devletleri kurtuluş hareketini önlemek için 16 Mart 1920 sabahı İstanbul'u işgal ettiler. Kuvay – ı Millîye ile işbirliği yaptığından şüphe edilen bazı paşalar, milletvekilleri ve vatansever aydınlar tutuklandılar.¹³⁰ Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'nin başına gelenlerle, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin başına gelenler aynı olmuştur.¹³¹

123. Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 163.

124. Atatürk, **Nutuk, Cilt: I**, s. 193.

125. Arzu Nar, “ **Milli Mücadele Döneminde Kars Milletvekilleri ve Faaliyetleri** ”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 30.

126. Karabekir, **İstiklal Harbimiz, Cilt: I**, s. 448.

127. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 195 – 196.

128. Karabekir, **İstiklal Harbimiz, Cilt. I**, s. 466.

129. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 197.

130. Nar, “ **Milli Mücadele Döneminde Kars Milletvekilleri ve Faaliyetleri** ”, s. 33.

131. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 197.

BİRİNCİ BÖLÜM
KARS'TA SİYASAL HAYAT
(23 NİSAN 1920 – 29 EKİM 1923)

1. TBMM'nin Açılması

İstanbul'un işgal edilerek Mebusan Meclisi'nin dağıtılması üzerine Mustafa Kemal Paşa bir beyanname yayınlamış ve bu beyannameyi illere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlarına göndermiştir. Beyannamede; “ *Devlet başkentinin de İtilaf Devletlerince resmi olarak işgali; yasama, adalet ve yürütme gücünden meydana gelen ulusal devlet gücünü kırmış ve Meclisi Mebusan, bu durum karşısında görev yapamayacağını hükümete resmi olarak bildirerek dağılmıştır. Şu duruma göre devlet başkentinin korunmasını, ulusun bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak önlemleri düşünüp uygulamak üzere ulusça olağanüstü yetki verilecek bir meclisin Ankara'da toplantıya çağırılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zorunlu görülmüştür...*”¹ diyerek hem işgali protesto etmiş, hem de Ankara'da yeni bir meclisin toplanacağını bildirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 21 Nisan 1920'de gönderdiği tamim ile 23 Nisan 1920'de olağanüstü meclisin toplanmasını istedi. Bu tamimde meclisin dini merasimle açılacağını ve vilayetlerde de dini merasimler yapılmasını istemiştir.² Bu tamim üzerine 23 Nisan 1920'de Hacı Bayram Camiinde Cuma namazı kılındıktan sonra tekbirler çekilerek, kurbanlar kesilerek ve Kur'an – ı Kerim okunarak Büyük Millet Meclisi açılmıştır.³ Anadolu'nun birçok bölgesinden gelen mebuslar meclise katılmışlardır. Ancak Kars'ta seçimler hemen yapılamadığından, bu ilk aşamada Ankara'ya mebus gönderilememiştir.⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle TBMM'nin açılması sonucunda Anadolu'da iç ve dış düşmanlara karşı mücadele edecek örgütlü bir Türk milliyetçiliği harekâtı ortaya çıkmıştır. Böylece Milli Mücadelede yeni bir dönem başlamıştır.⁵

1. Atatürk, **Nutuk**, Cilt: I, s. 563.

2. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 198.

3. Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: III, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991, s. 94.

4. Şentürk, “ **Milli Mücadele Döneminde Elviye – i Selase ve Milletvekilleri** ”, s. 34.

5. Öke, **Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu 1914 – 1923**, s. 220.

2. Şark Harekâtı

16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgal etmesiyle şımarıklıkları artan Ermeniler, işgal altında bulundurdıkları Elviye – i Selase bölgesine tarifi imkânsız katliamlar yapmaya başladılar.⁶ Bu katliamlar üzerine Kazım Karabekir Paşa, 22 Mart 1920'de Erivan Ermeni Cumhuriyeti Askeri Komutanlığı'na bir ihtarname göndermiştir. Bu ihtarnamede Ermenilerin İslam ahaliye yapmakta oldukları katliamlara bir son vermelerini istemiştir.⁷ Kazım Karabekir Paşa Ermeni zulmünü ortadan kaldırmak ve Türk toprakları olan Elviye – i Selase'yi yeniden elde etmek için çeşitli tarihlerde TBMM'ye başvuruda bulunmuştur.⁸ Kazım Karabekir Paşa, 26 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir notta bölgenin durumunu ve çalışmalarını şöyle anlatıyordu; “ ... Ermenilere karşı tasavvurum: Havalar müsait olduğundan 26 Nisan'dan itibaren birlikleri hududa yaklaştırmaya başlattım. İki hafta sonra yani Mayıs haftasında Ermenistan'a karşı muvaffakiyetle harekâta başlamak artık mümkündür. Havalar ve arazi uygundur. İngilizlerin az bir kuvvetleri yalnız Batum havalisindedir. Fakat harekât kabiliyetinden mahrumdur. Gürcüler Bolşevik ordularıyla temasta olduğundan tarafımızdan bir taarruz olunmazsa Ermenilere yapacağımız bir harekette tarafsız kalacakları açık görülmüyor... ”⁹

Bütün bu başvurulara rağmen Mustafa Kemal Paşa, diplomatik nedenlerden dolayı ileri harekâtın geciktirilmesinden yanaydı.¹⁰ Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Nisan 1920'de Lenin'e yazmış olduğu mektuba, Çiçerin imzasıyla gelen 15 Haziran 1920 tarihli cevap harekâtın ertelenmesine sebep olmuştur. Bu mektupta Çiçerin; “*Büyük Millet Meclisi tarafından muta' karar veçhile Türkiye'nin Ermenistan'da, Kürdistan'da, Lazistan'da, Batum arazisinde, Şarkî Trakya'da ve Türklerle Arapların müştereken mukim buldukları bilcümle arazide milletleri kendi mukadderatlarının tayin ve tesbiti emrinde serbest bırakmasını ve mültecilerle kerhen hicret etmiş olanların bu muntıkada serbestçe referandumu iştiraki için yurtlarına iade eylemesini tabii buluyoruz.*”¹¹ diyerek, düşüncelerini Ermenilerin lehinde açıkça ortaya koymuştur.

Ankara Hükümeti'nin Ermenistan'a yönelik bir harekât başlatmasına mani olmak isteyen Sovyet Hükümeti Ermenistan'a görüşme teklif etmiştir. 31 Mayıs'ta Sovyet Rusya, Ermenilerin “ Büyük Ermenistan ” düşüncesinden vazgeçmeleri durumunda kendilerine Van ve Bitlis'ten bir kısım toprakları almaları için Ankara Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunacaklarını bildirmişlerdir. Ankara Hükümeti, Sovyet Rusya'nın belirttiği bir şekilde toprak tavizine evet demenin hükümlerini haklarını

6. İskender Yılmaz, **Gümrü Antlaşması**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2001, s. 45.

7. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Cilt: I, s. 565 – 566.

8. Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 247.

9. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Cilt: I, s. 675.

10. Öke, **Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu 1914 – 1923**, s. 220.

11. Mediha Akarslan, “ **1920-1921 Yıllarında Rusya Hariciye Komiserliği İle Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M.) Arasında Kurulan İletişim** ”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt: IV, Sayı: 16, 1995, s. 475.

koruyamamak olduğunu, kendilerinin de İstanbul Hükümeti'nden bir farklarının kalmayacağını düşünerek bu teklifi reddetmiştir Sovyet Rusya Hariciye Komiseri Çiçerin kendi menfaatleri için, 19 Temmuz'da Türklerin seferberlik ilan ettiğini söyleyerek Ermenilerle müzakerelere başladılar. Sonuçta Karabağ, Zengezor ve Nahcivan Sovyet yönetimine; Şahtahtı, Hok, Aznaburd ve Sultansk hattının kuzeyini ise Ermeniler işgal etmişlerdir. Ayrıca Türkiye için çok önemli olan Gümrü, Şahtahtı ve Culfa demiryollarının işletmesi de Ermenilerin eline geçmiştir. Böylece Türkiye'nin Nahcivan yolu kapanmıştır. Bu durum Moskova'da bulunan Türk heyeti tarafından protesto edilmiştir. Bütün bu olanlar Türk Hükümeti'nin şark harekâtını Sovyet Rusya ile beraber düzenleyemeyeceğini ortaya koymuştur. Bundan böyle Türk Hükümeti Ermenilere karşı tek başına harekâta geçmenin zamanını kollamaya başlamıştır.¹²

Ermeniler 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşması hükümleri gereği Doğu Anadolu'da işgal harekâtına başladılar. 12 Ağustos 1920'de Oltu bölgesinde bazı köyleri işgal ederek, katliamlara giriştiler. Eylül başlarında bir Ermeni uçağı Türk mevzilerini bombaladı. 13 Eylül'de Doğubeyazıt civarında ki Türk kuvvetlerine saldırdılar.¹³ Ermenistan'ın bu davranışları Sovyet Rusya Hükümeti'ni de kızdırmıştı. Türk Hükümeti Rusya'nın bu elverişli durumunu fırsat bilmiş,¹⁴ 20 Eylül 1920'de Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa'ya şifreli bir telgraf göndermiştir.¹⁵ Bu telgrafta Mustafa Kemal Paşa şark harekâtına müsaade etmiştir.¹⁶

28 Eylül 1920'de Doğu Ordusu bütün cephelerde taarruza geçti. 29 Eylül'de Sarıkamış ele geçirilirken, Türk Ordusu karşısında Ermeniler çekilmekten başka bir şey yapamadılar. Kazım Karabekir Paşa 24 Ekim'de Kars'a taarruz emrini verdi.¹⁷ Kazım Karabekir Paşa Kars'a taarruz emrini şöyle vermişti; “ *Taarruz harekâtının hedefi Ermeni asıl kuvvetlerini Kars içerisinde veya Kars'tan sonra takip ile yok etmektir.* ”¹⁸ 30 Ekim günü Kars Türk kuvvetleri tarafından ele geçirildi¹⁹ ve işgal sona erdi. Kars'ın kurtarılması Türk Milleti'ni sevince boğmuş, Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Bey Kazım Karabekir Paşa'ya tebrik telgrafları çekmişlerdi. İsmet Bey bu zaferi, en ücradaki köylerde bulunan kuvvetlerimiz dâhil bütün ordumuza bildirilmesini emretmişti. Bu zafer TBMM'nin ilk zaferiydi.²⁰

Ermeniler ise bu mağlubiyeti kabul etmiyor ve bu durumu örtmeye çalışıyorlardı. Jamanak gazetesi; “ *Kars bizce bir takım zaruri askeri sebeplerden dolayı terkedilmiş Ermeni ordusu daha mühim mevkilere çekilmiştir. Şu halde General*

12. Ural; Akyüz Orat; Oran Arslan; Bingöl; Tüysüz, **Kars Tarihi**, s. 648 – 652.

13. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 218 – 219.

14. Yılmaz, **Gümrü Antlaşması**, s. 52

15. Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 249.

16. Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Cilt: II, İstanbul, Emre Yayınları, 1993, s. 173.

17. Öke, **Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu 1914 – 1923**, s. 231.

18. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Cilt: II, s. 183.

19. Yılmaz, **Gümrü Antlaşması**, s. 56.

20. Gökdemir, **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti**, s. 219.

Pirumyan ile 1204 askerin esir düştüğü katiyen doğru olamaz. ” diyerek bu mağlubiyeti yok saymaktaydı.²¹ Kazım Karabekir Paşa, Kars’a gelen 1000 kişilik Samsun gönüllü taburunu Kars’ta bırakarak 3 Kasım’da Gümrü üzerine yürüdü. 5 Kasım günü Ermeniler Gümrü’yü de terk etmek zorunda kalmış, 6 Kasım sabahı da mütareke istemişlerdir. Kazım Karabekir Paşa, Gümrü’nün kendilerine teslim edilmesi koşu ile mütarekeyi kabul etmiş ve 7 Kasım’da Gümrü’de Türk kuvvetleri ele geçirmiştir.²²

3. Gümrü Antlaşması

Ermenilerin mütareke şartlarını kabul etmesiyle beraber Gümrü’de yapılacak olan barış görüşmelerine katılmak üzere, Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, Erzurum Mebusu Süleyman Necati Bey ve Erzurum Valisi Hamid Bey Bakanlar Kurulu tarafından görevlendirilmişlerdir.²³ Ermeni heyetinin başında ise Hatisyan bulunmaktaydı. 25 Kasım’da sulh müzakereleri başladı ve 27 Kasım’da Ermeni heyeti Sevr Antlaşmasında ki imzalarını geri aldıklarını bildirdiler. Yapılan müzakerelerin ardından 3 Aralık 1920’de Gümrü Barış Antlaşması imzalandı.²⁴

Yapılan bu anlaşma ile özet olarak; Mondros Ateşkesi sınırları ilk kez aşılıyor, Sevr Barış Antlaşması geçersiz hale geliyordu. Kars, Sarıkamış, Iğdır ve Kağızman Türk topraklarına katılmış ayrıca Nahcivan, şahtahtı ve şerur bölgesi geçici olarak Türkiye’nin koruyuculuğuna bırakılmıştır. Ermenistan işgal ettiği bütün toprakları geri vermiş; Ermenistan, Türkiye sınırları içerisinde hiçbir yerde Ermeni nüfusunun çoğunluk olmadığını kabul etmiştir. Antlaşma ile Ermenistan’da zorunlu askerlik kaldıracadığını ve iç güvenliğin sağlanması için 1500 kişilik ücretli askerden başka bir birlik bulundurmayacağını beyan etmiş, TBMM ise Ermenistan isteği doğrultusunda bu ülkeye silahlı yardımda bulunmayı kabul etmiştir. Ermenistan Devleti, Erivan’a yerleşecek olan Türk siyasi temsilcilerine bahsi geçen konularda her zaman denetleme ve soruşturma yetkisini vermiştir. Taraflar barış antlaşmasını takip eden bir yıl içerisinde göçmenlerin yurtlarına dönmelerine izin verecekti. Antlaşma, Ermenistan’ın Türkiye’ye karşı diğer devletlerle yaptığı tüm antlaşmaları geçersiz sayıyor, Türkiye’deki Ermenilerle, Ermenistan’daki Türk ve Müslümanların eşit haklardan yararlanmalarını ve iki ülke arasında en erken vakitte diplomatik ilişkiler, telgraf ve telefon haberleşmesinin kurulması kabul ediliyordu. Ayrıca Ermenistan’ın içinde bulunduğu ekonomik nedenlerden dolayı da Türk tarafı savaş tazminatı istemeyeceğini beyan ediyordu. Antlaşmadan hemen sonra yönetimin Bolşeviklere geçmesi nedeniyle antlaşma Ermenistan Meclisi tarafından onaylanmamıştır.²⁵

Yeni Ermeni Hükümeti’nin Başkanı Bekzadian, 10 Aralık’ta Türk

21. Yılmaz, **Gümrü Antlaşması**, s. 57.

22. Karabekir, **İstiklal Harbimiz, Cilt: II**, s. 184.

23. Yılmaz, **Gümrü Antlaşması**, s. 80.

24. Karabekir, **İstiklal Harbimiz, Cilt: II**, s. 187 – 188.

25. Yılmaz, **Gümrü Antlaşması**, s. 107 – 111.

Hükümeti'nden Gümrü Antlaşması'nın maddelerinin değiştirilmesini istemiştir. Yönetimin Bolşeviklere geçmesiyle beraber Rusya Ermeni meselesi ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Böylece Türk – Ermeni meselesi, Türk – Rus meselesi içinde görüşülmeye başlanmıştır.²⁶

4. Moskova Antlaşması

Bolşevikler, bütün Kafkasya'yı Sovyetleştirmek için 19 Şubat 1921'de Tiflis'e saldırmışlardır. Gürcistan'ın Sovyet Rusya'ya direnme gücü bulunmaması nedeniyle; Ardahan ve Artvin de Sovyetlerin işgaline uğrayabilirdi. Bu durum Türk Hükümeti'ni ve Kazım Karabekir Paşa'yı tedirgin ediyordu. TBMM Hükümeti, 21 Şubat 1921'de Kazım Karabekir Paşa'ya bir emir gönderdi. Bu emirle, Gürcüler sulh yolu ile Ardahan ve Artvin'i Türk kuvvetlerine teslim etmezlerse askeri bir harekâtla Ardahan ve Artvin'in alınması isteniyordu. Şubat 1921'de Gürcü Hükümetine bir nota gönderen Kazım Karabekir Paşa, Artvin ve Ardahan'ın iade edilmesini istemiştir. Türkiye'nin bu sert tutumu karşısında istenilen şartları kabul eden Gürcüler, Ardahan ve Artvin'i Türklere bırakmışlardır.²⁷ Sovyet orduları karşısında zor zamanlar geçiren Gürcistan Hükümeti, Ahıska, Ahılkelek ve Batum'un Türkiye'nin geçici askerî işgali altına alınmasını önermiştir. Türk Hükümeti 8 Mart 1921'de bu talebi kabul etmiştir. Ancak alınan bu karar ve Türk ordusunun başlatmış olduğu askeri harekât, Sovyet Hükümeti ve Kızıl Ordu tarafından itirazla karşılanmıştır.²⁸ Bolşeviklerle savaşmamaya dikkat edilerek ve yerli milislerin de yardımı ile Türk kuvvetleri 9 Mart'ta Ahıska'yı ele geçirmiştir. 11 Mart'ta da Batum ele geçirildi. Aynı zamanda Sovyet kuvvetleri de Batum'a doğru ilerliyor, Ahılkelek'te ise Bolşeviklik ilan ediliyordu.²⁹

Gürcü Menşevik Hükümeti'nin 17 Mart'ta Batum'u terk etmesi üzerine Batum'da Türk idaresi de kurulmuştur. Aynı zamanda Bolşevik olan halk da kendi idaresini kurmuştur. Gerek Türkler gerekse Ruslar açısından stratejik önemi bulunan Batum'un Türklerin eline geçmesi üzerine 18 Mart gecesini, Bolşevik siyasi komiser Ojenikidze Tiflis'ten Kazım Karabekir Paşa'ya ve Ankara'ya mektuplar yazmış ve İngilizlerin de çabaları ile TBMM ve Sovyet Rusya'nın arasının açıldığını ve bir an önce Batum'u bırakmaları gerektiğini bildirmiştir. Bölgede Türk birlikleri ile Kızıl Ordu birlikleri arasında yer yer çatışmalar çıkmıştır.³⁰

Kafkaslarda yaşanan bu karmaşa sırasında Ali Fuat Paşa başkanlığındaki Türk heyeti 18 Şubat 1921'de Moskova'ya gelmiş ve aynı gün Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin ve yardımcısı Karahan'la görüşmüşlerdir. Görüşmelerde Sovyetler Türklerin şark harekâtından, Türk heyeti de Gümrü Antlaşması'nın rafa kaldırılmasından

26. Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 251.

27. Karabekir, **İstiklal Harbimiz, Cilt: II**, s. 206 – 207.

28. Mustafa Öztürk, “ **Atatürk Döneminde Türkiye'nin Kafkasya Politikası** ”, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Bilim Uzmanlığı Tezi, 2005, s. 121.

29. Karabekir, **İstiklal Harbimiz, Cilt: II**, s. 208 – 210.

30. Karabekir, **İstiklal Harbimiz, Cilt: II**, s. 214.

dolayı memnun olmadıklarını dile getiriyorlardı. 26 Şubat'ta başlayan resmi görüşmeler 24 Ağustos 1920 tarihli taslak üzerinden yürütülmüştür. Sonunda iki tarafında sağduyuyu elden bırakmaması sonucu 14 Mart'ta anlaşma sağlanmış ve imza töreni de 16 Mart 1921'de gerçekleştirilmiştir. Resmi ilişkilerinin başladığı tarihten Moskova Antlaşması'na kadar geçen dönem Türk – Sovyet ilişkilerinin en zorlu ve karmaşık dönemidir.³¹ Moskova Antlaşması'nı TBMM tarafından Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Yusuf Kemal ve Dr. Rıza Nur Beyler; Sovyetler tarafından ise Hariciye Komiseri Çiçerin imzalamışlardır.³²

Moskova Antlaşması ile Türkiye'nin kuzeydoğu sınırı Karadeniz kıyısında bulunan Sarp Köyü'nde başlayarak, Ardahan ve Kars sancaklarını içine alıyordu. Böylece Misak – ı Milli'de yer alan Elviye – i Selase'nin yani Kars, Ardahan ve Batum'un anavatana katılması hükmü yok sayılıyordu. Bu antlaşma ile Batum limanı ve şehri Gürcistan'a bırakılmıştır. Ancak Gürcistan Sovyetleştirildiği için aslında Batum, Sovyet Rusya'ya bırakılmış oluyordu. Yine Moskova Antlaşması ile Türk topraklarına bırakılan Kars ve Ardahan ile Sovyet Rusya'ya bırakılan Batum arazisindeki halktan isteyenlerin serbestçe, servet ve eşyalarıyla beraber göç edebilmeleri sağlanmıştı. Ancak bu göç meselesi hakkında süre konulmadığından, bu mesele daha sonra halledilecekti.³³ Antlaşma her iki tarafa da çıkar sağlamıştır. TBMM bu antlaşma ile büyük bir diplomatik zafer kazanmanın yanında, milli isteklerini büyük ölçüde gerçekleştiriyor, doğu sınırlarını güvence altına alıyor ve Türk – Sovyet yakınlaşmasından dolayı İtilaf Devletleri'ne karşı büyük bir koz elde ediyordu.³⁴

5. Kars Konferansı ve Antlaşması

Moskova Antlaşması imzalandıktan sonra, TBMM Hükümeti delegeleri Moskova Antlaşması'nın 15. maddesi uyarınca Gürcistan ve Azerbaycan ile ilgili hükümleri tanımlamak ve bu cumhuriyetlerle ayrı ayrı antlaşmalar imzalamak için Moskova'dan Bakü'ye hareket etmişti. Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beyler, Bakü'de Azerbaycan ile anlaşma imzalayacaklarını düşünmekteydiler.³⁵ Ancak Azerbaycan ile yapılan görüşmelerde Sovyet Rusya'nın etkinliği kendini hissettirmiş ve bundan dolayı Türk heyeti beklediği ilgiyi görememiştir. Hatta Azerbaycan Devlet Başkanı Nerimov; Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında kurulmakta olan birliği sebep göstererek, ayrı ayrı antlaşmalar yerine toplu bir antlaşma teklif etmiş ve müzakerelere Ermenistan'ın da katılmasını teklif etmiştir. Azerbaycan Hariciye Komiseri Hüseyinov, müzakere konularının bölgesel olduğuna vurgu yaparak bir

31. Ural; Akyüz Orat; Oran Arslan; Bingöl; Tüysüz, **Kars Tarihi**, s. 667 – 668.

32. Gela Guniava, “ **Türk – Rus İlişkileri ve Gürcistan, ‘ XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde’** ”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 133.

33. Dayı, **Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, s. 285.

34. Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Cilt: II**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, s. 57.

35. Öztürk, “ **Atatürk Döneminde Türkiye'nin Kafkasya Politikası** ”, s. 128 – 129.

konferans yapılmasını teklif etti. Türk heyeti bu teklifi yapılacak olan konferansın Kars'ta yapılması ve her devletle ayrı ayrı antlaşma imzalanması şartlarıyla kabul etti.³⁶

Yapılacak olan Kars Konferansı'nda TBMM'nin amacı, 16 Mart 1921 tarihli Türk – Sovyet Dostluk Antlaşması'nda yer alan hükümlerin yeni Sovyetleştirilmiş federe devletler durumunda olan Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan tarafından da kabul ettirmektir.³⁷ Konferansın toplanma sürecinde ikili ilişkilerin gündemini; Yunan saldırıları, Sovyet yardımı, Enver Paşa meselesi ve Sovyetlerin Güney Kafkasya faaliyetleri belirlemektedir. Güney Kafkasya'daki Sovyet faaliyetleri Türk Hükümeti'ni askeri alanda Gümrü, Ahıska, Ahılkelek ve Batum'daki konumundan geri adım atmasına yol açarken; siyasi alanda da Enver Paşa ve Malakanlar meselesi en hararetli konuları teşkil etmiştir. Ayrıca Gürcü Hükümeti'nin, Türkiye'nin Batum'dan yapılacak olan transit geçiş hakkı konusunda güçlük çıkaracağı ve Artvin ile Ardahan üzerinde hak talep edeceği; Ermeni Hükümeti'nin de Sovyet Rusya'nın desteği ile Anı ve Kulp (Tuzluca) üzerinde hak iddia edebileceği konuları konferansa gölge düşürmekteydi.³⁸

Kars Konferansı, 26 Eylül 1921 tarihinin akşamı, Ordu Caddesi'ndeki konferans için hazırlanmış binada törenle açılmıştır.³⁹ Kars Konferansında; TBMM Hükümeti'ni Kâzım Karabekir Paşa başkanlığında, Burdur Mebusu Veli Bey, Bayındırlık ve Nafia eski müsteşarı Muhtar Bey ile TBMM'nin Azerbaycan temsilcisi Memduh Cevdet Bey'den oluşan bir heyet temsil etmiştir. Konferansta Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti'ni, Hariciye Komiseri A. Mraviyan ile Dâhiliye Komiseri P. Makintziyan; Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'ni, Behbut Şahtahtinski; Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti'ni, Deniz ve Harbiye Komiseri C. Eliava ile Hariciye ve Ekonomi Komiseri A. Svanidze; Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti'ni ise J. Hanetzky temsil etmiştir.⁴⁰

Konferans 13 Ekim'e kadar devam etmiştir. Rus delegeleri Ermenilere bir kazanç sağlayarak onları memnun etmeye çalışıyorlardı. Rus delegeleri hiç olmazsa 10 verstlik bir arazi olan Kulp tuzlarının Ermenilere verilmesinin TBMM'ye zararının olmayacağını ancak bunun Ermenilere büyük faydası olacağını söyleyerek bu bölgeyi Ermenilere vermek istiyordu. Fakat Kâzım Karabekir bu ve buna benzer istekleri reddetti. Sadece Erivan'da yaşanan açlık ve sefaletin giderilmesine yardımcı olmak amacıyla bir miktar erzak, sığır ve bazı şimendifer malzemesi gönderilmesine karar verildi.⁴¹

36. Ural; Akyüz Orat; Oran Arslan; Bingöl; Tüysüz, **Kars Tarihi**, s. 668 – 669.

37. Cemal Avcı, “ **Milli Mücadele Döneminde Türk - Ermeni ve Gürcü İlişkileri** ”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 13, 1994, s. 9.

38. Selçuk Ural, “ **Moskova Antlaşması'ndan Kars Antlaşması'na Türkiye'nin Kafkasya Politikası** ”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 4, 2009, s. 181.

39. Öztürk, “ **Atatürk Döneminde Türkiye'nin Kafkasya Politikası** ”, s. 132.

40. Ural, “ **Moskova Antlaşması'ndan Kars Antlaşması'na Türkiye'nin Kafkasya Politikası** ”, s. 190.

41. Avcı, “ **Milli Mücadele Döneminde Türk - Ermeni ve Gürcü İlişkileri** ”, s. 9.

Kars Konferansı'nda önemli bir rol oynayan TBMM temsilcisi Kazım Karabekir Paşa, taraflara antlaşma metnini adeta dikte ederek 13 Nisan 1921'de Kars Antlaşması'nı imzalatmıştır.⁴² 20 maddeden oluşan antlaşma⁴³ ile Kars, Ardahan, Artvin ile güneyde Iğdır Türk topraklarına katılmış ve Ermeni istekleri reddedilmiştir. Batum milli sınırların dışında kalmış ancak şehir ve liman Acara Özerk Bölgesi adıyla Gürcistan tarafından tanınmış, Türkiye'nin liman üzerinde ki hakları teminat altına alınmıştır. Nahcivan'ın özerkliği ve Azerbaycan'ın himayesine bırakılması taraf ülkelere kabul ettirilmiştir.⁴⁴ Kars Antlaşması ile TBMM Kafkaslardaki durumunu sağlamlaştırmış ve Misak – ı Milli'yi üç devlete daha kabul ettirmiştir. Bu antlaşma Türk Hükümeti'nin diplomatik zaferiydi ve bu antlaşma ile İtilaf Devletleri'nin özellikle İngiltere'nin Kafkasya politikası iflas etmiştir.⁴⁵

Kars Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Kazım Karabekir Paşa şu nutku söylemiştir: “ *Muhterem Yoldaşlar, Kars'ta imzaladığımız bu ahitnamelerle Türkiye ve Kafkasya halkının emin, müsterih bir hayata mazhariyeti esbabını temin etmiş oluyoruz. Komşuluk hakkını, komşuluk samimiyetini artık ebedi olarak mahfuz tutmaklığımız için mekteplerimizle, gazetelerimizle, nutuklarımızla halkın ruhuna muhadenet hislerini sindirmeliyiz. Biz birbirimizin kanını dökerek uzak ufuklardan bize müstehziyane gülenleri bizim kanımızla servet ve saadetini arttıranları halkımıza göstermeliyiz. Ta ki hakikat güneşi her vicdanı parlatsın ve artık samimiyet ve dostluk zeval bulmaz bir şekilde gönüllerde köklensin...* ”⁴⁶

6. TBMM'ye Katıldıktan Sonra Kars'ta Siyasal Hayat

30 Ekim 1920 tarihinde Kars'ın anavatana katılması ile bölgede mülki teşkilatlanma yapıldı. Kars, Kağızman, Zaruşat, Sarıkamış kazalarıyla birlikte vilayet ile kaza arasında bir yönetim şekli olan mutasarrıflık statüsüne getirildi.⁴⁷ Kars'ta ilk olarak nüfus sayımı yapıldı. Nüfus sayımının ardından belediye reisliği ve milletvekilliği seçimleri yapıldı.⁴⁸

6.1. Kars'tan TBMM'ye Gidecek Milletvekillerinin Seçilmesi

İstanbul'un işgal edilerek Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağıtılması üzerine M. Kemal Paşa, Heyet – i Temsiliyye adına 19 Mart 1920'de bir seçim beyannamesi yayınlamıştır. Seçim beyannamesinin yayımlandığı tarihte Kars işgal altında olduğundan seçimler yapılamamıştır.⁴⁹ 10 Aralık 1920'de Kazım Karabekir Paşa

42. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt: II, s. 185.

43. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt: II, s. 296 – 299.

44. Ural, “ *Moskova Antlaşması'ndan Kars Antlaşması'na Türkiye'nin Kafkasya Politikası* ”, s. 207 – 208.

45. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt: II, s. 186.

46. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt: II, s. 295.

47. Arslan; Tekir, “ *Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti'nden TBMM'ye Fahrettin Erdoğan* ”, s. 12.

48. Erdoğan, *Türk Ellerde Hatıralarım*, s. 210.

49. Şentürk, “ *Milli Mücadele Döneminde Elviye – i Selase ve Milletvekilleri* ”, s. 43.

Dâhiliye Vekaleti'ne bir telgraf çekerek, Kars'ın anavatana katıldığını ve TBMM'ye vekillerin seçilip gönderilmesinin kanunlar gereğince yapılmasını istemiştir. Dâhiliye Vekaleti'nin onayı ile Kars'ta milletvekili seçimleri başlamıştır.⁵⁰ Milletvekili olmak isteyenler birer dilekçe ile belediyeye başvuru yapmışlar ve başvuruda bulunan milletvekili adayı sayısı 32 kişi olmuştur. İlk önce müntahib – i saniler seçilmiştir. Üç gün aradan sonra müntahib – i saniler oy kullanarak Kars'ı TBMM'de temsil edecek vekilleri seçmişlerdir.⁵¹ I. Dönem TBMM'de Kars'ı Fahrettin Bey, Ali Rıza Bey ve Cavit Bey temsil edeceklerdi.⁵² İşgal nedeniyle seçimlerin geç yapılmasından dolayı ikinci toplantı yılında Meclis'e katılan Kars vekilleri; Ali Rıza Bey 6 Ekim, Cavid Bey 10 Temmuz ve Fahreddin Bey 12 Temmuz 1921'de TBMM'ne katılmışlardır.⁵³

6.2. Cihangiroğlu İbrahim Bey'in Belediye Reisi Seçilmesi

Kars'ın TBMM'ye katılımından sonra Hayrullah Efendi Kars'ta geçici olarak belediye reisi seçilmiştir.⁵⁴ Aynı dönemde Malta'da sürgünde bulunan Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'nin Reisi Cihangiroğlu İbrahim Aydın Bey ile sekiz arkadaşı TBMM Hükümeti'nin girişimleriyle serbest bırakılmıştı.⁵⁵ Cihangiroğlu İbrahim Bey'in Kars'a sağ salim gelebilmesi için TBMM Hükümeti elinden gelen bütün gayreti göstermiştir. Bu nedenle TBMM'nin Sovyet Gürcistan mümessil vekili Yüzbaşı Hüsameddin Tugaç İbrahim Bey'e kendisini koruyacak bir belge vermiştir. Bu belgede; “ *Türk teba'asından olup, Malta'dan avdetle Bakü'ye gitmek isteyen Cihangirzade İbrahim Beğ'in Bakü'ya, ba'dehu Kars'a Türkiye'ya azimetine mümana'at olunmaması için bu vesika, 1/6/37 (1921) de bittemhir, i'ta edildi.* ”⁵⁶ deniliyordu. Türkiye Doğu Cephesi Kumandanlığı askeri mümessil yardımcısı Hayreddin Bey tarafından ilgili birimlere gönderilen bir emirde ise şöyle denilmektedir; “ *İngilizler tarafından Malta'ya nefy – edilen, sabık Kars Şura Hükümeti Re'isi Cihangirzade İbrahim Beğ, Malta'dan tahliye edilerek Tiflis'e gelmiştir. Kendilerinin, Ahılkelek tarikiyla Kars'a gitmesi hususundaki arzusu, Hey'et'çe tensib edilerek. Esnayı rahda, kendilerine icab eden teshilat ve mu'avenetin ibrazı; ve vesaiti nakliyyei askeriyeden istifade etdirilmesi hususu, Memurini Askeriyye ve Mülkiyye'den rica olunur.* ”⁵⁷

Cihangiroğlu İbrahim Bey Kars'a geldikten hemen sonra, Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın tavsiyesi üzerine belediye azalığına seçildi.

50. Nar, “ **Milli Mücadele Döneminde Kars Milletvekilleri ve Faaliyetleri** ”, s. 46.

51. Erdoğan, **Türk Elleri Hatıralarım**, s. 210.

52. Arslan; Tekir, “ **Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti'nden TBMM'ye Fahrettin Erdoğan** ”, s. 12.

53. Şentürk, “ **Milli Mücadele Döneminde Elviye – i Selase ve Milletvekilleri** ”, s. 44.

54. Erdoğan, **Türk Elleri Hatıralarım**, s. 210.

55. Küçükkuşurlu, “ **Cihangiroğlu İbrahim Bey** ”, s. 179.

56. Fahrettin Kırzioğlu, “ **Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874 – 1948)' daki Milli – Mücadele'de Kars ve Atatürk ile İlgili Belgeler** ”, Belleten, Cilt: XLVIII, Sayı: 189 – 190, 1984, s. 146.

57. Kırzioğlu, “ **Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874 – 1948)' daki Milli – Mücadele'de Kars ve Atatürk ile İlgili Belgeler** ”, s. 146 – 147.

Bu dönemde Kars Belediye Reisliği görevini Mamoğlu Akif Bey yürütmekteydi. Belediye azaları, İbrahim Bey'in vatan ve millet yolunda yapmış olduğu fedakâr çalışmaları göz önünde bulundurarak belediye reisliğini ona devretmeyi uygun görmüşlerdir. Bunun üzerine Kars Mutasarrıfı Hatunoğlu Behçet Bey, 9 Temmuz 1921 tarihinde seçim yapılmaksızın Cihangiroğlu İbrahim Bey'i belediye başkanlığına tayin etmiştir.⁵⁸ Kars'ın hem siyasal hem de sosyal olarak gelişmesi adına önemli çalışmalar yapan Cihangiroğlu İbrahim Bey, Cumhuriyet Halk Fırkası üyeleri ve çekemeyenlerin iftiraları sonucunda 1927 yılının güzünde görevden alınmıştır.⁵⁹

58. Küçükuğurlu, “ Cihangiroğlu İbrahim Bey ”, s. 187.

59. Küçükuğurlu, “ Cihangiroğlu İbrahim Bey ”, s. 197.

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE VE KARS'TA SİYASAL HAYAT
(29 EKİM 1923 – 10 KASIM 1938)

A. Türkiye'de Siyasal Hayat (1923 – 1938)

1. TBMM'de Kurulan Siyasi Partiler

1923 ile 1938 tarihleri arasında TBMM'de 3 (üç) parti kurulmuştur. Bu partiler kuruluş sırasına göre; Halk Fırkası (1924 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası adını almıştır), Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası' dır.

1.1. Halk Fırkası

Milli Mücadele döneminde Misak – ı Milli fikri etrafında kurulan koalisyon, yeni devletin kurulması esnasında bozulmaya doğru gidiyordu. Büyük Millet Meclisi'nde ki gruplaşmalar (1. ve 2. Grup) Milli Mücadele kadrosunun bölüneceğini ve gelecekteki fikir ayrılıklarını ortaya koymaktadır. Bu nedenle M. Kemal Paşa meclisin feshedilerek, yeni devleti ve onun kurumlarını oluşturacak olan yeni bir meclisin oluşturulmasından yanaydı. Bu nedenle 1 Nisan 1923 tarihinde meclisin kendisini feshetmesini ve seçimlerin yenilenmesini sağlamıştı. M. Kemal Paşa daha önce (6 Aralık 1922) yaptığı bir açıklamasında “ halkçılık esasına dayanan Halk Fırkası isminde bir parti ” kurmak niyetinde olduğunu belirtmişti.¹

M. Kemal Paşa, Halk Fırkası'nın kuruluşunu Nutuk'ta şöyle anlatmaktadır; “ *Muhterem Efendiler, her yerde siyasi fırka teşkili hakkında da halk ile uzun hasbıhallerde bulundum. 7 Kanunuevvel 1922 tarihinde, Ankara matbuatı vasıtasıyla halkçılık esasına müstenit ve <<Halk Fırkası>> namiyle siyasi bir fırka teşkil etmek niyetinde olduğumu beyan ederek bu firkanın nasıl bir program takip etmesi lazım geleceği hakkında bilcümle vatanperveranın, erbab - ı ilmü fennin muzeheret ve müşareketine müracaat etmiştim. müracaat etmiştim. Gerek bazı zevattan aldığım tahriri mütaleattan ve gerek halk ile müdavele - i efkârdan çok istifade ettim. Nihayet, 8 Nisan 1923 tarihinde, nokta – i nazarlarımı dokuz umde halinde tespit ettim. İkinci Büyük Millet Meclisi'nin intihabı esnasında neşir ve ilan ettiğim bu*

1.Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Cilt: II, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 755 – 756.

program, fırkamızın teşekkülüne esas olmuştur."²

İkinci TBMM'nin toplandığı günlerde Halk Fırkası'nın kuruluş hazırlıklarına girilmiş ve 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası resmen kurulmuştur. TBMM'de ki bütün milletvekilleri Halk Fırkası'nın kadrosuna dâhil olmuştur.³ M. Kemal Paşa'nın reformcu ilkeleri Halk Fırkası'nın kuruluşuna ve çalışmasına yetmiştir. 10 Kasım 1924'te partinin adına " Cumhuriyet " eklenerek parti " Cumhuriyet Halk Partisi " adını almıştır.⁴

1.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

TBMM içerisinde bulunan bir kısım ittihatçı milletvekilleri ve M. Kemal Paşa ile aynı doğrultuda düşünmeyen bazı büyük komutanlar yeni bir parti kurma hazırlığı içine girdiler. 26 Ekim 1924'de Kazım Karabekir Paşa, 30 Ekim 1924'de ise Ali Fuat Paşa askerlik görevlerinden istifa ettiler. Bu istifaların ardından 9 Kasım 1924'de; Dr. Adnan Adıvar, Rauf Orbay, İsmail Canbolat, Halit, Feridun Fikri, Sabit Sağıroğlu, Halis Turgut, Faik Bey ile Refet ve Rüştü Paşalar da Halk Partisi'nden istifa ettiler. 17 Kasım 1924'de Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlığında eski ittihatçılardan oluşan " Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası " kuruldu.⁵

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, siyasi yaşamı boyunca herhangi bir seçim olmadığından dolayı seçimlere girememiştir. Girmiş olduğu küçük bir seçimi de tam olarak teşkilatlanamadıkları için kaybetmişlerdir. Parti yetkilileri yaptıkları konuşmalarda " *Asıl amaçlarının seçime katılmak ve kazanmak değil, yasama görevleri çerçevesinde iktidar partisini denetlemek, ona muhalefet etmek ve yanlış hareket etmelerini önlemek* " olduğunu ifade etmişlerdir.⁶

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programı genel olarak şöyleydi;

- Türkiye Devleti halkın hâkimiyetine müstenit bir cumhuriyettir.
- Hürriyetperverlik halkın hâkimiyeti (demokrasi) fırkanın meslek-i esasisidir.
- Kavaninin vaz'ı tedvininde halkın ihtiyacatı, menafii, temayülâtı, asrın icabatı ve o adalet prensipleri hâkim olacaktır.
- Umumî hürriyetlere fırka şiddetle taraftardır.
- Fırka fikirlere ve dinî itikatlara saygılıdır.
- Reisicumhur seçilen kişinin mebusluk sıfatı son bulur.
- Millî birlik ve beraberliğin bozulmaması için devletin denetlenmesi kalıcı olmak şartıyla yetkilerin genişletilmesi artırılacaktır.
- Nüfusun çoğalması ve memleket halkının sıhhatinin sağlanması temel arzudur.

2. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk, Cilt: II**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 956.

3. Selek, **Anadolu İhtilali, Cilt: II**, s. 756 – 757.

4. Atatürk, **Nutuk, Cilt: II**, s. 958.

5. Selek, **Anadolu İhtilali, Cilt: II**, s. 757.

6. Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar, Cilt: II**, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1960, s.123.

- Memleketin her tarafında zirâî, ticarî, sınaî müstahsilleri arasında meslek kuruluşları vücuda getirilecek, ziraatte ilk hedef memleketin kendi ziraat ürünleriyle yaşamasını temin etmektir. Üretilen mahsullere pazarlar temin etmektir.⁷

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasından 3 (üç) ay sonra 11 Şubat 1925 tarihinde Şeyh Sait İsyanı başladı. 4 Mart 1925'de Takriri Sükun Kanunu yürürlüğe girdi ve 5 Haziran 1925 tarihinde parti kapatıldı.⁸ Bir taraftan mecliste bir taraftan ülkenin diğer şehirlerinde teşkilatlanmaya çalışan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasıyla, Cumhuriyet'in ilk demokrasi denemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁹

M. Kemal Paşa Nutuk'ta, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ve parti programının gizli eller tarafından hazırlandığını, partiyi Cumhuriyet kelimesini söylemekte çekinenlerin kurduklarını, partiyi kuranların partiye “ İlerici Cumhuriyet ” adını vermelerinin maksatlı olduğunu, ilericiliğin ve cumhuriyetçiliğin arkasında saklanarak ülkeyi bağınazlığa sürüklediklerini ve yeniliklere karşı çıktıklarını söylemektedir.¹⁰

M. Kemal Paşa Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması, Şeyh Sait İsyanı ve İzmir Suikastı olayları ile ilgili; “ *Ne oldu baylar? Hükümet ve Meclis, olağanüstü önlemler almayı gerekli gördü. Takriri Sükûn Yasasını çıkardı. İstiklal Mahkemelerini çalıştırdı. Ordunun savaşa hazır sekiz dokuz tümenini, ayaklananları yola getirmek için, uzun süre görevlendirdi. ‘ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ’ denilen dokuncalı siyasal kuruluşu kapattı. Sonunda, elbette cumhuriyet başarı kazandı. Ayaklananlar yok edildi. Ama cumhuriyet düşmanları, büyük komplolarının sona erdiğini kabul etmediler. Alçakça, son girişim yaptılar. Bu da, İzmir’de düzenlenen cana kıyım girişimi biçiminde belirdi. Cumhuriyet mahkemelerinin ezici eli, bu kez de, cumhuriyeti, cana kıyıcıların elinden kurtarmayı başardı.* ”¹¹ demiştir.

1926 yılında İzmir’de M. Kemal Paşa’ya karşı düzenlenen suikastın ardından, İstiklal Mahkemeleri Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyesi 28 milletvekilinin tevkifine karar vermiştir. Bu milletvekilleri; Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa, Cafer Tayyar Paşa, Sabit Bey, Halet Bey, Halis Turgut Bey, Feridun Fikri Bey, İhsan Bey, Muhtar Bey, Şükrü Bey, Münir Hüsrev Bey, Rahmi Bey, Hazım Bey, Besim Bey, Kamil Bey, Faik Bey, Abidin Bey, Zeki Bey, Bekir Sami Bey, Arif Bey, Mustafa Bey, Necati Bey, Osman Nuri Bey, Rüştü Paşa, İsmail Canbolat Bey, Rauf Bey ve Adnan Bey’dir.¹²

7. Cemalettin Taşkiran, “ **Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925 – 1930)** ”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 14, 1994, s. 258 – 259.

8. Selek, **Anadolu İhtilali**, Cilt: II, s. 757.

9. Kemal Karpaz, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967, s.47.

10. Atatürk, **Nutuk**, Cilt: II, s. 1185 – 1189.

11. Atatürk, **Nutuk**, Cilt: II, s. 1191.

12. Selek, **Anadolu İhtilali**, Cilt: II, s. 757.

1.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra ülkede herhangi bir siyasi veya toplumsal muhalefet gücü kalmamıştır. Fakat 1927 – 1930 tarihleri arasında tek parti iktidarı niteliği taşıyan Cumhuriyet Halk Fırkası hükümetinin ülkenin gelişimini sağlayacak ekonomik ve siyasi politikalar geliştirememesi sonucu 1929 tarihinde ortaya çıkan ekonomik bunalım Türkiye ekonomisini çökme noktasına getirmiştir. Ülkenin zayıf olan ekonomisi bunalım nedeniyle iyice bozulmuş, ticaret şirketleri ve sanayiciler, üretimi arttırmak için kredi almış olan çiftçiler borçlarını ödeyemez duruma düşmüş ve iflaslar yaşanmaya başlamıştır.¹³

Bu krizin önüne geçmek için TBMM'de iki önemli görüş ortaya çıktı. Birinci görüş devletçilikti. Bu görüşü savunan İsmet İnönü ve arkadaşları, memlekete yabancı sermaye girmediğinden ve yerli sermaye sahipleri de bulunmadığından bütün teşebbüslerin devlet tarafından yürütülmesini savunuyordu. İkinci görüş ise liberalizmdi. Bu görüşü ise Fethi Okyar ve etrafında toplanan milletvekilleri savunuyordu. Liberaller, politik ve ekonomik, alanda liberalizmi savunmaktaydı. M. Kemal Paşa ise bu iki düşüncenin Meclis' te tartışılmasının yararlı olacağını düşünmekteydi. M. Kemal Paşa ayrıca Batılı devletlerdeki demokratik rejimin faydalarına ve gereğine de inanmaktaydı. Böylece ülkedeki suiistimallerin, nüfuz ticaretinin, rüşvetin azalacağını ve ekonomik kararların daha sağlam alınabileceğini düşünüyordu.¹⁴

Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Fethi Bey 1930 yılı Temmuz ayında Türkiye'ye gelmiş ve M. Kemal Paşa ile görüşmüştür. M. Kemal Paşa, Fethi Bey'e ülkenin yurt dışındaki imajı ile İnönü hükümeti hakkındaki düşüncelerini sormuştur. Fethi Bey ülkenin mali ve ekonomik durumunun yurt dışından çok kötü görüldüğünü ve hükümetin uyguladığı yanlış politikalar nedeniyle halkın büyük zorluklar içine düştüğünü açıklamıştır. Ayrıca mecliste serbest bir tartışma ortamının var olması gerektiğini belirtmiştir.¹⁵

Bu görüşmelerin ardından, 12 Ağustos 1930'da İstanbul'da Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Partinin kurulmasının ardından Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifa eden 15 milletvekili yeni muhalefet partisine katıldı. İktidar partisi devletçi bir çizgi izlerken, muhalefet partisi daha liberal bir program benimsemiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendine ait bir yayın organı olmamakla beraber başta Arif Oruç'un Yarın'ı olmak üzere Son Posta, Hizmet, Yeni Asır ve sonradan yayın hayatına giren Serbest Cumhuriyet isimli gazeteler tarafından desteklenmiştir.¹⁶

13. Abdülhamit Avşar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1998, s. 43.

14. Taşkiran, “**Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925 – 1930)**”, s. 260.

15. Cemal Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler**, İstanbul, Alioğlu Yayınevi, 1982, s. 386.

16. Günver Güneş, “**Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın' da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar**”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 39, s. 120.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın başkanı Ali Fethi (Okyar) idi. Partinin önde gelen isimleri arasında; Nuri Conker, Ağaoğlu Ahmet, Mehmet Emin Yurdakul gibi önemli şahsiyetler vardı. Partinin programında genel olarak şu hükümler bulunmaktaydı;

- Serbest Cumhuriyet Fırkası cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve lâiklik esaslarına bağlıdır.
- Vergiler, millet efradının iktisadî teşebbüs kabiliyetini sarsmayacak ve halkın takatini aşmayacak derecede hafifletilecektir.
- Fırka, Türk parasının kıymetini bir an önce tespit edecek ve dış sermayenin memlekete girmesini sağlayacaktır.
- Vatandaşların refahına, malî iktisadî her türlü teşebbüslere engel olan hükümet müdahalelerini reddeder.
- Ucuz faizle köylü ve çiftçiye kolay yollardan kredi verilecektir.
- Sanayi teşvik kanunu uygulanacaktır.
- Yerli mahsuller korunacak ve bunlara dış pazar bulunacaktır.
- Bir dereceli seçim sistemi kurulacak ve kadınlara da seçme ve seçilme hakkı verilecektir.
- Kültürel, ekonomik, malî her türlü teşebbüse yardımcı olmak, memleket ekonomisi yükseltmek ve memleketin genel menfaatlerini korumak için devletin belirli bir denetleme hududunu aşan müdahalelerine meydan vermemek şeklinde özetlenebilir.¹⁷

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş biçimi, danışıklı olarak kurulan ve yapay olarak bir muhalefet yapacak bir parti hissi vermekteydi. Tasarlandığı üzere parti TBMM'de yumuşak bir muhalefet yapacak ve Cumhuriyet Halk Fırkasını denetleyecekti. Oysa beklendiği gibi olmadı ve ülkede ne kadar hoşnutsuz, mutsuz ve muhalif varsa hızla Serbest Cumhuriyet Fırkası'na yöneldi. Bu durum partinin güçlü kütleleri arkasına almasını sağladı ve kısa zamanda iktidar alternatifi bir parti oldu. Bu durum partinin kuruluştaki yumuşak muhalefet yapan, denetleyen parti olma amacı birden bire, yönetmek ve iktidar olmak hedefi olan bir partiye dönüştü.¹⁸

Fethi Bey'in partisi kısa süre içerisinde kendisine önemli taraftar bulmuş ve Türk siyasetine yeni bir renk katmıştır. Fethi Bey parti kurulduktan bir süre sonra yurt gezisine çıkmış ve Ege Bölgesi'ni ziyaret etmiştir. Ancak bu gezi sırasında, gizli kalmış birçok duygular ve olaylar ortaya çıktı. Halk, hükümet aleyhine tezahüratta bulundu ve birçok yerde Cumhuriyet'in devrimleri, laiklik vb. yenilikler aleyhine gösteriler düzenlendi. Yeniliklerin sembolü haline gelmiş olan şapkalar yerlere atılarak çiğnendi. Devrimler aleyhine anarşinin ve kargaşanın çıkması ülkede devrimlerin daha oturmadığını ortaya koymuştur.¹⁹

17. Taşkıran, “Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925 – 1930)”, s. 261.

18. Güneş, “ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın' da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar ”, s. 120.

19. Taşkıran, “Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925 – 1930)”, s. 261.

5 Eylül günü büyük olaylar başladı. Bir çocuğun ölümü yedi kişinin yaralanmasına neden olan olaylar yüzünden, Fethi Bey İzmir' de yapacağı konuşmayı güvenlik gerekçesiyle ertelemek zorunda kaldı. Fethi Bey'in güvenlik gerekçesiyle ertelenen mitingi ise 7 Eylül 1930 günü İzmir Alsancak Stadı'nda gerçekleşti. 14 Fethi Bey buradaki mitinginde büyük bir kalabalık önünde iki saate yakın süren konuşmasında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın programı ve İsmet Paşa'nın Sivas söylevine cevap vermiştir. İzmir'den ayrılarak bölge gezisine devam eden Fethi Bey, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Ege'de halkın desteğini ve güvenini yitirmiş olduğunu, bir genel seçim sonucunda iktidarı da yitirebileceğini görmüştür. Fethi Bey'in gezisi sırasında İzmir' de çıkan olaylar nedeniyle geniş bir soruşturma başlatılmış, olayların sorumlusu olarak görülen bazı Serbest Cumhuriyet fırkası üyeleri mahkeme önüne çıkarılmışlardır.²⁰

İzmir olayları nedeniyle, Cumhuriyet Halk Fırkası ile Serbest Cumhuriyet Fırkası arasında ki gerilim en üst seviyeye çıkmış, Eylül'ün ikinci haftasında yapılan belediye seçimleri ile de kopmuştur. Belediye seçimlerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası, ülke genelinde tam teşkilatlanmamasına, hükümetin yanlı uygulamalarına ve seçim yolsuzluklarına rağmen beş yüz iki seçim çevresinde otuz iki belediye kazanmıştır. Bu sonuç, Cumhuriyet Halk Fırkası çevrelerinde İzmir olayları ile gelişmeye başlayan iktidarı yitirme tedirginliğini doruk noktasına ulaştırmıştır. Ancak 12 Kasım 1930 tarihinde M. Kemal Paşa'nın Serbest Cumhuriyet Fırkası'na yönelik olumlu tutumu bir anda değişmiştir. M. Kemal Paşa, kendisinin Halk Fırkası reisi, Fethi Bey'in da kendi fırkasının reisi olduğunu ve bu prensipler dairesinde mücadelenin devam edeceğini belirtmiştir. İşlerin bu noktaya gelmesi ve M. Kemal Paşa ile karşı karşıya gelme durumu, Fethi Bey'de firkanın devam etmesinin bir manasının kalmadığı fikrinin oluşmasına sebep olmuştur.²¹

Fethi Bey Ankara'da bulunan partili milletvekillerini toplamış ve partinin devam edip etmemesi konusunda onlara düşüncelerini sormuş, toplantıda partinin kapatılmasından yana karar alınmış ve toplantı sonunda bir fesih beyannamesi hazırlanmıştır. Fethi Bey ve Nuri Bey bu bildiriye M. Kemal Paşa'nın onayına sunmuşlardır. M. Kemal Paşa tarafından onaylanan fesih kararnamesi 17 Kasım 1930 tarihinde İçişleri Bakanlığı ile İstanbul Valiliğine resmen bildirmiş ve böylece Serbest Cumhuriyet Fırkası kendisini feshetmiştir.²²

Partinin feshedilmesinin ardından sıra Serbest Cumhuriyet Fırkası' nın artıklarının temizlenmesinde idi. Serbest Cumhuriyet Fırkası bütün örgütlerini kapatmıştı. Belediye seçimlerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndan seçilen belediye başkanları çıkarılan bir Danıştay kararı iptal ettirilmiştir. Parti belediye başkanları görevlerinden

20. Güneş, “ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın' da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar ”, s. 121.

21. Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ankara, Goloğlu Yayınları, 1974, s. 293 – 294.

22. Ali Fethi Okyar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?**, İstanbul, 1987, s. 77.

alınmış ve tek partili düzenin tamamen kurulması sağlanmıştı. Cumhuriyet döneminin bu ikinci demokrasi denemesi de başarısız olmuştur. Bundan sonra Cumhuriyet Halk Fırkası çok partili cumhuriyet düzeninin tüm görevlerini üstüne alacak, hiçbir ayrıntı gözetmeksizin tüm ulusu kendi içinde toplayacak bunun için de herkesin birlikte ve eşitçe çağdaş uygarlık düzeyine varabilmesini sağlayan bütün kurallara ve yetkilere sahip olacaktı.²³

2. Türkiye’de Seçimler

1923 – 1938 yılları arasında Türkiye’de 1923, 1927, 1931, 1935 tarihlerinde olmak üzere 4 (dört) kere genel seçim yapılmıştır.

2.1. 1923 Genel Seçimleri

I. Dönem TBMM ulusal bağımsızlığı gerçekleştirdiği için yıpranmıştır. Ayrıca M. Kemal Paşa, yapmayı düşündüğü reformların bu meclisle yapılmayacağını düşündüğü için, 1923 yılı başında yapmış olduğu yurt gezisinde meclisin yenilenmesi gerektiğini söylemiştir.²⁴

TBMM’nin 1 Nisan 1923 tarihli oturumunda Aydın Mebusu Esad Efendi ile 120 arkadaşı, TBMM’nin yenilenmesi konusunda bir kanun teklifi vermişlerdi. Bu teklif kabul edilmiş ve kanunun göre 20.000 erkek nüfus bir mebus seçebilecektir.²⁵

1923 seçimleri iki dereceli olarak Haziran – Temmuz aylarında gerçekleştirildi. Bu seçimlere Müdafaa – i Hukuk Grubu ile gidilmiştir. M. Kemal Paşa, 1923 seçimlerinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa – i Hukuk Grubu adaylarının kazanması adına önemli çalışmalar yapmıştır. Gümüşhane dışında hemen her yerde seçimleri Müdafaa – i Hukuk adayları kazandılar. Seçimleri kazanan tek bağımsız aday Gümüşhane Milletvekili Zeki Bey olmuştur. Birinci Meclis üyelerinden 125’i İkinci Meclise de seçilmiştir. Bu 125 kişiden 114’ü birinci grup üyesi milletvekillerinden oluşmaktadır. 287 milletvekilinden oluşan II. Dönem TBMM’nin 2 Ağustos 1923 günü açılması gerekiyorsa da çoğunluk sağlanmadığı için ilk toplantı 11 Ağustos 1923’te yapılmıştır.²⁶

II. Dönem TBMM’de farklı zamanlarda iki kez Ali Fethi Bey’in başkanlığında üç kez de İsmet Bey başkanlığında olmak üzere toplam beş hükümet kurulmuştur.²⁷ II. TBMM; Lozan Antlaşması’nın onaylanması, Cumhuriyet’in ilanı, halifeliğin kaldırılması ve 1924 Anayasası’nın kabulü gibi siyasi inkılapların yanında sosyal,

23. Taşkıran, “ Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925 – 1930) ”, s. 264.

24. Ahmet Demirel, **Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 487 – 489.

25. Cengiz Şavklı, “ Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920 – 1938) ”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011, s. 65.

26. Mücahit Özçelik, “ I. ve II. Dönem TBMM’de Niğde Milletvekilleri ve Faaliyetleri ”, Turkish Studies Dergisi, Cilt: VII / IV, 2012, s. 2492.

27. Şavklı, “ Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920 – 1938) ”, s. 69.

ekonomik, kültürel ve hukuki inkılâplar gerçekleştirmiştir. II. TBMM, 1 Kasım 1927 tarihine kadar çalışmalarını yürütmüştür.²⁸

1923 seçimlerinde Kars'ı temsilen; Ağaoğlu Ahmed Bey ve Ömer Bey (Tarım) milletvekili seçilmişlerdir.²⁹

2.2. 1927 Genel seçimleri

26 Haziran 1927' de Afyon Milletvekili Ali (Çetinkaya) Bey'in verdiği önerenin kabul edilmesiyle, II. TBMM'nin çalışmaları 1.11.1927 tarihine kadar tatil edilmiştir. Alınan kararda seçimlerin yenilenmesi hükmü de bulunduğundan II. TBMM Dönemi resmen sona ermiştir. Seçim öncesinde Cumhuriyet Halk Fırkası tüzüğünde yapılan değişiklikle adayların belirlenme yetkisi parti başkanına bırakılmıştır. Seçilen milletvekillerinin tümü de Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Başkanı M. Kemal Paşa tarafından 29 Ağustos 1927'de yayınlanan bir genelge ile belirlenmiştir. Bu durum bize M. Kemal Paşa'nın TBMM'ye girecek olan milletvekillerini kendisinin seçtiğini göstermektedir.³⁰

1927 seçimlerinde, 30 Temmuz – 5 Ağustos arasında ikinci seçmen seçimleri, 2 – 6 Eylül tarihleri arasında ise milletvekilliği seçimi yapılmıştır. 63 seçim çevresinde yapılan seçimler sonucunda 316 milletvekili TBMM'ye girmişti.³¹ 1927 yılı genel seçimlerine katılım oranı %23 gibi düşük bir oranda gerçekleşmişti.³² III. Dönem TBMM'de iki ayrı hükümet kurulmuştur. Her iki hükümette İsmet Paşa'nın başkanlığında oluşturulmuştur. İlki 1 Kasım 1927 ile 27 Eylül 1930 tarihleri arasında ikincisi ise 27 Eylül 1930 ile 4 Mayıs 1931 tarihleri arasında kurulmuştur.³³

1927 seçimlerinde Kars'ı temsilen; Ağaoğlu Ahmed Bey, Baha Tali Bey (Mehmet Bahaettin Öngören), Bedir Bey (Fırat) , Faik Bey (Permek), Halit Bey (Onaran), ve Dr. Sadrettin (Ahmet Sadri Hattuz) milletvekili seçilmişlerdir.³⁴

2.3. 1931 Genel Seçimleri

M. Kemal Paşa Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın feshedilmesinden sonra geniş bir yurt gezisine çıkarak bir çok vilayette incelemelerde bulunmuştur. İncelemeleri edindiği izlenim sonucunda, Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Başkanı sıfatıyla Meclis Grup Başkanlığına gönderdiği 3.3.1931 tarihli bir yazıyla seçimlerin yenilenmesi

28. Özçelik, “ I. ve II. Dönem TBMM'de Niğde Milletvekilleri ve Faaliyetleri ”, s. 2492.

29. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, Ankara, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010, s. 105.

30. Şavkılı, “ Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920 – 1938) ”, s. 137.

31. Cemal Avcı, III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927 – 1931), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000, s. 26 – 36.

32. Esat Öz, Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923 – 1945), Ankara, Gündoğan Yayınları, 1992, s. 160.

33. Şavkılı, “ Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920 – 1938) ”, s. 138 – 139.

34. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 155 – 156.

gerektiğini uygun gördüğünü belirtmiştir.³⁵

Erzincan Milletvekili Saffet, Afyonkarahisar Milletvekili Ali ve Tekirdağ Milletvekili Cemil Beylerin TBMM'ye sundukları teklif çerçevesinde seçimlerin yenilenmesine karar vermiştir. Ülke genelinde 317 milletvekilinin seçilmesi düşünülmüştür. Cumhuriyet Halk Fırkası 63 seçim çevresinden 287 aday göstermiş, 22 seçim çevresinde ise 30 milletvekilliği boş bırakılarak, bağımsız adayların seçilmesine fırsat tanınmıştır. Büyük illerden sadece İzmir'de Halil (Menteşe) Bey 38 oy alarak milletvekili seçilmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın göstermiş olduğu 287 aday olduğu gibi seçilmiş, bağımsız milletvekilleri için boş bırakılan yerlerden 20 milletvekili seçilmiş, 10 milletvekilliği ise çeşitli nedenlerden dolayı boş kalmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkalı olan ikinci seçmenler, M. Kemal Paşa'nın isteğine rağmen bağımsız adaya oy vermemişler; seçilen bağımsız milletvekillerinin bir kısmı ise zamanla Cumhuriyet Halk Fırkası'na geçmiş, TBMM'de sadece 7 bağımsız milletvekili kalmıştır. IV. Dönem TBMM'de hükümet kurma görevi tekrar İsmet Paşa'ya verilmiştir.³⁶

1931 seçimlerinde Kars'ı temsilen; Baha Tali Bey (Mehmet Bahaettin Öngören), Faik Bey (Permek), Memet Nazif Bey (Sirel), Muhittin Paşa (Akyüz) ve Ömer Kamil Bey (Ömer Lütfi Küntay) milletvekili seçilmişlerdir.³⁷

2.4. 1935 Genel Seçimleri

Cumhuriyet Halk Fırkası Grubu, 14 Kasım 1934'te Cemil Bey'in başkanlığında toplanarak, 1935 yazında TBMM seçiminin yenilenmesine karar vermiştir. Seçimlerin yapılmasının iki gerekçesi vardı. Bunlardan birincisi seçimin anayasa gereğince yenilenmesi, ikincisi ise uluslararası alanda gerginleşen durum karşısında seçim vasıtasıyla ülkede bir rahatlama sağlanması anlayışıdır. TBMM'nin 5 Aralık 1934 tarihli oturumunda Malatya Milletvekili İsmet İnönü, Tekirdağ Milletvekili Cemil Uybadin ve Kütahya Milletvekili Recep Peker'in seçimin yenilenmesine dair verdikleri önerge oybirliği ile kabul edilmiştir. 5 Aralık 1934'te çıkarılan Kanunla, seçim kanununda bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklikler arasında; her kırk bine kadar nüfusa bir milletvekili seçilmesi, seçmen yaşının 18'den 22'ye çıkarılması ve erkeklerin yanında kadınlarında oy kullanabilmesi sayılabilir.³⁸

Seçimlerde yine iki dereceli sistem uygulanacaktı. İkinci seçmenlerin miktarı da bu yeni düzenlemede yer almıştı. Bu düzenlemeye göre, kadın ve erkek nüfustan her 400 kişi için bir ikinci seçmen seçilmesi; 600'e kadar 1, 601'den 1000'e kadar 2, 1001'den 1400'e kadar 3 ve fazlası için aynı yöntemin uygulanması istenmiştir.³⁹

35. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem, Cilt: I*, Ankara, TBMM Yayınları, 1996, s. 3.

36. Şavkılı, " *Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920 – 1938)* ", s. 191 – 193.

37. *TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I*, s. 207.

38. Şavkılı, " *Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920 – 1938)* ", s. 252.

39. Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876 – 1982)*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1982, s. 167.

Üyelerinin çoğunluğunu Atatürk'ün belirlediği V. Dönem TBMM için yapılan seçimler sonucunda toplam 444 milletvekili seçilmiştir. Bu milletvekillerinden 150'si ilk defa TBMM'ye girmiştir. İlk defa milletvekili olanlardan 18'inin ise kadın olduğu görülmektedir. Atatürk'ün desteklediği bağımsız adaylar için TBMM'de 16 kişilik yer ayrılmıştı. Fakat kontenjan ayrılan Tokat, Yozgat ve Kütahya illerinde Cumhuriyet Halk Partisi Riyaset Divanınca aday gösterilmesinden dolayı, bağımsız 13 milletvekili seçilebilmiştir.⁴⁰

1935 seçimlerinde Kars'ı temsilen; Baha Tali Bey (Mehmet Bahaettin Öngören), Esat Özoğuz, Fuat Köprülü, Hüsrev Sami Kızıldoğan (Sami Aydoğmuş), Memet Nazif Bey (Sirel), Muhittin Paşa (Akyüz), Ömer Kamil Bey (Ömer Lütfi Küntay) ve Yusuf Akçura milletvekili seçilmişlerdir.⁴¹

B. Kars'ta Siyasal Hayat (1923 – 1938)

1. Mustafa Kemal Paşa'nın Kars'ı Ziyaret Etmesi

Kars'ın kurtuluşundan sonra meydana gelen en önemli olaylardan birisi M. Kemal Paşa'nın Kars'ı ziyaret etmesidir. M. Kemal Paşa 1924 yılının Sonbahar mevsiminde eşi Latife Hanım ve yanında ki kalabalık maiyeti ile Karadeniz gezisi yapıyordu. Bu sırada merkez üstü Erzurum'un Hasankale ilçesi olan ve bütün doğuyu etkileyen büyük bir deprem meydana geldi. Haberi alan M. Kemal Paşa, derhal gezisini sonlandırarak Samsun'a dönmüş ve oradan da karayolu ile Erzurum'a gelmiştir.⁴² M. Kemal Paşa'nın Erzurum'a geleceğini duyan Karslılar Gazi'yi Kars'a davet etmeye karar vermişlerdir. Bu dönemde Belediye Reisi olan Cihangiroğlu İbrahim Bey 20 Eylül 1924'de, M. Kemal Paşa'ya bir davet telgrafı çekmiştir.⁴³ Telgrafta İbrahim Bey şöyle diyordu; *“Siyasi ve Askeri Muzafferiyet'le, Vatan'a te'min buyurduğunuz bekanın şükranile kalbleri memlü olan Halkımız, son yaptığınız İctima'i İnkılab'a, bütün varlığıle müzahir ve muvaffakiyetinize du'ahandır. Uzun senelerin (1877 – 1917 Rus Çarlığı İstilas) istibdadile Ecnebi İdaresi altında ezilen ve Anavatani'na kavuşan Vilayetimiz Halkı'nın, elem ve ızdırabını yakinen görmek ve şükranını, bizzat Huzurunuzda arz – etmek için, Trabzon'a kadar ihtiyar buyurulan külfetin, Kars'a kadar devam ve temdidini, Memleketnamuna arzi istirham eylerim, Efendim.* ”⁴⁴

M. Kemal Paşa'nın Karslıların bu davetini kabul etmesiyle beraber Gazi Paşa'yı karşılamak için yoğun bir çalışma başlatılmıştır. M. Kemal Paşa, Sarıkamış'ta ki depremi yerinde incelemek için 4 Ekim 1924'de Sarıkamış'a gelmiş ve 6 Ekim'e kadar burada kalmıştır. 6 Ekim sabahı trenle Kars'a hareket etmiş ve öğlene doğru

40. Şavklı, “ Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920 – 1938) ”, s. 253.

41. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 267 – 268.

42. Konukçu, *Ardahan Tarihi*, s. 263.

43. Yeniaras, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi*, s. 238.

44. Kırzioğlu, “ Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874 – 1948)' daki Milli – Mücadele'de Kars ve Atatürk ile İlgili Belgeler ”, s. 156.

Karşlıların sevinç gösterileri eşliğinde Kars'a girmiştir. Önce Türk Ocağı'nda dinlenen Paşa daha sonra Hükümet konağında kendi şerefine verilen öğlen yemeğine katılmış ve Kağızman ile Ardahan'dan gelen özel heyetlerle bir süre görüşme yapmıştır.⁴⁵

M. Kemal Paşa, Osmanlı Padişahı IV. Murat'tan sonra Kars'a gelen ilk devlet başkanıydı. Bu nedenle Karşlılar için 6 Ekim günü çok özeldi. Akşam düzenlenen konserde Gümrü ve Revan'dan gelen yetenekli sanatçılar “ *Hoş gelişler ola Mustafa Kemal Paşa* ” türküsünü okudular. M. Kemal Paşa'nın programında Erzurum'da üç, Kars ve Ardahan'da ise beş gün kalacağı belirtilmişti.⁴⁶ Ancak Başbakan İsmet Paşa tarafından 6 Ekim'de M. Kemal Paşa'ya şifreli bir telgraf gönderilmiştir. Bu telgrafta, Musul meselesinden dolayı önemli gelişmelerin meydana geldiği ve acilen Ankara'ya dönülmesinin uygun olacağı bildiriliyordu. Bu nedenle M. Kemal Paşa Kars'a geldiği akşam şehirden ayrılmak zorunda kalmıştır.⁴⁷

2. Kars'ta Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kurulması

1930 yılında dünyada yaşanan ekonomik kriz, Türkiye'de de büyük bir durgunluk ve ekonomik sıkıntıya neden olmuştur. Bu durgunluk ve kriz dönemini atlatacak için TBMM'de iki önemli görüş ortaya çıkmıştır. İsmet Bey'in savunduğu ve önderliğini yaptığı düşünce Devletçilik esasına dayanıyordu. Fethi Bey'in savunduğu fikir ise liberalizmdi. M. Kemal Paşa hem bu fikirlerin TBMM'de tartışılmasını istiyor hem de cumhuriyet rejiminin bir esası olarak düşündüğü çok partili bir sisteme geçmek istiyordu. Bu nedenle yakın ve güvendiği arkadaşı Fethi Bey'in bir parti kurmasını istemiş, kurulacak olan Serbest Cumhuriyet Fırkasını desteklemiştir. Bu teşvik ve destek sonucunda fırka 12 Ağustos 1930'da İstanbul'da kurulmuştur. Fırkanın lideri Fethi Bey'di. Fırkanın diğer isimleri arasında; Ağaoğlu Ahmed Bey, Nuri Conker ve Mehmet emin Yurdakul gibi önemli şahsiyetler bulunmaktaydı.⁴⁸

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucularından olan Ağaoğlu Ahmed Bey, Cihangiroğlu İbrahim Bey'in Malta'daki sürgünlük günlerinden arkadaşıdır ve özgür kaldıkları dönemde birlikte Batum'a gelmişlerdir. Aynı zamanda dönemin Kars milletvekili olan Ağaoğlu Ahmed Bey, arkadaşı olan Cihangiroğlu İbrahim Bey'e bir telgraf göndererek, kendisinden Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kars şubesini açmasını istemiştir.⁴⁹ 1927'de belediye reisliğinden alınan ve M. Kemal Paşa'ya Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan mebus olmak istediğini bir telgrafla bildiren Cihangiroğlu İbrahim Bey, bu talabında olumsuz sonuçlanmasıyla beraber Ağaoğlu Ahmed Bey'in teklifini kabul etmiştir.⁵⁰ Böylece 1930 yılının yaz ayında Cihangiroğlu İbrahim Bey, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kars şubesini kendi

45. Küçükkuşurlu, “ Cihangiroğlu İbrahim Bey ”, s. 193.

46. Yeniaras, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi**, s. 240 – 241.

47. Küçükkuşurlu, “ Cihangiroğlu İbrahim Bey ”, s. 194.

48. Taşkıran, “ **Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925 – 1930)** ” s. 260 – 261.

49. Küçükkuşurlu, “ Cihangiroğlu İbrahim Bey ”, s. 199.

50. Küçükkuşurlu, “ Cihangiroğlu İbrahim Bey ”, s. 197 – 198.

evinde açmıştır. Kendisini seven ve sözlerine itimat eden birçok memur ve sivil vatandaş Serbest Cumhuriyet Fırkası'na üye olmuştur.⁵¹

Serbest Cumhuriyet Fırkası Başkanı Fethi Bey çalışmalar ve ziyaretler sebebiyle Batı Anadolu'ya bir gezi yapmıştır. Bu gezi sırasında bir takım gurupların gizli kalmış duygu ve düşünceleri ortaya çıkmıştır. Bölgedeki halk, hükümet aleyhine tezahüratta bulunmuş ve birçok yerde devrimler ve lâiklik aleyhine gösteriler yapılmıştır. Hatta bazı yerlerde vatandaşlar şapkaları yere atmışlardır. Bütün bu durum devrimler aleyhinde anarşinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁵² Bütün bu olaylar ve özellikle İzmir'de yaşananlar devletin zirvesini rahatsız etmiş ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın faaliyetlerini devam ettirmesini imkânsız kılmıştır. Bu nedenle Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları 17 Kasım 1930'da Fırka'yı kapatma kararı almışlardır.⁵³

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendisini feshetmesi ile bütün şubeler gibi Kars şubesi de kapanmıştır. Şube kapanınca güvenlik güçleri tarafından Cihangiroğlu İbrahim Bey'in evi aranmış, birçok evrak ve belge de tutanak tutulmadan götürülmüştür. Bunun sonucunda Milli Şura dönemine ait birçok belge ortadan kaybolmuştur.⁵⁴

3. Kars Halkevi' nin Açılması

1930 yılına gelindiğinde, Türkiye'de yapılan inkılâpların ve çalışmaların halk tarafından yeterince benimsenmediği ortaya çıkmıştı. Bu durum Cumhuriyet Halk Partisi 'ni yeni arayışlara sürüklemiş, siyasi ve ideolojik açıdan yeni bir yapılanmaya ihtiyaç duyulmuş ve tek parti yönetiminin kurulması süreci başlamıştır. 10 Mayıs 1931 yılında toplanan CHP kurultayında Türk Ocakları'nın yerine, Çekoslovakya'daki "Sokol" adlı kuruluşan ilham alınarak, Halkevleri adıyla yeni bir örgütün kurulması kararlaştırılmış ve 19 Şubat 1932' de Ankara'da ilk halkevi açılmıştır.⁵⁵

Halkevleri, Cumhuriyet döneminde ülkenin sosyal ve kültürel kalkınmasını, Cumhuriyetin getirdiği değerlerin geniş halk kitlelerine ulaştırılması görevini üstlenmiştir. Halkevlerinden sonra kurulan halkodaları sayesinde de, Cumhuriyet'in ışığı Anadolu'nun kent, kasaba ve köylerine kadar ulaşabilmiştir.⁵⁶

Kars'ta 1933 yılında, Milli Emniyet Müfettişi olan Eyüp Saygın'ın başkanlığında

51. Kırzioğlu, “ Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874 – 1948)' daki Milli – Mücadele'de Kars ve Atatürk ile İlgili Belgeler ”, s. 125 – 126

52. Taşkıran, “ Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925 – 1930) ”, s. 261.

53. Küçükkuşurlu, “ Cihangiroğlu İbrahim Bey ”, s. 200.

54. Kırzioğlu, “ Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874 – 1948)' daki Milli – Mücadele'de Kars ve Atatürk ile İlgili Belgeler ”, s. 106.

55. Erdal Aydoğan, “ Doğu'da Bir Kültür Ocağı; Kars Halkevi ”, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi, Cilt: V, Sayı:1, 2006, s. 101 – 102.

56. Zeki Arıkan, “ Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi ”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt: VI, Sayı: 23, 1999, s. 261.

Kars Halkevi açılmıştır. Kars Halkevi, halkevlerinin kuruluşunun birinci yıldönümünde çalışmalarına başlamıştır. İlk açıldığında yedi şubelerini kurabilen halkevi, kısa sürede diğer şubelerini de faaliyete geçirmiştir.⁵⁷ Kars Halkevi; Dil – Tarih – Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Neşriyat ile Köycüler Şubesi olarak faaliyette bulunmuştur. Kars Halkevi'nin kurucu başkanı Eyüp Saygın'dan sonra Erzurumlu Salim Bey, Şubat 1935'e kadar halkevi başkanlığını yapmıştır. Salim Bey'in Erzurum Belediye Başkanlığı'na seçilmesi münasebetiyle Hüseyin Talınlı Kars Halkevi başkanlığına seçilmiştir.⁵⁸

Cumhuriyet Halk Partisi Vilayet İdare Heyeti, Kars bölgesinde halkevlerinin ve halkodalarının açılmasına izin vermiştir. Bunun nedeni bölgenin yıllarca işgal altında kalması ve bölge halkının emperyalist baskılara katlanmak zorunda kaldığından yaşanan acıların izlerini silmektir. Bu sebeple 23 Şubat 1934'de Ali Rıza Yalçın'ın başkanlığında Iğdır Halkevi, 24 Kasım 1936'da da Sarıkamış, Kağızman ve Ardahan'da halkevleri açılmıştır. Örgütlenmesini büyük ölçüde tamamlayan halkevi, milli hassasiyetleri ve sosyal terbiyeyi faaliyetlerine hâkim kılarak yoğun bir faaliyet seferberliği içine girmiştir. 1933'de Cumhuriyet'in 10. yıldönümünde ilk sayısını çıkarmak üzere Rauf N. Bayındır mesuliyetinde “ Doğu ” dergisi çıkarılmıştır. Bölgede önemli bir kültür unsuru olacak olan dergi, içerik olarak kültürel ve siyasi konularda bölge insanına büyük destek sağlamıştır.⁵⁹

4. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1934 Kars Kongresi

1934 Kars Kongresi'ne, 21.11.1934 yılında hazırlanan ruzname ile iki celse halinde yapılacağı bildirilerek başlanmıştır. Önce kongre azaları seçilmiştir. Seçim sonucunda; Zihni ve Remzi Bey İdari Heyetine seçilmişlerdir. İdari heyet başkanlığına ise Zihni Bey seçilmiştir. Ayrıca Kars Merkez'den Mehmet, Şahin ve Zülfikar Bey; Kağızman'dan Abdullah, Nusret ve Mehmet Bey; Çıldır'dan İlyas, Yunus, Emir ve Samet Bey; Ardahan'dan Asaf, Cemal ve Ziya Bey; Posof'tan İsmail, Haydar ve Vahit Bey; Göle'den Sabri, Hasan, Süleyman, Şükrü ve İsmail Bey; Sarıkamış' tan Dursun, Fahrettin, Mustafa, Mirza, Süleyman ve Garip Bey; Arpaçay'dan Aliyar, Esat, Kasım ve Kara Bey; Çakmak'tan Eyüp Bey ve Susuz'dan Ali ile Fuat Beyler kongre delegesi olarak seçilmişlerdir.

Kongrede Kars, ilçeleri ve nahiyelerinin sorunları ele alınarak çözüm aranmaya çalışılmıştır. Kongrede Sarıkamış'tan Fahrettin Bey; raporlarda bahsedilmeyen bir konuya değinerek iki yıldan beri Sarıkamış ve çevresinde zuhur eden çekirge tehdidinin Kağızman ve çevresine kadar yayıldığını, tehlikenin çok büyük olduğunu ve biran önce önüne geçilmesini talep etmiştir.

57. Aydoğan, “ Doğu'da Bir Kültür Ocağı; Kars Halkevi ”, s. 102.

58. Aydoğan, “ Doğu'da Bir Kültür Ocağı; Kars Halkevi ”, s. 104 – 105.

59. Aydoğan, “ Doğu'da Bir Kültür Ocağı; Kars Halkevi ”, s. 105 – 107.

Kongrede ayrıca merkez ve nahiyelerin bütçeleri hakkında da görüşmeler yapılarak olumlu kararlar alınmaya çalışılmıştır. Nahiyelerde kâtiplik ve fırka için ayrılan ücretler tartışma konusu olmuş ve ücret artırımını için yoğun çalışmalar yapılmıştır.

Posof teşkilatından kongreye delege seçilen İsmail Bey, Posof'ta bulunan Cumhuriyet Halk Fırkası binasının bakımsızlıktan harap durumda olduğundan binanın satılarak, elde edilecek gelirlerle belediye ile birlikte yeni bir bina alınmasını kongreye teklif etmiştir. Kongre reisi bu teklifi oylamaya sunmuş ve yapılan oylama sonucunda İsmail Bey'in teklifi kabul edilmiştir.

Kağızman delegesi Abdullah Bey, Kağızman'da mahallelerin birbirinden çok uzak ve dağınık olması nedeni ile kâtiplik memurunun yanına birde hademe tahsis edilmesini ve diğer nahiyelerde de aynı uygulamanın yapılmasını teklif etmiştir. Abdullah Bey'in teklifine karşı Susuz delegesi Fuat Bey, fırkalarda görevli kâtiplerin aynı zamanda hademelik de yapmaları gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine kongrede bu konu tartışılmış ve yapılan oylamada Abdullah Bey'in teklifi reddedilmiştir.

Kongrede bir diğer tartışma konusu ise toplanan aidatların oranı olmuştur. Susuz delegesi Fuat Bey, toplanan aidatların her yıl azaldığına dikkat çekmiştir. Fuat Bey, vatandaşların fakirleşmediğini bu nedenle aidatlarda azalma olmaması gerektiğini belirtmiştir. Fuat Bey aidatların azalma nedenini, halkın bu konuda yeteri derecede eğitilmemesi olarak gördüğünü belirtmiş ve idare heyetinin bu konuya daha fazla alaka göstermesini talep etmiştir.

Kongre sonunda büyük kurultay da oy kullanacak olan delegeler için seçim yapılmıştır. Yapılan seçimde Cumhuriyet Halk Fırkası Kars Şubesi'nden Zihni, Salim ve Hüseyin Han Bey Cumhuriyet Halk Fırkası'nın büyük kurultay delegesi olmaya hak kazanmışlardır.

Kongre Reisi Zihni Bey kongre sonunda yapmış olduğu değerlendirmede tartışılan maddelerin ve alınan kararların yerinde olduğunu belirtip kongreye katılan herkese teşekkürlerini sunarak kongreye son vermiştir.⁶¹

5. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1936 Kars Kurultayı

Cumhuriyet Halk Partisi vatandaş arasındaki tabanını kaybetmemek amacıyla ülke genelinde il kurultayları düzenleme kararı almıştır. Bu nedenle Kars'ta da kurultay yapma kararı verilmiştir. 22.11.1934 yılında toplanan İl Kongresinde il yönetim kuruluna Zihni Orhon, Hüseyin Talınlı, Vahit İmur, Hüseyin Karayel,

60. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, **21.11.1934 tarihli C.H.P. Kars Kongresi Zabıt Hulasası.**

61. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, **21.11.1934 tarihli C.H.P. Kars Kongresi Zabıt Hulasası.**

Samet Oktay, Salim Altuğ, Zülfikar Durukan, Ali Kömürcü ve Raif Mumcu seçilmişlerdi. Bu kurulda yer alan Salim Altuğ ve Zihni Orhon çeşitli sebeplerden dolayı yönetim kurulundaki üyeliklerinden ayrılmışlardır. Üyelikten ayrılanların yerine ise yeni üye alınmamıştır. Bunun nedeni tüzüğün 79. Maddesine göre İl yönetim kurulunun 7 kişi ile de toplanabilmesidir.⁶²

Genel başkanlık kurulu 18.06.1936 yılında parti il başkanlıklarının İlbalaylara devredilmesi ile ilgili bir karar almıştır. Bu karar ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin Kars İl Başkanlığı'nın başına İlbalay Akif Eyidoğan getirilerek onun başkanlığında çalışmalara devam edilmiştir.⁶³

1934 yılından 1936 yılına kadar geçen 2 (iki) yıllık zaman içerisinde Cumhuriyet Halk Partisi Kars Şubesi yönetim kurulu tarafından yapılan çalışmalar kapsamında 90 (doksan) önemli karar alınmıştır. Alınan bu kararlardan sonuca ulaşan çalışmalar kurultayda madde madde ele alınmıştır. Kurultayda sonuca ulaşan çalışmalar;

- Tuzun ucuzlatılması çalışması sonunda tuzun fiyatı halkın alabileceği hale getirilmiştir.
- Frengi İle Mücadelesi kapsamında diğer ilerde tarama faaliyetlerinde bulunan sıhhiye heyetleri en kısa zamanda Kars'a gelerek tarama faaliyetlerine başlayacaklardır.
- Un Vergisi hakkında gerekli düzenlemeler yapılarak köylüden bu verginin alınmasına son verilmiştir.
- Köylülere ormandan intifa verilmesi kapsamında orman işletmesi tarafından köylülere bu hakların verilmesi sağlanmıştır.
- Dispansere ilaç bulunması çalışması sonucunda dispansere bol miktarda ilaç takviyesi yapılmıştır.
- Yol işleri düzene konarak il yollarının onarılması sağlanmıştır.
- Kültür işleri kapsamında İlbalayın girişimleri ile il çevresinde dört ortaokulun yapımı için Kültür Bakanlığı nezdinde söz alınmıştır.
- Hekim noksanlığı için Sıhhat Bakanlığında hekim talebinde bulunulmuş ve en kısa zamanda taleplerin karşılanması sözü alınmıştır
- Yayla ve arazinin köylülere verilmesi için yapılan çalışmalarda yaylası olmayan köylülere ve arazisi olmayan köylünün istekleri karşılanmıştır

62. Cumhuriyet Halk Partisi 1936 İl Kongreleri, Ankara, 1937, s. 258.

63. Cumhuriyet Halk Partisi 1936 İl Kongreleri, s. 258.

- Tenvirat işlerine başlanarak il ve ilçe merkezlerindeki elektrik işlerinin bir an önce yapılması için gerekli hassasiyetinin gösterilmesine çalışılmıştır.
- Hastane yatak sayısının arttırılması için kapsamında yatak sayısı 50'ye çıkartılmıştır.⁶⁴
- Müsakkafat Vergisinden vaktiyle tahsil edilen miktarların geri ödenmesi sağlanmış.
- Harman makinelerinin temini Ziraat Vekâleti tarafından karşılanarak gönderilecektir.
- Fakirlere yardım konusunda geri kalmayan İl yönetim kurulu büyük şehirlere yüksek tahsilini yapmak için giden talebelere gerekli olan azami yardımı yapmaktan çekinmemiştir.
- Partiye üye kaydı ile ilgili çalışmalar sonucunda iki yıl içinde üye sayısı 14 binden 18 bine çıkarılmıştır.
- İşsizlik oranın düşürülmesi için yapılan çalışmalar sonucunda işsizlik oranında azalmaların olduğu tespit edilmiştir.

Kurultayın sonunda açıklanan müşahit raporunda; Cumhuriyet Halk Partisi Kars İl kongresinin parti binasında yapıldığı ve kongreye büyük katılımın gerçekleştiğini belirtmiştir. İki sene boyunca alınan kararlarda ve sonuca ulaşan çalışmalarda İlbay'ın etkisi görülmüştür. Kongreye katılan delegeler bütün dileklere yakın alaka gösterip, tüzüğe uygun olarak çalışmışlar ve bu suretle kongreden gayet memnun ayrılmışlardır.⁶⁵

64. Cumhuriyet Halk Partisi 1936 İl Kongreleri, s. 258 – 259.

65. Cumhuriyet Halk Partisi 1936 İl Kongreleri, s. 260 – 261.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARS MİLLETVEKİLLERİ VE MECLİS FAALİYETLERİ

(29 EKİM 1923 – 10 KASIM 1938)

A. II. DÖNEM KARS MİLLETVEKİLLERİ

1923 yılında yapılan seçimler sonucunda, Ağaoğlu Ahmed Bey ve Ömer Bey (Tarım) Kars'ı TBMM'de temsil etmeye hak kazanmışlardır.

1. Ahmed Ağaoğlu

1.1. Hayatı

Babasının adı Hasan olan Ağaoğlu Ahmed Bey 1869 yılında Karabağ'da doğmuştur.¹ St. Petersburg'da gördüğü eğitimin ardından ve Paris'te hukuk eğitim almış, College de France' yı bitirmiştir. Yayımcılık yapan ve yazar olan Ağaoğlu Ahmed Bey, Fransızca, Rusça, Arapça ve Farsça konuşabilmektedir. Ağaoğlu Ahmed Bey; Maarif Müfettişliği, Süleymaniye Kütüphanesi Müdürlüğü, Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü, Ankara Hukuk Mektebi Müderrisliği, Tercüman – 1 Hakikat ve Hakimiyet – i Milliye başyazarlığı yapmıştır. Siyasi alan da, Türk Derneği ve Türk Ocağı'nın kurucularından olup, İttihat ve Terakki Fırkası üyesidir. Osmanlı Mebusan Meclisi'nde III. Dönem Karahisar – i Sahip mebusluğu yapmıştır. TBMM'de II. ve III. Dönem Kars milletvekilliği yapan Ağaoğlu Ahmed Bey² 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası' nın da kurucularındandır.³ Evli ve 5 çocuk sahibi Ağaoğlu Ahmed Bey 19 Mayıs 1939'da ölmüştür.⁴

1.2. TBMM'de Yapmış Olduğu Çalışmalar

1.2.1. “ Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (29.11.1923)

“ Efendim birinci maddede muallimlik meslektir, denilmesi bir maksada matuftur. Muallimlik şimdiye kadar maatteessüf memleketimizde bir meslek olarak teessüs etmemiştir. Muallimlerimiz tesadüfi olarak muallimlik ediyorlar. Muallim

1. Kazım Öztürk, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920 – 1973**, Ankara, Önder Matbaa, 1973, s. 92.

2. **TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I**, s. 105; Bknz. **EK – XXI, Ağaoğlu Ahmed'e Ait Milletvekili Mazbatası.**

3. Küçükkuşurlu, “ **Cihangiroğlu İbrahim Bey** ”, s. 199.

4. **TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I**, s. 105.

meslekine, muallimlik silkine mensubolanlar bu meslekten çıkmak için, kurtulmak için her an, her dakika fırsat arıyorlardı. Çünkü meslek teessüs etmemişti. Her meslekin icabettiği füyuzat bu meslek için temin edilmemişti. Bu kere Heyeti Aliyenize takdim edilen kanunda bir dereceye kadar meslekin icabettirdiği füyuzat temin edilmiştir. Ve meslek denilmekle bu mesleke intisabeden insanlar manen ve maddeten merbuturlar demek istemişlerdi. Efendiler maarifin hidematı umumiyyeden olup olmaması meselesini Feridun Fikrî Bey gibi yeni hukuk esaslarını daha dün tahsil etmiş olan bir gencimizden işitmek hayretini muciboldu. ”⁵Ağaoğlu Ahmed Bey’in bu sözlerine Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey; “ Efendim maarif devletin hidematı umumiyesinden değildir. Hukuku esasiye kitaplarında böyledir. Maarif, vazai fi taliyesindedir.” diyerek cevap vermiştir.⁶ Ağaoğlu Ahmed Bey sözlerine devamla; “ Efendiler maarifi umumiye kurunu vusta müddetince hakikaten hiçbir memlekette hidematı umumiyyeden addedilmemiştir. Kurunu Vustada devlet mefhumu tamamen başka olduğu için maarif ve hattâ tevzii adalet meseleleri devlet mefhumunun içinde değildi. Avrupa milletlerinde de, medeni milletlerde de, maarifin tamimi teşebbüsâtı hususiyeye bırakılmıştır. Yani mahallelerde... ”⁷

Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey; “ Hususi mahkeme var mı Ahmed Beyefendi? ” diye soru sormuş, Ağaoğlu Ahmed Bey cevaben; “ Kurunu vustada hususi mahkemeler vardı. İspat edeceğim. ” cevabını vermiştir. Feridun Fikri Bey; “ Şimdi yok, şimdi yok. ” diyerek tepki göstermiştir.⁸ Ağaoğlu Ahmed Bey konuşmalarına şöyle devam etmişlerdir. “ Ben de onu arz edeceğim. Şimdi yok. Efendiler bugün bütün milletler terbiyeyi iptidaiyeyi mecbur kılmışlardı. Bu ne demektir efendiler? Evet, devletler talim ve terbiyeyi o kadar mühim görmüşlerdir ki, babanın evlâdı üzerindeki velayetini inkân etmişler ve elinden almışlardır. Onun için asri devletler ve bugün mevcudolan bütün medeni milletlerce maarifi umumiye hidematı devletten hattâ en mühim hidematı devlet addolunmaktadır. Ve böyle addedilmelidir. (Çok doğru sesleri.) Bu noktai nazardan bütün milletler çocukları bir muayyen yaştan muayyen yaşa kadar alıp ailesinin, ebeveyninin yerine kaim olarak talim ve terbiyesini üzerine almıştır. Bugün Almanya'da da böyledir, Fransa'da da böyledir, İngiltere'de de böyledir, Amerika'da da böyledir. Hülâsa bütün milletlerde böyledir. Altı yaşından onüç yaşma kadar inâz, zükûr her çocuk devletindir ve Devlet bunları üzerine almıştır, vaziyed etmiştir. Efendiler bir devletin, efradı milletinin hissiyat ve zekâsından tefekkür ve tahassüsünde vahdeti tertibî, vahdeti teşkili en mühim âmildir, bir devlet için en mühim meseledir. Çocuklukta çocukların kalb ve dimağına vahdeti müzeyi telkin etmek bir vazifedir. Devletler bu vazifeyi yalnız hidematı umumiye sırasında sokmakla ifa edebilmişlerdir. Hattâ o derecede ki, bütün devletlerin bütçelerini tetkik ediniz göreceksiniz ki, devletlerin maarifi unumiyyeye sarf ettikleri mebalîğin miktarı askerlere sarf ettikleri mebalîğin miktarından kat kat

5. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: III, s. 662.

6. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: III, s. 662.

7. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: III, s. 662.

8. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: III, s. 662.

yüksektir. Evet, bugün İngiltere'nin Almanya'nın maarifi unumiyeye hasrettikleri paraların yekûnu, harbiyeye sarf ettikleri paradan kat kat yüksektir. Binaenaleyh maarif, hidematı umumiyedendir ve maarifin hidematı umumiyei Devletten olduğu esasını kabul etmemiş olan bir devlet muasır bir Devlet addedilemez. Kurunu vustai bir devlet addolunur. Halbuki biz bütün müesseselerimizle muasır bir Devlet teşkiline doğru yürüyoruz. Binaenaleyh bu esas da kabul etmek mecburiyetindeyiz. Nasıl ki, madde kanuniyede tasrih edilmiştir. Bendeniz de o suretle kalmasını iltizam ediyorum. ”⁹ demiştir.

1.2.2. “ Orta Tedrisat Muallimleri Hakkındaki Kanun Layihası ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (05.12.1923)

Ağaoğlu Ahmed Bey; “ Mevkuat muallimler erbabı meslekten midir, yoksa öyle mi telâkki ediyorsunuz? ” sorusunu sormuş, Saruhan Mebusu Vasıf Bey; “ Erbabı meslektendir. ” cevabını vermişlerdir.¹⁰

Muallimlerin ders saatleri, ders süreleri, statüleri ve programları konusunda Ağaoğlu Ahmed Bey şu fikirleri ortaya koymuştur; “Arkadaşlar derslerin adedine istinaden muallimlerin mevkut ve sabit diye iki sınıfa ayrılması tabiatıyla mekteplerdeki programlardan münbis bir şeydir. Bâzı mekteplerde bâzı dersler vardır ki programda haftada mecmu yedi dersten yedi saatten ziyade olamıyor. Meselâ resim dersi ve saire... Onun için bu gibi derslerin muallimleri az ve muayyen saatleri işgal etmek mecburiyetindedir. Fakat efendiler muallimlik mesleki ki, bir meslektir ve meslek ittihaz edilmiştir, aynı mesleke merbut, aynı mahiyetteki zevatı ikiye tefrik etmek, birine sabit diğerine muvakkat demek, bendeniz bir mektep içerisine bu ikiliği koymak taraftarı değilim ve bu ikilik heyeti muallime arasındaki ahengi bozar. Zannedenim ki, mevkut muallimler meclisi muallimine iştirak ediyor. Mektebin hayatına aynı derecede iştirak ediyor, mektebin vazâifine iştirak ediyor. Binaenaleyh bunların arasına saatler farkından dolayı fark koymak ve birisine (mevkut) demek, diğerine (sabit) demek doğru değildir. Eskiden, (seyyar) denilirdi. Çünkü seyyar muallimler alelûmum erbabı meslekten değildi. Meslek haricinden gelme muallimlerdi. Meselâ bazen gazetecilerin bir mektepte iki dersi vardı. Diğer bir mektepte üç dersi vardı. Bunlara eskiden (seyyar) deniyordu. ”¹¹

Ağaoğlu Ahmed Bey'in konuşmalarına Konya Mebusu Naim Hazım Efendi; “ Bu da seyyar ” diyerek cevap vermiştir. Ağaoğlu Ahmed Bey ise kendisine; “ Evet, ama bugün muallimlik bir meslek şekline ifrağ ediliyor. Bu (seyyar) denilen, (mevkut) denilen muallimler bir gün muallimlikten başka hiçbir şey yapamaz. ” demişse de, Naim Hazım Efendi; “ Mevkuat muallimler başka iş yapabilirler. ” diyerek cevap vermiştir. Ağaoğlu Ahmed Bey'in burada mevkut muallimlerin

9. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: III, s. 662.

10. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: IV, s. 53.

11. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: IV, s. 54.

meslekten sayılıp sayılmadığını öğrenmek istediğini anlamaktayız.¹²

1.2.3. “ 1340 Senesi Mart Ayna Mahsus Muvakkat Bütçe Hakkındaki Layihai Kanuniye” ninin 1. Maddesi Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (28.02.1924)

Bahsi geçen Kanun Layihasının 1. Maddesinde; “ 1340 senesi Mart ayında ifa olunacak hidematı devlete karşılık olmak üzere devairin senei merkume hidematı umumiyesi için Muvazenei Maliye Encümenince tesbit olunan muhassesatı umumiyeye mahsuben (11.429.454) lira tahsisatı muvakkate küşadedilmiştir.”¹³ denilmekteydi. Ağaoğlu Ahmed Bey bununla ilgili olarak;

“ Efendim, bu birinci madde mucibince tâyin edilen miktar yapılmış olan tenkihattan sonra taayyün etmiştir. Ezcümle Matbuat Müdiriyetinde yapılan tenkihat da bu birinci madde içerisinde. Yapılan tenkihatın matbuata isabet eden hissesi (3 866) liradır. Bu (3 866) lira ajansın faaliyetini tamamen ataletle mahkûm ediyor. Bu miktarın tenkihi ajansı bir kere ataletle mahkûm ettiği gibi sonra ajansda istihdam edilen zevatın da maaşını tenkih ettiğinden, tamamen kesmiş olduğundan bu vazifeyi ifa edecek zevat da matbuatta kalamıyacak. Binaenaleyh bu madde böyle kabul edildiği gibi yarından itibaren Matbuat Müdiriyetinde ne ajans kalacaktır, ne de ajansı idare edecek ve onun vazifesini ifa edecek memurlar kalacaktır. Bu işaretle memlekette yapılan, pek büyük işler sırasında matbuatı böyle akamete uğratmak, matbuatı tamamen faaliyetten mahrum etmek hakikaten takibettiğimiz meslek için büyük bir engel teşkil edebilir Binaenaleyh bunu temin etmek lâzımdır. Hiç olmazsa bütçenin heyeti umumiyesi müzakere edilinceye kadar Matbuat Müdiriyeti Umumiyesine eski bütçe mucibince verilen miktarın bir aylık olarak kabulünü istirham ediyorum ve bu miktar yalnız (3 966) liradan ibarettir. Bu teklifimi havi bir de takrir veriyorum. ”¹⁴

Kanun Layihası mecliste müzakere edilip, oylandıktan sonra, Meclis Reisi Ağaoğlu Ahmed Bey’in Kanun ile ilgili vermiş olduğu değişiklik önerisinin okunmasını istemiştir. Meclis Katibi Ruşen Eşref Bey; “Efendim okunmuyor. (Kendisi okusun, sesleri) (Yazana okutturun, sadaları)” diyerek değişiklik önergesinin okunamadığını söylemiş, bunun üzerine Ağaoğlu Ahmed Bey’in kendi değişiklik önerisini kendisinin okuması istenmiştir. Ağaoğlu Ahmed Bey; “Efendim... (Kendisi de okuyamadı, sesleri, alkışlar, şiddetli kahkahalar) Beyefendiler affedersiniz takririmin üzerini Celâl Nuri Bey çizmiş okunamıyacak bir hale getirmiştir. (Şiddetli kahkahalar, sürekli alkışlar) (Celâl Nuri Bey neredesin, sesleri) lütfediniz beyefendiler okunmıyacak bir hale sokmuş. (Alkışlar, geri al bitsin, sesleri) (Tekrar yazınız, sesleri) Efendim, lütfediniz! Mazbatada Celâl Nuri

12. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: IV, s. 54.

13. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VI, s. 473.

14. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VI, s. 473 – 474.

Bey... (Handeler) mazbatada 11 milyon... (Alkışlar, handeler) Efendim! Müsaade buyurunuz 11 439 454 lira teklif edilmiştir ki, bu meblâğ tenikihattan sonradır. İşte buna 3 866 lira ilâve olunacaktır. Teklifimiz bundan ibarettir. (Kabul sesleri, ret sesleri, handeler) ”¹⁵ Bu konuşmanın ardından Ordu Mebusu Faik Bey; “ Reis Beyefendi! Nizamnamei Dahilî mucibince elli imzalı bir takrir olmazsa bu mesele olmaz. Elli imzalı bir takrir ister ”¹⁶ demiş, verilen takrirden 50 imza olmadığı için takrir kabul edilmemiştir.¹⁷

1.2.4. “ Teşkilatı Esasiye Kanunu Teklifi ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (13.03.1924)

Kanunu'nun 44. Maddesi; “ Başvekil, Reiscumhur canibinden ve Meclis azası meyanından tayin olunur. Sair vekiller Başvekil tarafından ve Meclis azası arasından intihap olunarak heyeti umumiyesi Reiscumhurun tasdikiyle Meclise arz olunur. Meclis münakit değilse arz keyfiyeti Meclisin inikatına talik olunur. Hükümet, hattı hareket ve siyasî noktai nazarını kısa bir müddette Meclise bildirir, ”¹⁸

Ağaoğlu Ahmed Bey, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 44. Maddesi kapsamında şu konuşmayı yapmıştır. “ Muhterem efendiler, Kanunu Esasî müzakeratı münasebetiyle (Teşkilâtı Esasiye Kanunu sesleri.) Kanunu Esasidir. Teşkilâtı Esasiye değil, Kanunu Esasî müzakeratı münasebetiyle ilk kere kürsüye geliyorum. Sebebi bir fasit daire içine girmişiz, bu fasit daire bizi öyle bir çıkmaza sevk eder ki, nihayet dönüp dolaşıp aynı nokta üzerinde müzakere devam edebilir. Nasıl ki herhangi bir madde münasebetiyle aynı meseleler burada müzakere edilmektedir. Aynı meseleler üzerine burada müzakere ve münakaşa cereyan etmektedir. Birisi vahdeti kuvadan diğeri tefriki kuvadan üçüncüsü tevazünü kuvadan mütemadiyen bahs olunur. Efendiler! Kardeşim Şükrü Beyefendinin pek katî olan beyanatına rağmen kürei arzda vahdeti kuva esası üzerine teşekkül etmiş olan yegâna devlet, yegâne hükümet son zamanlara kadar bizimki idi, Türkiye Devleti idi. Kürei arz üzerinde bu esasa müsteniden teşekkül etmiş olan hiçbir devlet yoktur. Bütün devletler başka esaslar üzerine teşekkül etmişti. Bütün devletlerin müessesatı hukukiyesi müessesatı milliyeleri, siyasiyeleri muayyen vazih ve sarih sistemler üzerine teessüs etmiştir ve bu sistemlerin ve bu manzumelerin mahiyeti ve hututu esasiyeleri herkesçe malumdur.

Biz ise mücadelei milliyenin iktizasından olarak mücadelei milliyeye esnasında teessüs etmiş olan gayet basit bir kanunla ve 22 maddeden ibaret olan bir makine ile idare olunuyorduk ve bu o zaman için gayet iyi düşünülmüş ve o zaman için gayet iyi tertip edilmiş bir makine idi. Hakikati halde o makine Birinci Büyük Millet Meclisine diktatörlük hukukunu vermiştir ve hatta bu diktatörlük hukukunu kendisi bizzat ilân etmişti. Hukuk hükümranî üzerine bizzat kendisi vaziülyed olduğunu ilân etmiştir. Bir

15. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VI, s. 477.

16. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VI, s. 477.

17. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VI, s. 478.

18. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 615.

Milletin hukuku umumiyesi, hukuku hükümransı üzerine vazülyet olmak için elbette diktatörlük salâhiyetini haiz olmak icap ederdi, Nasılki yalnız bu sayede, icraî ve teşriî bütün kuvvetleri nefsinde cem etmekte ve bütün kuvvetleri istimal etmekle birinci Büyük Millet Meclisi bu memleketi kurtardı. Fakat efendiler! acaba bu kanunla, yirmi iki maddeyi haiz bir tek kanun ile, bu kadar basit bir madde ile bir devlet sulh zamanında idare olunabilir mi? Acaba bir devletin makinesi bir tek kanun üzerine teessüs ederek gıcirtısız, müşkülatsız, ahenktar, muntazam bir surette yürüyebilir mi? Bu mesele ikinci Büyük Millet Meclisini yani Heyeti Âlinizi ilk gününden işgal etti. ilk gününden Heyeti Âliyenizin vazifesini icra etmesi zamanı sulh zamanına tesadüf etti. Sulh zamanında ise yirmi iki maddeyi havi bir kanunla bir memleketin idare edilemeyeceğini birinci gününden hissettiniz. Binaenaleyh Heyeti Âlinizin kararıyla Teşkilâtı Esasiye Kanununun tebdiline, Teşkilâtı Esasiye Kanununun ikmaline, Teşkilâtı Esasiye kanununun yeniden tanzimine karar verdiniz. Niçin karar verdiniz? Çünkü o kanunla, o yegâne madde ile memleketi sulh zamanında idare etmek imkânı olmadığını bizzat Heyeti Celileniz takdir buyurdu. Bu takdirin neticesi olarak bunun tebdiline, ikmaline karar verdiniz. Şimdi, ne yapacaktık? Efendiler! Karşımıza çıkmış olan yeni ihtiyacı bertaraf etmek isterken karşımıza çıkan yeni makineyi kurmak isterken mütemadiyen eski makinenin, eski esasları üzerinde oynamak istiyoruz ve bu, yalnız buraya münferiden kürsüye gelen zevat tarafından değil, hatta Kanunu Esasi Encümeni tarafından da bu ahvali ruhiye tamamen tebarüz ediyor. Muayyen bir sistem, muayyen bir usul, muayyen bir yol kabul edilmemiştir. Muhtelif usuller, muhtelif sistemler terkib edilmek istenilmiş ve meydana muhtelif bir şey çıkmıştır ve bundan dolayı biz, mütemadi tezatlar içerisinde yuvarlanıyoruz. Mesele bundan ibarettir.

Şimdi Efendiler; bu mukaddemeden sonra biz, reisicumhurun salâhiyetlerini tayin etmek istiyoruz. Reisicumhurun salâhiyetlerini tayin etmek isterken bütün düveli ecnebiyeye bakıyoruz Görüyoruzki, onlarda muayyen ve sarîh bir takım nizamat mevcuttur. Bir takım usuller mevcuttur. Bu usullerden birisini kabul ederken karşımıza yine o zihniyet çıkıyor ve mütemadiyen onun üzerinde şey ediyoruz. Feridun Fikri Bey kardeşimiz burada beyanatta bulunurken Fransa'yı misal olarak gösterdiler. Dediler ki: Dünyada hiçbir hükümet yoktur ki, gelip de şu veya bu suretle meclisin tasvip, ya tasdik veya itimadına mazhar olmaksızın icraata başlasın, bu gayet doğrudur. Fransa'da olduğu gibi bir diğer bütün cumhuriyetlerde de böyledir. Yeni hükümet teşekkül ettiği zaman meclise gelir, arzı endam mı, arzı vücut mu, veyahut arzı sima mı eder! Orasını bilmiyorum.”¹⁹ diyerek düşüncelerini paylaşmıştır. Bunun üzerine Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey; “ Arzı can eder ”²⁰ diyerek Ağaoğlu Ahmed Bey’in nutkuna karşılık vermiştir. Ağaoğlu Ahmed Bey devamla; “ Arzı can değil, arzı program eder? (Handeler) Arzı ruh eder. Arzı mana eder. Arzı endam etmez. Zatiâlinizin istediği arzı endamdır.

19. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 620 – 621.

20. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 621.

Şimdi İspat edeceğim. Sizin istediğiniz arzı endamdır, arzı encamdır. Bu olabilir, çok olabilir. Zatiâliniz onu çok iyi takdir buyurursunuz. Şimdi buyurdular ki: Fransa'da yalnız itimat almak için sunî bir yola tevessül olunur. Evvelce intizah - Interpellation - tertip olunuyordu. Efendiler; bu böyle değildir. Aflarına istinaden söylüyorum böyle bir şey yoktur. Ne İngiltere'de, ne Fransa'da böyle bir şey vardır. Ne Amerika'da ve ne de hiçbir yerde böyle bir şey yoktur. Poincare ve Hükümetin teşekkülü münasebetiyle böyle bir şey olmuştur. Onun esbabı başkadır. Şimdi arz ederim.

Alelumum hükümet kuvvei icraiye sukut ettiği zaman reiscumhur birisini davet eder ve o adama yeni hükümetin teşkilini tefviz eder, teslim eder, tevdi eder. Yeni hükümet teşekkül ettikten sonra kendi arasında düşünür, memleketin vaziyeti umumiyesini nazarı itibare alır, memleketin ahvali hazırasını nazarı dikkate alır, meclisteki cereyanları, meclisteki fırkaları nazarı dikkate alır, meclise geldiği gün programını arz eder. O program üzerine ya itimada mazhar olur, işlerine devam eder veyahut mazhar olmaz, sükut eder, gider yenisi gelir.

(Poincare) meselesi : (Poincare); intihabat! umumiyenin arefesinde kendi aleyhinde kuvvetli bir ademi itimadın mevcut olduğunu gördü. Gerek saltanat taraftarları gerek sosyalistler hükümetin aleyhinde kuvvetli bir propaganda yapmakta iken Poincare Cumhuriyet Fırkasının kâffesini hatta kendi fırkasına muhalif olan fırkaları bile kendi etrafında toplamak istedi ve binaenaleyh kendi kabinesinin'sükutunu kendisi ihzar etti ve sebep oldu. Kendi istedi, Sonra kabinesine, kendi aleyhine beyanı rey etmiş olan adamları aldı ve bu vaziyette olanlar bir Başvekilden memleket huzurunda kendi vaziyetini izah etmesi için bir istizah yapıldı. Bu husustaki mesele, bunun için oldu ve bu istizah bundan tevellüt etmiştir. Ve illâ herhangi bir memleketin yeni hükümeti, programla ve programını arz ettikten sonra ya itimada veyahut ademi itimada nail olur. Şimdi bu kaide umumî iken bizde evvelce Teşkilâtı Esasiye Kanunu hükümran iken, hakim iken gayet mantikî olarak - bu benim akideme muhaliftir fakat gayet mantikîdir - meclis vekilleri ayrı ayrı intihap ederdi ve bu ayrı ayrı intihapla vekillerin her birisine - benim sana emniyetim vardır - derdi ve o suretle bir heyeti hükümet teşekkül ederdi. Halbuki biz, bu usulü, bu sistemi değiştirdik ”²¹ demiştir. Bu sırada Isparta Mebusu Hafız İbrahim Efendi; “ Niye !... ”²² diyerek soru sormuş, Ağaoğlu Amed Bey bu soruya karşılık; “ Efendi Hazretleri siz de o zaman beyanı rey edebilirdiniz. İtiraz etmek hakkını haizdiniz. ”²³ demiştir. Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey ise; “ Şimdi orada kalmak istiyoruz. ”²⁴ diyerek, Ağaoğlu Ahmed Bey'e cevap vermiştir.

Bunun üzerine Ağaoğlu Ahmed Bey nutkuna şöyle devam etmiştir. “ *Bakalım*

21. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 621.

22. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 621.

23. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 621.

24. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 621.

orada nasıl kalacağız? Feridun Fikri Bey! Orada kalmak imkânı var mıdır? Orada kalmak tedahülü mucip olacak mı? Kuvvetlerin mütemadiyen tesadümelerini mi mucip olacak? Memleketin intizamının bozulmasını mı mucip olacak veyahut kabul etmiş olduğumuz sistemin son neticelerini iktitaf etmekle mi olacaktır? Öyle 2, 3, 5 sistemi böyle halita ederek, yoğurarak hamur ederek bundan bir şey yapacağım demek, emin olunuz ki, hülya ile uğraşmak olur. Sistem muayyen olmalıdır, usul muayyen olmalıdır, birisini buradan, diğerini oradan almak ve bununla bir selâmet yolu bulmak benim kanaatımca imkân haricindedir.

Hatta Ali Şuuri Beyefendi evvelki gün benim hakkımda bir iki söz söylemiş, ben burada bulunamadım. Beni vahdeti kuva taraftarı göstermişsiniz. Bir zamanlar güya vahdeti kuva taraftarı imişim. (Öyle idi sesleri) Katiyen, hiçbir zaman, hiçbir dakika... Hatta Malta'da bulunan arkadaşlarımı işhat ediyorum. Teşkilâtı Esasiye Kanunundan Malta'da haberdar olur olmaz arkadaşlarıma dedim ki: Sulh zamanında bu kanun ile bu makine ile dünyada bir hükümet, bir devlet idare edilmez. Buraya geldikten sonra gerek Ankara matbuatında, gerek İstanbul matbuatında yazmış olduğum bütün yazılarda, bütün makalelerde vahdeti kuva, Teşkilâtı Esasiye Kanununun harp için muazzam ve mükemmel bir alet olduğunu kaydetmekle beraber sulh zamanına yaramıyacağını ve sulh zamanında ayrı bir Kanunu Esasi tanzimi lâzım geleceğini mütemadiyen beyan etmiştim. (Zatı âliniz Ali Şuuri Beye hitaben) O gün bol keseden birtakım unvanlar bahş buyurmuşsunuz, birisine eimme unvanı vermişsiniz. (Handeler) Birisine aşerei mübeşşere demişsiniz; bilmem ne demişsiniz!”²⁵ Ağaoğlu Ahmed Bey’in bu sözlerine Karesi Mebusu Ali Şuuri Bey; “ Şu halde aşerei mübeşşereden değilsiniz. ”²⁶ diyerek cevap vermiştir.

Ağaoğlu Ahmet Bey nutkuna devamla; “ Şimdi asıl meseleye gelelim: Tasvip nedir, tasdik nedir? Vekillerin intihabı hususunda bizim Teşkilâtı Esasiye Kanununun o maddesi hâkim iken arz ettim. Herhangi bir vekil Heyeti Âliyeniz tarafından intihap ediliyordu ve doğrudan doğruya Heyeti Âliyenizin bir memuru gibi telâkki olunuyordu. Şimdi esası değiştirdiniz, dediniz ki: Heyeti Vekile Reisini Reiscumhur İntihap edecek ve Heyeti Vekile Reisi kendi arkadaşlarını intihap edecektir. Bunu verdikten sonra bilmem ne olmuş da bir intibah hasıl olmuş, Lütfi Fikri Bey (Handeler) Yanlış söyledim, Feridun Fikri Bey aman bunu verdin ama şimdi öyle yapalım ki burada hem şekle riayet edilmiş olsun hem de mahiyeti şöyle olsun dendi. Efendiler! Bu zihniyette şey olmaz. ”²⁷ demiştir. Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey bu sözlere karşılık; “ Şey nedir? ”²⁸ diyerek bir sual sormuştur. Ağaoğlu Ahmet Bey bu suale; “ Efendiler! Tasvip ve tasdik: Tasvip demek şimdiye kadar Heyeti Vekile buraya gelmiş arzı endam etmiş, hakikaten arzı vücut etmiş ve bizim tasdikimiz onların yalnız simasına olmuştur. Onların şahsına olmuştur,

25. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 621 – 622.

26. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 622.

27. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 622.

28. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 622.

*Feridun Fikri Bey! (Hayır sesleri.)*²⁹ diyerek cevap vermiştir. Feridun Fikri Bey bu cevaba; “ Cevap vereceğim ”³⁰ diyerek karşılık vermiştir.

Ağaoğlu Ahmet Bey nutkuna devamla; “*İstedığınız kadar söyleyebilirsiniz, böyledir. Tasvip demek Heyeti Vekile buraya gelecek, filân adamdan, filân adamdan, teşekkül etmiş bir heyet. Biz şahsa olan itimadımızı beyan edeceğiz. Ben ne tasdik taraftarıyım, ne de tasvip... Tasdik demek; efrada, eşhasa değil heyeti umumiyesinin şahsiyeti maneviyesini tasdik demektir. (Kimin tarafından sesleri) Meclis tarafından.*”³¹ diyerek konuyu açıklamaya çalışmış, Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey; “*Encümenin maddesi öyle değildir. Maddeyi okumamışsınız.*”³² diye itiraz etmiştir. Ağaoğlu Ahmet Bey bu itiraza; “*Okudum efendim! «Arz eder» Ne demektir, berayı malumat arz eder.*”³³ karşılığını vermiştir. Gelibolu Mebusu Celal Nuri Bey de; “*Maddede tasvip yoktur. (Handeler), (Alkışlar.)*”³⁴ diyerek Ahmed Bey’e karşılık vermiştir.

Ağaoğlu Ahmed Bey nutkuna devamla; “*Tasdik yok efendim. Berayı malumat arz eder. (O da yok sesleri) Arz eder. (Alkışlar) Efendiler! Eğer istihza ile (Haşa sesleri) Eğer gürültü ile, eğer gülmekle mantık susturulabilirse Heyeti Âliyeniz o zaman bana emredebilirsiniz ki: İn aşığı! Artık seni dinlemek istemiyoruz (Estağfurullah, istifade ediyoruz sesleri) Şimdiye kadar burada vâki olan (Arz) ların neticesi tasvip şeklinde doğmuştur. Meclis, arzın neticesinde şahısları tasvip etmiş, tasdik etmiştir. Ahmet’i, Ali’yi, Veli’yi tasvip etmiştir. Lütfediniz hattâ hatırı âlilerindedir ki, Heyeti Vekile geldiği zaman bendeniz buraya çıktım, bu Heyeti Vekilenin ne suretle teşekkül etmiş olduğunu sordum ve benim o zaman endişem şahıslarda değildi programa, mânaya, Feridun Fikri Bey! Size şey diyorum.*”³⁵ diyerek Feridun Fikri Bey’e hitap etmiş, Feridun Fikri Bey’de; “*Dinliyorum efendim.*”³⁶ karşılığını vermiştir.

Ağaoğlu Ahmed Bey nutkuna devamla; “*Heyeti Vekilenin memleket için takdim edeceği, yapacağı işleri bilerek onları tasvip etmektir. Tasdik etmektir. Bu suretle biz bu tasvip ve tasdik meselesini şahsî daireden çıkararak, şahsî mahiyetten çıkararak mânevi mahiyet içerisine sokar, tasvip ve tasdiklerimizi Heyeti Vekilenin programına itimat suretinde beyan edersek hem bir usul, bir sistem dairesinde beyan etmiş oluruz. Hem de bilerek iş görmüş oluruz. Şimdiye kadar müdafaa ve tatbik edilen usul Heyeti Vekile teşekkül eder, buraya gelir ve arzı endam eder. Mecliste program okunmadan Meclisin tasvibini filen alır. Feridun Fikri Beyin istediği ve Meclisin bir kısmının istediği tasvip bundan ibarettir. Eğer bu kısım demiş olsaydı ki, Heyeti*

29. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 622.

30. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 622.

31. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 622.

32. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 622.

33. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 622.

34. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 622.

35. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 622.

36. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 622.

Vekile gelir programını okur. Memleket için neler yapacağını okur. Ben o programı tasvip eder, onu beğenir, onun üzerine itimat beyan ederim ve heyeti Hükümet kalır ve ben de bunu derhal kabul ederim ve bu usul bizde teessüs etmiş olur. Bu; hem usul olur, sistem olur, hem de mantıkî olur, hem de bir iş görülmüş olur.

Efendiler! Emin olalım ki, hayat, tarih, vakayı bizi mevcut, olan sistemlerin, usullerin birisinin içine ithal edecektir, bu mübremdir. Gayrı kabili tevakki bir şeydir. Binaenaleyh ne kadar evvel bu mantıkî, makul, tecrübedide, asırdide usullerden birisine yaklaşırsak bizim için o kadar nafi ve hayırlı olur. Bütün memleketin bu hususa ait kabul edilmiş olan usulü şudur: Reiscumhur yeni hükümet teşkil etmek için birisini intihap eder, ona hükümet teşkil etmek vazifesini tevdi eder. O da arkadaşlarını intihap eder, arkadaşlarıyla 3, 5, 10 gün memleketin hayatı umumiyesini tetkik ederek programını tespit eder. (Altı ay sesleri)

Altı ay olmaz efendim... Programı tertip eder, meclise gelir ve meclise der ki: Efendiler, biz bu memlekete millete bunu yapacağız, bunu yapacağız ve memleket için biz bu fikirleri temsil ediyoruz, kabul ediyor musunuz, etmiyor musunuz? Kabul ederseniz febiha! Kabul edilmezse Heyeti Umumiyenin istediği eşhas gelir. Bakınız eşhas hakkında verilen itimadın neticesi ne oluyor? Ben Heyeti Âliyenize şahsım itibariyle hoş görünebilirim ve beni filân vekâlette tasvip ederseniz, bu gün beyanı itimat etmiş olduğunuz zat yarın bir hareket icra eder, itimat etmiş olduğunuzun ikinci günü o itimadınızı nakzete ve onun aleyhinde söylemeye mecbur olursunuz.”³⁷ diyen Ağaoğlu Ahmed Bey’e, Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey; “ Hayatta her şey öyledir. ”³⁸ karşılığını verince, Ağaoğlu Ahmed Bey ile Feridun Fikri Bey arasında karşılıklı şu konuşmalar geçmiştir.

Ağaoğlu Ahmed Bey; “ Yook, hayat öyle değildir Feridun Fikri Bey! Hayat; birinci hatveyi bilerek atmaktır. Eğer siz beni fikrim, programım, efkârım üzerine kabul etmiş olsanız yarınki gün benim programımın tecelliyatını görürken.. ”³⁹

Feridun Fikri Bey; “ Program demeyiniz yanlış hareket deyiniz! ”⁴⁰

Ağaoğlu Ahmed Bey; “ Sizlerin bana ademi itimat reyini vermek hakkınız manen sakıttır, veremezsiniz. ”⁴¹

Feridun Fikri Bey; “ Programın tatbikatında veremem ”⁴²

Ağaoğlu Ahmed Bey; “ Benim programımı bilmeksizin beni tasvip eden bir heyet, sonra ben programımı tatbik etmek isterken o heyet beni iskat ederse elbetteki

37. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 622 – 623.

38. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 623.

39. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 623.

40. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 623.

41. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 623.

42. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 623.

haksızlık etmiş olur. Bunda hiç şüphe yoktur, elbette ki, mantıksız bir iş görmüş olur. Binaenaleyh mevcut usullerden birisine dahil olalım, bu esas kabul edilmiştir. Reiscumhur heyeti vekileyi tespit etmek için birisini intihap eder. Heyeti vekile reisi programı ile beraber gelir, mecliste arzı vücut eder, programı okur, program üzerine tasvip kararı yahut ret kararı verilir. Mantikin icabı budur. ”⁴³ demiştir. Bu karşılıklı konuşmaların arasına Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Bey girmiş ve Ağaoğlu Ahmed Bey’e; “ *Fikri âliniz Recep Beyin teklifi mi?* ”⁴⁴ sualini sormuştur. Ağaoğlu Ahmed Bey bu soruya; “ *Bir noktada fark vardır Recep Bey diyor ki, hükümet meclisin tasdikine mazhar olmayan bir hükümet on gün, üç gün, beş gün ifayı hükümet etsin Bu, doğru olmaz.* ”⁴⁵ cevabını vermiş, Feridun Fikri Bey de Ağaoğlu Ahmed Bey’in bu sözlerini; “ *Bravo* ”⁴⁶ diyerek desteklemiştir.

Ağaoğlu Ahmed Bey nutkuna şu cümlelerle bitirmiştir; “ *Lütfediniz, binaenaleyh hükümet, heyeti vekile, buraya ilk geldiği, arzı vücut ettiği gün programım okuyacak, o program dairesinde ya beyanı itimat edeceksiniz veya etmiyeceksiniz, binaenaleyh ilk günü buraya geldiği gün itimat edilir veya edilmez.* ”⁴⁷

1.2.5. “ İcra Vekilleri Heyetinden Umumi İstihzah” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (06.11.1924)

İstanbul Mebusu Hamdullah Suphi Bey’in, Karasi Mebusu Hulusi Bey hakkında söylemiş olduğu bir takım sözler ve yapmış olduğu iddialar üzerine, Hukusi Bey Meclis Reislği ’ne bir öneri sunmuştur. Bu öneri şöyleydi; “ *İfadei tahririyemi takdim ediyorum, celse nihayetinde okunmasını rica ederim. Birinci celsede bendeniz dışarıda iken, bir arkadaş tarafından şahsım mevzubahs edilmiştir. Ayvalık'ta, Bergama'da tahtı gasp ve isticarımında bir dal zeytin ve mülk yoktur. Makamı Riyasetten rica ederim şimdi İzmir ve Karasi Vilâyetlerinden telgrafla sual edilsin ve gelen cevap ilk nikatta Meclisi Âlide okunsun ve arkadaşım bilâ tetkik beni lekelemek mevkiinde kalmakla vicdanen ebedi ızdırıp altında kalsın!.* ”⁴⁸ Bunun üzerine TBMM’de yapılan konuşmalarda Ağaoğlu Ahmed Bey; “ *Reis beyefendi bir mebus hakkında tahkikat yapabilmek için muayyen merasim vardır. Başka şekilde hiçbir suretle tahkikat yapılamaz.* ”⁴⁹ diyerek, mebuslar hakkında yapılacak tahkikatın yolunu izah etmeye çalışmıştır. Meclis Reisi; Ağaoğlu Ahmed Bey’e karşı durumu açıklamaya çalışsa da, Ağaoğlu Ahmed Bey; “ *Hayır efendim bunun da imkânı yoktur. Kanunu Esaside musarrahtır. Bir mebus hakkında yapılacak tahkikat muayyen merasime tabidir ve bu merasime riayet mecburidir. Binaenaleyh böyle söz arasında tahkikat yapılması*

43. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 623.

44. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 623.

45. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 623.

46. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 623.

47. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 623.

48. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 104.

49. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 104.

doğru değildir ve yapılamaz. ”⁵⁰ diyerek, Karasi Mebusu Hulusi Bey hakkında tahkikat yapılamayacağını savunmuştur. Meclis Reis’i Ağaoğlu Ahmed Bey’e hitaben; “ *Efendim, yani bir cürüm teşkil edecek bir madde ile itham şeklinde değil.*”⁵¹ diyerek, Karasi Mebusu Hulusi Bey hakkında yapılan işlemin bir suçluya yapılan tahkikat gibi olmadığını anlatmaya çalışmıştır. Ağaoğlu Ahmed Bey de Meclis Reis’ine hitaben; “*Rica ederim sizde biraz beni dinleyiniz. Sonra iddianızı söylersiniz. (Gürültüler)* ”⁵² demiştir.

1.2.6. “ İstiklal Madalyası ile Taltif Kanunu’nun Birinci Maddesi’nin Tadiline Dair Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (15.11.1924)

İstiklal Madalyası’nın kimlere ve nasıl verileceğine dair hükümetin vermiş olduğu teklif şöyledir; “ *İstiklâl Madalyası bilfiil kıta başında (Cephede veya dahilî isyanları teskinde) asarı hamaset ve fedakârî gösteren erkân, ümera ve zabitan ve millî kahramanlara ve cephe gerisinde maksadı ulvinin husulü için ibrazı mesai edenlere, istiklâlî Millî uğrunda fedayı hayat eden şühedanın da zükûr ekber evlâdına verilir.* ”⁵³ Ancak hükümetin bu teklifi değişikliğe uğrayarak ; “ *İstiklâl madalyası bilfiil kıta başında (Cephede veya dahilî isyanları teskinde) asarı hamaset ve fedakârî gösteren erkan, ümera ve zabitan ve efrat ve millî kahramanlara ve cephe gerisinde maksadı ulvinin tusulü için ibrazı mesai edenlere, istiklâlî millî uğrunda fedayı hayat eden şühedanın da zükûru ekber evlâdına yoksa ünâsm ekberine, yoksa pederine, o da yoksa validesine, o da yoksa zevcesine verilir.* ”⁵⁴ şeklinde Heyeti Umumiye’ye sunulmuştur.

Bu kanun maddesi üzerine Ağaoğlu Ahmed Bey şu konuşmayı yapmıştır; “*Efendim; bu meselede bendeniz Vehbi Beyefendi ile tamamen müsterek ve müttehidim. Eğer mesele babadan intikal etmiş olan bir hassayı, bir sıfatı evlâda intikal ettirmek ise elbetteki bunun babadan ziyade, erkekden ziyade vasitai intikali kadındır. Annelerin kucaklanndadır ki: Evlât terbiye edilir ve hissiyatı iptidaiyesini ve hissiyatı milliyesini ahzeder. (Bravo sesleri.) Binaenaleyh babadan ziyade sinesini, göğsünü bir madalya tezyin eden bir annenin evlâdı elbetteki ta mehitten, ta beşikten alır ve yalnız kendine kalmaz, bütün ailesine ve evlâdına bunu intikal ettirir. Efendiler! bugün her yerde kadınlıktırki, bu gibi hissiyatı evlâdına telkin ve telkin eder. Bu hususda Dahiliye Encümeninin daha ziyade, daha iyi, daha musip ve Cumhuriyetimizin esasları ile Vehbi Beyin buyurduğu gibi daha muaffik düşünmüş olduğundan zerre kadar şüphe yoktur. Derhal kabulünü teklif ederim.* ”⁵⁵

50. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 105.

51. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 105.

52. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 105.

53. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 239.

54. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 240.

55. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 241.

1.2.7. “ Mısır Meclisi Mebusan ve Ayan Riyasetlerinden Mevrut Protesto Telgrafları ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (01.12.1924)

Mısır Meclisi Mebusan Reisi Ahmet Mazlum'un, 24 Teşrinisani 1924 tarihinde, Cemiyeti Akvam ile bütün dünya parlamentolarına hitaben gönderdiği protesto mektubu;

“ İngiltere Hükümeti tarafından Mısır Milletinin hukukuna, hâkimiyetine Kanunu Esasine karşı ahiren icra olunan tecavüzler muvacehesinde Mısır Meclisi Mebusanı, Mısır ve onunla gayrikabili inkisam bir vatan teşkil eden Suda'nın İstiklâliyeti tammesine merbutiyetini ilân ve beyan eder, Meclisi Mebusan, millet, hükümdar, hükümet ve parlâmento tarafından Mısır Ordusu Serdarı ve Sudan Valiyi Umumisi müteveffa Sir Listak Paşanın maruz kaldığı menfur cinayet hakkında izhar olunan kati nefrete ve Hükümetçe verilen tarziyelerle müttehimlerin derdest ve yedi adalete tevdileri hakkında ittihaz olunan tedabiri müessireye rağmen İngiliz Hükümetinin kendi Emperyalist amalini terviç etmek ve yalnız hakkına ve davasının meşruiyetine istinat eden masum bir milletten intikam almak üzere kuvvei cebriyeye müracaat için bu meşum hadiseden istifade etmek istemesine şiddetle teessüf eder.

İngiltere Hükümeti her türlü nisbet hâricinde ifratkâr matalip dermeyanından başka Sudan'dan Mısır askerlerinin ihracını, Mısır Ordusu Sudan cüzü tamlarının Sudan Hükümeti namına tahlifini, Sudan'da İngiliz müstemlekât şirketleri tarafından zer olunan arazi sahasının, üç yüz bin feddandan gayri mahdud bir adede kadar tezyidini, Mısır Hükümetinin İngiltere'nin Mısır'da ecnebi menfiini himaye yolundaki arzularına muhalefetten feragat etmesini talep etmiş ve İngiliz notalarında munderiç sair müddeiyatta bulunmuştur. Diğer taraftan İngiltere Hükümeti sözden fiile geçerek tehdidatını mevkii icraya vaz etmiş ve bundan başka ittihaz edeceği tedabirin birincisi olduğu kaydiyle İskenderye gümrüklerini işgal eylemiştir.

Mısır'ın hukukuna kati bir darbe teşkil etmekle beraber istiklâline de İrası halel eden bu tecavüzler Mısır işlerine bir müdahale teşkil ettiği gibi Mısır'ın Kanunu esasisini ihlâl ve hayatı ziraiye ve iktisadiyesini tehdit eyler. Mezkûr tecavüzlerin vaki olan cinayetle hiç bir münasebeti olmayacağı gibi tarihte de emsaline tesadüf olunamaz. Esbabı ânifeye binaen fiilen gaddarane ve hukuken hiç olan efali mezkûre karşısında Mısır Meclisi Mebusanı cihan muvacehesinde en şiddetli protestoda bulunur ve asrımızın ruhu ve milletlerin hukuku mukaddesesiyile gayri kabili telif olan işbu emperyalist amalın dereçei azameti önünde bütün mütemmedin milletleri şahit ittihaz eder. Meclisi Mebusan, protestosunu dünyanın bütün parlâmentolarına teşmil eder ve hukuku mukaddesesine, hayatına hürriyetine şiddetle merbut olup istiklâldan başka hiç bir şey istemeyen mazlum bir milleti, zulme karşı berayi müdafaa müdahale etmesi için Cemiyeti Akvama müracaat eder. ”⁵⁶

56. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 413 – 414.

Mısır Ayan Meclisi Riyaseti Reisi adına Zeki Ebusuut'un, Cemiyeti Akvam ile bütün dünya parlamentolarına hitaben gönderdiği protesto mektubu;

“ 27 Teşrinisani 1924'te alenen içtima eden Mısır Meclisi Ayanı, Mısır Ordusu Serdari ve Sudan Valiyi Umumisi Sir Listak aleyhinde irtikâp olunan suikast hakkındaki derin teessüflerini tecdit ve işbu meşum cinayet hakkında hissettiği nefretlerini tekrar ederek; bu fırsatla Britanya Hükümeti tarafından verilen notanın gerek Mısır halk ve Hükümeti için pek ziyade hakaretâmiz olan şivei beyanını ve gerekse şedit ve ifratkâr metalibi ihtiva eden muhteviyatını ittifakî ârâ ile ve en kati bir tarzda protesta eder. Nota muhteviyatı suikast ile alâkadar olamayacağı gibi hukuku umumiye ve bizzat Britanya Hükümetinin beyanatı mükerreresiyle de tezat teşkil eder.

Meclisi Ayan, bilhassa Mısır'ın gayri kabili iftirak bir cüzünü teşkil etmekle beraber mevcudiyeti için de bir şartı elzem olan Sudan'dan Mısır zabitanıyla tamamiyle Mısır'lı olan askerî cüzü tamların çektirilerek; Sudan cüzü tamları teşkilâtında işbu tedbirin istilzam ettiği tadilâtın ithalini protesto eder. Bu hâdisе, Mısır'ın Sudan üzerinde haiz olduğu gayri kabili inkâr hukukunun alenen ihlâli demektir.

Meclisi Ayan cezirede zer edilecek 300 000 feddanlık arazinin gayri mahdut bir adede kadar tezyidi hakkında talebi de aynı şeddetle protesto eder. Zira işbu tedbir meselenin her şeyden evvel Mısır zürrainın menafii nazarı dikkate alınarak her iki memleket arasında müştereken akd edilecek bir itilâfname ile hallolunacağı hakkındaki İngiliz Hükümetinin taahhüdatma münafidir.

İlk zecri tedbir kaydıyle İskenderiye gümrüklerinin İngiliz askerleri tarafından işgali, merareti tezyitten başka bir şeye hadim değildir. Mezkûr cinayetin tedârik ettiği fırsattan bilistifade memleketin istiklâline ve hukuku mukaddesesine tecavüz etmek maksut değil ise hükümeti ve mecalisi temsiliyesi de dahil olduğu halde bütün Mısır'ın telin ettiği suikast ile işbu keyfi tedbir arasında hiç bir münasebet tasavvur olunamaz. Bundan maada Mısır Hükümetini, derdest ve tecziye etmek için kemali tahalükle faaliyette bulunduğu ve her tarafta emsaline tesadüf mümkün olan bir takım canilerden dolayı mesul tutmak da mümkün olamaz.

Vicdanı umumiye itimat eden Meclisi Ayan, muvacehei, cihanda protesto eder ve gerek aslımızın ruhi ile ve gerekse milletlerin hukuku makeddesesi ile gayri kabili telif olan mezkûr efali gaddarane karşısında bütün mileli mütemedineyi şahit ittihaz ederek işbu protestonameyi Cemiyeti Akvama ve bütün parlâmentolara iblağ eyler.”⁵⁷

TBMM'ye hitaben yazılan bu mektupların mecliste okunmasından sonra söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey; “ Muhterem efendiler, hukuku payimal edilmekte, şerefi

57. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 414.

ezilmekte olan bir millet, zalim, kahhar ve kırıcı bir kuvvete karşı sadayı istikasını yükselterek bütün mütemmedin milletlere iysal ettiği gibi bize de iysal etmiştir. Türk Milletini bihakkın temsil eden Heyeti Âliyenize müracaat ediyor. Efendiler, bugün en adi bir vesile dolayısıyla Mısır Milletinin hukukunu payimal etmek isteyen bir kuvvet, bundan dört beş sene evvel bizi de, bu memleketi, milleti ve kuvveti de ezmek istemişti. Bunun için elinden geldiği kadar - ne mümkün ise hepsini - yapmıştır. İngiliz Hükümeti Türk Milletini batırmak için elinde ne varsa kullanmıştır. İngiliz Hükümeti buna muvaffak olamamışsa iradesi hilâfına olmamıştır. Dumlupınar muharebesinde mağlup olan yalnız Yunanistan değildir. Yunanistan'ı bize saldıran Loit Cörç Hükümeti de mağlup olmuştur.

Efendiler, İngiltere Mısır'dan ne istiyor? Mısır' da İngiltere'nin ne işi vardır? Mısır'da değil, kürrei arzın bütün cihatında İngiltere'nin nesi vardır? Efendiler, muvazene ve ahengi âlem bu yüzden bozulmuştur. İngiliz kuvveti beşeriyetin yüzde dördüne yani dört yüz milyon kütle üzerine tahakküm ediyor. Bu tahakkümdür ki mizan ve ahengi âlemi bozmuş, ihlâl etmiştir. Bugün siyasyatta, beynelmilel münasebatta bir takım zulüm ve tahakkümler oluyorsa bahlil ettiğiniz zaman - membaında bu muvazenenin bozulmuş olduğunu görürsünüz.

Hindistan'da üç yüz elli milyon ve diğer memleketlerde yüz milyon insandan aldığı bipayan menabi ile İngiltere bütün beşeriyetin üzerine icrayı tahakküm ediyor. Efendiler, bugün mukadderatı milliyemizi idare eden Başvekilden başlayarak beş zat İngiltere' nin elinde iki buçuk sene inlemişlerdir.

Efendiler, Fethi Beyefendinin, Şükrü Kaya Beyefendinin ve diğer arkadaşlarının günahları ne idi, bunları neden Maltaya göndermiştir? Ve hangi cürümden, hangi kabahattan götürmüştür, esir etmiştir? Bunların sırf bir cürümleri vardı; Vatan aşığı olduklarından, vatanlarını sevdiklerinden dolayı Maltaya götürülmüşlerdir. Başka saik yoktur. İngiliz Hükümeti zannediyordu ki, Türkiye'den iki yüz adam götürülürse ve Sultan denilen adamı elde ederse onun vasıtasıyla Türkiye'yi mahvedecekti. Fakat hesabında yanıldı. Sonra anlaşıldı ki; Türk yatağında Mustafa Kemal gibi kahramanlar yatıyormuş; anlaşıldı ki Türk yatağında memleketi için seve seve ölmeğe hazırlanan milyonlarca çiftçiler varmış. İşte efendiler; şu maruzatım İngiliz hissiyatını yukarıdan aşağıya kadar bozdu. ”⁵⁸ Ağaoğlu Ahmed Bey'in bu nutkuna karşılık Karahisarısahip Mebusu İzzet Ulvi Bey; “ Mısır'da da böyle kahramanlar olsa idi kurtulurlardı. ”⁵⁹ cevabını vermiş; Bolu Mebusu Şükrü Bey'de İzzet Bey'e cevap niteliğinde; “ İnşallah orada da yakında çıkacaktır. ”⁶⁰ demiştir.

Ağaoğlu Ahmed Bey nutkuna devamla; “ Muhterem efendiler, bir arkadaşımız

58. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 414 – 415.

59. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 415.

60. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 415.

niçin Mısır'da da böyle kahramanların bulunmadığını soruyorlar, böyle kahramanların çıkmamasına sebep bugünkü müstevli kuvvetlerin ve bunların ellerindeki kuvvetlerin mahiyetidir efendiler.

İşte efendiler, bundan sonra sokak ortasında inkılâp yapmak imkânı milletler için kalmamıştır. Bugün istilâya uğrayan milletler için, eskisi gibi, 18-19 ncu asırlardaki gibi öyle izdaham halinde sokağa çıkıp da ihtilâl yapmak ve hazırlamak imkânı kalmamıştır. Çünkü; müstevliler havadan tayyareleriyle ateşler yağdırıyorlar. Sudan, karadan hulâsa her yerden tanklarıyla, teçhizatlarıyla bu gibi teşebbüsata meydan vermemek vasıtalarını haizdirler.

Şimdi efendiler, eğer karşıdan bir kuvvet Mısır'ın içerisine girmek teşebbüsünde bulunur ve Mısır milleti de buna karşı kendini müdafaa etmek hassasını kendisinde bulamaz ve ibraz etmezse işte o zaman hepimiz Mısır milletine münfail olmağa hakkımız vardır. Fakat bu böyle olmamıştır efendiler. İngiliz Hükümeti, Mısır'a karşı yapacağı tesiri tarihi bir tarik ile halletmiştir ve işte bununla hulul etmiştir. Öyle hulul etmiştir ki Asyaî hiç bir millette şuuru millî henüz intişar etmemiştir. İngilizlerin bu gibi hululleri yapmak için bin türlü vasıtaları vardır.

Efendiler, hatta milletin reislerini satın almak vasıtaları bile vardır. Yalnız bununla kalmayarak milletin içine bin türlü fesat sokmak hassalarını haizdirler ve vasıtaları da vardır. İşte bu vasıtalarla şuuru millisi tekemmül etmemiş olan milletlerin içerisine girer ve işte o zaman onları oradan çıkarmak imkânı olmaz.

Şimdi bir imkân vardır efendiler; maatteesüf o imkândan Mısır ve daha başka milletler istifade edemediler. O imkân da Harbi Umumî imkânı idi. Fakat onlar için bu imkân da heder oldu. İngilizler mevait ile onları aldattı. İngilizler onlara dediki : «Rahat oturunuz, muharebe biter bitmez sizin istiklâlinizi vereceğiz.»

Efendiler, zulme maruz kalan herhangi bir milletin cihanı beşeriyete müracaat etmeğe hakkı vardır. Mısır Milletinin bütün temayülâtı ruhuye ve kalbiyelerinin bizimle beraber olduğuna zerre kadar şüphem yoktur ve bunların bizimle beraber olduğuna da zerre kadar şüphe etmiyorum. Fakat bugün Mısır'ın başına geçen Hükümdarı ile, beş on kişi İngiliz siyasetine alet olarak bu vicdanı sedayı susturmuş olduğunu itiraf etmez misiniz? Acaba biz de vaktiyle bu vaziyette değil miydik? Acaba biz de vaktiyle hissiyatı milliyemizi izhar edecek mevkide mi idik? Binaenaleyh efendiler; İngiliz Hükümetinin şarkta beşeriyeti nasıl öldürdüğünü bir iki misal ile müsaadenizle arz edeceğim.

Efendiler! 1919 senesinde Hindistan'da (Amister) şehrinde Hint ahalisinden bir cemmi gafir ayin icra ediyorlarmış. Bu ayin esnasında bir İngiliz kadını Bisiklet ile bu cemmi gafir arasında dolaşıyormuş. O cemmi gafirden birisi bu İngiliz kadını üzerine yürümüş. O İngiliz kadını ise şehrin valii askerisi olan General (Dapyer) e şikâyete gitmiş. Şikâyeti vakta üzerine General derhal emir vermiş, altı bin asker, beş

yüz mitrattyöz ve bir kaç top bu meydanlıkta içtima eden izdihamı ihata etmişler ve verilen emir mucibince bunların üzerine on dakika ateş edilmiş ve bu ateş neticesinde yedi yüz adam telef, bin beş yüz kişi mecruh olmuştur ve bu mecruhlar da ölümler gibi meydanda kalmışlardır. Tarihin bize haber vermediği böyle muazzam bir hadise, arz ettiğim gibi canavarca ika edilmiş. Bu hadise, bütün vicdanı beşeri tahrik etmişti. Bu hadiseyi; Hindu rehberleri bütün âleme bildirdiler. İngiliz Hükümeti, bunun üzerine bir tahkikat yapmağa mecbur oldu. İşte acip olarak yapılan bu tahkikat zulmün şenaatinden daha fazla, daha acip ve daha menfurdur ki, bu da mahkeme huzurunda söylenmiş olan sözlerdir ki efendiler, bunları arz edeceğim.

Mahkemeye General (Dapyer) gidiyor ve reis, Generale soruyor ve diyor ki : «Sen böyle kuvvayi müselleha ile gayri müsellah bir izdiham üzerine ateş açmağa ve bu ateşi on dakika idame ettirmeğe nasıl ve ne suretle emir verdin?»

General cevaben diyor ki: Hintliler mabutlarına dua ederken hayır yanlış söylüyorum. Diyor ki: Ben Generalim. Bu memleketin makedderatından mesuliyet bana aittir. Binaenaleyh bu hususta mahkemeye izahat vermek istemem. O, bir takdir meselesidir. Ben böyle takdir ettim, böyle yaptım diyor. Şunu da arz edeyim. Bu General o cürmü irtikâp etmekle beraber iki gün sonra bir emir çıkarıyor. Bu emrinde diyor ki: Bir hafta şehir ahali dört ayaküstünde yürüyecekler ve hakikatten bunu icra ettirmiş, ahaliyi dört ayaküstünde yürütmüştür. Sonra mahkeme bundan soruyor. (Pekâla takdir sana aittir, fakat bu emri nasıl verdiniz) diyor. Efendiler; İşte İngilizlerin şarkta şerefi nefsi beşeri nasıl tahrip ettiklerine bir misaldir. General Dapyer diyor ki (Bu Hint milleti ibadetgânlarına girerken yüz üstü sürünürler. Ben bunlara bu emri vermekle anlatmak istediğim bir İngiliz kadınının şerefi, onların mabutları kadar büyüktür ve yüksektir) diye mahkemede söylüyor. Efendiler! biliyor musunuz mahkemenin neticesi ne oldu? Bu General Dapyer bulunduğu Amister şehrinde azil edilerek başka büyük bir kıtaya kumandan tayin edildi. Hatta bununla iktifa edilmedi. İngiliz lortlar kamarası, bu Generalin bulunduğu yerden azil edilmesini İngiliz Hükümetinin zaafı diyerek Generalin nefine olmak üzere millî bir liste açtı. Gayri müsellah izdahamın üzerine böyle saldırılmasına mükâfatten milletinden bir kaç yüz bin lira toplayarak verdiler. ”⁶¹ Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey; “ Ne için pek lâyük olduğu lortluk verilmedi? ”⁶² diye sual sormuştur.

Ağaoğlu Ahmed Bey nutkuna devamla; “Bir mesele daha varki, onu da arz edeceğim. Mısır’da Vanşivay namında bir mahal var. Bir kaç sene evvel orada İngiliz zabıtları av avlıyorlarmış. Orada güvercin çoktur. Bu güvercinleri avlamağa başlamışlar. Malumdur ki, İslâm ahali her yerde güvercin hürmet eder. Mısır ahali de masumiyetin, ismetin ve saffetin bir timsali olmak üzere ona hürmet ederler. Bilhassa köylü ahali o kuşları mukaddes tanır. Binaenaleyh köylü ahali bundan fevkalade müteessir olmuş ve zabıtları men etmek istemişler. Nihayat aralarında bir münakaşa çıkmış neticede iki zabıt ölmüş. İngiliz Hükümeti halkı

61. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 415 – 416.

62. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 416.

Vanşivayda toplayarak her on sayıya isabet edenleri ayırdı ve o on sayıya tesadüf eden bedbahtların hepsini astı. Bununla da iktifa etmedi. Gene Vanşivayda ahali tarafından mukaddes addedilen bir pir'in makberi varmış. Ahaliyi terhip ve tel'in etmek için kabri açtırıyorlar ve o mukaddes tanılan zatın cesedini yakıyorlar, külünü tekvis ediyorlar. Bu da ahalinin gözü önünde oluyor. İşte efendiler! İngilizlerin şarkta yani Asya Akvamı hakkında tatbik ettikleri mezalimden bir kaç numune. Bu söylediklerim en hafifleri, eğer toplamış olduğum misallerin bir kaçını burada zikretmiş olsam emin olunuz ki, tüyleriniz ürperir; yalnız İstanbul' da Ermeni ve Rum kızları, aramak bahanesiyle İslâm evlerine girip, mukadderatı İslâmiyenin başına getirdiklerini burada söylesem hiç biriniz tahammül edemezsiniz.

İngiliz Hükümeti Harbi Umumî esnasında Mısır Ahalisine İstiklâl vereceğini vadetmiş. Eğer Harbi Umumi esnasında Mısır ve Hindistan isyan ve ihtilâl çıkarmış olsalardı emin olunuz bugün İngiltere mevcut değildi. Bugün beşeriyette muvazene teessüs ederek insanlar rahat edecekti. Fakat bunu yapmadılar, aldattılar.. Muharebe biter bitmez bunlar bir takım komisyonlar tertip ettiler Hindistan'a - guyaa verdiği istiklâl - sizi temin ederim efendiler; teferruatı itibariyle bizim vilâyet kanunlarımızdan fazla değildir. Bizim vilâyet kanunlarımız ne ise ondan daha dar, daha mahduttur.

İkincisi efendiler! Mısır'a vad etmişti. Mısır'a güya vermiş olduğu istiklâl o kadar şeraitle mukayyettir ki bu şerait içinde Mısır'ın müstakil olarak yaşaması ihtimali yoktur. Şimdi buna karşı Mısırlılar ne yapacaktır? Kıyamı umuminin imkânı yoktur efendiler. Biz ve Heyeti Âliyeniz katli tasvip edecek bir harekette bulunmaktan el betteki nefret edersiniz. Fakat düşününüz bütün cihazıyla, bütün kuvvetiyle bir milletin üzerine yüklenmiş olan bir devlete karşı bir milletin vatanperverleri ne yapabilirler? Tabiatıyla cebren ve istenilmeyerek böyle münferit katillere ve suikastlara müracaat diyorlar. Bakınız okuduğunuz nedir? Bir adam öldürmüş, beş yüz bin İngiliz lirası tazminat istiyor. İkincisi; Mısırlılara Sudan'dan, filan yerden çekilin diyor. Katlin bunlarla ne alâkası vardır? Bunların hiç birisini yapamayacak. Fakat milletin, memleketin şahsiyeti maneviyesini, haysiyetini kırmak üzere yapılmış bir takım tedabirdir. Efendiler, Asya'da ve bütün bizim vaziyetimizde bulunan milletler arasında bir tesanüt tesisi elbette lâzımdır. Efendiler! Filân millet bize karşı filân vaziyeti almıştı.”⁶³ Bu sözler üzerine Antalya Mebusu Fasih Efendi, Ağaoğlu Ahmed Bey'e hitaben; “ Ahmet Bey, dün aleyhinde bulunduğunuz bir nazariyeyi bugün müdafaa ediyorsunuz. ”⁶⁴ demiştir.

Ağaoğlu Ahmed Bey nutkuna devamla; “ Hoca Efendi, ben daima bu yoldayım. Benim müdafaa ettiğim tez başka idi. Bütün Akvamı İslâmiye ve Akvamı Şarkkiye üzerine icra edilecek en ufak zulüm; teselsül kaidesi mucibince neticesi gene bize müncer olacaktır.

63. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 416 – 417.

64. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 417.

Efendiler, Musul'u hatırlayınız, rica ederim Beyefendiler! oralarda neler yaptığını pekâla biliyorsunuz ve daha da yapacaktır. Binaenaleyh böyle terhip ve izzeti nefsi yıkacak vaziyetlere meydan vermemek her hür ve müstakil milletin vazifesidir. Siz ki, efendiler şarkta yeni esasla, yeni fikirle, yeni hisle, izzeti nefsi millî ne olduğunu ilân etmiş bir heyetsiniz. Elbetteki bu mazlum milletin sedasına lâzım olduğu muhabbet ve meyi ile cevap vereceksiniz. Ben buna eminim ve hepimiz bu yapılan mezalimden bu heyetin kemali nefretle haberdar olduğunu ve Mısır milletinin istiklâlini ve tamamıyeti mülkiyesini, Sudan'la beraber temin edebileceği emniyesini beşeriyete buradan biz isal edeceğiz. ”⁶⁵

Ağaoğlu Ahmed Bey'in İngilizler aleyhinde ki fikirlerine Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey ve Ergani Mebusu Kazım Vehbi Bey katılmadıklarını söylemişlerdir. İzmit Mebusu İbrahim Süreyya Bey ise Ağaoğlu Ahmed Bey ile aynı düşüncede olduğunu söylemiştir. Söz alan Başvekil Fethi Bey' de, Ağaoğlu Ahmed Bey'in konuşmalarının meclisin fikri olmadığını ve yalnızca kendisinin fikri olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Başvekil, İngiltere ile kurdukları dostluktan bahsederek, bu meselenin Mısır ile İngiltere arasında bir mesele olduğunu söylemiştir.⁶⁶

Başvekil Fethi Bey'in İngilizler lehinde yaptığı nutkunun ardından Ağaoğlu Ahmed Bey, Başvekil'e hitaben; “ *Başvekil Beyefendi, İngiliz Parlamentosunda Türkiye hakkında söylenen sözleri işitmediniz mi?* ”⁶⁷ diye sormuştur. Fethi Bey de cevaben; “ *İngiliz Başvekili Türkiye ile Büyük Britanya münasebatının dostane bir surette ceryanını arzu ettiğini beyan etmiştir.* ”⁶⁸ Ağaoğlu Ahmed Bey'de Başvekil'e; “ *Öyledir ama, Mebusları söylemişlerdir. Ve hiç bir İngiliz Başvekili böyle sizin gibi Mebuslarına karşı hareket etmemiştir. (Gürültüler).* ”⁶⁹ Bu son konuşma ile Meclis Reisi bu konu hakkında ki müzakereleri yeterli görmüştür.⁷⁰

1.2.8. “ Muvazenei Umumiye Kanunu ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (18.02.1925)

Aydın Mebusu Tahsin Bey'in Riyaseti Celile'ye sunmuş olduğu teklif şöyledir; “ *1341 senesi bütçesinin olsun, martın hululünden evvel ikmalî tasdiki lüzumunda cümlemizin müttetik bulunmamıza ve her mebusun bütçelerinin heyeti umumiyesi hakkında kanaatlerini izhar etmek için hakkı kelâmının muhterem bulunmasına binaen bazı rüfekanın sözleri yarım saatten ziyade imtidat etmesi hem bütçelerin vaktinde ikmal edilememesini ve hem de sözlerin uzamasından ve aynı fikirlerin ekseriya tekerrür etmesinden mülhem olan Meclis kifayeti müzakereye karar*

65. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 417.

66. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 417 – 418.

67. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 418.

68. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 418.

69. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 418.

70. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X, s. 418.

vermesinden birtakım rüfekanın almış oldukları sözleri ifade edebilmelerine imkân kalmadığı cihetle söz alacak hutebanın sözlerini beş dakikadan fazla imtidat ettirmemelerine karar verilmesini teklif ederim. ”⁷¹

Bu teklif üzerinde konuşma yapmak için söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey; “*Muhterem arkadaşlar! Bu kürsüden memleketin hayat ve efkârını derinden derine alâkadâr eden ve idareî hazıramızın ruhiyle de son derece alâkadâr olan bir mesele meydana atılmıştır. Bu mesele burada tamamıyla tenevvür etmez ve her taraf kendi söz ve fikirlerini o mesele hakkında bitemamiha söylemeden bu mesele kapanırsa tabiatıyla zaten Meclisin haricinde cereyan eden birtakım ahvalin bundan müteessir olacağını nazarı dikkate alarak Heyeti Celilenizden bu mesele etrafında bazı arkadaşlarımıza söz söylemek imkânını bahşetmenizi rica ederim.*”⁷² demiştir. Bu sözün ardından mecliste karşılıklı konuşmalar olmuş ve Meclis Reisi; “*...Kıfayeti müzakere takriri mevzubahis olduğu zaman Hükümet ve Encümen söz istediler. Binaenaleyh söz söylemek onların haklarıdır.*”⁷³ diyerek sözü hükümete ve encümene vermiştir.

Görüşmeler devam ederken Yozgat Mebusu Ahmet Hamdi Bey Riyaseti Celile’ye şu teklifi sunmuştur; “*Dahiliye Bütçesinin müzakeresine başlandığı gündənberi Heyeti Umumiyesi hakkında mütalâat beyan edilmiş olduğu ve bundan sonraki mütalâat fasıllara taallük etmekte bulunduğu cihetle vakit zayi edilmemek üzere her fasıl hakkında her zat mütalâasını beyan etmekte serbest bulunduğundan Dahiliye Vekâleti bütçesinin Heyeti Umumiyesi hakkındaki müzakere kâfi bulunduğu cihetle fasıllara geçilmesini arz ve teklif eylerim.*”⁷⁴ Zonguldak Mebusu Halil Bey, Sivas Mebusu Rahmi Bey, Sivas Mebusu Ziya Bey ve Elaziz Mebusu Hüseyin Bey bu teklif ile ilgili yapılan müzakerelerin yeterli olduğu ve fasıllara geçilmesi için Riyaseti Celile’ye teklif sunmuşlardır.⁷⁵

Ağaoğlu Ahmed Bey; “*Reis Beyefendi! Müsaade buyurun, bu hususa ait söyleyeceğim.*”⁷⁶ diyerek söz istemiş ve devamla; “*Evvelce kıfayeti müzakere hakkında ben deniz söyledim. Kıfayeti müzakere kabul edilmedi. (Reye konmadı sesleri.) Rica ederim dinleyiniz, lütfediniz. Bana dediler ki; Hükümet evvelce söz söylemek istiyor, Hükümetin hakkı tekaddümü vardır, bunu kabul ettim, aşağıya indim. Makamı Riyaset, kıfayet takririni reye vazetmeyeceğim buyurdu. Binaenaleyh benim bu suretle hakkı kelâmım bakidir. Ben söyledikten sonra kıfayet takririni okursunuz. Bu böyledir, (bu böyle cereyan etmiştir. Bundan sonra istediğiniz gibi karar verebilirsiniz. Makamı Riyasette bunu ilân etmiştir. Binaenaleyh ben deniz*

71. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XIV, s. 107.

72. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XIV, s. 108.

73. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XIV, s. 108.

74. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XIV, s. 119.

75. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XIV, s. 119.

76. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XIV, s. 119.

öğleden sonra söz sahibiyim, söyleyeceğim. (Hayır sesleri.) Müzakereyi siz o suretle tayin ettiniz. ”⁷⁷ Bu konuşma üzerine Meclis Reisi; “ Efendim! Kifayeti müzakere takrirleri kabul buyurulmadığı takdirde söz Ahmet Beyindir, söyleyecektir. ”⁷⁸ demiş ve takirri oylamaya sunmuştur. Takrir kabul edilmiş ve müzakereler yeterli görülmüştür.⁷⁹

1.2.9. “ Darülfünun Emanetinin 1341 Senesi Bütçesi Hakkında Kanun Layihası ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (21.04.1925)

Ağaoğlu Ahmed Bey bu kanunla ilgili şu konuşmayı yapmıştır. “ *Muterem Arkadaşlar! İki günden beri Darülfünun hakkında müzakere ceryan ediyor. Görüyorumki, biraz bıkkınlık var. Darülfünunla alâkadar olduğum için bu hususta fikirlerimi arz etmek isterim. Eğer hakikaten bıkkınlık varsa bana şimdiden söylersiniz, vaz geçerim. Ben de bu hususa ait bir kaç söz söylemeyi isterim. Çünkü Şeyh Saffet Efendinin burada söylemiş olduğu sözler beni biraz teyakkuza sevk etti. Anlaşılyorki bazı arkadaşlar Darülfünun hakkında lâzım olduğu kadar tenevvür edilmesini, lâzım olduğu kadar sohbetin veyahut müsahabetin devam etmesini ya yorgunluktan veya bizarlıktan dolayı arzu etmiyorlar. Eğer böyle ise ben hakikaten vaz geçerim. (Devam sesleri)*

Efendiler! Darülfünun meselesi hakkında ceryan eden müzakereleri dirilerken filân şahıstan, filân parktan veyahut filân kaloriferden bahsedildiğini görünce hakikaten hayret ettim. Mesele Darülfünun meselesi, bir memleket bir millet meselesi. Efendiler! Türkün lisanı tetkik edilmemiştir, çünkü darülfünunu yoktur. Türkün içtimaiyatı tetkik edilmemiştir, Çünkü Darülfünunu yoktur. Türkün tarihi yazılmamıştır, çünkü Darülfünunu yoktur, Türk halkının içtimaiyatı ve ruhiyatı tetkik edilmemiştir, çünkü Darülfünunu yoktur. Darülfünunun olmadığı bir yerde bu mevad ve bu arz ettiğim mevzular taayyün ve tenevvür etmedikçe, vicdanı millî, şuuru millî teşekkül edemez, teessüs edemez, millet kendi şahsiyeti milliyesini idrak edemez. Binaenaleyh Darülfünun bir milletin adeta müfekkere ve tahassüs merkezidir. Oradan milletin ihtisasatını tezyid edecek avamil gelir. Milletın müfekkeresini muayyen bir istikamete sevkedecek anasır oradan çıkar Eğer şark aleminde, eğer şark milletlerinde vicdanı millinin, şuuru millinin tekevvinü bu kadar teahhur etmiş ise, emin olunuz ki yegâne ve yegâne sebebi bu gibi Darülfünunların ademi mevcudiyetidir. Daha ileri gitmiyerek denilebilirki, bir muhitin kuvveti, tesanüdü, efradının arasındaki revabıtı, vicdanı millinin inkişafı ile, vicdanı millî ise Darülfünunun inkişafı ile olur. Binaenaleyh vicdanı millî bu kuvveti, bu tesanüdü, bu rabıtayı Darülfünundan alır. Darülfünun her muhitte bir milletin kuvvetinin miktarı, ayarıdır. Almanya'da iki saatlik mesafede üç darülfünuna tesadüf edersiniz. Almanya mesahai sathıyesi itibariyle memleketimizin yarısı, hatta üçte biri kadardır. Mekâtibi

77. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XIV, s. 119.

78. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XIV, s. 119.

79. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XIV, s. 119.

âliyeden başka bütün fakülteleri ihtiva etmek şartıyla otuz Darülfünunu vardır. Berlin ile Lâıyızık arasında üç saatlik mesafede üç Darülfünun vardır. Alman milletinin Alman Darülfünunlarında okuyan, tahsil eden gençlerinin miktarı yetmiş beş bindir. Orada tedris eden mütehasısların, âlimlerin miktarı on iki bindir. On iki bin bugün bir kolordu, bir ordudur. Efendiler, on iki bin mütefekkir, oniki bin âlim, on iki bin mütehasıs vardır.

Fransa'da 26 darülfünun bulunuyor, İsviçre bizim memleketimizin tek bir vilâyeti kadar olup, nüfusu da (3,5) milyondan ziyade değildir. Yedi Darülfünunu var.

Efendiler! Asri bir millet olmak için, kendini bilmek için Darülfünun şarttır. Hatta hava kadar şarttır. Maatteessüf nefretle yâdedilmesi lâzım gelen o devri sakıt Avrupa'nın kapısında otururken, Avrupa'da ceryan eden bu hadısata lâkayıt kalmış ve öteden beri bu gibi müessesatı memlekete nakletmekte tehhür etmiştir. Binaenaleyh bizde Darülfünun meselesi pek az zamandan beri mevcuttur.

Mevcut olan Darülfünun üç cihetten hastadır: Zaman itibarıyla hastadır, teşkilât itibarıyla hastadır, Heyeti Talimiye Ve taallümüye itibarıyla hastadır. Yani Darülfünunumuz malûldür. (Hastahaneye sesleri, fatihalar sesleri)

Efendiler! Fatih Hastahanesine hasta gönderen zevatı kiram bunu unutmamalıdır ki memleketin bütün hastalıklarının tedavisi buradadır. Fatihin hastahanesinde değildir ve bu hastahane buna ilâç bulunamaz. ⁸⁰ demiştir. Bu sözlere Karahisarısahip Mebusu Ruşen Eşref Bey; “ Fatih Hastahanesi değil, fatihalar hastahanesi dediler ”⁸¹ karşılığını vermiştir.

Ağaoğlu Ahmed Bey nutkuna devamla; “ Öyle mi? Efendiler! Zaman itibarıyla Darülfünunumuz hastadır. Çünkü pek yenidir. Efendiler! Darülfünun dediğimiz zaman biz İstanbul'daki Darülfünunda, meselâ Almanya, İngiltere Darülfünunlarının hiç olmazsa yüzde biri kadar mevcudiyet gösterelim.

Efendiler! Avrupa'da en kadim darülfünun Oksfort Darülfünunudur. Altıncı asrı milâdiden beri mevcuttur. Yani ondört asırlık Darülfünundur. Ben deniz bu darülfünunu ziyaret etim ve bu «Oksfort» un etrafında bina itibarıyla bütün İngiltere'nin tarihi mücessem olarak duruyor. Üstünden asırlar geçtiği halde altıncı asırda yapılan bina hâlâ duruyor. Onun yanına yeni binalar ilâve edile edile Oksford bir darülfünun şehri olmuştur 12 bin talebeyi havidir. (4 000) muallimi vardır. ⁸² Ahmed Bey'in sözlere, Saruhan Mebusu Vasıf Bey; “ Mebus gönderiyor ”⁸³; Karahisarısahip Mebusu Ruşen Eşref Bey'de; “ Kembriç'de öyledir. ”⁸⁴ karşılığını vermiştir.

80. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XVIII, s. 308 – 309.

81. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XVIII, s. 309.

82. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XVIII, s. 309.

83. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XVIII, s. 309.

84. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XVIII, s. 309.

Ağaoğlu Ahmed Bey nutkuna devamla; “ Evet, Kembriç’de öyledir. Almanya darülfünunlarının en gençleri tarih itibariyle bir asırlık, elli seneliktir. Fakat en kadimi (11) nci asırdan beridir. Paris Darülfünunu (8) nci asırdan beri mevcuttur.

Efendiler! Sekizinci asrı milâdide hangi ulûm ve fûnun mevcuttu? Hep bunlar birer medrese idiler, hep bunlar birer manastır idiler. Bu manastırlarda toplanmış olan papazlar sırf kitap istinsahı, ulûmu diniye, malûmatı diniye talimi ile meşgul idiler. Bunlar git gide, medreseleri inkişaf ede ede bugünkü Avrupa darülfünunları şeklini almıştır, Eğer bu darülfünunların eski teşkilâtını tetkik etseniz göreceksiniz ki, tamamen noktası noktasına bizim eski İslâm medreselerinin aynıyle kopyasıdır. Sekizinci, dokuzuncu asırda Avrupa’da darülfünun denilen bu müesseseler felsefeden, riyaziyatın, ulûmu müsbiteden tamamen cahil oldukları zaman, İslâm sahai medeniyetinde mevcut olan medreseler birer meşale gibi beşeriyetin tarîkini tenvir ediyorlardı. Semerkant’ta, Buhara’da, Bağdat’ta, Gırnata’da mevcut olan bu gibi müesseseler, dünyanın en mühim merakizi ilmiyesi idi. Bir vakitler Bağdat’ta ferman ferma olan bu gibi müesseselerde bütün ulûmu mevcude ve ulûmu cismaniye ve ulûmu ruhaniye tekemmül etmiştir. Fakat maatteessüf bir zaman geldi, dimağı beşer üzerine kilit vaz edilerek babı içtihad mesduttur, dendi. Yani fikri beşer, tefekkürü beşer memnu olduğu günden itibaren medeniyeti İslâmiyede menabii ilmiye söndü ve bu, Avrupa’ya intikal etti. Binaenaleyh bizde darülfünunlar tabii olarak inkişaf edemedi. Yani medreselerimiz inkişaf ede ede darülfünun şeklini alamadı. Nihayet darülfünunları başka bir memlekette taklit etmeye mecbur olduk. Fakat maatteessüf bütün taklitlerimizde yaptığımız gibi bu taklidi de natamam ve nâkemat, bazen de körü körüne yarım ve kör topal yürütmekte berdevamız.

Efendiler! Darülfünunu haiz plan muhitler, Darülfünun için lâzım olan anasırın tehyiesi vasaitini de temin ediyorlar. Darülfünun için ne gibi anasır lâzımdır? Bir heyeti talirniye, bir heyeti müteallime, heyeti müteallirneyi tehyie etmek için bütün binayı irfanı ta aşağıdan başlayarak yani ta iptidaiye mektebinden başlayarak tâ darülfünuna kadar muayyen bir usul, muntazam bir kaide, mürettep bir esas üzerine tespit etmeli ve o gayeye doğru yürünmelidir. Bu olmadığı takdirde darülfünunlar için lâzım olan gıda, heyeti müteallime gıdasını tehyie etmediğimiz takdirde darülfünun müspet olarak -ne kadar büyük âlim olursa olsun, - memleket için hiçbir tesir yapamaz. Binaenaleyh efendiler! Darülfünunu bir kül olarak kabul etmelidir. Zaten efendiler! (Üniversite) kelimesi kül demektir ve Araplar bu kelimeyi bizden daha evvel tercüme etmişlerdi. Onlar (külliye) demişlerdir. Biz de darülfünun demişizdir. Darülfünun fûnun ile demektir. Halbuki darülfünunda, fûnun da, ulûm da, edebiyat da, sanayii nefise de vardır. Bütün şebatı ulûm ve fûnun orada mevcuttur. Darülfünun demek doğru değildir. (Külliye) demek daha doğrudur. (Üniversite) kelimesine daha yakındır, yalnız yüksek talimi ihtiva eden bir mefhum değildir. Bütün irfan sistemini ihtiva eden bir küldür. Bu küllün her tarafı münasip ve mütenazır bir surette yürütülmezse hiçbir fayda vermez. Mekâtibi iptidaiyeden başlayarak rüştiye ve mekâtibi tâiyeye kadar muayyen bir sistem ve muayyen bir usûl

üzerine yürütülmez ve darülfünun için heyeti müteallime tehyie edilmezse darülfünun abestir. Darülfünunun ikinci gıdası da...’’⁸⁵ bu arada Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey; “ Hayır hayır bilgi yurdu. ’’⁸⁶, Karahisarısahip Mebusu Ruşen Eşref Bey de; “ Dikiş yurdu, biçki yurdu gibi bir şey. ’’⁸⁷ diyerek, Ağaoğlu Ahmed Bey’in sözlerine karşılık vermişlerdir.

Ağaoğlu Ahmed Bey nutkuna devamla; “ Efendiler! Darülfünunun ikinci gıdası da heyeti talihliyedir. Beyler! Darülfünunu biz küşad ederken, yahut darülfünunu ıslah etmek isterken acaba mevcut anasır-la bunu yapabilecek miyiz? Mesele budur, mühim ve esaslı mesele budur. Bendeniz efendiler! Bu darülfünun muallimlerinden birisiyim. Ali Kemal’in Maarif Vekâletinde ilk işi beni ve merhum Ziya Gökalp Beyi alıp oradan atmak oldu. Efendiler! Bendeniz muallim idim, müderris unvanını haiz değildim. Fakat Heyeti Aliyenizi temin ederim ki bir darülfünunda muallimlik unvanını dahi ihraz etmek liyakatini haiz değildim. (Estağfurullah sesleri, tevazu buyuruyorsunuz sesleri) Estağfurullah, hakikattir. Bugünkü mânası ile, profesörlük mânası ile muallimlik, müderrislik mânası ile benim darülfünunda müderris olmaklığım ihtimali yoktur. Ben olsa olsa bir müderris yanında muavin olarak tetkikatta bulunurum ve orada on sene, onbeş sene çalışırım, tabî benim yaşım geçti. Bundan sonra olamaz. (Estağfurullah sesleri) Çalışır ve beş on sene sonra belki bu unvanı kazanabilirim. Ziya Gökalp Beyin dairei ilmî, dairei malûmatı, zekâsının derinliği hepimizce malûmdur. O dahi bu darülfünunda müderris unvanını haiz değildi. Son zamanlara kadar muallim idi, Müderris unvanını haiz değildi. Binaenaleyh efendiler! Merhum bugün berhayat olmuş olsaydı o da itiraf ederdi, oda benim söylediklerimi burada birer birer tasdik ederdi. Müderrisliğin bugünkü manası ile arz ediyorum. Evet, bizim Ankara’da bilmem filân yerde ben profesör olurum ve ben profesörüm derim ve belki de bunu yuttururum. (Handeler) Fakat hakikaten ilim noktai nazarından benim profesör olmaklığım imkânı yoktur. Bendeniz böyle olduğum gibi bu darülfünunun hali teşekkülünde tabiatıyla arkadaşlarım da böyle idi. İster istemez bir darülfünun lüzumu hissedildiğinden, başkalarına tercihan bizi oraya tayin ettiler. Efendiler! Ben iptitada bu hareketin yanlış olduğunu müdrik idim, kani idim. Mademki Darülfünun teşkil ediliyor, mademki darülfünun lâzımdır. En iptidada Darülfünun Avrupa’dan mütehasıslar davet edecektik ve o mütehasısları iş başına geçirecektik, kürsülerin başına geçirecektik ve bizim gibi adamlar da onların yanına muavin olarak verilecekti ve onlarla beraber çalışmaya başlanacaktı. Yegâne sağlam tarik bu idi.

Efendiler! Bu yalnız zihnin bana telkin ettiği bir hakikat değildir. Tarihin, vakayinin de kaybettiği bir hakikattir. Japonya, Rusya, Bulgaristan gözümüzün önündedir. Bunların tarihi irfanını tetkik buyurunuz. Bizim Deli Petro dediğimiz ve Rusların hakikaten ve bihakkın Büyük Petro dedikleri insan, Çar, Petersburg şehrini

85. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XVIII, s. 309 – 310.

86. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XVIII, s. 310.

87. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XVIII, s. 310.

1705 senesinde - malûmu âlileri olduğu üzere tesis etti. 1727 senesinde yani yirmiiki sene sonra darülfünunu yani Petersburg Darülfünunu ile Petesburg Akademisini tesis etti. Petersburg Darülfünunu ile Petersburg Akademisinin bütün azaları Almanya'dan celbedilmiştir. Evet, Almanya'dan celbedilmiştir. Bunlar, orada bir ilim, bugün Rus ilmi denilecek, Rus harsı denilecek kadar kuvvetli bir ilim ve kuvvetli bir müessesesi irfaniye tesis ettiler.

Japonya'da Japon Revolüsyonu'nun, teceddüt devrinin başlangıcı malûmu âliniz 1858'dir. Yani 70 – 80 senelik kadar bir şeydir. Fakat bunlar, bu vaziyeti derhal idrak ederek İngilizlere müracaat ettiler ve İngilizlerden bir heyeti talimiye davet ederek bugün Tokyo Darülfünunu vücuda getirdiler. Efendiler! Tokyo Darülfünunu bütün beşeriyette, bütün cihanda bir meşaleyi ilimdir ve bugün Tokyo Darülfünununda icrayı tedrisat eden profesörler, kendi namlarını bütün ilim sahasında meşhur ve müstehir kılmışlardır. Onların ihtiraları, ibtiaları bugün Avrupa âleminde büyük bir yer tutmuştur, şeref kazanmıştır. Efendiler! Ne hacet başka yere gidelim? Kendi hayatımızı tetkik edelim. Bizde tamamen muvaffak olmuş iki müessese vardır. Birisi Tıp Müessesesidir, birisi de Harbiye mektebidir. Harbiye mektebi mütehassıslar tarafından idare edilmiş bir mekteptir. Bidayette o mütehassısların oraya sokmuş olduğunu ruhun tesiriyle bugün Elhamdülillah bu mektebin yetiştirdiği zevatı âliye kumandanlar, zabitler hiç bir veçhile Avrupa'daki kumandan ve zabitlerden dûn değildir ve bir çok kumandanlarımız, zabitlerimiz vardır ki kemali şerefle her hangi bir Avrupa ordusunda idare ve kumanda edebilir.

Tıp Fakültesine gelince: İstanbul'da öyle mütehassıs doktorlarımız vardır ki aynı şerefle Londra'da, Paris'te, Berlin'de de icrayı sanat ediyor. Malta'da benim gözüme operasyon yapmak lâzım geldi. Arkadaşlarım şahittirler. İngiliz doktorları yapamadılar, muzdar kaldılar. Tekrar ediyorum, arkadaşlar şahittir. Göz tabibi Esat Paşa bunu İngiliz Hastanesinde yaptı ve bütün oradaki İngiliz doktorları hayret içinde kaldılar. Demekki bu iki müessese sırf mütehassıslar tarafından kendilerine telkin edilmiş olan ruhun neticesi olarak bu sistemi almışlar, bu metodu bu usulü almışlar ve yürüyorlar. Bu, gösteriyorki, biz diğer teşebbüslerimizde de ciddî bir surette bu yola girersek muhakkak muvaffak olacağız. (Bravo sesleri)

Efendiler! Darülfünun hakkında ve alelumum maarif sistemi hakkında ne kadar bu hususta tereddüt edersek bir o kadar vakit kaybetmiş olacağız. Burada muhterem bir arkadaşımı, Maarif Vekili sabıkı Şükrü Beyi işhad edeceğim. ”⁸⁸ Ağaoğlu Ahmet Bey'in Şükrü Bey'den bahsetmesi üzerine, Karahisarısahip Mebusu Ruşen Eşref Bey; “ Hangi Şükrü Bey? (Nazırı esbak sesleri.) ”⁸⁹ diye sual etmiş, Ağaoğlu Ahmed Bey'de cevaben; “ İzmit Mebusu Şükrü Bey. Bendeniz mebus arz ediyorum beyim. İzmit Mebusu dedim. İzmit nazırı olmaz. (Kahkahalar.) ”⁹⁰ diyerek cevap vermiştir.

88. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XVIII, s. 310 – 311.

89. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XVIII, s. 311.

90. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XVIII, s. 311.

Ağaoğlu Ahmed Bey nutkuna devamla; “ *Efendiler! Şükrü Beyefendinin faaliyetini dün burada arkadaşım, hemfikirim, dostum Akçoraoğlu Yusuf Beyefendi takdir ettiler. Buna ben bir şey ilâve edecek değilim. Yalnız şunu arz etmek isterim ki Şükrü Beyefendi bu vaziyeti takdir etti. Avrupadan muallimler celbetti, Darülfünuna soktu ve kendilerini işhad ediyorum ve bütün arkadaşları işhad ediyorum. Yalnız bunların gelmesi, bir iki sene bizimle çalışması üzerine bizim Darülfünun kendisine âli bir istikamet vermeye, her tarafta ilmî faaliyet, ilmî hayat teessüs etmeye başladı.*”⁹¹ Antalya Mebusu Rasih Efendi Ağaoğlu Ahmed Bey’e; “ *Bir iki istisnadan sonra gerisi karacahil dediler. Akşam Hamdullah Suphi Bey alenî söyledi.*”⁹² karşılığını vermiştir.

Ağaoğlu Ahmed Bey nutkuna devamla; “ *Hoca Efendi Hazretleri! Kâinatta mutabakiyeti tâmmе yoktur. (Handeler.) Ecnebi muallimlerinin oraya celbi bir taraftan bizi, kendimizi gıcıkladı, bizi, kendimizi tahrik etti, teşvik etti, çalışmaya mecbur etti, bizde çalışmak arzusunu tevlit etti ve çalışmak arzusunu tevlit ettikten sonra onların gösterdiği metod, usul bizim için bir esas, onların gösterdiği metod, usul bizim için bir rehber oldu ve kendileriyle beraber çalışmaya başladık. Bir heyeti muallimin vardı. Muntazaman içtima ederdi. Şuabatı ilmiyede faaliyet başladı. Darülmesaiiler teessüs etti. Mecmualar teessüs etti, cemiyetler teessüs etti, Millî Talimü Terbiye Cemiyeti, Millî Tetebbuat Cemiyeti, Telif ve Tercüme Cemiyeti vesair bir çok ilmî ve millî cemiyetler başlamıştı, ilmî hayata doğru yürümeye başlanmıştı. Fakat maatteessüf harbi umumî neticesinde Ali Kemal gibi bir adam bu müesseselerin başına geçti ve her şeyi alt üst etti. Efendiler! Bir Darülfünunun mualliminin cehil ve cehaletinden bir kaç haftadan beri bahsolunuyor. Biliyor musunuz, bu kimdir? Darülfünunda talebeye Almanca öğretmek, onları Alman muallimlerle görüştürebilmek, iptidaî bir usulle Almanca tedris etmek maksadiyle Darülfünunun yanında bir iptidaî, bir istihzar mektebi teessüs etmiştir. O zat o istihzar mektebinin muallimi idi. Oraya gelirdi, Löper Baba, Lamer Valide... Bilmem ne? (Handeler.) Orada bu gibi şeylerle meşgul idi. Yoksa mesaili ilmiye ile, edebiyat ile iştigali filân yoktu. Fakat Ali Kemal bu müesseseyi yıkaröen bütün bu zevata müderrislik filân unvanları verildi ve bu suretle Darülfünunun...”⁹³ Biga Mebusu Mehmet Bey; “ *Bu malum olduktan sonra.*”⁹⁴ diyerek bir sual etmiştir.*

Ağaoğlu Ahmed Bey nutkuna devamla; “ *Lütfediniz, lütfediniz, istical buyurmayınız. Efendiler! Bunu kaydetmekle beraber aynı Darülfünunda mütevazi çalışan, bütün ilim ve aşkın icap ve temin ettiği büyük fedakârlıkla çalışan büyük arkadaşlarımız vardır. İsimlerini belki bilmiyorsunuz. Sekip Bey, Emin Bey gibi mütemadiyen gecelerini gündüzlerine katıp çalışan büyük zatlar vardır. Size bütün şerefimle temin ederim ki İstanbul'a gittiğim zaman bunların birisiyle görüştim. îadei ziyaret için kendisine haber gönderdim. Bir de baktım akşam kendisi gelmiştir. Niçin geldin? Ben sana gelecektim, dedim. Seni kabul etmeye sobam yoktur, odam*

91. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XVIII, s. 311.

92. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XVIII, s. 311.

93. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XVIII, s. 311.

94. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XVIII, s. 311.

soğuktur, dedi. Bu efendi yetmiş, seksen kâğıt alıyor ve bu yetmiş, seksen kâğıtla orada felsefe dersi veriyordu. Ve bu gibiler orada vardır. Emin olunuz bu gibiler orada ilim ile meşguldür. ilim aşkı yok demek günahdır, tüm aşkı vardır, ilim ile meşgul olanlar vardır. Köprülüzade Fuat Bey hakkında sözler söylendi. Ben başka cihetlerini şey etmem. Fakat bugün Köprülüzade Fuat Bey ilim için çalışan bir gençtir ve eserleri vardır ve atide bir âlim olmak istidadını göstermiştir. (Olmuştur sesleri.) Meselâ tasavvuf hakkında onun tettebbuatı, tarihî edebiyatımızda bir eserdir ve tarihî tasavvuf hakkında şimdiye kadar böyle eser yapılmamıştır ve tarihî tasavvuf hakkında bir eser şimdiye kadar müdevven olarak yazılmamıştır ve birçokları da böyledir. Asım Bey, isimleri hürmetle yâd edilecek zevattandır. Binaenaleyh efendiler! Heyeti talimiye, arz ettiğim gibi Avrupadan davet edilmemiştir ve söylediğim veçhile bu yol üzerinde heyeti talimiye teşekkül etmedikçe Darülfünunun hastalığına çare bulunacağına kani değilim. Ne kadar para verirsiniz veriniz, ne kadar fedakârlık ederseniz ediniz kıymeti yoktur. Asıl hastalık oradadır. Avrupadan muallim getireceğiz. Bizim bugünkü heyeti talimiye ile profesörleri mezcedeceğiz ve beraber bunlar orada çalışacaklar ve orada iyi bir ilim ocağı tesis edeceklerdir. Bundan başka çare yoktur.

Efendiler! Mütehasıs celbi meselesinde, zannediyorum, biraz ifrata varıyoruz. Zannediyoruz ki biz İtalya, Fransa ve İngiltere'ye müracaat eder, onların en benam adamını çağırırsak derhal gelir. Gelmezse meyus oluyoruz. Müteessir oluyoruz.

Efendiler! Sizin kendi içinizde, bizim kendi içimizde bulunan, böyle meşhur olan zevatı memaliki ecnebiyeden davet ederlerse bizim kendi ihtiyacımız olduğu halde onu göndermeye müsaade eder miyiz? Tabiidir ki, birinci derecede insanları celb ve onları burada istihdam etmeye imkân yoktur. Onlar elbette gelmezler. Mevkilerini yapmış, şöhret sahibi olmuş kendi memleketinde iyi geçim temin etmiş ve memleketinin kendilerine muhtaç olduğunu bilen insanlar buraya gelirler mi? Elbette gelmezler. Binaenaleyh davet edeceğimiz insanlar 2 - 3 ncü derecede olsa dahi onlardan bizim istifademiz büyük olacaktır. Bizim için onlar kâfidir. Bunları şey etmeyelim, onlardan istifade etmeye çalışalım.

Bu noktada Maarif Vekili Beyle aramızda mutabakatı tâtme olmadığını arz etmiştim. Hamdullah Suphi Beyin bütün fikirlerinde ve bütün içtihatlarında ve bütün teşebbüslerinde ve mefkurelerinde tamamen müttefikim. Yalnız icraatta bir nokta da ihtilâfımız vardır. Ben Darülfünun heyetinde her ders için ayrı profesörler davet edilmesi taraftarıyım. Buyuruyorlar ki öyle dersler var ki o ders için profesör ve mütehasıs davet etmek imkânı yoktur. Meselâ fıkıh. Elbette biz Avrupa'dan fıkıh öğrenecek değiliz. Türk Tarihi Edebiyatı, elbette onu da Avrupa'dan öğrenecek değiliz. Fakat efendiler! Zihniyeti hukukiyenin hususî kısımlarını, tenkidi hukuk ve tarihî hukuku öğreneceğiz. Bunu öğrendikten sonra, o zihniyeti hukukiye bizde teessüs ettikten sonra artık öteki taraflarını kendimiz ıslah ederiz, öteki tarafları kendimiz inkişaf ettiririz. Binaenaleyh bu gibi şeylerde hukuk gibi en ziyade harsla

alâkadar olan bir sahada bize metod öğretecek üstatlar elbette o vasıta ile harsımızın teessüsüne yardım etmiş olacaklardır. Biz harsımızın inkişafını temin edecek yolları bilmiyoruz, bilmediğimiz için çalışmıyoruz. Bunu bize öğretecek insanlar lâzımdır. Hakikat budur efendiler! Eğer bu vadede inkişabımızı terviç ettirmek, inkişabımıza ruh vermek, ona hakiki bir öz vermek arzusunda isek, muhakkak ve muhakkak bu tariki iltizam etmek mecburiyetindeyiz ve zihniyeti hukukiyemizi, zihniyeti idariyemizi, zihniyeti siyasiyemizi, zihniyeti içtimaiyemizi tamamen bugünkü asrî devlet ve bugünkü inkişâp muktaziyeti suretinde tertip ve tanzim etmek mecburiyetindeyiz. Ve illâ havada asılı bir şey vaziyetinde kalırız. Ruhlarımızda dimağlarımızda taşıdığımız şeyler başka, ilân ettiğimiz prensipler başka olursa, ikisi arasında ahenk mevcut olmazsa, iç ile dış arasında ahenk teessüs etmezse elbetteki semere vermez. Bu ahengi yalnız ve yalnız irfan ocakları temin edecektir. İrfan ocaklarının başında Darülfünun olmalıdır. Fakat Darülfünun işte arz ettiğim veçhile olacak olursa o suretle olabilir. Arz edeceğim şey bundan ibarettir. (Alkışlar, bravo sesleri, müzakere kâfi sesleri.)⁹⁵ diyerek nutkunu bitirmiştir.

1.2.10. “ Şurayı Devlet Teşkilatı Hakkında Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (16.11.1925)

Dâhiliye, Muvazenei Maliye ve Adliye Encümenlerinin Şurayı Devlet Teşkilatı Kanunu'nun 23. Maddesi hakkında layiha şöyledir; “ İdarî davalar arzuhal ile ikâmet olunur. İşbu arzuhaller Şûrayı Devlet Reisine verilir. Arzuhalde davanın esası ile müstenit olduğu delâilin hulâsası ve tarafeynin isim ve şöhreti ve efrattan olan tarafın ikametgâhı dere ve beyan ve evrakı subutiye varsa zikredilmekle beralber asılları veya suretleri rapt ve arzuhal ile merhutaturun mukabil taraf adedince bir sureti dahi ita olunur. Arzuhal ile davaya müteallik her nevi evrakın Şûrayı Devlete gönderilmek üzere alâkadarının buldukları mahallerin en büyük mülkiye memurlarına itası caizdir. ”⁹⁶

Bu layiha üzerine söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey; “ Efendim, bir sual soracağım. İdarî mahkemeler istisnai mahkemelerdir. Binaenaleyh onlara taallûk eden mevad tamamen sarîh olmalıdır. Encümen tarafından dahi tespit edilemiyen müphem ve meçhul mesail için merci açmak, bütün hukukun esasatını ve deavinin mahiyetini müphemiyet ve meçhuliyete sevk etmek demektir. Binaenaleyh idarî davaların mahkemeye gidecek olan mevadı encümence tespit ve tasrih edilmezse, bu istisnai mahkeme gayet vasi bir selâhiyeti haiz olmak tehlikesini irae eder ve o vakit deavi eshabının hukukunu muhafaza etmek yerine bilâkis teşevvüş esası hâsıl olur ve bu işin içinden çıkmak imkânı hâsıl olmaz. Binaenaleyh efendiler, böyle istisnai mahakimi tayin ederken oraya gidecek mevad sabit ve sarîh bir surette taayyün etmezse iyi bir şey değildir. Hukuken tehlikelidir ve dava sahipleri için büyük bir

95. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XVIII, s. 311 – 312.

96. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XIX, s. 130.

tehlikedir. Böyle bir kapıyı açmıyalım. Bunu kabul etmek imkânı yoktur.”⁹⁷ diyerek, layihanın kabul edilmesi durumunda ortaya çıkacak olan sakıncaları anlatmıştır.

Ağaoğlu Ahmed Bey, bu layiha ile ilgili olarak devamla şunları söylemiştir; “*Efendiler! İdarî mahkemeler, istisnai mahkemelerdir. Bu mahakim, mahakimi adliyenin haricinde muayyen zümreye mensup eşhasa ait muayyen davaları rüyet etmek için istisnai mahiyette kurulmuş mahakimdir. Bu mahakime tevdi edilecek mesail evvelce tasrih edilmezse - nasıl ki diler mevad tasrih edilmiştir - Adliyemizde Büyük Teşevvüş hâsıl olur ve takip olunan maksat, tamamıyla teşevvüşe uğramış olur. Muhterem Yusuf Kemal Beyefendi, Feridun Fikri Beyefendinin bir sualine cevaben buyurdular ki; mesaili adliyei sairede bütün rnevadı vazı kanun tadat edip de bitirebilir mi? Hakikaten buna imkân yoktur. Fakat buna mukabil muhterem Yusuf Kemal Beyefendi hazretlerinden sorarım: Teşkilâtı Adliyemizde böyle bir müphemiyeti haiz yani mercii kanunisi olmayan mevad için bir yere müracaat etmek gibi bir esas var mıdır? Böyle bir şey gösterebilirler mi? Tabi gösteremezler. Çünkü Teşkilâtı Adliyede böyle bir şey kabul etmek - velevki vazı kanun bütün mevadı kanuniyeyi tadat etmek imkânından mahrum olsa bile - böyle bir mahkemeyi kabul etmek esasatı adliyeyi teşevvüşe uğratmak demektir. Müphem ve gayrı muayyen meseleler için merci tayin etmek esasatı adliyeyi alt üst etmek demektir. Bunu vazı kanun elbette kabul edemez. Çünkü istisnai bir mahkemedir. Binaenaleyh böyle istisnai bir mahkemeye, mercie müphem ve gayrı muayyen meselelerin rüyeti hakkının verilmesi; zaten istisnai olan ve zaten mahiyeti itibariyle hakkı kazası tahdit edilmek lâzım gelen o mercie gayet vasi bir meydan açmak demektir. Münir Beyefendi gibi, idarî işlerimizde çalkalanmış ve bu gibi işler içinde hayatını geçirmiş bir zat; kendilerine tevcit edilen bir sual hakkında muattal kaldılar ve bütün zekâlarının buna cevap verecek bir kudretten maatteessüf o dakikada mahrum olduğunu gördüm.”⁹⁸ İzmir Mebusu Münir Bey, Ağaoğlu Ahmed Bey’e hitaben; “*Diğerleri de bulamadı.*”⁹⁹ demiştir.*

Ağaoğlu Ahmed Bey nutkuna devamla; “*Demekki kendileri gayet salâhiyettar oldukları halde cevap veremediği gibi, bizim aramızda da buna cevap verecek bir tek zat bulunamaz. Böyle müphem, bizce mevzuu gayrı muayyen gayet meçhul bir şey için mahkeme açıyoruz. Bu, o mahkemeye bütün işleri yap demekten başka bir mana ifade etmez. Rica ederim, bu yola düşmüyelim. İstisnai bir mahkeme teşkil ediyoruz. Muhterem Yusuf Kemal Beyefendinin beyanatından anlaşıldığı veçhile - kendisinin de böyle bir mahkemeye taraftar olmadığını anladım. O halde böyle bir mahkemeye meçhul, müphem ve hududu gayrı muayyen bir meselenin gitmesine nasıl cevaz verdiklerini anlayamadım. Heyeti Aliyenizden çok rica ederim. Bu maddeyi kabul etmeyiniz. Bu madde ile esasatı adliyemizi teşviş etmiş oluruz. Kabul edilmemesini rica ederim.*”¹⁰⁰

97. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XIX, s. 131.

98. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XIX, s. 133 – 134.

99. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XIX, s. 134.

100. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XIX, s. 134.

1.2.11. “ Konya Mebusu Refik Bey ve Rûfekasının Şapka İktası Hakkındaki Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (25.11.1925)

Konya Mebusu Refik Bey ve rûfekası Heyeti Umumiye'ye teklif ettikleri kanun layihası şöyledir;

“ 1. Türkiye Büyük Millet Meclisi Azaları ile idarei Umumiye ve Hususiye ve Mahalliye veya Müessesata mensup bilumum eşhas ve müstahdemin (ve sıfatı resmîyeye haiz her kes) Türk milletinin ifktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir.

2. İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren mer'yülicradır.

3. İşbu kanunun icrasına icra Vekilleri Heyeti memurdur. ”¹⁰¹

Şapka İktası Hakkındaki Kanun hakkında söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey; “ Efendiler, Bursa Mebusu Paşa Hazretlerini dinlerken, şapka meselesinin teşkilâtı esasiye kanuniyle alakadar olduğunu burada iştirken, kendi kendime utandım. Şapka meselesinin, gömleğin ve redinkotun, mendilin teşkilâtı esasiye kanuniyle ne alâkası vardır? Bu ne zihniyet? ve bu zihniyetin ifade ettiği mana nedir? Şapka giymişte teşkilâtı esasiye kanununu ihlâl etmiş. Bu kelimeleri işitebileceğiniz dünyada bir kürsü yoktur. Bu kürsüden söylenmiş bu sözlerin manası bu kürsünün ifade ettiği manayı anlamamak demektir. Efendiler, teşkilâtı esasiye demek o demektir ki, kelimesini veya terkiibini alınız teşkilâtı esasiye kanunu o kanunlardandır ki; bir milletin hayatının hututu esasiyesini tertip ve tanzim eder, hayatının umdelerini tertip ve tanzim eder, hayatın istinat ettiği temelleri tertip ve tanzim eder. Yoksa hayatın on sekizinci derecesinde veyahut iki yüzüncü derecesinde olan şapka ile, fes ile, bilmem kalpak vesaire ile teşkilâtı esasiye kanununun alâkadar olduğunu iddia etmek tasavvur etmek, teşkilâtı esasiye kanununun manasını anlamamak demektir. Aflarına istirnadan bunu arz ediyorum. Teşkilâtı esasiye kanunu, o kanundur iki milletlerin hututu esasiyesini, istinat ettikleri temelleri ifade eder, tertip ve tanzim eder. Devlete umumî bir istikamet verir. Bu ciheti tasrih ettikten sonra arz edeyim ki, Paşa Hazretlerinin beyan etmiş olduğu fikirlere rağmen şapkanın kabulü, Teşkilâtı Esasiye Kanununun ruhu, ledünniyatını teyiden kabul etmek demektir. Çünkü teşkilâtı esasiye mefhumu ve teşkilâtı esasiyenin ifade etmek istediği mana ve mefhumlar o yerlerden gelmiştir ki; uzun kollu elbise giyen ve elli arşın bez saran yerlerden gelmemiştir. Binaenaleyh teşkilâtı esasiye kanununu kabul eden her hangi bir muhit o teşkilâtı esasiyeyi doğurmuş olan muhitin ruhunu da almalıdır, ruhunu almadıkça teşkilâtı esasiye kanununu almış olanlar boş kalırlar. Teşkilâtı esasiye kanununu alanlar ve bu kanunu ilân edenler, eski zihniyeti şapkanın, kalpağın, mendilin, fotinin bu kanunla alakadar olduğunu zannediyorlarsa teşkilâtı esasiye kanunu o muhitte tekevvün etmemiştir. Onu tekvîn ettirmek için teşkilâtı esasiye kanununun ruhunun, ledeniyatının doğmuş olduğu medenî milletlerin muhitlerini,

101. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XIX, s. 221.

zavahirini almış olmak icap eder. Alınmadıkça teşkilâtı esasiye ile onu taşıyan insanlar arasında daima tezat ve ihtilâf mevcuttur. O tezat ve ihtilâfi bertaraf etmek için maddî ve manevî ahenkdar bir surette bu kanunu hayatımızda telkin ve zerk etmek için Teşkilâtı esasiye kanununu doğurmuş olan medenî muhetlerin, medenî ihtiyaçlarını da tespit ve kabul etmek mecburiyetindeyiz ve elan teşkilâtı esasiye kanununu eski zihniyetlerle yani, kalpak ile fotin ile alakadar olduğunu zanneden milletlerde bu kanun tekevvün etmemiştir. Binaenaleyh hükümetimizi, bu lâyihai kanuniyeyi tasvip ettiğinden dolayı ve firkamızı bu lâyihai kanuniyeyi buraya sevk etmiş olduğundan dolayı bütün kalbimle tebrik ederim. Çünkü, bununla teşkilâtı esasiye kanununu ruhunu ve ledüniyatını tespit etmek istemiştir ve bununla Teşkilâtı Esasiye Kanu-nunu ihlâl değil, zahirini ve batnını ahenkdar bir şekle sokmuştur. Eğer bunu idrak edemeyenlere bu vaziyeti anlamayanlar ve takdir edemeyenler olursa - ki memlekette olabilir - şunu bilmeli ve tamamen zihinlerine yerleştirmelidirki hürriyetin, şeref ve haysiyetin tekevvünü için lâzım olan tebabire karşı bu gibi zihniyetleride çıkanlar hakkında manen ve maddeten bu memleketin istiklâl ve şerefini temin etmek yoluna koyulmuş olanlar; bu hedeflerine vusul için kanunun maddî ve manevî her türlü vesaitine müracaat etmekten çekinmeyeceklerdir. Şapkanın teşkilâtı esasiye kanununa muhalif olduğu zihniyeti memlekette berdevam oldukça teşkilâtı esasiye kanununun memlekette tamamen teessüs etmemiş olduğuna kani olacağım. Biz şapkamızı rediriktumuzu, boyunbağımızı, elbiselerimizi istediğimiz surette değiştirmekte tamamen hür olduğumuz gün bizim teşkilâtı esasiye kanunumuz tekevvün etmiştir. Ve zahiren ve batınan mevcuttur. Yoksa bu gibi tecelliyata karşı çıkacak olan zihniyetlerle mücadele etmek hepimiz için bir vazifedir. ”¹⁰² demiştir.

1.2.12. “ TBMM Dahili Nizamnamesi Teklifi ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (23.12.1925)

Mebusların Hüviyet Vesaiki başlıklı 34. Maddede; “ Yeni azanın Meclise iltihakları günü kâtibi umumi tarafından kendilerine bir tercümei hal varakası numunesi verilir. Aza bu varakayı encümen intihabatına esas olabilmek için doldurup ertesi günü iade etmekle mükelleftir.

Tekrar intihab edilen mebuslar bu varakayı doldurmaktan vareste iseler de evvelki devredeki vukuatı zeyl etmeğe mecburdurlar. Mezkûr varaka şu mevaddı ihtiva eder. İsimleri, aile ismi; Babasının ve anasının isimleri; Doğduğu, ve oturduğu yer ve doğduğunun tarihi; Harcırahlara esas olmak üzere evli olup olmadığı ve varsa çocukları; Tahsili, ihtisası, bildiği diller, varsa asarı, ilmi rütbeleri; Şimdiki ve bundan evvelki iştigalâtı.

Bu varakaî ahvalde vuku bulacak tebettülât terkim edilmek üzere bir zeyli muhtevidir. Her tebeddülde mebus, keyfiyeti tercümei haline hemen kayıt ettirmekle

102. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XIX, s. 224 – 225.

mükelleftir. ”¹⁰³

Ağaoğlu Ahmed Bey, sunulan bu maddenin gerekli olmadığını düşünmekteydi. Söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey bu madde ile ilgili şu nutku söylemiştir; “ *Efendim, Celâl Nuri Beyin bu maddenin lüzumu hakkında irat ettiği izahatta bir nokta calibi dikkattir. Yani encümenimize intihab zamanında bilerek anlayarak intihab olunması, mütebakisi için memurları zikrettiler, teamülü zikrettiler. Mebuslar memur vaziyetinde telekki ediliyorsa ve o suretle sicil yapacaksa bu başka bir mesele. Yani onlar da memur gibi telakki edilecek. Eğer böyle ise, acaba kabul edilebilir mi, liyakati var mıdır, yok mudur, bunun sadakatına emniyet olunur mu, olunmaz mı? Gibi insana birtakım fikirler arız oluyor. Farz ediniz buraya bir çiftçi bir tüccar geliyor ve eline bu varaka veriliyor. İlmi dereceniz neden ibarettir diye soruluyor, bu gibi arkadaşlarımızı böyle müşkül mevkiide bulundurmaktan maksat nedir? Bendeniz katiyen bu gibi tafsilâtın taraftarı değilim. Eğer maksat mebusların ihtisaslarını anlamak ise tabii bu husus mebusun dairesi intihabiyesince malumdur. Buraya geldiği zaman Riyaset bunun kim olduğunu nerelerden geçmiş olduğunu ve ihtisasının neden ibaret olduğunu bilir ve bunun için de resimleri ile beraber bir kitap çıkarılır. Binaenaleyh böyle bir varakaya lüzum yoktur. Zaten bu eski saltanat meclislerinde mevcut bir ananeden gelmiştir ki, bizim esasatırınıza tamamen muhaliftir. (Hangi esasat sesleri). Usulü meşrutatan gelmiştir. Saltanatı Meşrutanın mebusların kimlerden ibaret olduğunu bilmesi bir dereceye kadar doğru idi. Fakat bu endişe varit değildir. Binaenaleyh bu maddenin tamamen ilgası taraftarıyım.* ”¹⁰⁴

1.2.13. “ Gazete ve Kitap Kâğıtları ile Matbaa Alet ve Edavatının Gümrük Resminden Muafiyetine Mütedair Kanunun 1342 Senesi Martından İtibaren İlgası Hakkındaki Mazbata ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (24.12.1925)

Bu kanun hakkındaki mazbata ile alakalı söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey; “ *Efendim; bendeniz sabıkta Matbuat Müdüriyeti Umumiyesinde bulunmuş olduğumdan bu vaziyeti, gazetelerin memleketimizdeki vaziyetini pekâlâ biliyorum. Heyeti Celile de biliyor. Matbuat ve gazetelerden ziyade, kitap tabı ve neşri memleketimizde son derece müşkül olmuş ve son derece pahalıya mal olmağa başlamıştır.*

Halbuki, hepimiz itiraf etmekteyizki, bu noktai nazardan vesaitimiz son derece mahdudtur. Bir çok muharrirler, mektep kitabı yazarlar, tabın ve kâğıdın pahalı olması dolayısıyla kitaplarını tabettirmekten acizdirler. Tabın ve kâğıdın pahalılığı dolayısıyla. Halbuki maarifin intişarı, matbuatın intişarı, mektep kitaplarının tekessürü memleketimizce hayatî bir meseledir. Hükümet şimdide kadar bir himaye usulü kabul etmişti. Encümen Reisi Beyden, bu himaye usulünü icap ettiren esbap zail olmuşmu, olmamışımı diye sordum. Buna karşı hiç bir cevap vermediler. Yalnız

103. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XX, s. 240.

104. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XX, s. 240 – 241.

eğer ihtiyaç varsa hükümet prim versin buyurdular. Hükümet prim versin demek ihtiyaç vardır, hükümet prim vermeğe amadedir demektir. Şimdi prim vazederek bunu refederiz. Yani bunun mahzuru vardır. Fakat matbuata ve alelumum matbaa işlerine muavenet olmak üzere hükümet bütçeye bu kadar para koymuştur derlerse, o vakit hükümetin bu mütalâalarını nazarı dikkate alır ve bunu kabul ederiz. Mamafih mahzur vardır, fakat aynı zamanda ihtiyaç da vardır ve bu ihtiyacı bertaraf etmeğe hükümet hazır, bu bertaraf edilsin denmesinde bendeniz kuvvetli bir mantık görmüyorum. Binaenaleyh rica ediyorum, karar vermeden evvel bu vaziyeti esaslı bir surette tetkik edelim, gayet mühim olan bir ihtiyacın tatminini evvelâ temin edelim. Ondan sonra meselenin bu şeklini bertaraf etmek lâzım gelirse onada o vakit karar verelim. Yoksa sellemehüsselam mevcut olan bir ihtiyacı bertaraf etmeden, tatmin etmeden şimdiye kadar o ihtiyaca karşı olan bir tetbiri, bir esası bozmak bence doğru değildir. Binaenaleyh Maarif Encümeninin bu hususa ait olan reyî bizim için en kıymetli reydir. Maarif Encümeni mazbata muharririnden bu hususa ait encümenin ne düşündüğünü bilmek isterim. ”¹⁰⁵

1.2.14. “ Kazanç Vergisi Hakkındaki Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (30.01.1926)

Maliye Encümenlerinin vermiş olduğu Kazanç Vergisi hakkındaki kanun ile ilgili mazbatanın ikinci maddesi kazanç vergisinden ayrı tutulanları belirlemekteydi. Bu maddenin birinci fıkrasında; “ Müellifler ve mütercimler, köy, gece ve çırak mektepleri muallimleri (yalnız bu nevi iştigallerden dolayı) ”¹⁰⁶ ibaresi bulunmaktaydı. Bu fıkra ile alakalı konuşmak için söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey; “ Efendiler, kanun zaten tercüme ve telif gibi eserleri istisna etmiştir. Binaenaleyh tercüme ve telif mahiyetinde bulunan eserler müstesnadır. Yalnız Hakkı Tarık Beyin hayaline gelen bir tereddüd vardır. Diyorki müellif kelimesinden istibat edilecek netice budur ki bu telif ve tercümeden mütevellit eser gazetede neşredilecek olursa başka mahiyette, başka yerde neşredilecek olursa başka mahiyette telakki edilecektir. Filhakika bu tereddüdün vaki olduğu görüldü. Maliye Vekili Beyefendi gazelerde telif ve tercüme mahiyetinde olan eserlerin dahi istisna edilmemesi taraftarı olduklarını beyan buyurdular. Halbuki kendileri buyuruyorlar ki tercüme ve telif mahiyetinde bulunan eserlerin istisnasını mucip olan mütalâa.. Memlekette ilmî.. fikrî cereyanları teşvik etmek, terqip etmektir. Şimdi böyle bir ümniye ile, böyle bir maksatla hareket eden bir heyet arasına bu mahiyette, yani filan tarzda veyahut filan yerde diye tefrik etmek arasına, fark koymak doğru mudur. Mantıki midir? Bedihidirki bir eser ister başka yerde neşredilsin, aynı mahiyettedir. Binaenaleyh aynı telakkiye mazhar olmalıdır. En mühimi odur.

Buyurdular ki: Gazete neşriyatı arasında bu mahiyette olan eserleri nasıl tefrik etmeli? Efendiler, bunun tefriki gayet koyaldır. Tercüme ve telif mahiyetinde olan

105. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XX, s. 255 – 256.

106. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XXI, s. 301.

eserler bir kere her gün çıkmaz. Her gazetede, her gün çıkan bir takım baş makaleler, bir takım beyanat vardır. Bunların hiç birisi ne telif ve ne de tercüme mahiyetindedir. Çünkü bu gibi eserler, her gün yazılan makaleler orjinal değildir, ibdaî bir eser değildir, bir hasiyeti haiz değildir. Yalnız ibdaî mahiyeti haiz olan eserlerdir ki telif ve tercüme mahiyetini haizdir. Binaenaleyh bir gazetede, bir şair sırf kendi ibadının kendi dehasının mahsulü olan ve orjinal olan bir eseri neşrederse bu eserin mahiyet itibariyle başka bir mecmuada veyahut bir kitapçı vasıtasıyla neşredilmesi arasındaki fark nedir? Orjinal ve nevi şahsına has bulunan ve ibdaî mahiyette olan bu gibi eserler ister gazete ile neşredilsin ister başka şekilde neşredilsin, bunlar heyeti âliyenizin teşvik ve tergebine mazhar olmağa layiktir. Farzediniz ki Abdülhak Hamit Beyefendi bir şiir yazıyorlar ve bu şiir filan gazetede ve filan mecmuada neşrolunuyor ve aynı şiir bu gazetede neşredildiği için istisna edilmeyecek, fakat filan kitapçı tarafından neşredildiği için istisna edilecek, burada bir mantık varmıdır? Veyahut farz ediniz bir gazetede bir ilmî nazariye mabath olarak neşrediliyor. Aynı eser başka suretle de neşrediliyor. Şimdi gazetede neşredildiği için istisna edilmeyecek, sırf kendi mahsulü ibdaidir. Bir şahsın sırf kendi tabının mahsulüdür ve öteden beriden toplanma olamaz ve böyle bir eserin gazetede neşri ile kitapçada neşri arasındaki fark nedir? Binaenaleyh bendeniz tefriki gayet kolay ve adedi zaten çok mahdut olan ve kesretle istimal olunmayan bu gibi telif ve tercüme mahiyetinde olan eserler - ki efendiler bu gazetelerde ayda bir kere en zengin gazetelerimiz mecmualarımız bu gibi eserleri ayda bir kere neşreder veyahut etmez - bu mahiyette olan eserler gazetelerde neşredilsin, başka yerlerde neşredilsin, arasına fark koymamayı ilmü fennin ve fikrî cereyanların intişarı noktai nazarından heyeti âliyenizin bir himmeti olmak üzere istisna etmenizi rica ederim. Eserin ibdaî mahiyeti haiz olması ve yevmi eser olmamaları lâzımdır. Meselâ bendeniz bir gazetenin baş muharririyim. Her gün başmakale yazarım bunlar hiç bir zaman ibdaî addedilemez. Binaenaleyh bundan dolayı benim gibi hergün makale yazan bir muharriri istisna etmek doğru değildir. Fakat farz ediniz ki benim gazetem böyle bir tettebbu eserini neşretmiş olsa benim orada bu vaziyette bulunmam diğer eser sahibini istisna etmemeğe bir vesilemi olmalıdır? İşte bu noktayı zatiâlinize soruyorum. Bu gibi eserleri istisna ve tefrik etmek kolaydır. Bu gibi eserleri istisna etmek takip edilen noktai nazar itibariyle muvafiktir ve lâzımdır. Bendeniz bunu arz ediyorum.”¹⁰⁷

1.2.15. “ Ankara Hukuk Mektebinde Müderris Olan Mebuslara Maaş Verilip Verilmeyeceğinin Tefsiri Hakkındaki Mazbata ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (13.02.1926)

“ Ankara Hukuk Mektebinde Müderris Olan Mebuslara Maaş Verilip Verilmeyeceğinin Tefsiri Hakkındaki Mazbata ” ile alakalı söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey; “ *Muhterem efendiler! Bu mesele hakkında iki sıfatla maruzatta bulunmak*

107. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XXI, s. 307.

mecburiyetindeyim. Birisi maatteessüf mebus arkadaşlarımızdan ikisinin ben gelmeden evvel vaki olan izahatlarıdır. Bunlardan birisi; Vehbi Beyefendi bazı arkadaşlarının isimlerini zikrederek maatteessüf bir prensip meselesini şahsî bir sahaya dökmüş bulundular. O noktai nazardan bendenizde Yusuf Kemal Beyefendi gibi bu mektebin muallimlerinden bulunduğum için, meselenin şahsî cihetiyle biraz sizi işgal etmek mecburiyetindeyim. Bize Adliye Vekili oradaki tedrisatı kabul etmemizi teklif ederken, Yusuf Kemal Beyefendinin tamamen muhik olarak buyurduktan gibi, maaş meselesi mevzubahis değildi. ”¹⁰⁸ demiş, Maliye Vekili Hasan Bey, Ağaoğlu Ahmed Bey’in konuşmasına; “ *Para meselesi* ”¹⁰⁹ diyerek müdahale etmiştir.

Ağaoğlu Ahmed Bey; “ *Ne para meselesi, ne maaş meselesi. Katiyen hiç bir şey mevzubahis değildi. Bunu da Hasan Beyefendiye arz etmek isterim ki öteden beri Hukuku Esasiye gibi, İctimaiyat gibi meselelerle, fenlerle iştigal ettiğimiz ve maliyeciliği kendimize ihtisas addetmediğimiz için böyle her meseleye para karıştırmak bizim zihniyetimizin avamilinden değildir.* ”¹¹⁰ diyerek karşılık vermiştir. Bu sözler üzerine Maliye Vekili Hasan Bey; “ *Yanlış anladınız Ahmet Bey, sizi temin ederim.* ”¹¹¹ diye karşılık vermiştir.

Ağaoğlu Ahmed Bey nutkuna devamla; “ *Buradan yanlış anladığımı söylersiniz. Yoksa böyle iki manalı kelimeleri atarken biraz ihtiyatkâr olmalıdır. Yusuf Kemal Beyefendinin buyurdukları gibi ne maaş, ne para, ne tahsisat meselesi mevzubahis değildi. Bize dedilerki: Burada bir ders vardır, konferans vardır. Ankara’da bu dersleri tedris edecek vaziyette sizi görüyoruz. Binaenaleyh bunu kabul ediniz. Vaktaki 2 - 3 ay geçti ve mektebin müdiri bu tahsisat meselesini mevzuu müzakere etti.*

Yusuf Kemal Bey en evvel kendisiyle beraber diğer bütün arkadaşlar dedik ki : Bu mesele Meclisi Millî tarafından bir prensip olarak halledilmedikçe bu tahsisat meselesi bizim için mevcut değildir. Binaenaleyh her şeyden evvel tahsisat meselesi buraya aksedecek, burada hallolunacak ve esas mesele burada hallolunduktan sonra bu esas kabul edilirse tabiatıyla bundan biz de istifade ederiz, kabul etmezse biz derslere devam etmiyeceğiz gibi bir vaziyet hâsıl olacak değildir ve böyle bir zihniyet vaki değildir. Yusuf Kemal Bey gibi arkadaşlarımızın hepsi bu derslere, konferanslara - mesele ister şu suretle ister bu suretle halledilsin. - devam edeceklerdir, bunu ben deniz de teyit ediyorum. (Bravo sesleri). Binaenaleyh Vehbi Beyefendinin bu husustaki endişeleri zannedersen nabecadır.

Bu tarafı izah ettikten sonra bir de Mazbata Muharriri sıfatıyla söylemek isterim. Vehbi Beyefendi son derece serbazane bir vaziyet alarak; bu mazbatanın ilmî

108. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XXII, s. 173.

109. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XXII, s. 173.

110. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XXII, s. 173.

111. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XXII, s. 173.

olmadığını ve dolambaçlı yollardan gelmiş olduğunu söyledi. Hayır öyle değildir Mazbata Hukuku Esasiye ilmi noktai nazarından en esash maddelere ve ilmin vermiş olduğu en esaslı prensiplere istinat ederek buraya gelmiştir. Geçen sene borada Darülfünun Müderrisliği ile mebusluğun kabili mezç olup olmadığı müzakere edilirken Heyeti Âliyenizin üzerine en ziyade hâkim olan âmil, İstanbul gibi uzak bir yerde Darülfünun olduğu halde burada mebusluk eden zevatın vazifelerini ifa edip etmiyeceği endişesi, verilmiş olan karar üzerine hâkim idi. İsterseniz zabıtnameleri yeniden mütalâa buyurunuz. Göreceksinizki bu endişe hâkimdi. Tasavvur buyurunuz ki verilen karar mebusluk ile muallimliğın, müderrisliğın kabili me/ç olmadığına ait bir karardır.

Efendiler! Eğer bir kararın yanlış olduğu bilâhara taayyün eder ve yanlış olduğuna Heyeti Aliyeniz kanaat eylerse acaba bu yanlışlıktan dönmek bir fazilet değil midir? Şimdi benden evvel söz alıp, söylemiş olan ve hukuk mütehasısı bulunan Feridun Fikri Beyefendiye ve ondan sonra Vehbi Beyefendiye hitaben söylüyorum. Darülfünun Müderrisliği ile mebusluğun kabili telif olmadığına ait herhangi ecnebi bir memleketin kanunu esasisinde bir tek madde gösterirlerse dediklerinin hepsini şimdiden kabule müheyya olduğumu arz ederim.

Efendiler! İngiltere'de - ki Kanunu Esası zihniyetinin bir beşiği, bir müvellididir - Darülfünunlara, mecalisi milliyede temsil hakkı verilmiştir. Yani Darülfünunlar dairei ihtihabiye gibi tasavvur edilerek her Darülfünun Meclisi milliyeye ikişer aza, kendi için intihap edip göndermek salâhiyet ve hakkını haizdiri.

Bu İngiltere'de, Belçika'da, İspanya'da, Avusturya'da böyledir. Yani buralardaki Darülfünunlar dahi sanki bir dairei intihabiye gibi kendilerini mecalisi milliyede temsil ettirirler. Hatta Belçika'da muallimlere ve Müderrislere teksiri rey hakkı verilmiştir. Yani intihabat esnasında bir muallim, bir müderris, başkaları birer reyi haiz ise onlar iki reyi haizdir. ¹¹² demiştir. Bu sözlere karşılık Ergani Mebusu İhsan Hamit Bey; “Temsili meslekiye mi gidiyoruz?” ¹¹³ diye soru sormuştur.

Ağaoğlu Ahmed Bey nutkuna devamla; “Temsili nisbî ile alâkadar değildir. Temsili nisbî esası İngiltere'de yoktur. Temsili nisbî esası İngiltere'de o kadar yoktur ki Beyefendi hazretleri! Orada her dairei intihabiyenin bir tek mebusu vardır. Yani kesreti intihap yoktur. Bizde ve bazı yerlerde bir dairei intihabiyeden 4 – 5 adam intihap edilebilir. İngiltere'de ise intihap, vilâyet esası üzerine değil, kaza esası üzerinedir. Her kazanın bir mebusu vardır. Binaenaleyh orada temsili nisbî tatbik edilemez. Biz şimdi bundan bahsetmiyoruz. Orada ve diğer memleketlerin kâffesinde - Amerika müstesna olmak üzere - muallimlik ve müderrisliğın mebusluk ile kabili mezç olduğu bütün kavanini esasiyede tasrih edilmiştir. Bunun sebebi nedir? Bütün Avrupa'da bu meselenin, bu vaziyetin sebebi nedir? Avrupa'da Darülfünunlar, yüksek ihtisas mektepleri, âli mektepler memleketin en münevver pişrevlerini kendi

112. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XXII, s. 174.

113. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XXII, s. 174.

muhitlerinde içtima ettirmişlerdir. Binaenaleyh böyle muhitlerden ve böyle muhitlerin ilminden, fazlından, irfanından memleketi istifade ettirmek bir lüzumdur, bir vücuttur. Bu lüzum ve vücut üzerinedir ki ya doğrudan doğruya veya bilvasıta Darülfünunlar mecalisi milliyeye iştirak ettirilmiştir.

Efendiler, dedimki Amerika bir istisna teşkil ediyor. Amerika'da hakikaten müderrislik, muallimlik ve hiç bir memuriyet mebuslukla kabili mezç değildir. Bu noktai nazardan orada vekillerin dahi meclis içinden intihap edilmesi memnudur. Musarrah bir madde ile vekillerin mebus olmaları men edilmiştir. Vekiller dahi hariçten tayin olunan bir memur olduğu için mecliste müzakerata iştirak etmek hakkını haiz değildir. Bunun sebebi, Amerika milleti, Amerika Devleti tefriki kuva esasını tam olarak kabul etmiştir. Amerika, kuvvei icraiye ile kuvvei teşriyye arasında herhangi bir teması, herhangi bir iştiraki menedecek bütün tedabiri ittihaz etmiştir. O cümleden olmak üzere kuvvei teşriyye ile alâkadar olacak herhangi bir mesleği bu meclisin haricinde bırakmıştır. ”¹¹⁴ demiştir. Bu sözlere Karesi Mebusu Ali Şuuri Bey; “ Bir sehiv olmasın. ”¹¹⁵ karşılığını vermiştir.

Ağaoğlu Ahmed Bey nutkuna devamla; “ Geçen sene burada defaat ile müdafaa buyurmuş olduğunuz esaslar noktai nazarından Amerikanın takip ve kabul etmiş olduğu bu meslek; bizim Kanunu esasımızın ruhu ile katiyen kabili tevfiğ değildir. Bizde tefriki kuva esası reddedilmiştir ve reddedenler arasında - hatırımdadır - Feridun Fikri Beyefendi, Vehbi Beyefendi ilk sırada idiler ve vahdeti kuve esasının kabulünde ısrar edenler de onlardır.

Efendiler! Vahdeti kuva esası kabul edildikten sonra kuvvei icraiyei kuvvei teşriyyeden tamamen ayırmak gibi ve hatta bütün Avrupa'da kabul edilmiş olan bir esasın bile sizin esasınız en muvafık olan surette tatbiki kabil iken, burada böyle hangi mütalaalara tebaan bertaraf etmeye çalışmak elbetteki muvafığı mantık değildir. Amerika'nın istisnaî vaziyeti, onların Kanunu esaslarından mütevellit bir vaziyettir. Bizim kanunu esasımızın ruhu, şekli Amerika Kanunu esasının ruh ve şekline tamamen muhaliftir. Bu vaziyet üzerinde bilhassa ısrar eden zevatın bu kerre gelip onun hilâfına olarak burada beyanı mütalâa, dermeyanı fikir etmelerine hayret etmekten başka bir şey elimden gelmez.

Efendiler, memleketimiz, Belçika'dan, İngiltere'den, İspanya'dan Avrupa devletlerinin kâffesinden irfan ve ilim noktai nazarından maalesef daha geridir. İrfan ve ilimden bütün müesseselerimizi azamî surette istifade ettirmek heyeti aliyenizin vazifelerinden biri olsa gerektir. Binaenaleyh rica ederim, bunu söylerken alâkadar olduğum bir meselenin bana ilham ettiği bir meseleden dolayı soyuyorum diye telakki buyurmayınız. Siz herhangi suretle karar verirsiniz biz derslerimize senelerce bilâ mükâfatı nakdiye devam edeceğiz. Elverirki biz fikrimizi orada toplanan Türk gençliğinin dimağlarına sokmuş olalım. Bu bize her türlü mükâfatın fevkinde

114. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XXII, s. 174.

115. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XXII, s. 174.

mükâfattır. (Bravo sesleri, alkışlar). Binaenaleyh müesseselerimizi, bilhassa atide teşekkül edeceği muhakkak ve ilim ve irfan menbaı olan Darülfünun gibi, yüksek ihtisas mektepleri gibi, müesseselerin feyzinden, nurundan bereketinden mahrum ettirecek tedbirler ittihaz etmekten tevakki buyurunuz. Bununla siz, bir taraftan muhtaç olduğunuz ilim ve irfanı teşvik etmiş olursunuz. Diğer taraftan da ilim ve fennin verdiği füyuzattan memleketi istifade ettirmiş olursunuz. Ricam bundan ibarettir, başka bir endişemiz yoktur efendim. ”¹¹⁶ diyerek sözlerine son vermiştir.

1.2.16. “ İdarei Umumiye Vilayet Kanunu Mucibince Azil ve Naspları Vilayete Mevdu Maliye Memurlarından Bazılarının Doğrudan Doğruya Vekaletçe Tayinleri Hakkındaki Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (05.04.1926)

Ardahan Mebusu Tahsin Bey’in Riyaseti Celile’ye vermiş olduğu teklif şöyleydi; “ *Teşkilâtı Esasiye Kanununun 91 nci maddesi vilâyetler idaresinin tevsii mezuniyet ve tefriki vazaif esasına müstenit olduğunu sarahaten gösteriyor. Halbuki bilcümle memurini sıhhiyenin, polis komiser ve muavinlerinin ve bazı memurini maliyenin muallimlerin tayin ve azil hakkı ayrı ayrı kavanin ile valilerden selp ve ref edilmiştir. Şu vaziyeti hukukiye muvacehesinde idareten vilâyatta tevsii mezuniyet ve tefriki vazaif esası tabiatıyla merfu olduğundan işbu şekli idarenin Teşkilâtı Esasiye Kanununun 91 nci maddesiyle kabili telif olup olmadığını tayin ve tespit etmek üzere takriri acizanemin Teşkilâtı Esasiye Encümenine tevdiini ve buradan sadir olacak karara kadar mevzuu müzakere olan memurini maliyenin azil ve nasbi kanunu müzakeresinin tehirini arz ve teklif ederim.* ”¹¹⁷

Bu teklif hususunda söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey şu nutku söylemiştir; “ *Efendiler; esas mesele bu maddenin yani, valilerden bu salâhiyetin alınmasının tevsii mezuniyet esasını ihlâl edip etmemesi meselesidir. Eğer ihlâl ederse dedikleri doğrudur, Teşkilâtı Esasiye Kanununa muhaliftir, o suretle hareket etmelidir. Yok eğer tevsii mezuniyet mefhumuyla vekâlet tarafından teklif olunan bu madde hali ihtilâfda değilse, o vakit Teşkilâtı Esasiye Encümenine gitmesine lüzum yoktur ve tevsii mezuniyet esası ihlâl edilmemiş demektir.*

Efendiler, malumu âlinizdir ki bir zamanlar memlekette merkeziyet ve ademî merkeziyet kavgaları vardı. Ademî merkeziyetin ifade ettiği mana tamamen başka bir şeydir. Bu kavga bizim memlekette olduğu gibi, vaktiyle Fransa'da da olmuştur. Üçüncü Napolyon zamanında, Üçüncü Napolyon Hükümeti bu işin içinden çıkmak için (Dekontraksiyon) diye bir formül buldu ve bunun içinden çıktı. Yani hükümetin, kuvvei icrayenin bir elinden aldığını diğer eline verdi ve efkârı umumiye bu suretle işgal etti. Bugün Maliye Vekili diyor ki; filan hakkı, memurun intihap ve tayini hakkını bana veriniz. Biz diyoruz ki, efendi sen burada tevsii menuyit esasını,

116. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XXII, s. 174 – 175.

117. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XXIV, s. 55.

mefhumunu ihlâl ediyorsun. Yani Dahiliye Vekilimin senin arkadaşın olan ve aynı kuvvei icraiye haiz bulunan Dahiliye Vekiline tabi ve onun emrine tamamen itaat eden bir adam alırsak tayin salâhiyetini sana verirsek, tevsii mezuniyet mefhumunu tamamen ihlâl etmiş oluruz.

Efendiler; burada oyundan başka bir şey yoktur. Bu sırf bir oyundur. Tevsii mezuniyet demek, ademi merkezîyet demek, vilâyet idarelerinin mezuniyetinin, hukukunun, salâhiyetinin, tevsii demektir. Eğer kuvvei icraiye idarei belediyeler ve vilâyat teşkilâtının haiz olduğu salâhiyetlerden birisini talep etmiş olsa idi, o vakit bunun teşkilâtı esasiye kanununa muhalif olduğu tahakkuk ederse, elbette kabul edilmemesi lâzım gelirdi. Halbuki, bugün ne isteniyor? Maliye Vekili yani, kuvvei icraiyenin bir cüzü size geliyor diyorki: Benim arkadaşım olan ve kuvvei icraiyenin diğer bir cüzü bulunan Dahiliye Vekiline merbut ve muti bîr memura verilmiş olan azil, nasıp ve tayin salâhiyeti ki, tamamen kuvvei icraiyenindir. Hükümetin, kuvvei icraiyenin bir cüzü olan Dahiliye Vekâletinin muti bir memuru bulunan bir zata verilmiş olan saâhiyeti, kuvvei icraiyenin huzurumuzda mesuliyetini haiz olan bir şahsa yani Maliye Vekâletine verilmesini istiyoruz. Hangi esas üzerine, hangi şey üzerine bunun böyle yapılmasının Teşkilâtı Esasiyeye muhalif olduğu iddia edilir? Acaba hükümet vilâyat teşkilâtında vilâyat meclislerine, belediye meclislerine verilmiş olan bir hakkı mı talep ediyor? (Gürültüler) lütfediniz, rica ederim meseleyi gürültü ile yapmayalım. Ben zati âlinizi kemali dikkatle dinledim ve ondan sonra buraya geldim. Rica ederim, sizde kemali dikkatle dinleyiniz. Mesele tahakkuk eder Ve zati âlinizin nazariyesi daha muvafık olursa elbette kabul edeceğiz.

Şimdi tevsii mezuniyet demek, bu manada yani buradan ifa edilen manada Dahiliye Vekiline verilen bir hakkın, bir salâhiyetin Maliye Vekilinden deriğ ve kıskanılması demektir. Bu doğru değildir hakikatte Maliye Vekili diyorki; bu memur benim işimle meşguldür; benim daireme ait bir işle meşguldür. Benim bu memurumun azil ve tayin muamelesini, salâhiyetini neden Dahiliye Vekiline tabi bir memura veriyorsunuz, neden bu hakkı benden deriğ ediyorsunuz? Bunda mantıkda vardır. Esas da vardır.

Eğer buna karşı Maliye Vekili demiş olsa idi : Filan dairei belediyenin, filan vilâyet meclisinin salâhiyeti bana verilsin. O zaman hepimizin isyan etmemiz beca olurdu. Halbuki istediği bu değildir, istediği, aynı kuvvei icraiyenin bir kısmına verilmiş olan salâhiyeti kendi bu hususta daha salâhiyetdar olmak itibariyle kendisinin istimal etmesinden itibarettir. Binaenaleyh bir tevsii mezuniyet meselesi yoktur. Eski kanunlar maarife ve diğer şüabatı idareye ait kanunlar nasıl kabul edilmiş ise ve o zaman nasıl tereddüdü mucip olmamış ise bugün de bu teklifi kabul edebiliriz. Ve Teşkilâtı Esasiye Kanununa hiç bir muhalefet yoktur. İşte mesele böyledir efendim.”¹¹⁸ diyerek, teklif hakkındaki görüşlerini ortaya koymuştur.

118. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XXIV, s. 56 – 57.

**1.2.17. “ Meccani Leyli Talebin Mecburi Hizmetlerine Dair Kanun ”
Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (05.05.1928)**

Meccani Leyli Talebin Mecburi Hizmetlerine Dair Kanun'unun üçüncü maddesi;
“ *Meccani leyli talebeden olup aşağıdaki sebeplerden dolayı tardedilenler veyahut istekleriyle terki tahsil edenler tazminata tabidirler:*

A) Üst üste iki sene mücbir bir sebebe müstenit olmaksızın sülûsan müddet devam etmediği için imtihanlara kabul edilmeyerek ipka olunmak ve bu yüzden mektepden çıkarılmak.

B) Ahlâki ve inzibati bir cürümden dolayı inzibat meclisi kararına müstenit olarak ihracı kafî cezasıyla mektepten çıkarılmak.

C) Meşru bir mazerete müstenit olmaksızın kendiliğinden tahsili terkederek mektepten ayrılmak. ”¹¹⁹ şeklinde teklif edilmiştir.

Ağaoğlu Ahmed Bey kanunun üçüncü maddesinin mütalaasında söz alarak şunları söylemiştir; “ *Bu maddenin kabiliyeti tatbikiyesi biraz mahduttur. (Kürsüye sesleri) çünkü, bazan babasız, anasız bir çocuk olur. Muvaffak olamaz, veyahut başka herhangi bir sebepten dolayı mektepten çıkar. Böyle bir vaziyetde tazmin etmek medburiyeti hasıl olursa bu çocuk nasıl tazmin edebilecektir? Zannedersem Bu kanun bir çok müşgüller ihdas edebilecektir. Bu maddenin tâdili lâzımdır. Bugün mekteplerde bir çok yetimler ve şüheda evlâtları vardır. Bunlar herhangi bir sebepten dolayı mektebi terkederlerse tazminat verecekler deniyorki, bazıları her türlü menbada mahrumdurlar. Nasıl tatbik edilecektir. Eğer tazminatı vermezlerse bu maddenin kuvvei müeyyidesi ne olacaktır? Burası düşünölmek lâzımdır. ”¹¹⁸ diyerek maddenin tadil edilmesini istemiştir. Ancak yapılan oylama sonucunda Ağaoğlu'nun istediği biçimde bir değişiklik yapılmadan madde kabul edilmiştir.¹²⁰*

1.2.18. “ Gürcistan Sosyalist Şuralar Cumhuriyeti Hükümetiyle Münakit Meralar Mukavelesinin Meriyet Müddetinin Dört Ay Daha Temdidi Hakkındaki Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (24.05.1928)

Gürcistan Sosyalist Şuralar Cumhuriyeti Hükümeti ile mün'akit meralar mukavelesinin meriyet müddetinin dört ay daha temdidi hakkında (1/264) numaralı Kanun Lâyihası ve Hariciye Encümeni mazbatası hakkında Ahmed Ağaoğlu bey şu konuşmayı yapmıştır; “ *Efendiler; bu madde Mebusu bulunduğum Kars Vilâyetini son derecede alâkadar ediyor. Öyle bir mukavelesinin temdidi talep ediyor ki oradaki ahaliyi son derece ızzar etmiştir. Biliyorsunuz, oradaki ahali bilhassa hayvan beslemekte yaşarlar, ve yaylalara, mer'alara son derece muhtaçtırlar. Mukavelename, yapılmış olan ve elyevm mer'i olan mukavelename,*

119. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: IV, s. 38.

120. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: IV, s. 39.

Gürcülere yaz zamanlarında o memleketin yaylalarına ve meralarına gelmek ve orada hayvanlarını beslemek hakkını vermiştir. Bundan dolayı oradaki ahali son derecede mutazzırdır ve ben son zamanlarda bu meseleye dair hiç olmazsa yirmi kadar telgraf aldım, halk, pek çok şikâyet ediyor, bendenizin bunları arz etmekten maksadını, bugün mukavelenin dört ay için temdidine mani olmak değildir, çünkü fenalık yapılmıştır, ilkbahar gelmiş, Gürcüler oraya hayvanlarını sürmüşler ve mer'alarda artık yapılacak yapılmıştır. Fakat, ati için bu meseleyi, bu ahalimin menafîini müdafaaaten düşünmek bir vazifedir. Biliyorsunuz ki; bir muhtelit heyet teşekkül etmiş ve Rus Hükümeti ile bizim Hükümetimiz arasında bu mukavelenin tecdidî hakkında elyevm müzakerata iptidar etmek üzeredir. Bizim heyetin başında hamiyetiyle, vatanperverliği ile temayüz etmiş ve hamiyeti herkesin müsellemi olan bir arkadaşımız bulunuyor. O arkadaşımızın nazarı dikkatini bu mühim hayati, iktisadi meseleye celbediyorum. Ve yapılacak mukavelenamede, ahalinin esaslı ve hayati hukukunun muhafazasını, kendilerinin hamiyetinden rica ederim. Meseleyi bu kadar arz etmek ve nazarı dikkatinizi şimdiden bu noktaya celbetmek istedim. ”¹²¹ Ankara Mebusu Talat Bey; “ Vebayı bakari hastalığı daima oradan giriyor. ”¹²² diyerek Ağaoğlu Ahmed Bey’e destek olmuştur. Ağaoğlu Ahmed Bey sözlerini şöyle bitirmiştir; “ Sıhhi mesele ayrıdır. Bütün hayvanlarımız orada onların hayvanlarından hastalık alıyorlar. ”¹²³

1.2.19. “ Rus Kavaimi Nakdiyesinin ve Altınından Maada Sair Vesaiti Mübadele ve Kıyemi Menkulenin Meni İdhali Hakkındaki Kararname Ahkâmının İlgasına Dair Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (24.05.1928)

Ticaret ve Maliye ve Bütçe Encümenleri tarafından, Rus havaimi nakdiyesinin ve altınından mâda sair vesaiti mübadele ve kıyemi menkulesinin men'i ithali hakkındaki kararname ahkâmının ilgasına dair (1/126) numaralı Kanun Lâyihası mazbataları¹²⁴ hakkında söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey; “ Bir sual soracağım, bu mütekabil midir? Bizim şeylerimizi de onlar kabul ediyorlar mı, etmiyorlar mı? Ben biliyorum ki; hizim orada hiç bir şeyimiz kabul edilmiyor, bu bana malumdur. (Anlaşılmadı sesleri kürsüye sesleri)

Efendim, şimdiye kadar rnütesavi ve mütekabil bir vaziyet vardı. Hatta bu vaziyet bir dereceye kadar Ruslara daha ziyade müsaitdi. Çünkü onların kavaidi nakdiyeleri burada kabul edildiği halde, bizim mübadele vasıtası olan şeylerimiz Rusyada hiç kabul olunmuyor. Bu vaziyet karşısında ne olacaktır? Biz şimdi onların bütün kavaimi nakdiyeleri - ki oda üzerinde düşünülecek mühim bir meseledir - geliyor ve şurasını da arzedeyim ki; bir defa buraya dahil olduktan sonra tekrar bir daha

121. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: IV, s. 374.

122. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: IV, s. 374.

123. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: IV, s. 374.

124. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: IV, s. 374.

içeriye de almıyorlar. Bu vaziyet mütekabilmidir. Bunu sormak istiyorum, ”¹²⁵

Ağaoğlu Ahmet Bey’in sualine Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu Bey cevap vermiştir. Saraçoğlu cevabında; “ *Efendim, Mütekabil muamele yapmak hakkına Türk Devleti her vakit maliktir. Burada istenilen şey, onların paralarının tedavülünü mecburi kılmak veya terviç etmek ciheti değildir.*

Türk Devletinin bütün devletlere karşı bir vaziyeti vardır. Bunlar arasında komşu bir devlete istisnai bir muamele yapar bir vaziyete girilmiş olmasının aramızdaki dostlukla kabili telif görülemeyeceği derpiş edilebilir. Onun için bütün devletlere almış olduğumuz vaziyetin Rus Devletine karşı da alınması kaidei nısfet iktizasındandır.

Fakat, bunu almak demek, hiçbir vakit ledelhace bir mütekabiliyet esasını aramak hakkından bizi men ve mahrum etmek değildir. Biz kendi hususi rejimimize tabiyiz. Kendi rejimimiz, Ticaret Kanununda da söylediğimiz gibi Türkiye’de her nevi nukud ile muamele yapmak imkânını vatandaşlarına ve Türk Vatanında oturan diğer memleketlerin vatandaşları bütün vüs’atıyla hatta darülfünunlarda okunan nazariyelerin terviç edeceği vüs’atle tanınmış bir vaziyetteyiz. Böyle bir vaziyette bulunduğumuz için hususi bir kanunla bir komşu Devletin kavaimi nakdiyesine karşı hususi bir vaziyette devam etmeyi arzu etmedik... ”¹²⁶ demiştir.

Ağaoğlu Ahmet Bey nutkuna devamla; “ *Efendim, dostluğun mütekabil olması, zannedersem dostluk kelimesinin ifade ettiği mananın şeraiti iptidaiyesindedir. Dostluk bir taraflı olamaz iki taraflı olmalıdır. Zaten dostluk kelimesinin manası da budur. İki adamın dost olması ben sana ne veriyorsam, sen de bana onu vermelisin demektir.*

Filhakika, Devletlerin kâffesiyle bizim bir vaziyetimiz vardır ve bu Devletlerin kâffesiyle vaziyetimiz mütekabilidir. En az dost olduğumuz Devletler dahi bu mütekabiliyet esasını kabul etmişlerdir. Onların parasını biz nasıl kabul ediyorsak, bizim paramızı onlar da kabul ediyor, bizim vesaiti mübadelemiz orada memnu değildir. Şimdi görüyoruz ki bu kanunla mütekabiliyet esasını merfu olmuyor. Halbuki burada bir madde kanuniye kabul ettirilmek isteniliyor, biz bu maddeyi kanuniye ile Rus kavaimi nakdiyesini ve mübadele vasıtalarını kabul etmek vazifesini üzerimize alıyoruz, taahhüt ediyoruz. Buraya gelecek olan şeyleri kabul ediyoruz, onlar da bilmukabele taahhüt altında bulunuyorlar mı diye sorulduğu zaman Muhterem Vekil Beyefendi Hazretleri buyuruyorlar ki; âtide bunu menetmekten bizi hiçbir şey menetmiyor. Fakat bugün vaziyet nasıldır? Neden bugün bu vaziyet tebdil edilmek isteniyor. Biz zaten menetmişiz ve bu memnuiyeti biz kaldırıyoruz. Buna karşı onlar da kaldırıyorlar mı, kaldırmıyorlar mı? Verilen cevaptan anladığım budur ki: Mütekabiliyet yoktur. (Hayır sesleri) Tabî biz müstakiliz, her hususta karar ittihaz

125. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: IV, s. 364.

126. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: IV, s. 364.

ederiz. Hiçbir taraf bizi filân şeye riayet etmek mecburiyetinde bulunduramaz. Bu muhakkaktır, lâkin biz bugünlik bir taraflı bir şey yapıyoruz ve öyle mühim bir şey de bir taraflı bir şey yapıyoruz ki; memleketin iktisadiyatı ile, maliyesi ile alâkadar olan mühim bir meseledir. Zannedersem bunun üzerinde tevakkuf etmek lâzımdır, onun için ben deniz biraz vazih cevap isterim. ”¹²⁷ diyerek kararname hakkındaki çekincelerini ortaya koymuştur.

1.2.20. “ 810 Numaralı Kanunun Kanunu Medeni ile İlgâ Edilmiş Olup Olmadığının Tefsiri Hakkındaki Mazbata ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (22.12.1928)

810 numaralı Kanunun Kanunu Medeni ile ilga edilmiş olup olmadığının tefsiri hakkında 3 / 186 numaralı Başvekâlet tezkeresi ve Maliye Encümeni mazbatasına hakkında söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey; “ *Efendim Kars vilâyetinde de buna mümasil vaziyet vardır orada da heyeti umumiyesi itibariyle bütün köylülerin mülkiyet ve arazi meseleleri gayet mühim bir vaziyette kalmaktadır. Ruslar zamanında mir denilen bir usul caridir, mir, arazinin müştereken köylüler tarafından mülk olması demektir.*

Bir köy heyeti umumiyesiyle muayyen bir araziye sahiptir. Bu arazi her üç senede bir defa, ailelerin fertler nazarı dikkate alınmak üzere köylüler arasında inkisama uğruyor. Fakat aileler fertler araziye tezahüp etmez diler, yalnız bu kâsim itibariyle ekin ekmek hakkı veriliyordu. Ruslar gittikten ve bu elviyei selase vatana ilhak olunduktan sonra bu vaziyet aynen kalmıştır yani arazinin münferit sahipleri taayyün etmemiştir. Şimdi bundan mütevellit bir çok ihtilâflar zuhur etmektedir. Kimse arazinin hangi kısmı kime aittir bilmiyor. Köylüden birisi gelip muayyen bir sahayı ekmek istediği zaman diğer birisi mani oluyor. Bundan dolayı bir çok ihtilâflar, davalar ve münakaşalar zuhur etmektedir ve mesele halledilememektedir.

Köylü, idare memurlarına müracaat ettikleri zaman, idare memurları, mesele araziye aittir, mülkiyete aittir, bizim salâhiyetimiz yoktur diye mahkemeye havale ediyor. Mahkemeye gidildiği zaman hâkimlerimiz bu gibi mesailin halli için elde bir tapu ve bir vesika olması lâzımdır, diyorlar. Halbuki vesika ve tapu yoktur. Bu kerre yine Kars vilâyetini ziyaret ederken bu meseleden mütevellit vaziyetten çok müteessir olduk ve avdetimizde çok muhterem Dahiliye Vekilimizin bu hususa nazarı dikkatini celbettik şimdi aynı meseleyi başka bir mahiyette diğerleri hakkında da zuhur etmiştir.

Heyeti Aliyenizden rica ederim, mademki bir heyet teşekkül etmiş ve bu mesele ile meşguldür. Kars vilâyetine ait aynı mahiyette olan meseleyi de buraya ilâve ederek bu mesele ile de meşgul olmalarını rica edilmesini Heyeti Aliyenizden rica ederim. ”¹²⁸ demiştir.

127. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: IV, s. 365.

128. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: VI, s. 64.

1.2.21. “ İcra ve İflas Kanunu ve Tatbikatına Aid Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (18.04.1929)

İcra ve İflas Kanunu ve Tatbikatına Aid Kanun görüşmelerinde söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey; “ *Efendim bu kanun münasebetile arkadaşlarım muhterem Vekil Beyefendiyi tebrik ettiler. Bendeniz de bu tebrikeye iştirak ediyorum. İki noktâi nazardan... Birisi tanzimat devrinden beri hayatı hukukiyemizde yapılan tedbirlerin kâffesi ya yama usulile yapıyordu ve yahut parça parça, muhtelif parçalardan ibaret olan müdevvenatı hukukiye, hakkile tam ve ahenktar bir neticeye isal etmiyordu. Bu gün muhterem Adliye vekilinin bir kaç seneden beri hüürmete lâyük bir sebat ve azim ile takip ettiği İslahatı hukukiyemiz ikmal edilmiş denilebilir ve bütün hukukî hayatımızın bütün şubat ve aksamında bir ahenk ve nizam ve intizam ve bir insicamı tam hasıl olmuştur. Bundan dolayı Vekil Beyi ben de kemali samimiyetle tebrik ederim.*

İkinci tebrikimi mucip olan şey: hakikaten borç kanunu münasebetile hapis meselesinin kalkmasıdır. Medenî memleketlerin hiç birisinde böyle feci bir vaziyet yoktur. Fakat burada Yusuf Akçora Beyin işaret etmiş olduğu bir noktayı tashih etmek isterim. Tarihte filhakika kurunu ulâ ve vustada, deyinden dolayı hapis vardır. Fakat bizim ecdadımız buna karşı bir aksülâmel yapmışlar. Biliyorsunuz ki beytûlmalde bir kısmı bu gibi âciz medyunları kurtarmak için sarf ediliyordu. Binaenaleyh Mahmut Esat beyefendi bu noktayı yeniden hukukî bir surette tesbit etmekle ecnebî bir müesseseyi getirmiş değildir. Eskiden beri mevcut olan bir an'aneyi ihya etmiş oluyor ki kendilerini tebrik ederim. (Bravo! sesleri)

Ancak ben hususî şahıslara karşı borçlu olanların hapisten kurtuluşunu işittiğim zaman zanetmiştim ki cemaate, millete, devlete karşı borçlu olan ve bütün hüsnü niyetini göstermiş, bütün mevcudile borcunu ödemek istemiş, fakat muvaffak olamamış olanlar da hapis cezasından halâs olacaktır. Ulüvvicenap bu noktada şahıslardan ziyade bir milletin seciye ve seviyesine şayan olan bir sıfattır (Bravo! sesleri). Bir mükellef eğer bütün hüsnü niyetini göstermiş ve bütün mameleki ile vatan vazifesini ifâya amade olduğunu isbat etmiş ve mülkü satılmış fakat borcu ödenmemiş, artık bundan sonra vatanın kendi evlâdım, hapse gireceksin, illâ borcunu ver diye tazyik etmek Türk milletinin büyük seciyesine, yüksek sahavetine yakışmaz zanederim / Alkışlar) . Binaenaleyh Adliye vekilimizi tebrik ederken gene çok sevdiğim ve hüürmet ettiğim Maliye vekili Beyefendiden bu hususa ait kanunu getirmesini, Heyeti Aliyelerinin tasvibi ile rica ve temenni ediyorum”¹²⁹

1.2.22. “ Belediye Kanunu Layihası ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (20.03.1930)

Dahiliye ve Muvakkat Encümenlerinin Belediye kanunu lâyihası hakkında

129. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: X, s. 71.

vermiş oldukları mazbata hakkında Ağaoğlu Ahmed Bey, layihayı usul hakkında değerlendirmek için söz almıştır. Ağaoğlu Ahmed Bey; “ *Muhterem efendiler; takdim olunan kanun son derece mühim bir kanundur. memleketin faaliyeti umumiyesine ait bir kanundur. Köylerimizin, şehirlerimizin imarına ait bir kanundur. Burada zannediyorum ki istical etmek doğru bir şey olamaz. Bunu uzun uzadıya müzakere ve tetkik etmeliyiz. Bir kere, iki kere, üç kere tetkik etmeliyiz ve mütemadiyen tetkikten sonra, bütün mütalealar serdedildikten sonra ve iki kere üzerinde durulduktan sonra memleketin esasına ait olan bu kanun öyle çıkmalıdır. Yoksa bir müzakerede çıkarsa zannedirim bir az istical edilmiş olur ve diğer çıkardığımız kanunlar gibi yine bir müddet sonra tadile ihtiyaç hasıl olur.* ”¹³⁰ diyerek, kanun layihasını usul yönünden değerlendirmiştir.

Kanun hakkında ki görüşlerini ortaya koymak için söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey şu görüşleri paylaşmıştır; “ *Muhterem arkadaşlar; müzakerenize vazedilen bu kanun lâyihası çok mühimdir. Memleketin esas teşkilâtına ait heyeti umumiyesini alâkadar eden bir kanundur.*

Kemali memnuniyetle kayderiyorum ki bu kanunun ehemmiyet ve kıymeti muhterem Dahiliye Vekilimiz ve Dahiliye Encümeni azaları, muhterem arkadaşlarım da takdir etmişlerdir ve bu kanunun tedvini esnasında gösterdikleri ciddiyet ve itina şayanı tebriktir. Kanun hakikaten dikkatle tetkik edilmiştir ve Türk belediyeciliği tarihinde hiç şüphe yoktur ki bir merhale teşkil edecektir. Muhterem Dahiliye Vekili bu kanunun ne gibi bir haleti ruhiye ile tetkik ve tanzim edilmiş olduğuna rehber olmak üzere esbabı mucibesi arasında şu cümleyi kaydediyorlar. Buyuruyorlar ki: (Hassaten Hakimiyeti Milliye prensiplerinin icap ettirdiği terbiyei siyasiyenin inkişafına çok hadim olmak itibarile belediye müesseseleri, çok mühim, kıymetli, faideli müesseselerdir.)

Bu fikiri telkin eden zihniyeti buradan hür-metle karşılar ve selâmlarım! Demek belediye teşkilâtı, yalnız ifa ettikleri vazife dolayısıyla değil, aynı zamanda da içtimaî ve siyasî bir terbiye mektebi olmak üzere telâkki edilmiştir ve bu telâkki çok doğrudur. Medenî milletlerin yetiştirdiği ricalin tercümei hallerini tetkik buyurursanız göreceksiniz ki bunların kısmı âzami hatta onda dokuzu belediyelerden yetişmiş insanlardır. Başka memleketleri değil yalnız Fransayı söyleyeyim ki meselâ sabık Reiscumhur (Miliran), sabık Başvekil (Vivyani), (Klemanso), hatta (Briyan) bunların hepsi belediyelerden yetişmiş insanlardır. Keza bugün dahi sabık bir Reiscumhur, doğmuş olduğu şehrin Belediye Reisidir. Demek ki belediyeler Devlet adamı yetiştirmekte büyük ve mühim bir müessesedir ve filhakika serbest müzakereye, serbest murakabeye, serbest mübadelei efkâra tehammül ve cemaati içinde ciddiyet, azim, sebat gibi hassalarının tenmiyesi için bu gibi içtimaî müesseselerin mevcudiyeti elzemdir. Bizim gibi mukadderatı milliyelerini hür ve serbest müesseselere raptetmiş olan muhitlerin kâffesi bu gibi müesseselere azamî

130. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XVII, s. 22.

kıymet ve ehemmiyet vermişlerdir. Çünkü hür ve serbest müesseselerin ruhu, muhteviyatı, manevî kıymeti işte bu gibi ikinci derecedeki içtimaî teşekküllerde hazırlanır, maatteessüf içtimaî teşekküllerde çok fakir olan memleketimiz için hiç şüphe yoktur ki kurulan belediyelerin terbiyetkâr ve fazilet noktai nazarından mühim bir kıymeti vardır, ve kemali minnet ve şükranla yine tekrar ediyorum ki Dahiliye Vekili Beyefendi Hazretleri bu ciheti tamamen takdir ve onu kendi esbabı mucibelerinde kaydetmişlerdir. Belediyeleri rical yetiştirmek için bir mektep diye telkin buyurmuşlardır ki bu, doğrudur. Fakat maatteessüf Şükrü Beyefendinin, Dahiliye Vekâletinin esbabı mucibesini tetkik ederken gördüm ki, orada iki şahsiyet mücadele etmiştir. Biri şimdi kaydettiğim büyük endişe ile mütehasıs Cumhuriyeti müeyyit fikirlerden mülhem Şükrü Kaya Bey vatandaşı; diğeri de Dahiliye Vekili, Hükümet ricali Şükrü Kaya Bey; birincisi hakikaten Cumhuriyetin ihdas ettiği müesseseleri yaşatmak ve onlara mesnet bulmak endişesile mütehasıs; bu endişe kendilerinde o kadar galipdir ki demin burada irat buyurdıkları nutukta çok müteessir ve müteheyyiç bulduklarını hepimiz müşahede ettik, Cumhuriyetin inkişafı ve bu inkişafı temin edecek vesaitin temini hususunda çok mütehasıs ve endişenakdirler. Fakat öteki taraftan bir Dahiliye Vekili, bir Hükümet adamı çıkıyor ve bir Hükümet adamı zihniyetile her şeye nazaret etmek istiyor, bir taraftan belediyelerin serbest inkişaf etmeleri lüzum ve hissiyatını duymakla beraber diğeri taraftan Hükümetçilik noktai nazarından buna meydan verilmemesi endişesi doğuyor ve bu iki endişe çarpışmıştır. Bu biri birine zıt iki haleti ruhiyeyi bu projede göreceksiniz iki endişe çarpışmıştır. Nihayet iki endişenin: arasında eskisi gibi bir idarei maslahat usulü çıkmıştır. İşte bendenizin de bütün tenkitlerim bu idarei maslahat sahasına münhasır olacaktır, itiraf ederim, yine tekrar ediyorum çok büyük bir ilhamla bu kanun yapılmış, fakat Hükümetçilik prensipi bu kanunun mükemmel ve Cumhuriyet esasına tamamen muvafık olarak gelmesine mani olmuştur. İşte şimdi bu noktayı izah edeceğim, fakat buna geçmeden evvel belediye mefhumunu nasıl telâkki ettiğimi arz etmeme müsaade buyurunuz.

Bendenizce bir belediye ahalisinin nüfusundan sarfınazar (Komün), dedikleri şey; müşterek maddî ve manevî menafî, müşterek hatıralar ve müşterek an'aneler etrafında toplanmış olan insanların yekûmuna belediye denir. ister bu belediye nüfusunun adedi beş olsun, on olsun ister Paris gibi beş milyon, Londra gibi yedi milyon olsun, farkı yoktur, bir ırmağın etrafında toplanmış olan on tane ev biri birine menafîi müştereke, müşterek mukadderat, müşterek hatıralar, mezaristan iştiraki, babadan kalma an'aneler iştiraki, şeref iştiraki ve bütün maddî ve manevî iştirakler, onları bir yere toplamıştır. işte bu bir belde ve o bir (Komün) dür. işte bu komünde bulunan insanlar yüz bin olsun, ister on tane olsun. Efendiler bu noktai nazardan komün şehre takaddüm etmiştir, köy şehre takaddüm etmiştir, tarihen köyün kıdemi vardır, Köylerden büyüye büyüye şehirler husule gelmiştir. Şehirlerden de Devlet husule gelmiştir. Demek istiyorum ki komünü Devlet yapmaz. Fakat fevkalâde zamanlarda meselâ muhaceret vaki olur. Hariçten memlekete birçok

adamlar gelir. O vakit Devlet bu adamları yerleştirir. Köy teşkil eder, fakat köy teşkil ederken, muhtelif yerlerden gelmiş olan insanları bir yere toplıyamaz. Toplarsa köy teşekkül edemez. Bu insanlar mutlak dağılırlar. Binaenaleyh o köye mutlak aynı yerden gelmiş, aynı zihniyeti taşıyan, aynı sanatla meşgul olan adamları toplamak lâzımdır ki, bunlar müşterek menafi ve gaye etrafında toplanıp bir uzviyeti içtimaiye teşkil edebilsinler. Demek ki şehir, komün, köy kaimi binefsihi zatülhareke, kendi kendine mevcut bir uzviyeti içtimaiyedir. Ben de Dahiliye Vekili Beyefendi ile hemfikirim ki köylerin; şehirlerin daireleri tevsii ederek Devlet halini aldıktan sonra Devlet bu köylere, bu şehirlere, bu mevcudiyeti uzviyeye karşı lakayt kalamaz. Hiç şüphe yoktur ki Devlet bütün bunların hepsini temsil ediyor. Binaenaleyh onun hakkında lakayt kalamaz. Şöyle veya böyle onunla alâkadar olur. Bu alâkadarlığın hududu nedir? efendim en mühim mesele budur. Bu tayin edilirse Devlet ile köyün arasındaki alâka ve münasebet kendi kendine taayyün etmiş olur. Bu hususta efendiler şimdiye kadar eski sistem hâkim olmuştur. Birisi muhtariyetçi, ademi merkezîyetçi ingiliz sistemi; diğeri merkezîyetçi nazaretçi, müdahaleci Fransız sistemi. Bu iki sistemin arasındaki fark güneş gibi aşikârdır. Fransızlarda son zamanda bu yolda ne kadar yanlış hareket ettiklerini anlayarak eski usulü terkettiler ve bugün ingiliz usulüne doğru büyük hatvelerle yürümektedirler. Komünlerini, şehirlerini, belediyelerini o numune üzerine teşkil etmektedirler, ingilizlerin muvaffakiyeti esasıyesı şundadır ki; ingilizler köyün mahiyeti asliyesine hürmet ettiler. Komünün, şimdi tarif ettiğim gibi zatülhareke, uzviyeti müteharrike olduğu esasına hürmet ettiler ve muvaffakiyetleri bundadır ve biliyorsunuz ki efendiler; ingiliz belediyesi, ingiliz komün teşkilâtı gerek memleketin maddî refahı ve gerek Beyefendinin endişesi olan rical yetiştirmekteki fazilet itibarile o kadar büyüktür ki bugün bütün insanlar, ingiliz terbiyeyi insanıyesinin meftunudurlar ve ezcümle yine ingiliz köyünün, şehrinin mamuriyeti yanında Fransız şehir ve köyleri ikinci derecede kalır. Bunun yagâne sebebi de arzettiğim gibi belediyeyi bir uzviyeti içtimaiye telâkki edip kendi başına bırakarak, kendi faaliyetile kendi inkişafını temin esasına ve mahiyeti tahliyesine hürmettir.

Biz maatteessüf ötedenberi belediyecilikte Fransız sistemini kabul ettik. Birinci Napolyonun getirmiş olduğu (Napolyon usulünü) eski Devlet kabul etti. Bilâhare üçüncü Nâpolyon geldiği zaman eskârı umumiyenin tazyikile bir dalavere yaptı. Tevsii mezuniyet, tefriki vezaiif cümlei mutantanası ile bize geçti. Tevsii mezuniyet neden ibarettir Beyler? Dahiliye Vekili haiz olduğu müdahale hakkının salâhiyetinin bir kısmını valiye veya kaymakama veriyor. Bununla güya (Dekolsantrasion) yapmış. Bu kelimeyi icat ettiler. Nasıl ki bizde tevsii mezuniyet; Osmanlı lisanına has olan mutantan, fakat neticede hiçbir şey ifade etmiyen bir şeydir. Madem ki müdahale lâzımdır. Madem ki nazaret lâzımdır. Dahiliye Vekilinin nazareti, müdahalesi daha müreccah değilim dir? Çünkü Dahiliye Vekili uzakta mahallî dedi kodularla, eşhas mücadeleleriyle alâkadar değildir. Sonra Dahiliye Vekili vaziyeti itibarile yüksek

meselelerle meşguldür. Böyle ufak tefek şeylerin içine giripte filân adamı tutması, mevkü itibarile doğru değildir.

Halbuki tevsii meznuniyet sayesinde güya belediyelere serbesti verilmiş. Dahiliye Vekâletinin salâhiyetinden bir kısmını alan valiler filen belediyeleri boğmağa başlarlar. Hiç olmazsa Dahiliye Vekâleti gibi yüksek ve geniş gören bir makam, bu salâhiyeti kullanırken daha tedbirli davranırdı. Dahiliye Vekili Beyefendi ve arkadaşlarımız Dahiliye Encümeni azalan bu ciheti de pek alâ müdriktiler. Bu ciheti de pek alâ biliyorlardı. Kendilerinin kısmı azamı sabık valiler, sabık belediye reisleri, ve sabık mutasarrıflardır. Sabıkta belediyelerle alâkalarını pek alâ biliyorlar. Fakat bu gün memleket endişesi, bu muhterem arkadaşlarıma hakikati göstermek gibi yüksek bir ilham telkin etmiştir. Meselâ Efendiler; Dahiliye Vekili Beyefendinin, Dahiliye Vekâleti tarafından verilen bir esbabı mucibede eski belediye teşkilâtının ademi muvaffakiyeti şu suretle izah ediliyor. Bir yerinde deniliyordu: "İtiraf etmek lâzımdır ki son senelerde bazı mühim maddelerin tadil edilmiş olmasına rağmen bilhassa belediye makinesinin işlemesi ve murakabe edilmesi itibarile kendilerinden beklenen yüksek idarî faaliyet ve millî kabiliyet göstermeğe gayri müsait ve teşekkül itibarile tamamen gayri ilmî ve garip bir teşekkül olmaktan henüz kurtulamamışlardır.....,Daha aşağıda İstanbul belediyesi hakkındaki kanundan bahsederken o kanunu şu suretle tavzih buyuruyorlar: İstanbula ait kanun için de; sureti tatbikiyesine ait nizanamelerile birlikte muhafazakâr, merkeziyetçi zihniyetinden kendini kurtaramadığından muvaffak olamamışlardır diyor.

Demekki, Dahiliye Vekili Beyefendi ve Dahiliye Encümeni arkadaşlarım eski belediye teşkilâtının ademi muvaffakiyetini iki şeye atfediyorlar. Birisi merkeziyetçilik, diğeri de Hükümeti merkeziye tarafından müdahale ve murakabe olduğu esbabı mucibe yazılıdır. Zikrettiğim fıkraları aynen esbabı mucibeden çıkartmışımdır; tecrübedide arkadaşlarımızın ve daha tecrübedide Devlet umurile meşgul olan Dahiliye Vekili Beyefendinin de itiraflarile sabittir ki merkeziyetçilik ve müdahale, belediyelerimizin şimdiye kadar maruz kaldıkları en büyük illettir. Hakikatin bu kadar açık görünüp söylenmesi karşısında kanunu okurken hürmetkar bir vaziyet aldım ve dedim ki; bu kadar ilmî ve fennî bir teşrihten sonra ne Dahiliye Vekili Beyefendi, nede arkadaşlarım artık o merkeziyetçiliğe yol vermezler. Belediyeler zatülhareke mümtaz bir uzviyeti içtimaiye telâkki edilerek artık kendi kendilerine bırakılır. Onlar da salâhiyetleri dahilinde vazifelerini müstakil olarak ifa ederler. Fakat maatteessüf burada kaydettiğim ikinci zihniyet yokmu; o, çıkmış işleri bozmuş... Efendiler; demin Dahiliye Vekili Beyefendi bize; kadınlarımıza belediye intihabına iştirak salâhiyetinin verildiğini tebşir buyurdular. Ben bunun kanundan da anlamıştım. buyurdular. Ben bunu kanundan da anlamıştım. Ben, ötedenberi kadınlarımızın serbest hür, ve müterakki Türk anası olmaları taraftarıyım. Bu kanunla bu maksadın da hasıl olduğunu görmekte bahtıyırım. Kendilerini büyük bir hürmetle selâmlar ve tebrik ederim. Kadınlarımızın bu müesseselere iştirakinden,

alelûmum müesseselere iştiraklerinden yine erkekler önünde terbiyetkâr birer uzuv olacaklarına hiç şüphe etmiyorum. (Alkışlar) Efendiler, belediyenin istinat ettiği esas, temsil noktai nazarından meclisin istinat ettiği esastan daha vasi olacaktır. Çünkü mecliste yalnız erkekler müntehiptir. Belediyelerde ise hem erkekler, hem de kadınlar tarafından intihabat yapılacaktır. Demek temsil salâhiyetleri daha vasi olacaktır. Binaenaleyh kendilerini bir defa daha selâmlarım.

Cumhuriyetin mefhumu bunu iktiza ederdi. Bir gün gelecek kadınlar da mebus intihabatına iştirak edecekler.

Fakat reyiam usulünü kabul ile bütün memleketi intihabata iştirak ettirmek ve bunların intihap etmiş olduğu meclisin reisinin tasdiki hakkını valiye ve yahut Dahiliye Vekâletine bırakmak ne demektir?

Efendiler; buyurdıkları hürriyet, serbesti, buyurdıkları hür müzakere, hür murakabe nerede kalır? bu neye benzer bilirmisiniz ? intihap etmiş olduğumuz Reisi; Hükümet tasdik ederse işlerini artık siz murakabe edebilir misiniz ? sonra Hükümet reisliğe istediği adamı getirecek, sana murakabe yaptırmıyacak bir adamı getirecek. Bu şüphe yok ki ezeli bir dert ve ezeli bir mücadeledir. Reis valiye veya Dahiliye Vekiline hoş görünmüyorsa haydi, defol oradan, der. Çünkü kendisinde meclisi koğmak salâhiyeti de vardır. Demek böyle bir taraftan gayet güzel bir manzara; reyiam, kadınların iştiraki, filân gibi salâhiyetler... diğer taraftan Meclis Reisini Vali koğabilir, veya tasdik etmiyebilir. Aksi takdirde meclise mutlaka valiler istediği adamı getirecek, o zaman murakabe nerede kalır? Farzediniz belediye meclisi ile reis arasında bir ihtilâf çıkmış. Dahiliye Vekili reisi iltizam etmiş., o zaman meclisi koğar, dağıtır. Nerede o salâhiyetler, nerede bu hareket! Ne idi o reyiam, terbiyetkâr, faziletkâr, terbiyei siyasiye filan... (Handeler) sonra daha birçok maddelerle belediyenin işlerine müdahaleye vasıta olmak üzere de bazen valiye bazen de Şurayi Devleti salâhiyettar kılıyoruz.

Efendiler; demin de arzettim: Devlet hiç bir teşekkülü nezaretsiz bırakamaz. Elbette Devletin bütün teşekküller üzerinde nezaret salâhiyeti vardır. Fakat bu salâhiyetin de bir hududu vardır. Oda, o teşekkülün mahiyetini ihlâl etmemektir. Teşekkülün mahiyeti ihlâl edildimi, hudut tecavüz edilmiştir. Belediyeler hakikaten bütün tebaa ve vatandaşlar için mer'i olan kavanini umumiyenin haricine çıkarlarsa, Dahiliye Vekâleti tarafından hududa irca edilirler.

Bu kadar nezaret her memlekette vardır. Fakat bunun haricine çıkılarak, reis filan adam olacaktır, benim işime gelmiyen reis olamaz, azledeceğim, Şurayi Devlete göndereceğim, dedimi, o belediyenin mahiyeti asliyesi bozulmuş olur. O belediye o günden itibaren akamete, işsizliğe mahkûm olur. Belediyelerimiz şimdiye kadar niçin böyle atıl, batıl kalmıştır. Hepsi bu müdahaleler yüzünden, binaenaleyh kısmı azamı çok mükemmel olan bu kanunda, Dahiliye Vekâleti ve arkadaşlarımız Cumhuriyetperver ve vatanperver esaslardan mülhem olarak belediye teşkilâtını ilmi

esaslar üzerine vazetmişler. Fakat öteki taraftan sağ ellerile verdiklerini sol ellerile almışlardır. Bu kanunun 52 inci 62, 67, 72, 75, 87, 89 92 inci maddenin üçüncü fıkrası 94, 96, 97 inci maddeleri muhtar belediye mefhumundan tamamen aykırı olduğundan ve belediyelerin hürriyetini ihlâl ettiğiinden bu maddeler müzakere edildiği vakit sırasile arzı mütalea edeceğim. ”¹³¹ demiştir.

Ağaoğlu Ahmed Bey konuşmalarının ardından tekrar söz alarak; “ Muhterem efendilerim. Sabır ve tahammülünüzü sui istimal etmiyeceğim; bir kaç kelime ile maksadımı ifade edeceğim. Vekil Beyfendi irat buyurdıkları kelâmda; ben güya eski belediye kanununun aynen kalmasını arzu ve o fikri müdafaa etmişim gibi kendileri de bana karşı belediyelerin ıslâhı lüzumunu müdafaa ettiler. Bendeniz öyle bir müdafaaada bulunmadım. Ben eski belediye kanununun, eski belediye teşkilâtının aynen kalmasını iltizam etmedim. Bilâkis belediyelerin ıslâha muhtaç olduğunu ve yalnız getirilen kanun lâyihasının bir kaç maddesinin kanunun ruhunu bozduğunu arzettim. Bunda musırrım. Diğer kısımlar, çok yüksektir. Çok mükemmeldir. Üzerinde çok düşünülmüştür. Fennidir, ilimdir. Fakat arzettiğim noksanlar vardır. O noksanlar üzerinde de aynı kat'iyetle ısrar ediyorum. Sonra bir fikirlerini anlamadım. Yazdıkları esbabı mucibede kendileri ikrar buyuruyorlar ki eski belediyelerin ademi muvaffakiyeti Hükümetlerin belediyelere fazla müdahalesinden mütevellittir. Kendiniz bunu itiraf buyuruyorsunuz. Ben de merkezîyetçilikten mütevellittir diyorum. Madamki bundan mütevellittir, bu mükemmel kanuna o illeti sokmayınız demekle kabahat işlemedim. (Handeler)

Sonra buyuruyorlar ki: bu milleti temsil eden Büyük Meclise hesap vermek lâzımdır. İşte burada belediyecilik hakkındaki fikirlerimiz çarpışıyor, belediye, zatülhareke, kendi eyiliğini düşünen, Devletin kendine çizmiş olduğu daire içinde müstakil bir varlıktır. Bu varlığın faaliyetinin hududu da, mes'uliyeti de malûmdur. Beyfendi, bunu eyice kabul etmeliyiz ki her belediye teşkilâtı bir meclistir. O meclisin icraî, teşriî kuvvetleri vardır. Teşriî kuvveti Meclistir. İcraî kuvveti onun idaresidir. O idare meclisine karşı mes'uldür. Nasıl ki Hükümeti icraiye, bize karşı mesuldür, başkasına karşı mes'ul değildir, ve olamazda; olduğu takdirde vaziyet berbat olur. İki üç taraflı mes'uliyet olamaz. Siz yalnız buraya karşı mes'ulsünüz. İdarei belediye de, belediye meclisine karşı mes'uldür. Buyuruyorsunuz ki benden hesap istersiniz. Reyiam üzerine bütün milletin arasının iştirakile intihap edilmiş olan bir heyetin idaresinden ben sizi nasıl mes'ul edebilirim, ne hakkım vardır? ve hatta burada meselâ İzmir belediyesinden dolayı sizi muahaze etmek istemiş olsam bu beyhude sarfedilmiş bir hak olur. İzmir veya İstanbul Belediyesi muhtar birer uzviyettir. O uzviyet, kendi evinin işini kendi dairesinde idare etmek salâhiyetini haizdir. Bu salâhiyeti heyeti idaresi sui istimal etmiş ise, meclisi vardır. Kontrol edecektir aynen bizde olduğu gibi bu meclisle Hükümeti icraiyesinin arasındaki alâka ve; münasebet ne ise oradaki belediye meclisi ile heyeti idarenin arasındaki alâka ve münasebette

131. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XVII, s. 24 – 27.

odur. yalnız umumî kanunlara belediye faaliyetime ait olamıyan kanunlara riayet etmek umumun borcudur.

İşte Hükümet o umumî kanunlara tecavüz edildiği zaman müdahale eder. Bunu ben de kabul ediyorum, Herkeste kabul eder. Sui istimallerden dolayı heyeti idareler, meclislerine karşı mes'uldurlar. Eğer başka bir makama karşı da mes'ul olurlarsa mes'uliyet dağılır, ve neticede kimse mesul olmaz çünkü hesap soran olmaz. Madamki hesap soran iki taraftır, herkes hesap sormak vazifesini bir birinin üzerine atar ve neticede bir şey olmaz, netekim olmuyor. Bendeniz Şükrü Kaya Beyefendiye yalnız bu gün değil uzun müddetten beri dostum olarak arkadaşım olarak, Maltada esaret arkadaşım olarak tanırım, onun samimiyetinden, şerefinden şüphe etmek benim aklıma gelmez. Bunu bana atfettiğinden dolayı kendisine bir az küskünüm. Samimiyetinden şüphe etmeme imkân yoktur. Fakat samimiyet başka zihniyet başkadır. Meselâ ben muallimim, bende muallimlik zihniyeti vardır. Benim samimiyetim ile o zihniyetim arasında bir alâka yoktur. Meselâ muallim çok söz söyler, bu suretle muallimlik zihniyeti kendisini gösterir. O zihniyetten öldürsen vaz geçemez. Samimiyetle o zihniyet arasında hiç bir alâka ve münasebet yoktur.

Ben Dahiliye Vekili sıfatıyla memleketin menafîmi nazarı dikkate almamış onu ihlâl etmiştir dersem niçin ihlâl etsin bunun manası da olmaz. Bilâkis her hangi bir Dahiliye Vekili en ziyade muvaffak olmak arzusunu besler; bu beşerî bir histir, herkes bunu ister. Binaenaleyh ben sizin samimiyetinizden şüphe etmem. Sizde bir Hükümetçilik zihniyeti vardır ve bunun üzerinde ısrar ediyorum. (Handeler) Bu böyledir. ”¹³² demiştir.

1.2.23. “ Tütün İdarei Muvakkatesi Hakkında Kanuna Müzeyyel Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (12.04.1930)

Tütün idarei muvakkatesi hakkındaki kanuna muzeyyel 1/474 numaralı kanun lâyihası ve İktisat, Maliye ve Bütçe Encümenlerinin vermiş oldukları mazbatalar hakkında söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey; “ Muhterem arkadaşlar; tütünle onu içmekten başka hiç bir alâka ve münasebetim yoktur. Tütün mütehassısı değilim. Yalnız iki şey biliyorum, huzurunuzda onu arz edeceğim: Birisi; tütün meselesi, bir çok senelerdenberi devam edip gitmektedir. Bunun etrafında bir çok şeyler söylenmektedir. Ahlakı umumiyemiz üzerinde tesir icra etmektedir. Doğru yalan bir çok şeyler söyleniyor. Bu fırsattan bilistifade memleketin selâmeti için titriyen Hükümetimizin nazarı dikkatini celbederim. Ben inhisar taraftarıyım. Yani tütünün Hükümetin elinde kalması taraftarıyım. Binaenaleyh Hükümeti bu nokta üzerine ciddi nazar atfederek bu dedikoduları yalan doğru bir takım şayiaları kendi menafîi ve milletin - ki bir dir - menafîi ve bilhassa manevî menafîi noktai nazarından bertaraf etmesine davet ederim.

132. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XVII, s. 29 – 30.

İkincisi: Efendiler; bendeniz geçen sene Avusturyada bulundum. İşim yoktu, refikamı tedavi için oraya götürmüştüm. Bir az Avusturyanın iktisadî vaziyeti ile alâkadar oldum. Orada tütün inhisarı vardır. Cemiyeti Akvamın çok müdekkikane yapılmış bir raporu elime geçti. Bu raporda Avusturya Hükümeti; Avusturyanın ahalisi beş altı milyon yani bizim ahaliden iki buçuk kere az olduğu, Avusturyanın mesahası bizim mesahamızdan takriben altı kere daha az olduğu ve Avusturya da bir tek metre murabbai yere tütün zeredilmediği halde, tütün inhisarından on milyon İngiliz lirası yani bizim bu günkü paramızla yüz milyon lira temin etmektedir. Vesaikile gösterebilirim. Emin Beyefendi ben zannediyorum ki çok küşayişli olduğu için küşayişli konuşacak. Otuz kırk milyon varidatı bu millet için çok gördü. Dedi ki; otuz kırk milyon değil, bunun dört milyonda masrafı vardır. Avusturyada masarif çıktıktan sonra bizim paramızla altmış milyon, İngiliz lirası ile altı milyon lira Hükümete safi varidat kalıyor ve o kırk milyon masrafın da kısmı âzamini hariçten tütün almağa sevk ediyor ve tütünlerini bizden ve diğer yerlerden alıyor Halbuki burada tütünü biz ekıyoruz, biz biçiyoruz, biz yapıyoruz, biz satıyoruz nihayetünnihaye ne kazanıyoruz, 24 milyon; Avusturya tü-tün ekmiyor, biçmiyor altmış milyon lira kazanıyor. Bunun sır ve hikmeti nedir Efendiler? Aceba Hükümetimiz Avusturya Hükümetinde ve diğer memleketlerde inhisar denilen bir şey olduğunu aklına getirdi ve bunlarla meşgul oldu mu? orada ne gibi metotlarla çalışılıyor, aceba bu Türk Milleti o kadar kabiliyetsiz midir ki orada tatbik edilen bir şeyi burada yapmasın. Bu nasıl Haldir ve nasıl iştir?. Komşumuz gözümüzün önünde, yanımızda olduğu tütün ekmediği, bir şey yapmadığı halde altmış milyon kazanıyor. Biz bu kadar ekıyoruz zahmet çekiyoruz ve çalışıyoruzda yirmi dört milyon alıyoruz ve onu da çok fazla görüyoruz, aman bu kadarda para olur mu, bu doğru değildir diyoruz.

Ben bu rakamları gördüm, hayret ettim. Bizim sefirimizin yanına gittim. Sefir efendi dedim. Bu malûmat sizce malûm mudur? malûmdur dedi, Hükümete bildirdin ve bir rapor yazdın mı dedim yazdım cevabını verdi. Sonra ne oldu dedim. Yazdım fakat netice ne oldu bilmiyorum dedi.

Efendiler; o gün kendime vadetmişim, bu mesele çıktığı zaman Heyeti celileye arzedecektim, işte arzettim. Tütünden bir şey anlamam, yalnız bu meseleyi nazarı dikkatinize arzetmeği bir vecibe addettim. Fakat bundan evvelde Hükümetimizin nazarı dikkatini celbetmişim. Bu kadar yakınımızda bir metot vardır. Onlar ekmedikleri halde altmış milyon safi kazanç temin ediyorlar Emin Beyefendi; ben zannediyorum ki ve eminim ki bizim memlekette bu usul tatbik edilirse - ki yirmi dört milyonu çok görüyorsunuz - tütünden kazancımız yüz yirmi dört milyona çıkacaktır. „¹³³ demiştir.

133. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XVII, s. 39 – 40.

1.2.24. “ 1930 Senesi Bütçe Kanunu ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (17.05.1930)

Ağaoğlu Ahmed Bey, 1930 senesi bütçe görüşmeleri yapılırken söz alarak; “ Paşam bendeniz sual sormak istiyorum. Normal vaziyetten bahsettiler. Normal vaziyete avdetimizin delili nedir? bazı mukayeseler yaptılar, rakamlar zikrettiler, o rakamlardan anladım ki 3-4 senedenberi varidatımızın miktarı takriben on milyon kadar tezayüt etmiştir. Beyefendi hazretlerinden sorarım, bu inkişaf iktisadın temininden mi, yoksa vergilerin tezayüdünden mi münbaistir? ”¹³⁴ diye soru sormuştur.

Ağaoğlu Ahmed Bey’in bu sorusuna, İstanbul Mebusu Fuat Bey; “ Maruzatım da kiraren işaret ettim. Arzettim ki, bütün tafsilât varidat mazbatasında mevcuttur. Varidatımızda tezayüt ve inkişaf vardır. Hangi vergilerde ve ne nisbette inkişaf olduğunu delâili ile ve hesabata müstenit olarak arzettiğim gibi mazbatamızda münderiçtir. Sureti umumiyede kül halinde mütalea edecek olursak bu nisbet, tezyit suretile yapmış olduğumuz kanunlardan sarfınazar, bilûmum rakamlarda inkişaf olduğu anlaşılır.”¹³⁵ diyerek cevap vermiştir. Ağaoğlu Ahmed Bey yeniden söz alarak; “ Rakamlarla teyit edebilirmisiniz? bu üç senedir varidatımız ne kadar tezayüt etmiş ise vergiler de o kadar tezayüt etmiştir. Varidatta tezayüt görülüyor, fakat inkişafı iktisadımız vardır ve normal vaziyete gidiyoruz değildir. Bunu ispat etmeden normal vaziyete gidiyoruz, kelimesi beyhudedir. Bunu söylemeden onu söyleyemezsiniz.”¹³⁶ diyerek cevap vermiştir. Bunu üzerine Bütçe Encümeni Fuat Bey; “ Huzuru Âlinize gelirken böyle bir suale muhatap olacağımı düşünmedim, arzettiğim, sureti umumiyede yapılmış bir hesap neticesidir.”¹³⁷ diye açıklama yapmıştır.

Ahmed Ağaoğlu son olarak şöyle demiştir; “ Onu söyleyebilmek için rakamlarla gelecektiniz ve diyecektiniz ki; vergiler bu kadar tezayüt etmiştir, varidat bu kadar tezayüt etmiştir, varidat vergilere nazaran bu kadar fazladır. Binaenaleyh inkişafı iktisadî vardır. Normal bir vaziyete gidiyoruz, Duyurabilirdiniz. ”¹³⁸

1.2.25. “ 1930 Senesi Maarif Vekaleti Bütçesi ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (18.05.1930)

Maarif Vekaleti Bütçesi ile ilgili olarak söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey, Maarif Vekiline hitaben şöyle demiştir; “ Vekil Beyefendi memlekette irfanın intişarı için çok hararetle sözler söylediler. Bu bapta göstermiş oldukları faaliyetin hakikaten

134. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XIX, s. 88.

135 TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XIX, s. 88.

136. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XIX, s. 88.

137. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XIX, s. 88.

138. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XIX, s. 88.

şükranı mucip bir vaziyette olduğunu beyan buyurdular. Fakat, memlekette ilim doğuracak ve buyurdıkları harsin menbaı olacak Darülfünun hakikaten bu gün yetim bir vaziyette kalmıştır.

Malûmu Âlinizdirki, Hükümet bütün memurini yukardan aşağıya kadar düşündü ve her zümreyi muayyen miktarda terfih ettiği halde her nedense Darülfünun unutuldu. Halbu ki bütün bu irfanın menbaı Darülfünundur. Darülfünun muallimleri ki bu irfanı doğuracaklardır. Fakat bu gün hakikaten aç ve perişan bir haldedirler.

Soruyorum Vekil Beyefendiden; bu aç ve pe-rişan ilim ordusunun zabitanını düşündüler mi, düşünmediler mi? düşünmedilerse, neden unuttular ? düşündülerse, neden bunları barem kanununun içine ithâl etmek için lâzım olan sâyi ibraz buyurmadılar?¹³⁹

1.2.26. “ Askeri ve Mülki Tekaüd Kanunu ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (03.06.1930)

Askeri ve Mülki Tekaüd Kanunu'nun teklif edilen 23. Maddesi; “ Bilfiil yirmi beş sene hizmet eden mülkî memurlar tekaüt hakkına malik olur. Mesleki memuriyet olup meb'usluğa intihap edilenlerin meb 'usluk müddeti fili hizmet, addolunur. Harp mevkiinde vazife ifa eyliyen ve düşmana esir düşen ve ihtiyat zabiti olarak seferberliğe iştirak eden memurların harp, esaret ve seferberliğe iştirak müddetleri iki kat sayılarak bir katı fiilî hizmete ve diğeri tekaüt maaşlarının hesabında hizmet müddetine zammolunur.

788 numaralı memurin kanununun müzeyyel maddesile kabul edilen müddetler de yukarıki fıkra hükmüne tabidir.

Memurin kanunu ve diğerk kanunlarla muayyen mmtaka zamları yirmi beş seneye dahil olmayıp ancak tekaüt maaşlarının hesabında hizmet müddetine ilâve edilir. Mazuliyet veya açık maaşı almak suretile geçirilen müddetin nisfi yalnız tekaüt maaşının hesabında itibare alınıp diğerk nisfi hesaba alınmaz. ”¹⁴⁰ demektedir.

Kanunun 23. Maddesi kapsamında söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey; “Efendim, bu meb'usluk müddetinin tekaüt müddetine girmesini nasıl telâkki buyururlar? Meb.'uslukla memuriyet kabili telif değildir. Teşkilâtı esasiye kanunu sarihtir. Şu halde memuriyetle meb'usluğun bir araya gelmesi nasıl mümkün olabilir?¹⁴¹ diye sual etmiş, bu suale Bütçe Encümeni Reisi Fuat Bey cevap vermiştir. Fuat Bey cevaben; “ Kanunda; mesleki memuriyet olupta meb'usluğa intihap edilenler; denmiştir. Mesleki memuriyet olupta meb'usluğa intihap edilenlerin meb'uslukta geçirdikleri müddetin fiilî hizmetten addedileceği tasrih olunmuştur. Bu tarzı hizmet

139. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XIX, s. 106.

140. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XX, s. 31.

141. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XX, s. 31.

mutlaka memuriyet manasını tazammun etmez. Meselâ, harpte geçen müddet iki kat hesap edilmektedir. Bu, mutlaka iki sene harp etmiş demek değildir. Meb '-usluk müddetinin tekaütlük hesabında nazarı itibare alınmasını meb'usların behemehal memur addedilmelerini icap ettirmez. Meb'usların bir çok evsafı memurlara benzediği gibi, bir çok evsafı da benzememektedir.”¹⁴² demiştir. Fuat Bey'in cevabına karşılık söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey; “ Muhterem Fuat Beyefendinin bendenize verdiği cevap beni tatmin etmedi. Buyuruyorlar ki; harp esnasında geçen müddet, iki misli addediliyor. Bunun esbabı mucibesi gayet vazihtir. Asker sulh esnasında memurdur, harp esnasında tabiatile üzerine almış olduğu vazifeyi bilfiil icra edecek ve kendisini tehlikeye sevkedecek hallere maruz kalacağından burada vatan vazifesi nazarı dikkate alınıyor ve diğer memurlardan farklı muamele yapılıyor.

Fakat memur bir asker geliyor, meb'us oluyor. Meb'usluğun şeraitini biliyor. Teşkilâtı esasiye kanununda musarrahtır. Denmiştir ki; meb'us olan zat memur olmaz ve memur mahiyetinde tanınmaz. Bunun da esbabı mucibesi vardır. Bunu bilerek bu şartı tamamen müdrük olarak bu vazifeyi kabul etmiştir ve hatta kanun sarahaten diyor ki bir memur meb'usluğa namzetliğini vazedebilmek için evvelâ birinci şart; memuriyetten istifadır. Teşkilâtı esasiye kanunu vakia sarihtir. (Gürültüler). Lütfediniz efendim; rica ederim, geleceğim o noktaya da vakia vazih olan (Gürültüler) . Efendiler rica ediyorum, hatta çok yüksek prensiplerimiz vardır. O prensipleri ihlâl etmiyelim. Bu prensipler esas prensiplerdir. Bunlar ihlâl edilmesin. Bunları biz takdis etmeliyiz. Biz bunların kudsiyetini takdir ederek oraya yapışmalıyız. Bu kutsî prensipler maddî işlerle kabili telif değildir. Bu kutsiyeti bilmeli, onların kutsiyetine hizmet etmeliyiz. Teşkilâtı esasiye kanunu; memuriyetle meb'usluğun içtima edemiyeeeği, yani memuriyetin istilzam ettiği her hangi bir sıfatla, meb'usluğun her hangi bir sıfatını, kabili telif görmemiştir. Memurun aldığı para maaştır. Sizin aldığınız para ise tahsisattır. Memur ... (Gürültüler) işte efendiler, yine rica ediyorum: bu prensiplerin kutsiyeti namına bir az o prensiplere riayet ederek bendenizin ifadesine tahammül buyurunuz.

Eğer bir meb'usun meb'usluk zamanında geçirdiği müddet, bir memurun memuriyeti zamanında geçirdiği müddet gibi telâkki edilerek bu müddet; tekaüdiye üzerine icrayi tesir ederse meb'usluğun mahiyeti ihlâl edilmiş olur. Bu, o kadar vazihdirki mantık ve ilim sahasında kalarak bunu inkâr etmek imkânı yoktur.

Bizim buradaki hizmetimiz; bir memurun hizmeti gibi değildir. Memlekete vatana, Kuvvei icraiye ve çeşitli ve istikâmet vermek gibi yüksek bir vazifedir.

Bu vazifede geçen müddeti, memuriyette geçen müddet gibi telakki ederseniz çok elim bir tezada düşmüş olursunuz, meb'uslukta geçen müddet, tekaüt üzerine tesir edemez, Meb'usluk ile memuriyet mefhumu bir yere gelemez, geldiği gün meb'usluk

142. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XX, s. 31.

mahiyeti ihlâl edilmiş olur. Bunu arzetmeği bir vazifei vicdaniye addediyorum. Bundan sonraki hüküm Heyeti Celilenize aittir.”¹⁴³ demiştir.

1.2.27. “ Dahiliye Memurları Kanunu ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (09.06.1930)

Dahiliye Memurları Kanunu’nun 22. Maddesi; “ *Resmî muamelelerden dolayı âmirlerini alenen tenkit edenler tenkidin şekil, mahiyet ve tesiri derecesine göre maaş kesilmesi, kıdem tenzili cezalarından biri ile cezalandırılır.* ”¹⁴⁴ şeklinde teklif edilmiştir. Bu madde kapsamında söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey; “*Efendim; tenkit kelimesi bir az şümüllü bir kelimedir. Lütfen bunu beyan buyursunlar. Çünkü bazan bir âmirin, en ufak ve haklı bir sözü de tenkit telâkki etmesi mümkündür. Tabî Vekil Beyefendi böyle mütalea buyurmamışlardı. Yalnız meseleyi izah buyursunlarda zapta geçsin.* ”¹⁴⁵ diyerek maddenin daha açıklayıcı olmasını istemiştir. Ancak madde olduğu gibi kabul edilmiştir.¹⁴⁶

Dahiliye Memurları Kanunu maddelerinin müzakerelerinin sona ermesiyle beraber söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey; “ *Dahiliye Vekili Beyefendi hazretlerine hakikaten çok kıymetli olan bu kanunu getirmiş olduklarından dolayı çok teşekkür ederim ve arzu ederim ki diğer vekâletler dahi böyle bir kanunu bir an evvel getirsinler. Teşkilâtı esasiye kanunumuz her vekâlete ait bir memurun kanununun yapılması vazife olarak vekillere tahmil etmektedir. Şimdiye kadar bunu yalnız Dahiliye ve Hariciye Vekâletleri getirmişlerdir. (Maariftenden geldi sesleri)*

Getirdiklerini müsbet olarak bildiğim Hariciye ile Dahiliye Vekâletidir. Halbuki diğer vekâletlerdeki memurunin vaziyeti hakikaten müphemdir ve dahilî nizamnameler ve dahilî talimatnamelerle filen idare edilmektedir. Halbuki ellerinde mükemmel bir numune de vardır. Diğer vekillerimizin de hepsinin böyle bir kanun getirmelerini rica ederim. Bu suretle memurlarının vaziyetlerini tayin etmiş olurlar. ”¹⁴⁷ demiştir.

1.2.28. “ Şeker Şirketine İştirak ve Avans İtasına Dair Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (10.06.1930)

Millî bankalarca teşkil olunacak şeker şirketine iştirake ve avans verilmesine dair 1/717 numaralı kanun lâyihası ve Bütçe Encümeni mazbatasını ile alakalı olarak Ağaoğlu Ahmed Bey izahat istemiş¹⁴⁸ ve daha sonra söz alarak; “*Bendeniz iki mesele hakkında tenevvür etmek isterim. Hükümet Uşak fabrikasına şimdiye kadar ne miktar muavenette bulundu? bu bir. İkinci sual ise, bu fabrikanın ademi muvaffakiyeti*

143. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XX, s. 31 – 32.

144. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XX, s. 146 – 147.

145. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XX, s. 147.

146. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XX, s. 147.

147. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XX, s. 147.

148. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XX, s. 162.

mahalli şeraitin ademi müsaadesinden midir, idaresizliğinden midir? Hükümetin bu husustaki noktai nazarı nedir? Eğer idaresizlik yüzünden ise bu idaresizliği yapan zevatın meydana çıkması lâzımdır. Sonra eğer hakikaten idaresizlikten mütevellit bir şey ise eğer Hükümet idareyi eline alırsa iş yoluna girebilir mi? yok eğer mahallî kooperatif vaziyetinde olacak ise korkarım ki iki üç sene zarfında yapılmıyan bu işin sonradan büyük ziyarla tasfiyesi lâzım gelir. Bu hususu tenvir etmelerini rica ederim."¹⁴⁹ demiştir.

Görüşmeler devam ederken Antep Mebusu Reşit Bey'in konuşmaları ardından tekrar söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey; " *Yalnız mesele çok mühimdir ve ehemmiyeti daha ziyade ahlâkîdir. Bendenizce memlekette ne Kars var ne Eskişehir var, yalnız bir Türkiye ve Türkiyenin umumî bütçesi vardır. Bir meseleyi müzakere ederken, düşünürken, konuşurken en evvel bütçeyi hatırlıyacak ve bilhassa o bütçeyi veren, dolduran Türk köylüsünü unutmıyacağız. Türk köylüsünün verdiği paranın nereye gittiğini titizlikle tetkik etmek vazifemizdir. Bendeniz Aplin şeker fabrikası kuşat edilirken orada bir zat gördüm, dolaşıyordu. Vekil Beyefendi o zaman Vekil değil idiler ve bizim gibi bir meb'us idiler, görüşüyordu. Nazarı dikkatimi celbetti, sordum, bu zat kimdir dedim? Alpullu şeker fabrikasının müdürü dediler. Şimdi kendilerini işhat ediyorum. Daha fabrika yoktu, daha proje halinde idi; dedim ki bu zatin başında bulunduğu bu iş muvaffak olmaz, buna imkân yoktur. Neden dedi ? izah ettim. Beyefendi Hezretleri Zati Âliniz biliyorsunuz şeker imali bu gün bir fen, bir ilim meselesidir. Gayet müşkül ve karışık bir iştir, cehaletle, cehl ile bu işler yürümez. Böyle şeker fabrikası yapacağım ve bunun başına filân adam geçecektir ve onu idare edecektir işleri yoluna koyacaktır, memleketi istifade ettirecektir, fabrikayı muvaffakiyetle işletecektir. Bu her kesin işi değildir. Beyefendiler; böyle her kesin, her önümüze gelen adamın Devlet bütçesine el uzatmak emelini kökünden kesmeliyiz, bu cesareti kırmalıyız ve ona meydan vermemeliyiz. Teşebbüs erbabı olmalıdır ki bu gibi işler muvaffakiyetle neticelensin ve ondan başkaları da istifade temin etsin, memlekette sanayi hayatı hakikaten ciddî olarak teşekkül etsin, yoksa işte böyle gözü Devlet bütçesinde olan biri gelir. Efendiler; üç dört senedenberi ben fakirin bir çok parası gitmiştir. Bir çok şirketlere filân hesap ediyorum, şimdiye kadar bir iki bin lira param gitmiştir. Benim kusurum nedir. Benim param gittiği gibi bu gün arkadaşım Besim Atalay Beyin acıdığı köylünün de, zürrain da parası gitmiştir ve bu böyle devam ederse mütemadiyen gidecektir. Ben o vakit işin yalnız cehalet tarafını görmüştüm. Bu gün bunu müdafaa eden arkadaşımın izahatından anlıyorumki cehalet bir de vazifenaşmazlık, israfat ve belki de sui istimal, riba karışmıştı. Böyle bir vaziyet karşısında bir milyon şu kadar lira ile alâkadar olan bu meseleyi, aman efendim halkçı bir Hükümetiz binaenaleyh halka doğru gitmeliyiz diyerek sellemehüsselâm halledip işin içinden çıkmamız doğru olmaz. Acaba Hükümet verdiği parayı göktenmi alıp veriyor? yine halktan alıp veriyor, evvelâ halkı düşünmelidir. Hükümet nereden alıyor, nereye veriyor, halkı mı veriyor? Yoksa*

149. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XX, s. 163.

oradaki bir takım adamların cebinemi giriyor? Mesele budur. Eğer ben kani olsaidim ki Uşak fabrikası iki üç sene daha hakikaten ve kendi müstakbel menfaati için zarar edecektir ve bilâhare bu memleketin iktisadiyatının inkişafına yardım edecektir. Bilâtereddüt bunun lehine idarei kelâm ederdim. Fakat vakta ki burada dahi söylenen cehalet, sui istimal vazifenaşinaslık ,israf bendenizce malûm oldu. Şimdi nasıl olur da paramı sellemehüsselâm verebilirim. Bu yolda bir kimseyi hiç bir bahane ile teşvik etmemeliyiz. Vekil Beyefendiden iki sual sordum, maalesef kat'i cevap vermelidir ve vermemelerinin esbabını anlıyorum. İsrar etmiyecektim, lâkin anlıyorum ki israr etmek lâzım geliyor. Dedim ki acaba bu fabrikanın muvafakiyetzliği sui idareden mi husule gelmiştir, yoksa şeraiti mahalliyenin adem müsaadesinden mi olmuştur? Bir kerre Hükümetin şimdiye kadar vaki olan muavenetinin miktarını anlıyamadım ve zannedersem üz binlerce, pekte eyi bilmiyorum, fakat milyon bu kadar lira dediler, üç yüz bini de yerli halktan gelmiştir. Demek mütebaki sekiz yüz bu kadar bini hazinei Devletten veyahut hazinei Devletin kefaletile mevcut olan millî bankalardan gitmiştir. Bu bir tecrübedir. Bu mühim bir tecrübedir. Men cerrebel mücerrep hallet bihin nedame. Böyle bir tecrübe elinizde iken Hükümet yedi yüz bin liralık bir şey vermiş bulunurken bir daha tecrübe yapmak zannederim Zatı Âlinizin de buyurduğu veçhile yine vazifenaşinaslık, sui istimal ve israf olur. Benim dediğim cehalet bu kadar ziyade imiş ki Uşakta fabrika yapan adam Eskişehir kadar tohum gönderiyor, yüzlerce kilometre yoldan pancar nakliyatını yapacak, getirecekte ondan kazanacak... Geçen seneki üç yüz vagon şekerden bahsediliyor, aceba bu şeker kaç mal olmuştur? Bu üç yüz vagon - ki azamî istihsaldır - ne olmuştur, kazanç nedir? Bize atı için numune olabilir bir misal yok mudur? Bu noktalar izah edilmiştir. Mesele etrafında bir müphemiyet, bir sis vardır. Bu sisi izale etmek lâzımdır. Bilhassa rica ederim ve bu noktaya bilhassa dikkatinizi celb ederim, Hazinei Devlete uzanan bigâne elleri kırınız ve onlara meydan vermeyiniz, teşvik etmeyiniz. Bir milyon bu kadar lira ile yapılmış olan bir müessese iflâs haline gelir ve bunun esbabı da bizce gayri malûm kalırsa ve biz yalnız müphem kelimelerden bazı şeyler sezerek hangi emniyet ve vicdanla bu gibi bir müesseseye para verebiliriz? Binaenaleyh bu mesele etraflıca tetkik edilmeli, bize Uşak fabrikası hakkında muvaffakiyetsizliğin sebeplerini vazih olarak söylemelidirler. Burada tabiatın kusuruna insanın kusuru arasındaki nisbet taayyün etmelidir. Tabiatın kusuruna karşı elbette bir şey diyemeyiz, eğer insanların kusuru ise, eğer oda mücbir bir kuvvetin tesirile olmuşsa ona da baş eğerez ve illâ cezasını görür. Verilen para sui istimala uğramış ise o vakit bu gibi teşebbüslere bundan sonra Hazinei Devlete karşı suikastlara meydan vermemek için icap eden mesuliyetleri tayin ve tesbit etmek lâzımdır. Bendenizin fikrim budur. ”¹⁵⁰ demiştir.

1.2.29. “ Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (25.09.1930)

Ağaoğlu Ahmed Bey, kanun görüşmelerinde Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu'na

hitaben; “ *Efendim, Müller raporunda bütçe muvazenesinin hakikî olmadığını ve bütçeye ait Maliye vekâletinin verdiği rakamların muhtelif olduğunu ve verilen rakamlar arasında münasebet. olmadığını binaenaleyh bu memleketin bütçesi hakkında sarîh ve muayyen bir fikir edinmeğe imkân olmadığını sarahaten yazıyor, bu tekzip edildi mi, edilmedi mi. Maliye vekâletinden soruyorum? bunlar çok büyük ittihamlardır ve bir Hükümet için, bilhassa maliye için muhtelif rakamlar verilmişse ve o muhtelif rakamlar arasında nisbet yoksa, (- ki bunu alemşümül bir mahiyeti haiz olan bir alim yazıyor) ve bu tekzip edilmemişse cidden şayanı dikkattir ”¹⁵¹ sualini etmiştir. Bu sual üzerine Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu ile Ahmet Ağaoğlu arasında aşağıdaki konuşmalar geçmiştir;*

Şükrü Saraçoğlu; “ *Muhterem Beyefendiler; Ağaoğlu Ahmet Beyefennin sualine cevap verebilmek için evvel emirde Ağaoğlu Ahmet Beye bir noktayı sormama müsaade buyurunuz.*

Ağaoğlu Ahmet Bey, Müller denilen adamın, Rist denilen adamın veya herhangi bir hariçteki adamın kanaatlerini bilâkadüşart buraya gelip müdafaa etmekle kendisini mükellef mi addediyor, orada gördükleri tamamen kendi kanaatine mutabık ise bu noktayı izah etsinler. Aksi takdirde suallerini birinci mülâhaza ile karşılamak mevkiindeyim. ”¹⁵²

Ağaoğlu Ahmed Bey; “ *Söz isterim. ”¹⁵³*

Şükrü Saraçoğlu; “ *Cevap vermek için cevap bekliyorum Ahmet Bey! ”¹⁵⁴*

Ağaoğlu Ahmed Bey; “ *Reis Paşa Hazretleri, bütün teamüllere muhalif, bütün parlamanter sistemlere zıt bir yaziyet hasıl olmuştur. Vekil meb'ustan sual sormak hak ve salâhiyetini haiz değildir. (Gürültüler)¹⁵⁵*

Şükrü Saraçoğlu; “ *Müsaade buyurun arkadaşlar; Ağaoğlu Ahmet Bey arkadaşımız bir sual sormuştur. Yalnız bu suali sorarken bunu ne dereceye kadar benimsediğini bilmek istedim. ”¹⁵⁶*

Ağaoğlu Ahmed Bey; “ *Sual sormağa hakkınız yoktur. ”¹⁵⁷ demiştir. Karşılıklı sözlerin ardından Maliye Vekili konuşmasına devam etmiş, sonrasında söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey; “ *Efendiler; Muhterem Maliye Vekili bir az evvel bendelerine türkçe öğrenmemi tavsiye buyurdular, teşekkür ederim. Şimdi benim bir sualime cevap verirken beni ve mensup olduğum fırkayı Mullerle, Kistlerle karıştırarak sözlerinde muammalı, ima ile onların fikirlerini.... (Şiddetti gürültüler) . Durunuz efendiler durunuz! dinleyiniz, burası fikir mücadelesi yeridir. Gürültü yeri değildir.**

151. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XXI, s. 21.

152. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XXI, s. 21.

153. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XXI, s. 21.

154. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XXI, s. 21.

155. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XXI, s. 21.

156. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XXI, s. 21.

157. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XXI, s. 21.

Buraya biz fikir mücadelesi için geldik yoksa gürültü ve gavğa için gelmedik. (Soldan al kışlar) . Dinleyiniz, kimseye memleket ve millete merbutiyet ve sadakat inhisarım veremeyiz. Lütfen dinleyiniz. Muhterem Vekil Beyefendi ikinci izahlarında beni, muhalefet fırkasını Mülleri, Risti karıştırarak memzuç bir surette jbir takım şeyler söylemek istediler. Çok muhterem tanıdığım, zekâsına, irfanına - kendileri de bilirlir -çok meftun olduğum bir zatın ne seviyyei irfaniyesine, nede seviyei ahlâkiyesine bu gibi tavırlar lâyük ve şayan olmadığını kendisine arzederim. (Soldan bravo sesleri) . Bu gibi kimin nesi varsa çıkar, açık olarak söyler ve cevabını alır. Yoksa Mülleler, Kistler, Ağaoğlu Ahmet, Fethi Bey, bunlar karıştırılmaz efendiler. Buna müsaade etmiyeceğiz, buna hakkınız yoktur. (Gürültüler) .”¹⁵⁸ diyerek tepkisini ortaya koymuştur. Ağaoğlu Ahmed Bey’in bu sözlerine Urfa Mebusu Ali Saip Bey; “ Fethi Beyi ne karıştırıyorsun, yalnız sana soyuyorlar. “¹⁵⁹ diyerek karşılık vermiştir. Saip Bey’in sözlerine karşılık Ağaoğlu Ahmed Bey; “ Sen kim oluyorsun?. ”¹⁶⁰ diye tepki göstermiştir.

Ağaoğlu Ahmet Bey; “ Arkadaşlarımızın izzet ve şerefle alâkadar olan işlerde imalı müphem kelimelere lüzum görülmemelidir bu, bir ahlâk meselesidir. Bu, ahlâk meselesi memleketin mukadderatı âtiyesile alâkadardır. Eğer birbirimize karşı bu vaziyeti alırsak...”¹⁶¹ diyerek nutkuna devam ederken Antalya Mebusu Rasih Bey; “ Sizden mi alacağız bu dersi ? ”¹⁶² diyerek Ağaoğlu Ahmed Bey’e karşılık vermiştir. Ağaoğlu Ahmed Bey’de; “ Sen benden alacaksın, ben senden alacağım. “¹⁶³ karşılığını vermiştir. Rasih Bey de; “ Ben senden alamam. ”¹⁶⁴ demiştir.

Ağaoğlu Ahmet Bey Nutkuna devamla; “ Efendim sinirlenmeyiniz. Sinirlenmek zaiflere mahsustur. Size ne oluyor ? memleket meselelerinde haksız da olsa burada söylenen sözlere hürmet edeceksiniz.

Şimdi Maliye vekili Beyefendinin cevabının ilk kısmına benim sualim şu idi. Bizim bütçemizde tevazün olmadığı için bütçe tetkikatını yapmak üzere Hükümetin getirdiği Müllere mütenakız rakamlar verilmiştir! Mülleri bu rakamlar arasında bu memleketin maliyesi ve bütçesi hakkında doğru bir fikir edinmek imkânı hasıl olmadı diyor.

Efendiler! Mülleri ve Risti ne Fethi Bey ne de muhalefet fırkası davet etti. Hükümet davet etmiştir. İlmî salâhiyeti haizdir diye buraya davet etmişlerdir. Hakikaten bu adamlar âlemşümül bir şöhreti haizdirler. Bütün dünya bunların Türkiyeye geldiğini biliyorlar. Bizim maliyemizi tetkik ettiklerini medenî dünya

158. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XXI, s. 22.

159. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XXI, s. 22.

160. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XXI, s. 22.

161. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XXI, s. 22.

162. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XXI, s. 22.

163. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XXI, s. 22.

164. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XXI, s. 22.

öğrendi. Bu mütahassıslar o kadar salâhiyeti ilmiyeyi haizdirler ki; bütün cihanda dikkatla dinlenen fikir ve mutalealarını Maliye vekili Beyefendi gibi istihfaf etmek doğru olamaz. Bunların bu raporunu hiç şüphe yoktur ki; Avrupanın muhtelif aksanı okumuştur. Türkiye ile alâkadar her memleket okuyacaktır. Efendiler! bu raporlardan alınan intiba (impresyon), Türkiye maliyesinin yolunda olmadığı merkezindedir. Doğrudan doğruya bizi iki türlü rakam vermekle şaşırtmak istemekle zimnen itham etmektedirler. Hükümet buna cevap vermedi. O zatlar iddia ediyorlar ki; görünen tevazün sun 'idir, zahiridir, Hakikî tevazün yoktur. Bunu yalnız mütalea ile değil vesikalarla da teyit ediyorlar. Meselâ: ezcümle hatırımda kalan bir şeyi arz edeyim. Bizim bono ile mübayaatımız her sene vaktinde verilmiyor. Bir seneden öteki seneye naklediliyor. Bu suretle bonolar imtidat ede ede dalgalı bonolar (detflotant) tekerrür ediyor. Meclise bu sene verilen bütçe mütevazüdüdür. Fakat hakikatte tevazün yoktur. Bunu bu adamlar yazıyor. Hükümet te buna karşı sükût etmiştir, lâkayit kalmıştır. Bu sükûtu menafii âliyei memleketle kabili telif görmüyorum. Bu gün ben kendimi bahtiyar addediyorum ki; Maliye Vekili Beyefendiye bu-nu izah ettirmek için kendilerine fırsat vermiş oluyorum. Acaba Mülleri ve Risti tatmin edebilirler mi? Onlar da tasdik ederlerse febiha... Bunda büyük kusur etmişlerdir. Maliye Vekili Beyefendi kusurlarını itiraf edecekler mi? Yoksa yaldızlı cümlelerle setretmeğe kalkışmak nihayetünnihaye bir oyundan başka bir şey değildir. ”¹⁶⁵ diyerek nutkunu sonlandırmıştır.

1.2.30. “ Ankara Şehri İmar Müdüriyeti 1930 Senesi Bütçesine Munzam Tahsisat Verilmesine Dair Kanun ” Münasebetiyle Yaptığı Konuşma (04.12.1930)

Ankara Şehri İmar Müdürlüğünün 1930 senesi bütçesine 150 000 liralık munzam tahsisat verilmesine dair 1/756 numaralı kanun lâyihası ve Bütçe Encümeni mazbatası¹⁶⁶ müzakerelerinde söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey; “ Reis Paşa Hazretleri! bir sual soracağım (Kürsüye sesleri).

Efendim; verilen izahattan öyle anladım ki imar işleri ile iki türlü heyet meşguldür. Birisi mütehassisin heyeti; bunu anladım, bu bir san'attır. Çok fen ister, çok bilgi ister. Şehircilik hakikaten güç bir san'attır. Bir de müdürlük varmış, imar Müdürlüğü, acaba bu müdüriyet mütehassisin heyetinden mi yoksa ayrı ayrı mı (Gürültüler)

Rica ederim beyler lütfediniz, madamki beni buraya kadar getirdiniz, o halde lütfen beni dinleyiniz. Eğer müdürlük denilen şey ihtisas haricinde ise onun bu heyet içinde yeri yoktur. Eğer mütehassıs iseler müdüriyet diye bir teşekkül olmamak lâzımdır. Binaenaleyh bu hususta Beyefendinin izahat vermesini rica ederim. Bu

165. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XXI, s. 22 – 23.

166. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XXIII, s. 8.

ikinci müdürlük denilen şey neden ibarettir? Bu kadar para veriyoruz efendiler, bu paranın hesabını sormak lâzımdır. Bunu bilmeliyiz, çok rica ederim bize izahat versinler; müdürlük kimlerden ibarettir? Şehir işlerini görecektir mütehassıslardan mı ibarettir. Eğer bu müdürlüğü teşkil eden zevatı, gayri salâhiyettar görürsem, eğer fennen, ilmen salâhiyettar görmezsem ve sırf amatörlerden ibaret olupta oraya arzı endam etmek için giden zevattan ibaret ise bunlara beyhude yere para verilmemesini teklif edeceğim. İmar meselesine hiç kimsenin sözü, itirazı yoktur. Alel re'si vel ayın.”¹⁶⁷ diye sorulmuştur. Bu suale Hilmi Bey cevap vermiş, kadroların durumunu ve aldıkları maaşları izah etmiştir.¹⁶⁸

1.2.31. Ağaoğlu Ahmed Bey'in TBMM'ye Sunmuş Olduğu Takrirler

Ağaoğlu Ahmed Bey'in İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'ne sunmuş olduğu takrirler;

- “ Mekâtibi âliye muallimlerinin takrirlerinin Matbaai Âmire'de tab'i ve talebeden vesaiti nakliye ücretinin nisf olarak istifa edilmesi hakkında takrir sunmuştur. (4/55)
- İğdir ve Kulp kazalarının teşekkülü melhuz Kars vilâyetine raptı hakkında takrir sunmuştur. (4/57) ”¹⁶⁹

2. Ömer Bey (Tarım)

2.1. Hayatı

İmamzede Mahmut Bey'in oğlu olan Ömer Bey, 1874 yılında Kağızman'da doğmuştur. Ailesinden hususi bir eğitim alan Kars Ticaret ve Sanayi Odası Reisliği yapmıştır.¹⁷⁰ Arapça bilen Ömer Bey, Kağızman İlkokulu'nda öğretmenlik, Bakü Kongresi'nde Kars Livası Delegeliği, Evkaf ve İlköğretim Encümeni Üyeliği, Kars Livası İdari Meclis Üyeliği yapmıştır. II. Dönem TBMM'de Kars Milletvekilliği yapan Ömer Bey, evli ve 3 çocuk babasıdır. 30.09.1957 tarihinde ölmüştür.¹⁷¹

2.2. TBMM'de Yapmış Olduğu Çalışmalar

2.2.1. “ Türkiye Seyrisefain İdaresinin 1340 Senesi Bütçesi ” Münasebetiyle Yapmış Olduğu Konuşma (19.03.1924)

Ömer Bey, Seyrisefain İdaresinin 1924 yılı bütçe görüşmelerinde konuşan Ticaret Vekili Hasan Bey'e şöyle bir sorulmuştur; “ Bir soru soracağım. Beş milyon kâfi

167. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XXIII, s. 9.

168. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XXIII, s. 9 – 10.

169. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: II, s. 588.

170. Öztürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920 – 1973, s. 92.

171. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 105; Bknz. EK – XXXVIII, Ömer Tarım Bey'e Ait Hal Varakası.

gelir mi sefain almak için? ”¹⁷² Ticaret Vekili cevaben; “ Efendim, şimdiye kadar iskele inşaatı ve sair masraflar dolayısıyla Seyri Sefain Müdüriyeti Umumimiyesi, mühim masraflar yapmaktadır. Gelecek sene açıkta kalacak olan hâsılatı bakacak olursanız iki milyon liraya yakın bir hâsılat vardır. Hâsılatı umumiyeden sefain mubayaasına mezundur. Beş milyon lira koymak istiyoruz. Bunu korsak zaten milyon lira derhal kolay kolay vapura kalbedilemez. Bununla mubayaa edeceğimiz vapur bizim ihtiyacımızın yüzde dokuzunu tamamen temin eder. ”¹⁷³ demiştir.

2.2.2. “ Havalii Şarkıyye Erzurum – Sarıkamış – Kars – Şuabatı Demiryolları İdaresinin 1340 Senesi Bütçe Kanunu Layihası ” Münasebetiyle Yapmış Olduğu Konuşma (05.04.1924)

Ömer Bey, Havalii Şarkıyye Erzurum – Sarıkamış – Kars – Şuabatı Demiryolları İdaresinin 1340 Senesi Bütçe Kanunu Layihası münasebetiyle söz alarak; “ Efendim, hakikatte Kars havalisinin yegâne varidatı ottur. Rusya zamanında yalnız Kars her sene iki yüz vagon kadar ot ihracatı yapabiliirdi. Bunlar Batum ve Bakü cihetlerine sevkediliyordu. Bu itibarla Kars'ın yegâne varidatı ottur diyebiliriz. Şimendifer İdaresi beher ton için on beş kuruş ücret koyuyor. Hâlbuki otun kendi kıymeti on para ediyor. Ücreti nakliyesi ise kırk para iki santim kadar bir şey ediyor. Demek ki aslında dört misli daha ziyade ücreti nakliyesi var. İdare altmış sekiz kilometre için - umum değil - Kars'tan Gümrü'ye kadar kiloda kırk para gibi bir ücret alıyor ki bu fazladır. Bunun için bir takrir verdim ve hiç olmazsa kilometre başına beher ton için beş kuruş alınmasını teklif ettim. Kabulünü Heyeti Celile'den istirham ediyorum. İkinci bir şey daha vardır ki ot havaleli bir eşyadır diye fazla fiyat konmuş. Bittabi bunu da takririmde zikrettim. Kabul buyursanız muvafık olur. Bir de idare ile halk arasında ihtilâfi mucip bir hal daha oluyor. Kumpanya vagonun hacmi istiabisi on beş tondur diye bunun bukabili olan ücreti almak istiyor. Bunun için çok şikâyetler olmuştur. Bu da doğru değildir. Vagon ne kadar ot alıyorsa ücretin de o kadar alınması lâzımdır. Az ot alıyor diye fazla para alması hakikaten ahalinin mağduriyetine meydan veriyor. Binaenaleyh takririmin kabulünü istirham ederim. ”¹⁷⁴ demiştir.

2.2.3. “ Elviye – i Selase'de Emvali Gayri Menkulenin Senedi Hakaniye Raptına Dair Kanun ” Münasebetiyle Yapmış Olduğu Konuşma (10.04.1924)

Artvin, Ardahan, Kars vilayetleriyle Kulp ve Iğdır Kazaları ve Hopa Kazasının Kemalpaşa nahiyesindeki arazide hakkı tasarrufa dair Kanunun 4. Maddesi; “Birinci maddede muharrer mahaller ahalisinden olanların tedavülü eyadı ile bunların makamına kaim bulunanların gerek Rus Hükümeti cari olduğu zamanda ve gerek

172. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VII, s. 739.

173. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VII, s. 739 – 740.

174. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 309.

ondan evvel veya sonra berveçhi mülkiyet tasarruf olunup ve elyevn bu suretle tasarruf edilmekte bulunmuş olan arazi hakkında mülkiyet hükmü kemakân icra olunur. Şu kadar ki, 1293 tarihinden sonra Rus idaresi zamanında hududu asliyesi tağvir edilerek yaylak ve mera ve çayır ve arazideki hakkı intifaî nez ve ahar köye verilmiş ve bu suretle ihtiyaçları taziyik olunmuş olan köyler için müsait olduğu taktirde civar köylerden yaylak mera, çayır ve arazi tefrik edilerek ol veçhile hududu tespit edilir. ”¹⁷⁵ şeklinde meclise sunulmuştur.

Ömer Bey, 4. Madde ile ilgili olarak; “ *Efendim, zaten Elviyei selâsede arazi bol, araziye kimse sahip olmuyor. Farzedelim ki Hazım Beyin dediği maddeyi kabul ettik ve bu maddeyi buradan tayyettik. O vakit arazi kime kalacak? Hükümete kalacak. Hükümet de ahaliye vermek mecburiyetindedir. Halbuki ahali yoktur. Zannederim, bu beşinci maddenin kalması lâzımdır. Eğer 93 harbinden sonra hicret eden ahalinin yedlerinde tasarruf senetleri mevcut ise de satmamış iseler, bunlara bu arazi ve emlâk verilirse bu bir teşviktir. Bu sayede orada ahali olmuş olacaktır. Muhacir gitmiyor oraya! Namına vilâyet dedik, kimse yoktur. Bir varidatı yoktur. Daima buradan para çekmeğe devam ediyor. Araziniz çoktur, hatta son fıkra hakkında bir takrir takdim ettim. Kabulünü Heyeti Celilelerinden istirham ederim. Orada dedim ki «Herhangi bir surette satmadıkları tahakkuk ederse arazisi ve emlâkları kendilerine iade olunur.» Bu oradaki fıkraya (emlâkları) kelimesinin ilâvesini teklif ederim. ”¹⁷⁶ demiştir.*

2.2.4. Ömer Bey’in TBMM’ye Sunmuş Olduğu Kanun Teklifleri

Ömer Bey 11.12.1924 tarihinde, Kars, Kağızman, Kulp ve Iğdır şoselerinin turuku umumumiye meyanına ithali hakkında kanun teklifinde bulunmuştur. (2 / 389) Bu kanun teklifini meclis reisi Layiha Encümenine havale etmiştir.¹⁷⁷

2.2.5. Ömer Bey’in TBMM’ye Sunmuş Olduğu Takrirler

Artvin, Ardahan, Kars vilayetleriyle Kulp ve Iğdır Kazaları ve Hopa Kazasının Kemalpaşa nahiyesindeki arazide hakkı tasarrufa dair Kanununun 4. Maddesi görüşülürken Riyaseti Celile’ye şu takririni sunmuştur; “ ... maddenin son satırındaki «arazisi» kelimesinden sonra (ve emlâki) kelimesinin ilâvesini teklif eylerim. ”¹⁷⁸ Ömer Bey’in takririni okunmuş ve yapılan oylama sonunda kabul edilmiştir.¹⁷⁹

2.2.6. Ömer Bey’in Hükümete Sualleri

24.01.1925 tarihinde Ömer Bey; “ *demiryollarına ferşolunan traverslerin ağaçtan imal edilmeyerek hariçten demir traversler celbedilmesi esbabına dair* ”¹⁸⁰

175. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 527.

176. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 529.

177. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XI, s. 87.

178. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: 8, s. 530.

179. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII, s. 530.

180. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XII, s. 287.

sormuş olduğu şifai sual, Reis tarafından Nafia Vekaleti'ne havale olunmuştur. Nafia Vekilinin olmaması nedeniyle soru cevapsız bırakılmıştır.¹⁸¹

Ömer Bey 24.01.1925 tarihinde sormuş olduğu suali; 26.01.1925 ve 29.01.1925 tarihlerinde tekrar sormuştur. Ancak her ikisinde de Nafia Vekili olmadığından sual iptal talik olunmuş ve cevapsız kalmıştır.¹⁸²

E. III. DÖNEM KARS MİLLETVEKİLLERİ

III. Dönem TBMM'de Kars'ı; Ağaoglu Ahmed Bey, Baha Tali Bey (Mehmet Bahaettin Öngören), Bedir Bey (Fırat), Faik Bey (Permek), Halit Bey (Onaran), ve Dr. Sadrettin (Ahmet Sadri Hattuzza) temsil etmiştir. ¹⁸³ Ağaoglu Ahmed Bey'in çalışmaları III. Dönem TBMM faaliyetleri incelenirken anlatıldığından artık kendilerinin çalışmalarından bahsedilmeyecektir.

1. Baha Tali Bey (Mehmet Bahaettin Öngören)¹⁸⁴

1.1. Hayatı

Yusuf Tali Paşa'nın oğlu olan Baha Tali Bey 1881 yılında İstanbul'da doğmuştur. Fransızca, İngilizce ve Almanca bilen Baha Tali Bey, Galatasaray Sultanisi ve Fransa Posta Telgraf Yüksek Mektebi'nde eğitim almıştır.¹⁸⁵ Baha Tali Bey, İstanbul Nokta Postanesi'nde İttihat memurluğu; Mevrude Emaneti memurluğu; Havale Name İdare Kalemi memurluğu; Posta Mesalihi İdare Kalemi memurluğu; İstanbul ve Bursa'da Fen Müfettişliği; Telgraf Umum Müdürlüğü; Telefon Şubesi Mümeyyizliği; Batum Posta Telgraf ve Telefon Müdürlüğü; Telgraf Umûru Müdür Yardımcılığı; Posta Umûru Müdürlüğü; Telgraf Umûru Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Evli ve 1 çocuk babası olan Baha Tali Bey, TBMM'de III. IV. ve V. Dönem Kars milletvekilliği yapmıştır. Baha Tali Bey, 05.01.1957'de ölmüştür.¹⁸⁶

1.2. TBMM'de Yapmış Olduğu Çalışmalar

1.2.1. “ Posta Kanunu'nun 31. Maddesinin Tadili ” Hakkında Vermiş Olduğu Teklif (05.03.1928)

Kars Mebusu Baha Tâli Bey ve Malatya Mebusu Abdülmuttalip beylerin Posta Kanununun 31 inci maddesinin 31. Maddesinin; “ *Reisicumhur Hazretleri tarafından gönderilecek müraselat posta ücretinden müstesnadır*”¹⁸⁷ şeklinde değiştirilmesi

181. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XII, s. 287.

182. TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XII, s. 331 – 358.

183. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 155 – 156.

184. Baha Tali Bey, TBMM' nin V. Döneminde meclis kayıtlarına “ Baha Tali Öngören ” olarak geçmiştir. Bknz. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 177.

185. Öztürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920 – 1973, s. 118.

186. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 155; Bknz. EK – XXII, Baha Tali Bey'e Ait Hal Varakası; EK – XXIII, Baha Tali Bey'e Ait Milletvekili Mazbatası.

187. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: III, s. 7.

teklif edilmiştir. Meclis Reisi tarafından reye sunulan bu teklif kabul edilmiştir.¹⁸⁸

2. Bedir Bey (Fırat)¹⁸⁹

2.1. Hayatı

Babasının adı Hacı Hüseyin olan Bedri Bey 1872 yılında Kahta'da doğmuştur.¹⁹⁰ Ziraat ve çiftçilikle uğraşan Bedir Bey TBMM'de I. ve II. Dönem Malatya, III. Dönem Kars Milletvekilliği¹⁹¹ yapmıştır. Evli ve 9 çocuk babası olan Bedir Bey, kırmızı – yeşil şeritli İstiklal Madalyası sahibidir.¹⁹² Bedir Bey 14. 05. 1928'de ölmüştür.¹⁹³

3. Faik Bey (Permek)¹⁹⁴

3.1. Hayatı

Bayraktaroğullarından İsmail Bey'in oğlu olan Faik Bey, 1878 yılında Manastır'da doğmuştur.¹⁹⁵ Harp Okulu'nda eğitimini tamamlayan Faik Bey, Fransızca bilmekteydi. Hem orduda askerlik hem de askeri okullarda öğretmenlik yapmıştır. Faik Bey, Manastır Askeri Rüştiyesi ve İdadisi'nde Matematik Öğretmenliği, Üsküp Askeri Rüştiyesi'nde Fransızca Öğretmenliği, Adapazarı İdadisi'nde ise Matematik Öğretmenliği yapmıştır. Ordu da ise, 70. Alay I. Tabur Komutanlığı, Redif Alayı Komutanlığı, Selanik Ordu İnşaat Komisyonu Müdürlüğü, 2. Sınıf Selanik Redif Alayı Komutanlığı, Selanik Redif Müfettişliği Yönetim Başkanlığı, Drama Redif Alayı Komutanlığı görevlerinde bulunmuştur. TBMM'ye ara seçimlerde III. Dönem Kars Milletvekili olarak giren Faik Bey, IV. Dönem Kars¹⁹⁶ V. Dönem Tokat Milletvekilliği yapmıştır. Evli ve 2 çocuk babası olan Faik Bey, 17.03.1935'de ölmüştür.¹⁹⁷

188. TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: III, s. 7

189. Bedir Bey, TBMM' nin I. ve II. Dönemlerinde meclis kayıtlarına “ Hacı Bedir Ağa ”, III. Döneminde ise “ Bedir Bey ” olarak geçmiştir. **Bknz. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 177.**

190. Öztürk, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920 – 1973**, s. 52.

191. **Bknz. EK – XXIV, Bedir Bey'e Ait Milletvekilli Mazbatası**; Yapılan araştırmalarda Bedir Bey'in III. Dönem vekilliğinde çalışmalarına rastlanılmamıştır.

192. **TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 155.**

193. Öztürk, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920 – 1973**, s. 52. ; Ancak MERNİS' ten çıkan vukuatlı nüfus kayıt örneğinde 29.02.1926'da öldüğü görünmektedir. Oysa 17.05.1928'de TBMM Genel Kurulu'nun 76. Birleşiminde, Hacı Bedir Ağa'nın 14 – 15 Mayıs gecesinde Tarsus'taki çiftliğinde kalp krizinden öldüğü Genel Kurul'da okunan tutanaktan görülmüştür. **Bknz. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 177.**

194. TBMM' nin III. ve IV. Dönemlerinde meclis kayıtlarına “ Faik ” olarak, V. Dönemde ise “ Faik Permek ”, olarak geçmiştir. **Bknz. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 177.**

195. Öztürk, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920 – 1973**, s. 119. ; TBMM'nin çıkararak yayınladığı Milletvekilleri albümünde Faik Bey'in 1861 yılında doğduğu belirtilmektedir. **Bknz. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 177.**

196. **Bknz. EK – XXVI, Faik Bey'e Ait Milletvekilli Mazbatası**; Yapılan araştırmalarda Faik Bey'in III. ve IV. Dönem vekilliğinde çalışmasına rastlanmamıştır.

197. **TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 155.**

4. Halit Bey (Onaran)¹⁹⁸

4.1. Hayatı

Babası Büyük Çelebioğlu Hacı Mahmut Bey'dir. 1881 yılında İzmir'de doğdu.¹⁹⁹ İdadi eğitiminden sonra hususi bir eğitim alan Halit Bey, Fransızca ve Arapça bilmekteydi. İdari birçok görevde bulunmuştur. Bu görevleri; İzmir Mahkemesi Şeriye Mülazımı, Aydın Mektubi Kalem Mümeyyizliği, İzmir Tahrirat Müdürlüğü ve İzmir Vali Yardımcılığı yapmıştır. TBMM'ye III. Dönem Kars Milletvekili olarak giren Halit Bey, IV. ve V. Dönem Burdur Milletvekilliği, VI. Dönem Mardin Milletvekilliği, VII. Dönem İzmir Milletvekilliği ve VIII. Dönem Muş Milletvekilliği yapmıştır. Evli ve 3 çocuk babası olan Halit Bey 18.03.1964 tarihinde ölmüştür.²⁰⁰

4.2. TBMM'de Yapmış Olduğu Çalışmalar

4.2.1.“ Devlet Demiryolları ve Limanları Umumi İdaresinin 1930 Mali Senesi Bütçe Kanunu ” Münasebetiyle Yapmış Olduğu Konuşma (22.05.1930)

Devlet Demiryolları ve Limanları Umumi İdaresinin 1930 Mali Senesi Bütçe Kanunu görüşmelerde söz alan Halit Bey; “ *Bir şey soracağım efendim; Kasaba - İzmir ve temdidi demiryollarının yolcu nakliyatının harpte ne kadar ızdırıp verdiği bütün arkadaşlarca malûmdur. Bundan aynı zamanda eşya nakliyatı da müteessirdir. Geçen sene sebze vagonlarının aktarılması takarrür etti denildi, halbuki mesmuatımıza göre her iki hatta verilen vagonların yekdiğerine geçirilememesinden dolayı sebzelerin aktarması temin edilmiyordu. Vekil Beyefendi bu hususta lütfen bizi tenvir buyururlarsa memnun kalırım.* ”²⁰¹ diyerek izahat istemiştir. Bunun üzerine Nafia Vekili Recep Bey, vagonlardaki müşkülâtı ve bu müşkülâtın imkân dâhilinde ortadan kaldırılacağı izahatını yapmıştır.²⁰²

5. Dr. Sadrettin Bey (Ahmet Sadri Hattuz)²⁰³

5.1. Hayatı

Köprülüzade Kasım Nuri Bey'in oğlu olan Dr. Sadrettin Bey, 1883 yılında Ankara'da doğmuştur.²⁰⁴ eğitimini İstanbul Tıbbiyesi'nde tamamlayan Dr. Sadrettin Bey Fransızca bilmekteydi. Birşeve İlçesi belediye tabipliği, Keskin, Kayalar, Debre, Manastır, Trabzon Belediyelerinde baştabiplik, Ankara'da seyyar tabiplik,

198. TBMM' nin III. ve IV. Dönemlerinde meclis kayıtlarına “ Halit ” olarak, V. – VIII. Dönemlerde ise “ Halit Onaran ”, olarak geçmiştir. **Bknz. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 177.**

199. Öztürk, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920 – 1973**, s. 119.

200. **TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 495; Bknz. EK – XXVIII, Halit Bey'e Ait Milletvekili Mazbatası; EK – XXIX, Halit Bey'e Ait Hal Varakası.**

201. **TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XIX, s. 176.**

202. **TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XIX, s. 177.**

203. TBMM Tutanak kayıtlarında “ Sadreddin ” olarak da geçmiştir. Soyadı, Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu'nun dosyasında “ Hattusas ” olarak görünmektedir. **Bknz. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 177.**

204. Öztürk, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920 – 1973**, s. 119.

Samsun'da merkez tabipliği, Trabzon'da Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü, Trabzon'da Vali Vekilliği, İzmir Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü, Batı Anadolu Sağlık Müfettişliği, İstanbul Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü yapmıştır. Siyasete Balıkesir Kuvay – ı Milliye Üyesi olarak başlamıştır. TBMM'ye III. dönem Kars Milletvekili²⁰⁵ olarak giren Dr. Sadrettin Bey, evli ve 4 çocuk babasıdır. 21.04.1943 tarihinde ölmüştür.²⁰⁶

F. IV. DÖNEM KARS MİLLETVEKİLLERİ

IV. Dönem TBMM'de Kars'ı; Baha Tali Bey (Mehmet Bahaettin Öngören), Faik Bey (Permek), Memet Nazif Bey (Sirel), Muhittin Paşa (Akyüz) ve Ömer Kamil Bey (Ömer Lütfi Küntay) temsil etmiştir.²⁰⁷ Baha Tali Bey ile Faik Bey'in çalışmaları III. Dönem TBMM faaliyetleri incelenirken anlatıldığından artık kendilerinin çalışmalarından bahsedilmeyecektir.

1. Memet Nazif Bey (Sirel)²⁰⁸

1.1. Hayatı

Babasının adı Memet Sait olan Memet Nazif, 1880 yılında Yenişehir'de doğmuştur.²⁰⁹ İstanbul Hukuk Mektebi'nde eğitim görmüş bir hukukçudur. İstanbul İstinaf Mahkemesi Kâtipliği, Adliye Nezareti Ceza İşleri Kâtipliği, Beyoğlu Bidayet Mahkemesi Savcı Yardımcılığı, İstanbul Bidayet Mahkemesi Savcı Başyardımcılığı, İstanbul Bidayet Mahkemesi Müstantiği, Beyoğlu Bidayet Mahkemesii Üyeliği, İstanbul Bidayet Mahkemesi 2. Hukuk Başkanlığı, Ticaret Mahkemesi Başkanlığı, İstanbul Asliye Mahkemesi 2. Başkanlığı, 2. Ticaret Mahkemesi Başkanlığı ve İstanbul Savcılığı görevlerini yapmıştır. TBMM'ye III. Dönem Zonguldak Milletvekili olarak giren Memet Nazif Bey, IV. ve V. Dönem Kars Milletvekilliği²¹⁰ yapmıştır. Evli ve 3 çocuk babası olan Memet Nazif Bey, 17.04.1943 tarihinde ölmüştür.²¹¹

2. Muhittin Paşa (Akyüz)

205. Bknz. EK – XXXVI, Dr. Sadrettin Bey'e Ait Milletvekili Mazbatası; EK – XXXVII, Dr. Sadrettin Bey'e Ait Hal Varakası; Yapılan araştırmalarda Dr. Sadrettin Bey'in III. Dönem vekilliğinde çalışmasına rastlanmamıştır.

206. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 156.

207. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 207.

208. TBMM tutanak kayıtlarının; III. – IV. Dönemlerinde “ Memet Nazif ”, V. Döneminde ise Memet Nazif Sirel” olarak geçmiştir. Bknz. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 297.

209. Öztürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920 – 1973, s. 128.

210. Bknz. EK – XXXII, Memet Nazif Bey'e Ait Milletvekili Mazbatası; Yapılan araştırmalarda Memet Nazif Bey'in IV. ve V. Dönem vekilliğinde çalışmasına rastlanmamıştır

211. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 268.

2.1. Hayatı

Hatipoğullarından Mehmet Şevki Bey'in oğlu olan Muhittin Paşa, 1870 yılında İstanbul'da doğmuştur.²¹² Harp Okulu mezunu olan Muhittin Paşa Fransızca bilmekteydi. Askerliğin yanında öğretmenlik ve diplomatlık görevleri yapmıştır. Öğretmen olarak, Harbiye Mektebi Askerî Coğrafya Öğretmen yardımcılığı ve Bahriye Mektebi Müdürlüğü görevlerini yapmıştır. Asker olarak, Harbiye Nezareti Piyade Dairesi Şube Müdürlüğü, Mahmut Paşa'nın Yaverliği, Beyoğlu Mutasarrıflığı, Harbiye Nezareti Muhakemat Dairesi görevlisi, 4. Tümen 11. Alay Komutanlığı, Asir Mutasarrıfı ve Asir Tümen Komutanlığı, Hicaz Kol Ordusu Komutanlığı, Kastamonu, Bolu, Adana ve Yöresi Kolordu Komutanlığı görevlerinde bulunmuştur. Diplomat olarak, Tahran ve Kahire Büyükelçiliği yapmıştır. TBMM'ye IV. Dönem Kars Milletvekili olarak giren Muhittin Paşa, V. ve VI. Dönem Kars Milletvekilliği yapmıştır. Evli ve 3 çocuk babası olan Muhittin Paşa, 11.11.1940 tarihinde ölmüştür.²¹³

2.2. TBMM'de Yapmış Olduğu Çalışmalar

2.2.1. “ Tütün İnhisar İdaresinin 1932 Senesi Bütçe Kanunu ” Münasebetiyle Yapmış Olduğu Konuşma (26.05.1932)

Tütün İnhisar İdaresinin 1932 Senesi Bütçe Kanunu görüşmelerinde söz alan Muhittin Paşa bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada; “ *Efendim, 1926 da Mısır memuren gitmiştim. Bir iki ay geçti Kemal ve İstefan Beyler isminde iki zat beni görmeğe geldiler.... Dediler ki, bizi reji idaresi gönderdi, burada bir mukavele yaptık. Niçin daha evvel haber vermediniz diye sordum. Biz resen gönderildik dediler.*

Mukavele yaptık, bu mukavele mucibince senede 1 500 Ura kâr temin etmek üzere bu iş bize verildi. dediler. (Ne Lirası Sesleri)

Mısır lirası efendim. Sonra efendim, evvelden rejinin oradaki memuru olan Yakovidis isminde bir Rum geldi ve müracaat etti. Orada bulunan Mısır ekâbir ve rüesası onu tavsiye ettiler. Biz buna alıştık, sizin tütünlerinizi her zaman bundan alırdık, bunu değiştirmesiniz daha iyi olur dediler. Bende, mercii böyle yapmıştır, benim yapacağım iş oraya yazmaktan ibarettir dedim. Bu işin olamayacağını anlıyan Yakovidis, dedi ki ben rumum diye beni çıkardılar, fakat benim işimi tasfiyeye bir ermeni gönderildi (Handeler).”²¹⁴ Antalya Mebusu Rasih Bey; “ Onu eski şirket tavsiye etmiştir. ”²¹⁵ diyerek karşılık vermiştir. Muhittin Paşa'nın; “ Zaman geçtikçe tanıdığımız mısırlılar tabakalarını açarak bize içinden çıkan kurtlu tütünleri

212. Öztürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920 – 1973, s. 135.

213. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 334; Bknz. EK – XXXIII, Muhittin Paşa'ya Ait Milletvekili Mazbatası; EK –XXXIV, Muhittin Paşa'ya Ait Hal Varakası.

214. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: VIII, s. 265.

215. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: VIII, s. 265.

göstermeğe başladılar ve dediler ki, eğer böyle devam ederse sizin tütünlerinizi içmekten vazgeçeceğiz.”²¹⁶ sözlerine Ordu Mebusu İhsan Bey; “ Feci efendim çok feci. ”²¹⁷ diyerek tepki göstermiştir.

Muhittin Paşa nutkuna devamla; “ Böylece tanıdığım 300 zengin mısırlı ekâbir tütünlerimizi terkettiler ve rumlann dimitriyatüs ve sair namlarla maruf tütünlerini içmeğe başladılar. Orada herkesin elinde birbirine ikram ettiği, cigaradır. Nerede bulunsam bana diyorlardı ki bizi bu kadar zamandanberi alıştıığımız tütünlerinizden mahrum ettiniz, şimdi biz de başka suretle cigaralarımızı yaptırıyoruz diyorlardı.

Bu iki mümessil zat yekdiğerine ihtilas atfederek nihayet mahallî mahkeme huzuruna gittiler. Mahallî mahkeme bir tanesini çıkardı, bir tanesinin üzerinde kaldı. O aralık - iki sene kadar evvel - Japon ve Çin Hükümetleri Mısır Hükümeti nezdinde teşebbüste bulundular. Şimdiye kadar gerek bizim, gerek Yunanistan ve Bulgaristan tütünleri nefis oldukları için Mısırlılar pek itibar etmişlerdi. Orada bu tütünler % 20 kuruş eksik resme tâbi idiler. Çin ve Japon tütünlerinin yapraklarının büyüklüğü ve içimleri de fena olduğu için bu farkı gözeterek iyi tütünlere bir nevi imtiyaz veriliyordu. Mısır Hükümeti bu % 20 farkı kaldırdı. Kaldırınca ikisinin de resmi müsavi oldu ve bu suretle Çin ve Japon tütünleri daha çok rağbet buldu. Zira ucuzdu. Aşağı tabaka, fellah bunları tercih etti. Bir taraftan da bu darbeyi yedik. Bu zatın üzerinde kalan tütünler aynı şekilde devam etti ve bazı kere dahi Suriyeden gelmiş olan tütünler üzerinde de (Reji otoman Türk) markası vardı. Bu tütünlerin onun tarafından satıldığı söylendi. Gösterdiler, gördüm. Hatta paketi de alâkadar yere gönderdim. Bir taraftan Çin ve Japon tütünlerinin rekabeti, diğer taraftan da mümessilini yalnız (1 500) lirayı vereyim de fazlası ne olursa olsun diye meşgul olmaması ve fena tütünlerin gelmesi sebebiyle bizim tütünlerimizin Mısırdaki şöhreti ve fevkalâdeliği çok büyük bir darbe yedi. Buyuruldu ki Mısır tütün ihracı % 80 ne inmiştir. Zannediyorum ki çok doğrudur. Kendi memleketimizin mahsulünün bu kadar zamandanberi teessüs etmiş olan şöhret ve mevcudiyetinin şu şekilde ortadan kaybolmasına tabîi orada çok müteessir olduk (Mesulleri kimdir sesleri).”²¹⁸ demiştir.

2.2.2. “ İstanbul Darulfünunu 1932 Senesi Bütçe Kanunu ” Münasebetiyle Yapmış Olduğu Konuşma (29.05.1932)

İstanbul Darulfünunu 1932 Senesi Bütçe Kanunu görüşmelerinde söz alan Muhittin Paşa, Maarif Vekili Esat Bey’e hitaben; “ Profesörlerle seyahate çıkan talebenin sureti seyahatlerinin çok ziyade ehemmiyetli olduğu ve yabancı memleketlerde seyahatin şeraiti matlupe dahilinde olmadığı takdirde aksi tesiri

216. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: VIII, s. 265.

217. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: VIII, s. 265.

218. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: VIII, s. 265 – 266.

bulunduğu noktaya nazarı dikkatinizi celbederim. ”²¹⁹ demiştir. Bu hitap üzerine Maarif Vekili Esat Bey, bu hususu da dikkate alacaklarını söylemiş ve maddelerin görüşülmesine geçilmiştir.²²⁰

2.2.3. “ Halk Tarafından Ötede Beride Bulunan ve İnfilak Yaparak Zayiata Sebep Olan Mermiler ” Münasebetiyle Yapmış Olduğu Konuşma (08.05.1933)

Muhittin Paşa vatandaşlar tarafından ötede beride bulunan ve infilak ederek bir çok mal ve can kaybına sebep olan mermi ve bombaların yol açtığı zarar ile ilgili bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında; “ *Efendim, şimdi iki fikra okuyacağım. Ondan sonra maksadımı arzedeceğim. (Çanakkale - Erenköy nahiyesinin İntepe mevkiinde iki köylü buldukları bir bombayı karıştırırken, bomba patlamış ikisi de parça, parça olmuştur.)*

(Adana - Adanaya yarım saat mesafede Balcı Ali köyünde çok feci bir kaza olmuştur. Bu köy ahalisinden ikisi 15 şer, birisi 20 yaşlarında üç delikanlı tarlada dolaşırken topraklar arasında Fransızlar zamanından kalma bir top mermisi bulmuşlardır. Üç arkadaş mermiyi toprak arasından çıkararak içindeki barutu sökmek üzere taşlarla uğraşmağa başlamışlardır. Bu sırada mermi birden bire patlamıştır. Bu patlama neticesinde delikanlıların her üçü de parça parça olmuşlardır.) Şimdiye kadar bu gibi yüzlerce vakayii gazetelerde okuduk ve yüzlerce delikanlı genç kaybetik. Her yerde bu gibi daha bir çok bombaların bulunacağı ve faciaların devam edeceği anlaşılıyor. Binaenaleyh umumî bir tamimle önüne geçilmesi için çare düşünülmesi lâzım geliyor. Muvafık bulursanız bu hususta tedbir alınsın. (Muvafık sesleri.) ”²²¹

3. Ömer Kamil Bey (Ömer Lütfi Küntay)²²²

3.1. Hayatı

Hocaoğlu Kamil Bey’in oğlu olan Ömer Bey, 1888 yılında Artvin’de doğmuştur.²²³ İstanbul Darulfünunu’nda hukuk eğitimi almıştır. Eğitimci ve Hukukçu olan Ömer Kamil Bey; Yakova Tahrirat Kalem Kâtipliği, Kosova İstinat Mahkemesi Ceza Dairesi Zabit Katipliği, İstinaf Mahkemesi zabıt Kısmı Mülazımlığı görevlerini yapmıştır. Öğretmenlik ve yöneticilikte yapan Ömer Kamil Bey; Elviye – i Selase Kars, Ardahan, Artvin Maarif Müfettişliği, İl Genel Meclisi ve Daimi Encümen Üyeliği ve Türk Ocağı ve Kızılay derneklerinde üyelik yapmıştır. Serbest Avukatlık da yapan Ömer Kamil Bey, IV – V – VI. Dönem Kars

219. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: VIII, s. 350.

220. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: VIII, s. 350.

221. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XV, s. 34.

222. TBMM tutanak kayıtlarına IV. Dönemde “ Ömer Kâmil ”, V. - VI. Dönemlerinde ise “ Ömer Küntay ” olarak geçmiştir. Bknz. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 365.

223. Öztürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920 – 1973, s. 135.

Milletvekilliği yapmıştır. Evli ve 4 çocuk babası olan Ömer Kamil Bey, 21.09.1951 tarihinde ölmüştür.²²⁴

3.2. TBMM’de Yapmış Olduğu Çalışmalar

3.2.1. “ Kars Vilayeti ile Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin Bazı Parçalarına Muhacir ve Sığıntıların Yerleştirilmesi ve Yerli Çiftçilerin Topraklandırılması Hakkında Kanun ” Münasebetiyle Yapmış Olduğu Konuşma (23.05.1934)

Kars Vilayeti ile Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin Bazı Parçalarına Muhacir ve Sığıntıların Yerleştirilmesi ve Yerli Çiftçilerin Topraklandırılması Hakkında Kanun’un 6. Maddesi; “ 474 numaralı kanunun üçüncü maddesinde sayılan yaylak, ve kışlaklar köy kanununun 3 üncü maddesi hükümlerine göre sınırlandırılarak köylerin, kasabaların ve şehirlerin ihtiyaçları nispetinde Hükümetçe dağıtılıp bunların ortak intifalarına parasız bırakılır. ”²²⁵ şeklinde TBMM’ye sunulmuştu.

Bu kanun maddesi kapsamında söz alan Ömer Kamil Bey; “ Efendim, bu kanunda göstermiş olduğumuz yerlerdeki otlakları, yaylakları şimdiye kadar Maliye, müzayedeye veriyor, satıyor, bunları emvali metruke addediyordu. Tabii köylülerin meraya, yaylaya ihtiyacı vardır. Bunun için oradaki meraların, yaylaların satılmayarak köylülere terkedilmesi ahkâmı umumiye dahilinde bendeniz tarafından teklif edilmişti. Encümen onu bu şekle soktu, Bunların tahdit edilerek köylerin smurlan dahiline alınması kaydini koyduk. Bunların mü-zayede ile satılmasında çok mahzurlar oluyordu. Her hangi bir sermayedar çıkıyor, köyün yaylasını ufak bir para mukabilinde satın alıyor ve sonra köylülere yüksek bir fiyatla satıyordu. Bundan çok zararlar husule geliyordu.

Bu sebebe binaen ahkâmı umumiyeye tevfiğ edilerek yaylaların dahi köylülerin intifama terkedilmesidir maksut. Köy kanunu, sınırlandıracak veya sınırlandırmayacak bu ayrıdır. Köy kanunu tabii ne lazımsa onu yapar. Burada yeni tesis olduğu için bu hükmün konulmasında mahzur yoktur. ”²²⁶ diyerek madde hakkında ki eleştirilerini söylemiştir. Ancak yapılan oylama da madde TBMM tarafından kabul edilmiştir.²²⁷

3.2.2. “ İskân Kanunu ” Münasebetiyle Yapmış Olduğu Konuşma (14.06.1934)

İskan Kanunu’nun 42. Maddesi; “ İskân teşkilâtı Dahiliye vekâleti nüfus umum müdürlüğüne bağlıdır. Merkez ve vilâyetler teşkilâtı aşağıda gösterilmiştir:

224. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 335; Bknz. EK – XXXV, Ömer Kamil Bey’e Ait Milletvekili Mazbatası.

225. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXII, s. 224.

226. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXII, s. 225.

227. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXII, s. 225.

A : Merkezde iskân teşkilâtı iki şubeden mürekkep olup kadrosu 1 numaralı cetvelde gösterilmiştir.

Birinci şube: Bu kanun hükümlerine göre muhacirlerin, mültecilerin, göçebelerin ve nakledilenlerin getirilmesi, yollanması, yerleştirilmesi, müstahsil hale konması, muntikaların ve yerlerinin ayrılması, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere toprak dağıtılması, eski iskân işlerinin tasfiye edilip bitirilmesi işleri ve bunların muhabere ve muameleleriyle uğraşır; üç büro ve iki ayrı memurdan teşekkül eder.

İkinci şube: Memleket içinde vatandaşların kültür cephesinden her türlü vaziyetlerini araştırmak, 8, 9, 10 ve 11 inci maddelere göre lüzumlu görülen tedbirleri arayıp bulmak, bu tedbirlerin tatbikini da devamlı yürütmek ve yoklamak, hariçteki Türk kan veya kültürüne bağlı olanlardan geleceklerin vaziyetlerini tetkik etmek, yurdun iskâna elverişli ve verimli topraklarını araştırıp bulmak ve tesbit etmek işleriyle uğraşır, dört bürodan teşkil olunmuştur.

Tabiiyet işleriyle uğraşan Nüfus umum müdürlüğü ikinci şubesinin adı, dördüncü şube olmuştur. Merkez iskân teşkilâtının tayin, terfi, istihdam, tecziye, nakil ve tahvilleri ve dereceleri 10 - VI - 1930 tarih ve 1700 numaralı Dahiliye memurları kanununa bağlıdır.

B - Vilâyetlerde daimî bir seyyar iskân teşkilâtı bulunur. Kadrosu 2 numaralı cetvelde yazılmıştır. Bu kadrodaki memurlar hiç bir kayde bağlı olmayarak yeniden muhacir iskânı işlerinde mütehasıs olan veya mütehasıs yetişebilecek kimselerden teşkil olunurlar.

Bu memurlar Dahiliye vekâletinin münasip gördüğü yerlerde iskân işleriyle meşgul olurlar. Vazifeleri Dahiliye vekâletinin talimatnamelerile tayin olunur. Umumî müfettişlik müşavir ve muavinleri umum müfettişlerin inhası ve nüfus umum müdürlüğünün ve Dahiliye vekilliğinin tasvibi üzerine, iskân müdürleri Nfus umum müdürlüğünün intihabı ve Dahiliye vekilinin tasvibi üzerine müşterek kararname ve Reisicumhurun tasdikile; iskân memur ve kâtipleri umum müdürlüğün intihabı ve vekilin tasdikile tayin olunurlar.

Umumî müfettişlik müşavirleri, Dahiliye vekâleti vilâyetler memurları üçüncü iskân müdürleri ve müşavirlik muavinleri dördüncü, iskân memurları, beşinci, iskân kâtipleri, altıncı ve muvakkat maaşlı memurlar yedinci sınıf memurlardan sayılırlar.

İcra Vekilleri Heyeti kararla tesbit olunacak bir kadro içinde iskân tahsisatlarından lüzumu kadar ücretli veya muvakkat maaşlı memur istihdamına Dahiliye vekâleti salâhiyetlidir. Ücretli veya muvakkat maaşlı memurlar iskân müdür veya memurlarının ve olmayan yerde kay-makamların intihap ve inhasile ve doğruca vilâyetlerce tayin olunurlar.

Vilâyetler iskân kadrolarındaki memurların istihdamları, terfileri veya tecziyeleri

10 - VI - 1930 tarih ve 1 700 numaralı Dahiliye memurları kanunu hükümlerine tâbidir. Vilayetler iskân teşkilâtı buldukları yerin vali veya kaymakamlarının ve müşavir ve muavinleri umumî müfettişlerin emir ve nezareti altında çalışırlar.”²²⁸ şeklindedir.

Maddeyi görüşen milletvekilleri özellikle Bütçe Encümenleri bu maddenin kanundan çıkarılması yönünden görüş bildirmişlerdir.²²⁹ Söz alan Ömer Kamil Bey, maddeyle ilgili olarak; “ Efendim, teşkilâtın burada olması zaruridir. Çünkü iskân muamelâtı gayet müstaceldir. Teşkilât kanunu yapmağa kalkarsak; encümenlere gidecek ve uzun zaman geçecektir. Halbuki bir çok muhacirler iltica etmiştir. Bunların iskân muamelâtı için teşkilât gayet nakıstır. Bu mülâhaza ile buraya konmuştur. ”²³⁰ diyerek görüşlerini bildirmiştir. Bu madde ile ilgili yapılan oylama ile madde kanundan çıkarılmış ve Bütçe Encümenine verilmiştir.²³¹

3.2.3. “ Kars, Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin Bazı Kısımlarında Mülteci ve Muhacir İskânına ” Dair Vermiş Olduğu Kanun Teklifi (26.05.1934)

Ömer Kamil Bey’in; “ Kars, Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin Bazı Kısımlarında Mülteci ve Muhacir İskânına Dair ” vermiş olduğu kanun teklifi İskân Kanunu lâyihası muvakkat encümenine havale edilmiştir.²³²

26.05.1934 tarihinde, Ömer Kamil Bey’in “ Kars, Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin Bazı Kısımlarında Mülteci ve Muhacir İskânına Dair ” vermiş olduğu 2 / 104 numaralı kanun teklifi ve İskân Kanunu layihası muvakkat encümeni mazbatasını TBMM’de okutulmuştur. Kanunun maddelerinin birinci müzakeresi yapılmıştır.²³³

04.06.1934 tarihinde, Ömer Kamil Bey’in; “ Kars, Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilâyetlerinin Bazı Kısımlarında Mülteci ve Muhacir İskânına Dair ” vermiş olduğu 2 / 104 numaralı kanun teklifi ve İskân kanunu lâyihası muvakkat encümeni mazbatasını ikinci kez müzakere edilmek için TBMM’ye getirilmiştir.²³⁴ “ Kars Vilâyeti ile Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilâyetlerinin Bazı Parçalarında Muhacir ve Sığıntıların Yerleştirilmesi ve Yerli Çiftçilerin Topraklandırılması Hakkında Kanun ”²³⁵ olarak görüşülmüştür.

Müzakere edilen kanun maddeleri şöyledir;

Madde 1: “ Kars vilâyetile Bayazıt vilâyetinin Iğdır ve Tuzluca (Kulp), Erzurum vilâyetinin Oltı ve Çoruh vilâyetinin Artvin, Şavşat ve Borçka kazalarında ve

228. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 151.

229. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 152.

230. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 152.

231. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 152.

232. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXI, s. 134.

233. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXII, s. 262 – 263.

234. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 35.

235. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 35.

Kemalpaşa nahiyesinde hiyar haklarını başka bir Devlet hesabına kullanıp buralarını bırakmış bulunan rus tebaasına ait toprakların ve yapıların mülkiyeti Devlete intikal etmiş bulunmakta olduğundan gerek bunlardan ve gerek Devlete ait başka topraklardan ve yapılardan muhacirlere, mültecilere yerleşmek üzere Hükümetçe bayağı yerleştirme haddi içinde verilmiş bulunan evler, ahırlar, samanlıklar, dükkânlar ve topraklar bunlara parasız temlik olunup tapuya bağlanırlar. Muhacirlerden ve mültecilerden henüz yerleştirilmemiş olanlar da yerleştirme kanunu hükümlerine göre bu yerlerde parasız yerleştirilirler.”²³⁶ Yapılan oylamada madde bu haliyle kabul edilmiştir.²³⁷

Madde 2: “ Birinci maddede yazılı yerler halkından topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere bayağı yerleştirme haddi içinde verilmiş bulunan topraklar parasız kendilerine temlik olunur ve tapuya bağlanırlar. ”²³⁸ Yapılan oylamada madde bu haliyle kabul edilmiştir.²³⁹

Madde 3: “ Birinci maddede yazılan yerlerde meskenleri yanan ve başka meskeni bulunmayan ve 1929 yılından önce yangın gördüğüne dair Hükümetten mazbata almış bulunan yerlilere parasız ev verilir. ”²⁴⁰ Bu madde görüşülürken TBMM’de farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Çanakkale Mebusu Ziya Gevher Bey, 3. Maddenin; “ Birinci maddede yazılan yerlerde meskenleri yanan ve başka meskeni bulunmayanların 1771 numaralı kanunun meriyete girdiği tarihte işgalleri altında bulunan meskenlerin bayağı yerleştirme derecesindeki miktarı meccanen verilir. Üst tarafı borçlandırılır. ”²⁴¹ Şeklinde tadil edilmesini teklif etmiştir. Meclis Reisi bu tadil teklifinin dikkate alınıp alınmaması hususunu reye sunmuş ve tadil edilmesi konusunun dikkate alınması lehinde karar çıkmıştır.²⁴²

Madde 4: “ Birinci, ikinci ve üçüncü maddelere göre yerleştirilenlere verilen ve verilecek olan topraklar ve yapılar harçsız, pulusuz ve resimsiz tapuya bağlanırlar. Bunlardan ölenlerin vârislerinden dahi bir defaya mahsus olmak üzere intikal ve veraset vergisi alınmaz. ”²⁴³ Bu madde üzerinde farklı görüşler ortaya çıkmış ve kanunun tehir edilmesi ve 3. Maddeden sonraki maddelerin encümenine gönderilmesine karar verilmiştir.²⁴⁴

Ömer Kamil Bey’in; “ Kars, Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilâyetlerinin Bazı Kısımlarında Mülteci ve Muhacir İskânına Dair ” vermiş olduğu 2 / 104 numaralı kanun teklifi ve İskân kanunu lâyihası muvakkat encümeni mazbatasının, 04.06.1934

236. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 35.

237. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 35.

238. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 35 – 36.

239. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 36.

240. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 36.

241. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 36.

242. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 37.

243. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 37.

244. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 37.

tarihinde ki görüşmelerde encümene havale edilen maddeleri, encümende görüşülmüştür. Encümen kanununun 3. maddesini tadil ederek diğer maddeleri ise aynen kabul ederek tekrar TBMM'ye gönderilmiştir.²⁴⁵ 07.06.1934 tarihinde görüşülen kanunun maddeleri;

“ Madde 3: Bu yerler halkından olupta 25 Mart 1931 tarihinde işgalleri altında bulunan meskenlerin iskânı adî derecesi kendilerine parasız temlik olunur. Üst tarafı borçlandırılır.

Madde 4: Birinci, ikinci ve üçüncü maddelere göre yerleştirilenlere verilen ve verilecek olan topraklar ve yapılar harçsız, pulsuz ve resimsiz tapuya bağlanır. Bunlardan ölenlerin varislerinden dahi bir defaya mahsus olmak üzere intikal ve veraset vergisi alınmaz.

Madde 5: Bu kanunun neşrinden önce, birinci, ikinci ve üçüncü maddelerde yazılı kimselerden bayağı yerleştirme haddi içindeki topraklar ve yapılar dolayısıyla borçlandırılmış olanlardan tahsil edilmiş bulunan taksitler geri verilmez. Tehsil olunmayan taksitler de tahsil olunmaz. Bayağı yerleştirme haddinden artık olan toprakların ve yapıların artık miktarın borç taksitleri tahsil olunur. ”

Madde 6: 474 numaralı kanunun üçüncü maddesinde sayılan yaylak ve kışlaklar köy kanununun 3 üncü maddesi hükümlerine göre sınırlandırılarak köylerin, kasabaların ve şehirlerin ihtiyaçları nisbetinde Hükümetçe dağıtılıp bunların ortak intifalarına parasız bırakılır. ”

Madde 7: 1 Nisan 1340 tarih ve 474 sayılı kanunun 4, 5 inci maddeleri kaldırılmıştır.

Madde 8: Bu kanun neşri tarihinden muteber tutulur.

Madde 9: Bu kanunun hükümlerini Dahiliye ve Maliye vekilleri yürütür.”²⁴⁶ Encümenden bu haliyle gelen kanunun maddeleri tek tek oylanarak kabul edilmiştir. Meclis Reisi bazı muafiyetleri göz önünde bulundurarak kanunun hepsini birden yazılı reye sunma kararı almıştır.²⁴⁷

Kars, Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilâyetlerinin Bazı Kısımlarında Mülteci ve Muhacir İskânına Dair olan kanun oylanmıştır. 317 üyenin 129'u reye iştirak etmiş, reye iştirak eden üyelerin tamamı kanunun kabulü yönünde rey kullanmışlardır. Ancak reye iştirak etmeyen 188 üye olduğundan çoğunluk sağlanamamıştır. Bu nedenle kanun TBMM'den geçmemiştir.²⁴⁸

245. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 77.

246. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 77.

247. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 77.

248. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 82.

Kanun, “ Kars Vilayeti ile Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin Bazı Parçalarında Muhacir ve Sığıntıların Yerleştirilmesi ve Çiftçilerin Topraklandırılması Hakkındaki Kanun ” olarak 09.06.1934 tarihinde ikinci kez oylamaya sunulmuştur.²⁴⁹ 317 üyenin 182’si reye iştirak etmiş, reye iştirak eden üyelerin tamamı kanunun kabulü yönünde rey kullanmışlardır. Reye iştirak etmeyen 135 üye, çoğunluğun sağlanamamasına etki etmemiş ve kanun kabul edilmiştir.²⁵⁰

3.2.4. “ Kars Vilayeti ile Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin Bazı Parçalarında Muhacir ve Sığıntıların Yerleştirilmesi ve Çiftçilerin Topraklandırılması Hakkındaki Kanun’un 3. Maddesine ” Dair Kanun Teklifi (25.06.1934)

Ömer Kamil Bey’in “ Kars Vilayeti ile Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin Bazı Parçalarında Muhacir ve Sığıntıların Yerleştirilmesi ve Çiftçilerin Topraklandırılması Hakkındaki Kanun’un 3. Maddesine Dair Kanun Teklifi ” İskan Kanunu muvakkat encümenine havale edilmiştir.²⁵¹

04.07.1934 tarihinde Ömer Kâmil Beyin, “ Kars Vilayeti ile Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin Bazı Parçalarında Muhacir ve Sığıntıların Yerleştirilmesi ve Çiftçilerin Topraklandırılması Hakkındaki Kanun’un 3. Maddesine Dair 2/118 Numaralı Kanun ” teklifi ve İskân Kanunu muvakkat encümeni mazbatasının, Ruznameye eklenmesine karar verilmiştir.²⁵²

Yapılan görüşme ve oylama sonucunda, 2502 Sayılı Kanun’un 3. Maddesi; “ *Bu yerler halkından olup ta meskenleri yanmış olan ve başka meskeni bulunmayanların, 25 Mart 1931 tarihinde işgalleri altında bulunan meskenlerinin iskânı adî derecesi, kendilerine parasız temlik olunur. Üst tarafı borçlandırılır.* ”²⁵³ şeklinde değiştirilmiştir.

G. V. DÖNEM KARS MİLLETVEKİLLERİ

IV. Dönem TBMM’de Kars’ı; Baha Tali Bey (Mehmet Bahaettin Öngören), Esat Özoğuz, Fuat Köprülü, Hüsrev Sami Kızıldoğan (Sami Aydoğmuş), Memet Nazif Bey (Sirel), Muhittin Paşa (Akyüz), Ömer Kamil Bey (Ömer Lütfi Küntay) ve Yusuf Akçura temsil etmiştir.²⁵⁴ Baha Tali Bey, Memet Nazif Bey (Sirel), Muhittin Paşa (Akyüz) ve Ömer Kamil Bey’in (Ömer Lütfi Küntay) çalışmaları III. ve IV. Dönem TBMM faaliyetleri incelenirken anlatıldığından artık kendilerinin çalışmalarından bahsedilmeyecektir.

249. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 90.

250. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 109.

251. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 314.

252. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 388.

253. TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII, s. 419.

254. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, s. 267 – 268.

1. Esat Özoğuz

1.1. Hayatı

Babasının adı Hüseyin Hasbi olan Esat Bey, 1873 yılında Hopa'da doğmuştur.²⁵⁵ Rüştüyede eğitimini tamamlayan Esat Bey, Fransızca bilmekteydi. İdari görevlerde çalışmıştır. Ankara Mektupçusu olmuş sonra Ertuğrul Sancağı, Niğde, Kırklareli ve Üsküdar'da Tahrirat Müdürlüğü yapmıştır. TBMM'de I. Dönem Lazistan, II, III. ve IV. Dönem Rize, V, VI ve VII. Dönem Kars Milletvekilliği²⁵⁶ yapmıştır. Evli ve 4 çocuk babası olan Esat Bey, 27.03.1954'de ölmüştür.²⁵⁷

2. Hüsrev Sami Kızıldoğan (Sami Aydoğmuş)²⁵⁸

2.1. Hayatı

Babasının adı Hüseyin olan Hüsrev Bey 1884 yılında Gümilcine'de doğmuştur.²⁵⁹ Mühendishane – i Berri – yi Hümayun (Topçu Harbiyesi) mezunu olan Hüsrev Bey Fransızca bilmekteydi. Asker olan Hüsrev Bey, Topçu Yüzbaşısıdır. Bundan başka olarak 8. ve 17. Topçu Alay Yaverliği, 33. Cebel Taburu 2. Bölük Komutanlığı, İstanbul I. Remont Encümen Üyeliği ve Teşkilat – ı Mahsusa'da görev yapmıştır. Siyasete İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde başlamıştır. Kendisi İttihat ve Terakki Cemiyeti Dış Merkezi üyeliği, Sivas Kongresi Eskişehir Delegeliği ve Heyet – i Temsilliye üyeliği yapmıştır. Isparta İstiklal Mahkemesi üyesi ve Yeşil Ordu Cemiyeti kurucularındandır. TBMM'de I. Dönem Eskişehir, V ve VI. Dönem Kars Milletvekilliği²⁶⁰ yapmıştır. Evli ve 4 çocuk sahibi olan Hüsrev Bey 21.03.1942'de ölmüştür.²⁶¹

255. Öztürk, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920 – 1973**, s. 52; TBMM'nin yayınlamış olduğu milletvekilleri albümünde Esat Özoğuz'un babasının adı Hüseyin Zihni, doğum tarihi ise 1871 olarak belirtilmiştir. **TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I**, s. 404.

256. **Bknz. EK – XXV, Esat Özoğuz'a Ait Milletvekili Mazbatası**; Yapılan araştırmalarda Esat Özoğuz'un V. Dönem vekilliğinde çalışmasına rastlanmamıştır.

257. **TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I**, s. 404.

258. MERNIS'ten “ Hüsrev Sami Kızıldoğan ” isminde bir kayıt bulunamamış, ancak eşi ve çocuklarının bulunduğu kayda ulaşılabilmiş, bu kayıtta isminin “ Hüsrev Sami ” olarak geçtiği, eşi ve çocuklarının “ Kızıldoğan ” soyadını taşıdıkları görülmüştür. Bu arada Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu'nun dosyasında bulunan belgelerin arasında, Noterlik tarafından tasdik edilmiş, kendisine ait nüfus hüviyet cüzdanı suretinde Adana / Kozan nüfusuna kayıtlı, adının “ Hüsrev Sami Kızıldoğan ” olarak geçtiği belirlenmiştir. Bahse konu olan belge esas alınarak, TBMM başkanlığı tarafından, 08.10.1990 tarihinde Adana Valiliğine bir yazı yazıldığı ve Hüsrev Sami Kızıldoğan'ın nüfus kaydının çıkarılmasının istendiği, Adana Valiliğinin, bu yazıya 14.11.1990 tarihinde cevap verdiği ve “ Hüsrev Sami Kızıldoğan ” ismini ilgi tutarak, “ Sami Aydoğmuş ” adına düzenlenmiş bir nüfus kaydını yazısının ekinde gönderdiği görülmüştür. Yaptığımız inceleme sonucu – Ana ve baba adı, doğum yeri ve tarihi, nüfusa kayıtlı olduğu yer ve vefat tarihinin örtüşmesi – bu kaydın anılan kişiye ait olduğu yargısını kuvvetlendirmiştir. **Bknz. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I**, s. 365.

259. Öztürk, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920 – 1973**, s. 29.

260. **Bknz. EK – XXXI, Hüsrev Sami Kızıldoğan'a Ait Milletvekili Mazbatası; EK – XXX, Hüsrev Sami Kızıldoğan'a Ait Hal Varakası**; Yapılan araştırmalarda Hüsrev Sami Bey'in V. Dönem vekilliğinde çalışmasına rastlanmamıştır

261. **TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I**, s. 335.

3. Fuat Köprülü

3.1. Hayatı

Baba adı Faiz olan Fuat Köprülü 1890 yılında İstanbul'da doğmuştur.²⁶² Hukuk Mektebi'ni 3. Sınıf'ta bırakmıştır.²⁶³ Tedrisatın kötü oluşu Köprülü'yü aile kütüphanesinde kendi kendini yetiştirme yoluna sevk etmiş, Fransızcasını ilerletmek adına özel dersler almıştır.²⁶⁴ Atina ve Paris Üniversiteleri Fahri Doktora alan Fuat Köprülü; Fransızca, Farsça ve Arapça bilmekteydi.²⁶⁵ Yazı hayatına 1905 yılında yazdığı şiirlerle başlamıştır. 1908 – 1913 yılları arasında birçok şiiri çeşitli dergi ve mecmualarda neşredilmiştir. Bu mecmualar arasında en önemlisi Servet – i Fünûn dergisidir.²⁶⁶ Fuat Köprülü, 1910 ile 1913 yılları arasında Mercan ve Kabataş lisesinde vekâleten edebiyat, İstanbul Lisesinde Türkçe ve edebiyat, Galatasaray Lisesinde de edebiyat hocalığı yapmıştır. Fuat Köprülü, Ziya Gökalp'ın desteğiyle Darülfünûn müderrisliğine tayin edilmiştir. Bu tarihten itibaren Fuat Köprülü ilim ve edebiyat camiasına ilim adamı olarak girmiştir.²⁶⁷ Ordinaryüs Profesör olan Fuat Köprülü, Mehasım ve Servet – i Fünun Mecmuaları ile Tamim Gazetesi'nde yazarlık yapmıştır. İlahiyat Fakültesi, İstanbul Mülkiye Mektebi, Ankara Siyasal Bilgiler Okulu, Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi ile Güzel Sanatlar Akademisi'nde hocalık; İstanbul Dârü'l – Fünûn Edebiyat Şubesi'nde Profesörlük ve Reislik, Maârif Vekâletinde Müsteşarlık yapmıştır. Ayrıca Türkiyat Enstitüsü Kurucusu ve Müdürlüğü, Tarih Encümeni Reisliği, Rus İlimler Akademisi Muhabir Üyeliği, Korüs – Çoma Macar İlim Cemiyeti Fahri Azalığı, Çekoslovakya Şark Cemiyeti ve Alman Arkeoloji Enstitüsü Muhabir Üyeliği görevlerini yapmıştır.²⁶⁸

Fuat Köprülü, Atatürk'ün teşvikiyle 1935 yılında TBMM'ye girmiş ancak bu tarihten 1945'lere kadar geçen süre içerisinde siyasi hayatını vasat ve daha çok şeklen yürütmüştür. Politik hayatı ancak Demokrat Parti'nin kurulması ile aktif bir hal almıştır. Ancak TBMM'de aktif siyaset yapmadan önce de siyasete “ hoca ” sıfatıyla müdahil olmuştur. Genç yaşlarda İttihat ve Terakki Fırkası üyeleri ile irtibat kurmuş, bu irtibat Fuat Köprülü'nün, Türk milliyetçiliğinin memlekette yerleşmesi için pek çok ilmî kurum ve kuruluşa yazılar yazmasına ve aldığı idari görevlerle Türk milliyetçiliğine katkı sağlamasına yol açmıştır.²⁶⁹

TBMM'ye V. Dönem ara seçimlerinde Kars Milletvekili²⁷⁰ olarak giren Fuat

262. Öztürk, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920 – 1973**, s. 167.

263. **TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I**, s. 475.

264. Abdülkerim Asılsoy, “ **Türk Modernleşmesi Öncülerinden Fuat Köprülü: Hayatı, Eserleri ve Fikirleri** ”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008, s. 27.

265. **TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I**, s. 475.

266. Asılsoy, “ **Türk Modernleşmesi Öncülerinden Fuat Köprülü: Hayatı** ”, s. 28.

267. Asılsoy, “ **Türk Modernleşmesi Öncülerinden Fuat Köprülü: Hayatı** ”, s. 34.

268. **TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I**, s. 475.

269. Asılsoy, “ **Türk Modernleşmesi Öncülerinden Fuat Köprülü: Hayatı** ”, s. 77 – 78.

270. **Bknz. EK – XXVII, Fuat Köprülü'ye Ait Milletvekilli Mazbatası**; Yapılan araştırmalarda Fuat Köprülü'nün V. Dönem vekilliğinde çalışmasına rastlanmamıştır.

Köprülü, VI. ve VII. Dönem Kars, VIII. Dönem İstanbul Milletvekilliği yapmıştır. Evli ve 2 çocuk babası olan Fuat Köprülü 28.06.1966 tarihinde ölmüştür.²⁷¹

4. Yusuf Akçura

4.1. Hayatı

Kuzey Türklerinin en eski ve soylu ailelerinden biri olan Akçura ailesindedir. Akçuraoğulları, Kırım'dan Kazan'a göçmüş köklü bir tatar ailesidir. Babası Hasan Akçurin olan Yusuf Akçura, İdil Nehri üzerinde bulunan Simbir şehrinde 1876 yılında doğmuştur.²⁷² Harp Okulu'nu bitiren Yusuf Akçura daha sonra Fransa'da Paris Ulumi Siyasiye Mektebi'nde eğitim görmüştür. Fransızca ve Rusça bile Akçura; asker, diplomat, tarihçi, yazar ve profesördür. Türk Derneği ve Türk Yurdu Dergileri Kurucusu olan Yusuf Akçura; Millî Tevhit Fırkası'nı kurmuş, Türk Tarihi Cemiyeti'nin Başkanı olmuştur. Kurmay Okulu'nda Siyasi Tarih Öğretmenliği, Telif ve Tercüme Heyeti'nde Üyelilik, Hariciye Vekâleti Doğu Ülkeleri Dairesi'nde Müşavirlik, İstanbul Dâru'l – Fünûnu Edebiyat Şubesi'nde Müderrislik, Ankara Hukuk Mektebi'nde Profesörlük yapmıştır.²⁷³

Siyasi hayatında İttihatçı olarak tanımlanmasına rağmen hiçbir dönem İttihat ve Terakki Fırkasına üye olmamıştır. Akçura, Osmanlılık fikrini kabul etmemekteydi ve bu yüzden İttihatçılardan ayrılıyordu. İttihat ve Terakki'ye girmemesinin bir diğer nedeni de, arada bir mesafe bırakmak ve kendi hareket özgürlüğünü koruma kaygısındanadır. Ancak Akçura'nın ideolojisi, ittihatçı olmamasına rağmen ilerleyen zamanlarda ittihatçılarla birlikte hareket etmesine neden olmuştur. Türk Ocağı'nın kurulmasında da aktif bir rol alan Akçura, aktif bir siyasi hayata sahipti.²⁷⁴ TBMM'ye II. Dönem İstanbul Milletvekili olarak giren Yusuf Akçura, III. ve IV. Dönem İstanbul ile V. Dönem Kars Milletvekilliği²⁷⁵ yapmıştır. Evli ve 2 çocuk babası olan Yusuf Akçura, 11.03.1935 tarihinde ölmüştür.²⁷⁶

271. **TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I**, s. 475.

272. Gafar Demir, “ **Yusuf Akçura'nın TBMM'deki Faaliyetleri (1923 – 1935)** ”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 4 – 5. TBMM'nin yayınlamış olduğu “ **TBMM Albümü 1920 – 2010** ” adlı eserin I. Cildinde ise Yusuf Akçura'nın Kazgan'da doğduğu belirtilmiştir. **Bknz. TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I**, s. 267.

273. **TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I**, s. 267.

274. Demir, “ **Yusuf Akçura'nın TBMM'deki Faaliyetleri (1923 – 1935)** ”, s. 28 – 30.

275. **Bknz. EK – XXXIX, Yusuf Akçura'ya Ait Milletvekilliği Mazbatası**; Yapılan araştırmalarda Yusuf Akçura'nın V. Dönem vekilliğinde çalışmasına rastlanmamıştır

276. **TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I**, s. 267.

SONUÇ

Kars ve çevresi Osmanlı İmparatorluğu döneminde Elviye – i Selâse olarak adlandırılmaktaydı. Kars, Ardahan ve Batum’dan oluşan bu bölgedeki halkın kaderi tarih boyunca beraber olmuştur. Türk hakimiyetin binlerce yıl önce başladığı Kars ve çevresine Osmanlı Türkleri 16. Yüzyıldan itibaren hakim olmaya başladılar. 1877 – 78 Osmanlı Rus Harbine kadar, Osmanlı Devleti’nin üç sancağını teşkil eden Kars, Ardahan ve Batum, bu savaştan sonra yapılan Berlin Antlaşması ile Rusya Devleti’ne harp tazminatı olarak bırakılmıştır. 40 yıl sürecek olan bu ayrılık bölgede yaşayan ahalî arasında “ kara günler ” olarak adlandırılmıştır. Ruslar işgal yıllarında bölgedeki ahalinin Türk ve İslam kimliklerini ortadan kaldırmak için büyük çaba harcamışlar ancak ahalinin “ milli şuurunu ” yok edememişlerdir.

Birinci Cihan Harbi sırasında savaşın taraflarından olan Rusya’da Vladimir İlyiç Ulyanov, bilinen adıyla Lenin tarafından 7 Kasım 1917’de yapılan bir darbe ile Çarlık Rejimi yıkılarak yerine Bolşevikler iktidara gelmiştir. Bolşeviklerin iktidara gelmesiyle, Rusya savaş halinde olduğu ülkelerle Brest Litovsk Antlaşması’ nı imzalayarak savaştan çekilmişlerdir. Antlaşma gereği, Kars Ardahan ve Batum’un kaderi halk oylaması ile belirlenecekti. Yapılan halk oylaması sonucunda, Elviye – i Selase halkı anavatana katılmayı kabul etmiştir. Böylece Türk – İslam ahalinin kırk yıllık özlemi sona ermiştir.

Osmanlı Devleti, halk oylamasından hemen sonra bölgede teşkilatlanmış ve bölgeyi yönetmek için mahalli idareciler görevlendirmişlerdir. Ancak Mondros Ateşkes Antlaşması’nın yapılması ve Osmanlı Devleti ile İttifak Devletleri’nin savaştan yenik çıkmasıyla beraber yeni bir süreç başlamıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması’nın 11. ve 15. Maddesi Elviye – i Selase ile ilgiliydi. Güney Kafkasya bölgesinden geri çekiliş Mondros Mütarekesi’nden önce başlamıştır. Ahmet İzzet Paşa Hükümeti İtilaf Devletleri ile mütareke zemini ararken, bu konularda samimiyet göstermek adına, 21 Ekim 1918 tarihinde Şark Orduları Grup Komutanlığı’na İran’ı ve Brest – Litovsk Antlaşması ile Osmanlı Devleti’ne ilhak etmemiş toprakların boşaltılması emrini vermiştir. Kars, Ardahan ve Batum’u kurtarabilmek adına verilen bu emirle Batum Antlaşması ile alınan topraklar (Ahılkelek, Ahıska ve Gümrü), Dağıstan ve Azerbaycan ‘ın boşaltılması kararı verilmiş, bu emir bölgede yaşayan Türkleri tedirgin etmiş ve sıkıntıya sokmuştur.

Mondros Ateşkesi hükümlerince Osmanlı Ordusu ve mülki idaresi Erzurum’a çekilmiştir. İngiltere bölgeyi Gürcü ve Ermeniler arasında paylaşmıştı. Bu çekiliş bölgede yaşayan yaklaşık 1,5 milyon Türk’ün kendi kaderine bırakılması anlamına

geliyordu. Osmanlı Devleti'ni fiilen ortadan kaldıran bu ateşkes antlaşması ile Kars ve etrafında yaşayan Türk ahali, yaklaşık 40 yıl süren “ kara günleri ” yeniden yaşamamak için bağımsızlık mücadelesine başlamışlardır.

Daha önce yıllarca zulüm gören bölge halkı teşkilatlanarak, kuzeyde Gürcülere güneyde Ermenilere karşı mücadeleye başlamışlardır. Böylece Ahıska ve Ahılkelek'te, “ Ahıska Hükümet – i Muvakkataası ”; Iğdır ve çevresinde, “ Aras Türk Hükümeti ”; Kars ve çevresinde ise “ Kars İslam Şurası ” kurulmuştur.

Ardahan Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda 17 – 18 Ocak 1919'da Kars'ta büyük bir kongre toplanmıştır. Yapılan III. Kars Kongresi'nde, Şuralar birleştirilerek, “ Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkata – i Milliyesi ” kurulmuştur. Reisliğini Cihangiroğlu İbrahim Bey'in yaptığı Hükümet'e; Kars, Ardahan ve Batum sancakları ve kazaları ile Nahçıvan, Ordubad, Culfa, Ahıska ve Ahılkelek bölgeleri bağlanmıştır. Kurumlarını kuran ve 18 maddelik bir anayasa yapan hükümet üyeleri Türk tarihinin ilk cumhuriyetini kurmuşlardır.

Hükümet bölgede yaşayan ahalinin haklarını korumak için hem Osmanlı devleti hem de İtilaf Devletleri nezdinde çalışmalarda bulunmuştur. Özellikle Hariciye Nazırı Fahrettin Bey'in çalışmaları bölge halkının hukukunu korumak adına önemli bir yer teşkil eder. Bütün bu teşkilatlanmalar yapılırken İngilizlerin desteklediği Ermeniler ve Gürcülerle önemli askeri mücadeleler yapılmıştır. İngilizlerin bölgeye atadıkları komutanların, Kars'a Ermenileri yerleştirme fikri Türkleri çok rahatsız etmiş ve bu nedenle hükümet İngilizlerle de karşı karşıya gelmişlerdir.

Bölgeyi Türklerin hâkimiyetine bırakmak istemeyen İngilizler, 13 Nisan 1919 günü parlâmentoyu basarak, başta hükümet reisi olan Cihangiroğlu İbrahim Bey olmak üzere hükümet üyelerinden 12 kişiyi tutuklamışlar ve hükümet üyelerinin bir çoğunu Malta'ya sürmüşlerdir. Bölgede kurulan ve yaklaşık olarak 3 ay boyunca bölge halkının hukukunu korumaya çalışan Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti böylece ortadan kaldırılmış, bölge halkı yine Ermeni ve Gürcü saldırıları ile baş başa kalmıştı. Kars şehrini ermeni bir hükümetin yönetimine bırakan İngilizler kendi kamuoylarının baskısının da etkisiyle 1920 sonlarında bölgeden çekilmişlerdir. Hükümetleri dağıtılarak, toprakları işgale açık hale getirilen bölge halkı kazalarda tekrar teşkilatlanarak direnmeye devam etmiştir. Kars ve çevresinde yapılan bu örgütlenme ve direniş Anadolu'da başlayacak olan kurtuluş mücadelesinin de örneği olmuştur.

Ermeniler bölgede demografik üstünlüğü ele geçirmek için, çok kapsamlı bir zulüm harekâtına başlamışlardır. Bu dönem de M. Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gelmiş ve Erzurum'da yapılacak olan kongreye katılma kararı almıştır. Elviye – i Selase temsilcilerinden oluşan bir heyet M. Kemal Paşa ile görüşerek, kongreye katılma ve Elviye – i Selase'de verilen mücadelenin Anadolu'da verilecek olan mücadele ile birleştirilmesi talebini iletmişlerdir. Hariciye Nazırı Fahrettin Bey,

Erzurum Kongresi'nin ilk toplantısına katılmış, daha sonra kendi hakkında çıkarılan yakalama kararı nedeniyle, kongrenin menfaatleri açısından kongreden ayrılmıştır. Elviye – i Selase'nin hem Erzurum hem de Sivas Kongresi'nde delegesi olmamasına rağmen, kongre kararlarında, Elviye – i Selase'nin Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanmıştır. 12 Ocak 1920'de Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde alınan Misak – ı Milli kararlarında da Elviye – i Selâse'nin vatanın ayrılmaz bir parçası olduğu bir kez daha dünyaya ilan edildi. Alınan bu karar üzerine İtilaf Devletleri İstanbul'u işgal etmiş ve Mebuslar Meclisi'ni dağıtmışlardır.

Meclisin kapatılmasıyla beraber, 23 Nisan 1923 tarihinde Ankara'da yeni bir meclis açılmıştır. Anadolu'da bunlar olurken, İstanbul'un da işgali ile şımaran Ermeniler Türklere karşı giriştikleri zulüm harekâtını artırmışlardır. Bunun üzerine Kazım Karabekir Paşa, zulüm ve soykırımın durdurulması için Erivan'da bulunan Ermeni Ordusu kumandanlığına bir nota göndermiştir. Ancak TBMM Rusya'nın tutumundan dolayı Kazım Karabekir'in harekâtına müsaade etmemekteydi. Ermenilerin zulmü durdurulmaması ve uygun zamanında gelmesiyle beraber 20 Eylül'de M. Kemal Paşa, Kazım Karabekir Paşa'ya şifreli bir telgraf göndererek “ Şark Harekâtı ” emrini vermiştir. 28 Eylül'de Türk Ordusu harekâta geçmiş ve cephelerden Ermenileri atarak; Sarıkamış'ı, Kars'ı, Kağızman'ı, Iğdır'ı alarak Gümrü'ye girmiştir. Zor durumda kalan Ermeniler barış istemiş ve 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması yapılmıştır.

Gümrü Antlaşması ile Kars ve Iğdır Ermenilerden alınmıştır. Bu antlaşma ile TBMM siyasi ve askeri alanda ilk uluslararası zaferini kazanmıştır. Ancak, Ermenistan'da hükümetin Bolşeviklere geçmesiyle, Antlaşma Ermeni Meclisi tarafından onaylanmamıştır. Bundan sonra Ermeni – Türk meselesi, Türk – Rus meselesi içinde görülecektir. Yapılan askeri ve diplomatik mücadeleler sonucunda Gürcüler 23 Şubat 1921 'de Artvin ve Ardahan'ı boşaltmak zorunda kalmıştır. Bütün Kafkasya'nın Bolşeviklere geçmesiyle beraber, Türk Hükümeti'nin muhatabı artık Bolşevik Rusya olmuştur. Özellikle Batum ve Ahıska üzerinde çok çetin diplomatik mücadeleler yaşanmış, sınırlarda Bolşevikler ile Türk Ordusu arasında yer yer çatışmalar olmuştur. Kafkaslarda bunlar yaşanırken, Moskova'da bulunan Ali Fuat Paşa başkanlığında ki Türk heyeti ile Bolşevik Rus heyeti arasında barış görüşmeleri yapılmaktaydı. 16 Mart 1921'de yapılan Moskova Antlaşması ile Kars ve Ardahan TBMM'ye bırakılmış, Batum ise Rusya'ya verilmiştir. Böylece Türk – Rus ilişkilerinin en karmaşık olduğu dönemlerden biri de son bulmuştur. TBMM bu antlaşma ile doğu sınırlarını güvenlik altına almış, Rusya gibi büyük bir devletle dost olmuştur. Bu da TBMM'ye önemli bir avantaj sağlamaktaydı.

Moskova Antlaşması'nın ardından antlaşmanın 15. Maddesi gereğince TBMM, Sovyetleştirilmiş olan Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan ile de ayrı ayrı antlaşmalar imzalamak durumunda kalmıştır. Bu nedenle Kars'ta bir konferans tertip edildi. 13 Nisan 1921'de imzalanan antlaşma ile TBMM Kafkaslardaki durumunu

sağlamlaştırmış ve İtilaf Devletleri'nin Kafkas politikaları iflas etmiştir.

Kars anavatana katılınca Kazım Karabekir Paşa'nın talebiyle Kars'ta milletvekili seçimlerinin yapılmasına karar verildi. Yapılan bu seçimle; Fahrettin Bey, Ali Rıza Bey ve Cavit Bey I. Dönem TBMM'de Kars milletvekili olmaya hak kazandılar. Aynı dönemde Hayrullah Efendi geçici olarak Belediye reisi seçilmiş ancak Malta sürgünlerinden olan Cihangiroğlu İbrahim Bey'in Kars'a geri dönmesiyle birlikte Belediye Reisi İbrahim Bey olmuş ve 1927 yılına kadar İbrahim Bey bu görevde kalmıştır.

Kurtuluş mücadelesini veren I. Dönem TBMM'nin bu dönemde fazlasıyla yıpranması ve yapılacak olan devrimler için yeterli olmaması nedeniyle seçimler yenilenmiş ve II. Dönem TBMM 11 Ağustos günü ilk toplantısını yapmıştır. M. Kemal Paşa II. Dönem TBMM'de daha iyi çalışmalar yapmak ve demokrasi ile rejimin oturmasını sağlamak adına 9 Eylül 1923 tarihinde halkçılık esasına dayandırdığı “ Halk Fırkası ” nı kurmuştur. Cumhuriyetin ilanının ardından 10 Kasım 1924 tarihinde bu firkanın isminin başına “ Cumhuriyet ” eklenerek firkanın adı “ Cumhuriyet Halk Fırkası ” olmuştur. II. Dönem TBMM milletvekillerinin hepsi bu firkanın birer mensubu oldular.

TBMM'de bulunan bütün milletvekilleri Cumhuriyet Halk Fırkası üyesi olmakla beraber, M. Kemal Paşa ve arkadaşları gibi düşünmeyen bazı milletvekilleri – özellikle ittihatçı vekiller – ve bazı büyük komutanlar yeni bir parti kurma hazırlığı yaparak 17 Kasım 1924'de Kazım Karabekir Paşa'nın başkanlığında eski “ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ” kurdular. Bu firkada; Ali Fuat Paşa, Dr. Adnan Adıvar, Rauf Orbay, İsmail Canbolat, Halit, Feridun Fikri, Sabit Sağıroğlu, Halis Turgut, Faik Bey ile Refet ve Rüştü Paşalar gibi önemli isimler yer aldı. Türk demokrasisi adına çok önemli bir adım atılmıştı. Ancak firkanın kurulmasından 3 (ay) sonra, 11 Şubat 1925 tarihinde Şeyh Sait İsyanı başladı. İsyanın dolaylı 4 Mart 1925'de Takriri Sükûn Kanunu yürürlüğe girdi ve 5 Haziran 1925 tarihinde parti kapatıldı. Böylece Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk çok partili rejim denemesi başarısızlıkla sonuçlandı. 1926 yılında da M. Kemal Paşa'ya İzmir'de suikast düzenlenmek istenmesi sonucunda, aralarından Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa'nın da bulunduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensubu 28 milletvekili tevkif edilmiştir. Şeyh Sait isyanı ve İzmir suikastı olayları, cumhuriyet rejiminin ülkede oturmadığını ve rejim düşmanlarının her fırsatı değerlendirdiğini göstermiştir.

1929 – 1930 yılında bütün dünyayı etkisi altına alan ekonomik kriz, zaten pek de iyi olmayan Türk ekonomisini çok feci bir şekilde etkilemişti. Bunda Cumhuriyet Halk Fırkası'nın, karşısında hiçbir engel ve muhalefet olmamasına rağmen 1927 – 1930 tarihleri arasında ülkenin gelişimini sağlayacak ekonomik ve siyasi politikalar geliştirememesi de etkili olmuştur. Zayıf ekonomi çökme noktasına gelmiş, esnaf ve çiftçiler kredilerini ödeyemez olmuş ve iflaslar başlamıştır. TBMM'de bu krizin

zararlarından kurtulmak yolları tartışılırken iki görüş öne çıkmıştır. Devletçilik ve Liberalizm...

M. Kemal Paşa bu iki düşüncenin Meclis' te tartışılmasının yararlı olacağını düşünmekteydi. Ayrıca Batılı devletlerdeki demokratik rejimin faydalarına ve gereğine de inanmaktaydı. Bu nedenle, Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Fethi Bey ile görüşmüş ve 12 Ağustos 1930'da İstanbul'da Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın başkanı Ali Fethi (Okyar) idi. Partinin önde gelen isimleri arasında; Nuri Conker, Ağaoğlu Ahmet, Mehmet Emin Yurdakul gibi önemli şahsiyetler vardı. TBMM'de, iktidar partisi devletçi bir çizgi izlerken, muhalefet partisi daha liberal bir program benimsemiştir. Kuruluş biçimi olarak, danışıklı olarak kurulan ve yapay olarak bir muhalefet yapacak bir parti hissi veren Serbest Cumhuriyet Fırkası, hem rejim muhaliflerinin bu partiye taban oluşturması hem de halkın Cumhuriyet Halk Fırkası ve onun politikalarından bıkmışından dolayı birden bire iktidar alternatifi parti haline geldi. Özellikle Fethi Bey'in İzmir ve Ege Bölgesi'ne yapmış olduğu yurt gezisi her adımda Cumhuriyet Halk Fırkası'nı ezmekteydi. Serbest Cumhuriyet Fırkası bu kadar çabuk güçlenirken, rejim ve yenilik karşıtları da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın toplantılarına katılıyor, toplantıları provoke ederek adeta laiklik, yenilik ve rejim karşıtı eylemler haline getiriyorlardı. Devrimler aleyhine anarşinin ve kargaşanın çıkması ülkede yapılan devrimlerin hala oturmadığını ortaya koymuştur Özellikle İzmir'de yaşanan olaylar neticesinde bir çocuğun ölmesi ve birçok kişinin yaralanması, Cumhuriyet Halk Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası arasındaki gerilimi doruğa ulaştırmıştı.

Serbest Cumhuriyet Fırkası, 1924 Eylül'ünün ikinci haftasında yapılan belediye seçimlerine katılmış, ülke genelinde tam teşkilatlanmamasına, hükümetin yanlış uygulamalarına ve seçim yolsuzluklarına rağmen beş yüz iki seçim çevresinde otuz iki belediye kazanmıştır. Bu durum Cumhuriyet Halk Fırkası'nın halkın önemli bir bölümü tarafından istenmediğinin işareti olmuştur. İki parti arasında ki kavga ve mücadele M. Kemal Paşa'nın Serbest Cumhuriyet Fırkası'na yönelik olumlu tutumunu bir anda değiştirmesiyle başka bir hal aldı. M. Kemal Paşa, kendisinin Halk Fırkası reisi, Fethi Bey'in de kendi fırkasının reisi olduğunu ve bu prensipler dairesinde mücadelenin devam edeceğini belirtmiştir. Bu durum, Fethi Bey'de firkanın devam etmesinin bir manasının kalmadığı fikrinin oluşmasına sebep olmuş ve Fırka 17 Kasım 1930 tarihinde kendisini feshetmiştir. Böylece Cumhuriyet döneminin bu ikinci demokrasi denemesi de başarısız olmuştur. Bundan böyle m. Kemal Paşa'nın ölümüne kadar herhangi bir parti kurulmamış, Cumhuriyet Halk Fırkası devletin ve hükümetin tek temsilcisi olmuştur.

1923 – 1938 yılları arasında ülkede 4 (dört) genel seçim yapılmıştır. 1923 yılında yapılan seçimler sonucunda II. Dönem TBMM oluşmuştur. Bu dönem toplam 287 milletvekili TBMM'ye girmiş, 1 Kasım 1927 tarihine kadar çalışmalarını sürdüren mecliste toplam 5 (beş) hükümet kurulmuştur. TBMM'de İsmet İnönü'nün

ağırlığını göstermeye başladığı bu dönemde, Kars'ı Ağaoğlu Ahmed Bey ve Ömer Bey (Tarım) temsil etmiştir. II. Dönem TBMM; Lozan Antlaşması'nın onaylanması, Cumhuriyet'in ilanı, halifeliğin kaldırılması ve 1924 Anayasası'nın kabulü gibi çok önemli devrimleri yapmış ve devletin temelini atmıştır.

1927 yazında yapılan milletvekilliği seçimi sonucunda III. Dönem TBMM üyeleri belirlenmiştir. Seçime katılma oranı çok düşük olmuş (% 23) meclise 316 milletvekili girmiştir. III. Dönem TBMM'de 1927 ve 1930 yıllarında İsmet İnönü'nün başkanlığında iki hükümet kurulmuştur. III. Dönem TBMM'de Kars'ı temsilen; Ağaoğlu Ahmed Bey, Baha Tali Bey (Mehmet Bahaettin Öngören), Bedir Bey (Fırat) , Faik Bey (Permek), Halit Bey (Onaran), ve Dr. Sadrettin (Ahmet Sadri Hattuza) milletvekili seçilmişlerdir.

1931 seçimleri sonucunda IV. Dönem TBMM üyeleri belirlenmiştir. Toplam 308 milletvekili TBMM'ye girmeye hak kazanmıştır. İlk defa bu dönem bağımsız adaylarda seçime katılmış ve İzmir'de Halil (Menteşe) Bey bağımsız aday seçilerek TBMM'ye girmiştir. Bu dönemde hükümet kurma görevi yeniden İsmet İnönü'ye verilmiş ve kurduğu hükümet ile V. Dönem TBMM seçilinceye kadar çalışmıştır. IV. Dönem TBMM'de Kars'ı temsilen; Baha Tali Bey (Mehmet Bahaettin Öngören), Faik Bey (Permek), Memet Nazif Bey (Sirel), Muhittin Paşa (Akyüz) ve Ömer Kamil Bey (Ömer Lütfi Kuntay) milletvekili seçilmişlerdir.

1935 seçimleri M. Kemal Paşa zamanının son seçimidir. Bu seçimde V. Dönem TBMM üyeleri belirlenmiştir. Üyelerini M. Kemal Paşa'nın belirlediği 444 milletvekili seçilmiş, diğer seçimlerden farklı olarak bu seçimlerde kadınlar da oy kullanmıştır. Bu durum Türk demokrasisi için çok önemli bir gelişmedir. 444 milletvekilinin 13'ü bağımsız olarak meclise girmeye hak kazanmıştır. Bu dönem de TBMM'de iki hükümet kurulmuştur. Birincisini İsmet İnönü kurmuş – ki bu İsmet İnönü'nün 7. Hükümetidir – ikincisini de Celal Bayar kurmuş ve bu hükümet M. Kemal Paşa'nın ölümüne kadar devam etmiştir. V. Dönem TBMM'de Kars'ı temsilen; Baha Tali Bey (Mehmet Bahaettin Öngören), Esat Özoğuz, Fuat Köprülü, Hüsrev Sami Kızıdoğan (Sami Aydoğmuş), Memet Nazif Bey (Sirel), Muhittin Paşa (Akyüz), Ömer Kamil Bey (Ömer Lütfi Kuntay) ve Yusuf Akçura milletvekili seçilmişlerdir.

1923 – 1938 yılları arasında Kars'ta da önemli siyasi gelişmeler oluyordu. 1924 yılına gelindiği zaman Kars tarihinin en önemli ve heyecanlı günlerinden birini yaşayacaktır. Erzurum'da meydana gelen büyük deprem dolayısıyla bölgeye gelmeye karar veren M. Kemal Paşa Karşılılar tarafından şehre davet edilmiş ve kendileri tarafından bu davetin kabul edilmesi bütün şehri heyecana boğmuştur. 6 Ekim'de Karşılıların sevinç gösterileri içinde şehre gelen M. Kemal Paşa, IV. Murat'tan sonra Kars'a gelen ilk devlet başkanı olmuştur.

1930 yılına gelindiği vakit M. Kemal Paşa'nın talebiyle TBMM içerisinde Fethi

Bey'in başkanlığında Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Bu fırkanın kurucularından birisi de II. ve III. Dönem Kars milletvekilliği yapan Ağaoğlu Ahmed Bey olmuştur. Cihangiroğlu İbrahim Bey'in Malta sürgününden de arkadaşı olan

Ağaoğlu Ahmed'in telkinleri ile Serbest Cumhuriyet Fırkası, İbrahim Bey'in başkanlığında Kars'ta kurulmuştur. Ancak fırkanın rejim karşıtı güçlerin odak merkezi haline gelmesi ve anarşinin artması üzerine fırkanın faaliyetlerine devam etmesi durdurulmuştur. Ülkede ki bütün şubeler gibi Kars şubesi de kapatılmış ve bu sırada İbrahim Bey'in evinde yapılan aramalar sonucunda birçok belgeye el konulmuştur. Bunun sonucunda Milli Şuralar dönemine ait pek çok belge ortadan kaybolmuştur.

Bütün bu gelişmeler Cumhuriyet rejiminin halk tarafından tam olarak benimsenmediğini ortaya koymaktadır. Bunun üzerine ülkenin sosyal ve kültürel kalkınmasını, Cumhuriyetin getirdiği değerlerin geniş halk kitlelerine ulaştırılmasını gerçekleştirmek için Türk Ocakları'nın yerine Halkevlerinin kurulmasına karar verilmiştir. 19 Şubat 1932 tarihinde ilk olarak Ankara Halkevi kurulmuştur. Kars'ta ise Milli Emniyet Müfettişi olan Eyüp Saygın'ın başkanlığında 1933 yılında, Kars Halkevi açılmıştır. Bu halkevi ve ardından kurulan halkodaları ile Cumhuriyet'in değerleri en ücra köylere dahi ulaştırılmıştır.

1934 yılında Kars'ta Cumhuriyet Halk Fırkası bir kurultay düzenlemiştir. Bu kurultaya seçilen delegeler Kars ve nahiyelerinin sorunlarını konuşmuşlar ve bu sorunları çözmek için tartışmalar yapmışlardır. Kongreye Zihni Bey başkan seçilmiş ve kongrede tartışılan maddelerin ve alınan kararların olumlu olduğunu belirtmiştir.

1936 yılında yapılan Cumhuriyet Halk Fırkası kongresi 1934 kongresinden daha detaylı olmuştur. Bu dönemde parti teşkilatlarının İlbaylara devredilmesi, parti çalışmalarını ve alınan kararların uygulanmasını kolaylaştırmıştır. Kurultayda partinin son iki yıllık çalışması ve sonuçları değerlendirilmiştir. Yoğun bir kalabalık önünde yapılan kongreye ve kararlara delegeler yakın alaka göstermişler, kongrede tüzüğe uygun çalışılmış ve delegeler kongreden memnun ayrılmışlardır.

Cumhuriyet'in ilanından M. Kemal Paşa'nın ölümüne kadar geçen süre içerisinde TBMM'de II – III – IV – V. Dönem olmak üzere toplam dört dönem meclis çalışması olmuştur. Bu dört dönemde Kars'ı toplam 14 milletvekili temsil etmiştir. Bunlar içerisinde cemiyet ve halk içerisinde en çok tanınanları Ağaoğlu Ahmed, Fuat Köprülü ve Yusuf Akçura'dır. Bu milletvekilleri Cumhuriyet rejiminin ve kurumlarının ülkede yerleşmesi için önemli düşünsel faaliyetler içerisinde bulunmuşlardır.

1923 – 1938 yılları arasında TBMM'de Kars'ı temsil eden vekiller içerisinde en çok faaliyet gösteren, en çok söz alan Ağaoğlu Ahmed Bey olmuştur. Aslen Karabağlı olan Ağaoğlu yurt dışında önemli bir eğitim sürecinden geçmiş ve

Osmanlı Mebusan Meclisi'nin III. Dönem Karahisar – 1 Sahip milletvekilliği de yapmıştır. Birçok siyasi oluşumun içerisinde yer alan Ağaoğlu Ahmed Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın da kurucularındandır. Bütün dönemlerde aktif bir milletvekili olan Ağaoğlu Ahmed Bey, TBMM'de birçok konuda görüş bildirmiştir. Yaptığımız araştırma sonucunda Ağaoğlu Ahmed Bey; özellikle devlet teşkilatlarının kurulması, yıllık bütçelerin görüşülmesi, eğitim – öğretim kurumlarının sorunları ve Teşkilat – 1 Esasiye konularında mecliste 30 konuşma yapmıştır. Ayrıca 24.05.1928 tarihinde “ Gürcistan Sosyalist Şuralar Cumhuriyeti Hükümetiyle Münakit Meralar Mukavelesinin Meriyet Müddetinin Dört Ay Daha Temdidi Hakkındaki Kanun ” münasebetiyle yaptığı konuşmalarında, milletvekilliğini üstlendiği Kars halkının sorunlarını dile getirmiş ve çözüm yolları sunmuştur. Bu durum Ağaoğlu Ahmed Bey'in, seçildiği bölgenin sorunlarına göstermiş olduğu ehemmiyeti göstermektedir. Ayrıca Ağaoğlu Ahmed Bey, TBMM'ye muallimlerin ücret sorunlarının çözümü ile Iğdır ve Kulp (Tuzluca) kazalarının teşkil edilerek Kars'a bağlanmaları için takrir sunmuştur.

III – IV – V. Dönemlerde Kars Milletvekili olan Baha Tali Bey, milletvekili olmadan önce önemli idari görevlerde bulunmuştur. Ancak yaptığımız araştırma sonucunda, Posta Kanunu'nun 31. Maddesinin Tadili Hakkında Vermiş Olduğu Teklif dışında herhangi bir çalışması görülmemiştir.

III. Dönem Kars Milletvekili olan Halit Bey, Devlet Demiryolları ve Limanları Umumi İdaresinin 1930 Mali Senesi Bütçe Kanunu görüşülürken kısa bir konuşma yapmış, araştırmalarımızda bunun dışında bir çalışması görülmemiştir.

IV. ve V. Dönem Kars Milletvekili olan Muhittin Paşa, Tütün İnhisar İdaresinin 1932 Senesi Bütçe Kanunu, İstanbul Darulfünunu 1932 Senesi Bütçe Kanunu ile Halk Tarafından Ötede Beride Bulunan ve İnfilak Yapararak Zayiata Sebep Olan Mermiler münasebetiyle TBMM'de 3 konuşma yapmıştır.

IV. ve V. Dönem Kars Milletvekili olan Ömer Lütfi Bey, Kars Vilayeti ile Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin Bazı Parçalarına Muhacir ve Sığıntıların Yerleştirilmesi ve Yerli Çiftçilerin Topraklandırılması Hakkında Kanun ile İskân Kanunu hakkında TBMM'de iki konuşma yapmıştır. Ayrıca Kars, Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin Bazı Kısımlarında Mülteci ve Muhacir İskânı ile Kars Vilayeti ile Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin Bazı Parçalarında Muhacir ve Sığıntıların Yerleştirilmesi ve Çiftçilerin Topraklandırılması Hakkındaki Kanun'un 3. Maddesine dair iki adet kanun teklifinde bulunmuştur. Ömer Lütfi Bey'in TBMM'de yapmış olduğu bu çalışmalar seçim bölgesi olan Kars'ın sorunları ile ilgili bir milletvekili olduğunu göstermektedir.

II. Dönem Kars Milletvekili olan Ömer Bey, Türkiye Seyrisefain İdaresinin 1340 Senesi Bütçesi, Havalii Şarkiyye Erzurum – Sarıkamış – Kars – Şuabatı Demiryolları İdaresinin 1340 Senesi Bütçe Kanunu Layihası ve Elviye – i Selase'de Emvali Gayri

Menkulenin Senedi Hakaniye Raptına Dair Kanun hakkında TBMM’de üç konuşma yapmıştır. Bunun dışında yaptığımız araştırma sonucunda; Kars, Kağızman, Kulp ve Iğdır şoselerinin turuku umumumiye meyanına ithali hakkında kanun teklifinde bulunmuş ve Artvin, Ardahan, Kars vilayetleriyle Kulp ve Iğdır Kazaları ve Hopa Kazasının Kemalpaşa nahiyesindeki arazide hakkı tasarrufa dair Kanunun 4. Maddesi hakkında taktir vermiştir. Ömer Bey’in yapmış olduğu çalışmalar seçim bölgesi olan Kars’ın sorunları ile ilgili bir milletvekili olduğunu göstermektedir.

Yukarıda çalışmaları anlatılan milletvekillerinin dışında kalan, III. Dönem Kars Milletvekili Bedir Bey’e; V. Dönem Kars Milletvekili Esat Özoğuz’a; III. ve IV. Dönem Kars Milletvekili Faik Bey’e; V. Dönem Kars Milletvekili Hüsrev Sami Kızıldoğan’a; IV. ve V. Dönem Kars Milletvekili Memet Nazif Bey’e ve III. Dönem Kars Milletvekili Dr. Sadrettin Bey’e ait bir çalışma bulunamamıştır.

Araştırmamızda çalışmasını bulamadığımız, çok önemli bir fikir ve siyaset adamı olan Yusuf Akçura Bey, aslında TBMM’de önemli çalışmalarda bulunmuştur. Ancak bu çalışmaları yapmış olduğu dönemlerde, kendisi İstanbul Milletvekili olarak görev yapmaktaydı. Yusuf Akçura, V. Dönem TBMM’ye Kars Milletvekili olarak seçilmiş, seçimden kısa bir süre sonra ise ölmüştür. Kendisinin çalışmalarının araştırmamızda yer almamasının nedeni budur.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin en önemli fikir ve devlet adamlarından biri olan Fuat Köprülü Bey, TBMM’de uzun süre milletvekilliği yapmış bunun yanı sıra Dışişleri Bakanlığı, Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur. Ancak araştırmamız, II – III – IV – V. Dönem TBMM çalışmalarını kapsadığı için Fuat Köprülü Bey’in çok aktif olduğu Demokrat Parti dönemleri çalışmalarına yer verilmemiştir.

1923 – 1938 yılları arasında TBMM’de Kars Milletvekilliği yapan vekiller gerek Milli Mücadele döneminde ve gerekse sonrasında önemli görevlerde bulunmuşlardır. Kars Milletvekilleri genel olarak yüksek eğitim görmüş, bazıları yurt dışında eğitimini tamamlamıştır. Kars milletvekillerinin eğitim durumları şöyledir:

- Ağaoğlu Ahmed Bey; Hukukçudur. Ayrıca müderris, yazar, siyaset ve fikir adamıdır. Fransızca, Rusça, Arapça ve Farsça bilmekteydi.
- Baha Tali Bey; Galatasaray Sultanisi mezunu olup yükseköğrenimini de yapmıştır. Meslek hayatında yöneticilik yapmış olup, Fransızca, İngilizce ve Almanca bilmekteydi.
- Bedir Bey; İnceleme yapmış olduğumuz dönem içerisinde milletvekilliği yapan 14 vekilden iyi bir eğitim almayan tek vekildir. Çiftçidir.
- Esat Özoğuz; Rüştüye mezunu olup, meslek hayatında idarecilik yapmıştır. Fransızca bilmektedir.
- Faik Bey; Asker olan Faik Bey, aynı zamanda öğretmenlik yapmıştır. Fransızca bilmektedir.

- Fuat Köprülü; Hukuk eğitimi de alan Köprülü, müderrislik ve yazarlık yapmıştır. Edebiyatçıdır. Çok önemli bir fikir, ilim ve devlet adamıdır. Fransızca, Farsça ve Arapça bilmektedir.
- Halit Bey; İdadi mezunu olup idarecilik yapmıştır. Fransızca ve Arapça bilmektedir.
- Hüsrev Sami Kızıldoğan; Harbiye mezunudur. Asker olan Hüsrev Sami Bey, Fransızca bilmektedir.
- Memet Nazif Bey; Hukukçudur. Fransızca bilmektedir.
- Muhittin Paşa; Harp Okulu mezunudur. Asker, öğretmen ve Diplomattır. Fransızca bilmektedir.
- Ömer Kamil Bey; Hukukçudur. Ayrıca öğretmenlik te yapmıştır. Fransızca bilmektedir.
- Ömer Tarım Bey; Hususi bir eğitim alan Ömer Tarım Bey, siyasetle de uğraşmış bir esnaftır. Arapça bilmektedir.
- Dr. Sadrettin Bey; Tıbbiye mezunudur. Fransızca bilmektedir.
- Yusuf Akçura; Harp Okulu mezunudur. Fransa da siyaset okulunu bitirmiştir. Asker, Tarihçi, Diplomat, yazar ve profesör olan Akçura, Fransızca ve Rusça bilmekteydi.

Yukarıda verilen bilgiler Kars Milletvekillerinin gayet donanımlı ve eğitilmiş kişiler olduğunu göstermektedir. II – III – IV – V. Dönemlerde TBMM’de Kars’ı temsil eden milletvekillerinden, Ağaoğlu Ahmed Bey Karabağlı; Baha Tali Bey İstanbullu; Bedir Bey Adıyamanlı; Esat Özoğuz Hopalı; Faik Bey Manastırlı; Fuat Köprülü İstanbullu; Halit Bey İzmirli; Hüsrev Sami Kızıldoğan Gümilcineli; Memet Nazif Bey Yenişehirli; Muhittin Paşa İstanbullu; Ömer Kamil Bey Artvin’li; Ömer Tarım Bey Kağızman’lı; Dr. Sadrettin Bey Ankaralı ve Yusuf Akçura Kazanlıdır. (Rusya) Görüldüğü gibi 14 milletvekilinden sadece bir tanesi Karşlı, iki tanesi de Elviye – i Selase bölgesindedir.

KAYNAKLAR

ARŞİVLER

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi, 21.11.1934 tarihli C.H.P.
Kars Kongresi Zabıt Hulasası

TBMM Arşivi 172 Sicil Numaralı Şahsi Belge
TBMM Arşivi 303 Sicil Numaralı Şahsi Belge
TBMM Arşivi 310 Sicil Numaralı Şahsi Belge
TBMM Arşivi 524 Sicil Numaralı Şahsi Belge
TBMM Arşivi 548 Sicil Numaralı Şahsi Belge
TBMM Arşivi 549 Sicil Numaralı Şahsi Belge
TBMM Arşivi 707 Sicil Numaralı Şahsi Belge
TBMM Arşivi 708 Sicil Numaralı Şahsi Belge
TBMM Arşivi 709 Sicil Numaralı Şahsi Belge
TBMM Arşivi 710 Sicil Numaralı Şahsi Belge
TBMM Arşivi 765 Sicil Numaralı Şahsi Belge
TBMM Arşivi 804 Sicil Numaralı Şahsi Belge
TBMM Arşivi 805 Sicil Numaralı Şahsi Belge
TBMM Arşivi 1001 Sicil Numaralı Şahsi Belge

TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: II
TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: III
TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: IV
TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VI
TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VII
TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: VIII
TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: X
TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XI
TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XII
TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XIV
TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XVIII
TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XIX
TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XX
TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XXI
TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XXII
TBMM ZC, 2. Dönem, Cilt: XXIV
TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: III
TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: IV
TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: VI
TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: X
TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XVII

TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XIX
TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XX
TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XXI
TBMM ZC, 3. Dönem, Cilt: XXIII
TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: VIII
TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XV
TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXI
TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXII
TBMM ZC, 4. Dönem, Cilt: XXIII

RESMİ YAYINLAR

Cumhuriyet Halk Partisi 1936 İl Kongreleri, Ankara, 1937

Kars Valiliği: Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Sempozyumu

TBMM Albümü 1920 – 2010, Cilt: I, Ankara, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010

KİTAPLAR

AKGÜN, Seçil, General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu “ Kurtuluş Savaşı Başlangıcında ”, İstanbul, Tercüman Tarih Yayınları, 1981

AKYÜZ, Yahya, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988

ATATÜRK, Mustafa Kemal, Nutuk, Cilt: I, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989

-----, Nutuk, Cilt: II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989

AVCI, Cemal, III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927 – 1931), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000

AVŞAR, Abdülhamit, Serbest Cumhuriyet Fırkası, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1998

CEBESOY, Ali Fuat, Siyasi Hatıralar, Cilt: II, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1960

ÇELEBİ, Mevlüt, Türk İnkılap Tarihi, İzmir, Özal Yayınevi, 2007

ÇOKER, Fahri, Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem, Cilt: I, Ankara, TBMM Yayınları, 1996

DAYI, Esin, Elviye – i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma, Erzurum, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, 1997

- DEMİREL, Ahmet, Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009
- ERDEM, Tarhan, Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876 – 1982), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1982
- ERDOĞAN, Fahrettin, Türk Ellerde Hatıralarım, Ankara, Mevsimsiz Yayınları, 2007
- GOLOĞLU, Mahmut, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ankara, Goloğlu Yayınları, 1974
- GÖKDEMİR, Ahmet Ender, Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998
- KARABEKİR, Kâzım, İstiklal Harbimiz, Cilt: I, İstanbul, Emre Yayınları, 1993
- , İstiklal Harbimiz, Cilt: II, İstanbul, Emre Yayınları, 1993
- KARPAT, Kemal, Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1967
- KONUĞU, Enver, Ardahan Tarihi, Ankara, Ardahan Valiliği Kültür Yayınları, 1999
- KUTAY, Cemal, Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazamayacağı Üç Devirden Hakikatler, İstanbul, Alioğlu Yayınevi, 1982
- MUTLU, N. Yücel, Misak-ı Milli'den İlk Kazanç ve İlk Kayıp: Kars, Ardahan ve Batum, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007
- OKYAR Ali Fethi, Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?, İstanbul, 1987
- ÖKE, Mim Kemal, Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu 1914 – 1923, İstanbul, Aksoy Yayıncılık, 2001
- ÖZ, Esat, Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923 – 1945), Ankara, Gündoğan Yayınları, 1992
- ÖZTÜRK, Kazım, Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920 – 1973, Ankara, Önder Matbaa, 1973
- , Anadolu İhtilali, Cilt: II, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 2010
- SONYEL, R. Salahi, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995
- , Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Cilt: II, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara, 2003

TANSEL, Selahattin, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt: II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991

-----, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt: III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991

URAL, Selçuk, Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri, İstanbul, IQ Kültür – Sanat Yayıncılık, 2008

URAL, Selçuk; ORAT AKYÜZ, Jülide; ARSLAN ORAN, Nebahat; BİNGÖL, Akın; TÜYSÜZ, Cem, Kars Tarihi. Geçmişten Cumhuriyete, Kars, Kafkas Üniversitesi Yayınları, 2011

YENİARAS, Orhan, Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kars ve Çevresi, Ankara, Öz Baran Ofset, 2009

YILMAZ, İskender, Gümrü Antlaşması, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2001

MAKALELER

AKARSLAN, Mediha, “ 1920-1921 Yıllarında Rusya Hariciye Komiserliği İle Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M.) Arasında Kurulan İletişim ”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Cilt: IV, Sayı: 16, 1995, s. 467 – 490

ALPTEKİN, Coşkun, “ Erzurum Kongresi ”, Atatürk Üniversitesi Atatürk Devrimleri Enstitüsü Dergisi, Cilt: I, Sayı: 1, 1978, s. 35 – 49

ARIKAN, Zeki, “ Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi ”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt: VI, Sayı: 23, 1999, s. 261 – 281

ARSLAN, Nebahat; TEKİR, Süleyman, “ Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti'nden TBMM'ye Fahrettin Erdoğan ”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 6, 2010, s. 1 – 25

AVCI, Cemal, “ Milli Mücadele Döneminde Türk - Ermeni ve Gürcü İlişkileri ”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt: IV, Sayı: 13, 1994, s. 1 – 10

AYDOĞAN, Erdal, “ Doğu'da Bir Kültür Ocağı; Kars Halkevi ”, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi, Cilt: V, Sayı:1, 2006, s. 101 – 121

GÜNEŞ, Günver , “ Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın' da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar ”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: XXV, Sayı: 39, s. 117 – 147

KILIÇ, Selami, “ Mustafa Kemal (Atatürk) ve Erzurum Kongresi ”, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, Cilt: II, Sayı: 1, 1997, s. 77 – 97

KIRZIOĞLU, Fahrettin, “ Cihangiroğlu İbrahim Aydın (1874 – 1948)' daki Milli Mücadele'de Kars ve Atatürk ile İlgili Belgeler ”, Belleten, Cilt: XLVIII, Sayı: 189 – 190, 1984, s. 109 – 165

KORKMAZ, Ramazan, “ Ermeni Meselesi ve Canlı Kaynaklara Göre Çıldır'da Yapılan Ermeni Mezalimi ”, Yakın Tarihimize Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu, Kars Valiliği ve Atatürk Üniversitesi Yayını, Ankara, 1992, s. 113 – 130

ÖZÇELİK, Mücahit, “ I. ve II. Dönem TBMM'de Niğde Milletvekilleri ve Faaliyetleri ”, Turkish Studies Dergisi, Cilt: VII / IV, 2012, s. 2485 – 2500

ÖZDEMİR, Yavuz, “ Erzurum Kongresi Beyannamesi Üzerine Düşünceler ”, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, Cilt: II, Sayı: 1, 1997, s. 99 – 107

PEHLİVANLI, Hamit, “ Mütareke Sonrası Güneybatı Kafkasya'da Durum ve Ermeniler ”, Yakın Tarihimize Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu, Kars Valiliği ve Atatürk Üniversitesi Yayını, 1992, s. 265 – 273

TAŞKIRAN, Cemalettin, “ Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925 – 1930) ”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt: IV, Sayı: 14, 1994, s. 255 – 265

URAL, Selçuk, “ Moskova Antlaşması'ndan Kars Antlaşması'na Türkiye'nin Kafkasya Politikası ”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 4, 2009, s. 175 – 208

TEZLER

ASILSOY, “ Abdülkerim, Türk Modernleşmesi Öncülerinden Fuat Köprülü: Hayatı, Eserleri ve Fikirleri ”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008

DEMİR, Gafar, “ Yusuf Akçura'nın TBMM'deki Faaliyetleri (1923 – 1935) ”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008

GUNİAVA, Gela, Türk – Rus İlişkileri ve Gürcistan, “ XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde ”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007

KUÇUKUĞURLU, Murat, “ Cihangiroğlu İbrahim Bey ”, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000

NAR, Arzu, “ Milli Mücadele Döneminde Kars Milletvekilleri ve Faaliyetleri ”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006

ÖZTÜRK, Mustafa, “ Atatürk Döneminde Türkiye'nin Kafkasya Politikası ”, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Bilim Uzmanlığı Tezi, 2005

ŞAVKILI, Cengiz, “ Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920 – 1938) ”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü, Doktora Tezi, 2011

ŞENTÜRK, Miraç, “ Milli Mücadele Döneminde Elviye – i Selase ve Milletvekilleri ”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010

EKLER

EK – I: Berlin Antlaşması (1878) ile Moskova Antlaşması (1921) Arasında Türk Doğu Sınırlarındaki Değişmeler

EK – II: Güney Kafkasya ve Milli Şura Hükümetleri

EK – III: Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti Sınırları

EK – IV: Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti Sınırları

EK – V: Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'nin Bayrağı

EK – VI: Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti'nin Reisi Cihangiroğlu İbrahim Aydın Bey

EK – VII: II. ve III. Dönem Kars Milletvekili Ağaoğlu Ahmed Bey

EK – VIII: III. IV. ve V. Dönem Kars Milletvekili Baha Tali Bey

EK – IX: III. Dönem Kars Milletvekili Bedir Bey

EK – X: V. Dönem Kars Milletvekili Esat Özoğuz

EK – XI: III. ve IV. Dönem Kars Milletvekili Faik Bey

EK – XII: V. Dönem Kars Milletvekili Fuat Köprülü

EK – XIII: III. Dönem Kars Milletvekili Halit Bey

EK – XIV: V. Dönem Kars Milletvekili Hüsrev Sami Kızıldoğan

EK – XV: IV. ve V. Dönem Kars Milletvekili Memet Nazif Bey

EK – XVI: IV. ve V. Dönem Kars Milletvekili Muhittin Paşa

EK – XVII: IV. ve V. Dönem Kars Milletvekili Ömer Kamil Bey

EK – XVIII: II. Dönem Kars Milletvekili Ömer Tarım Bey

EK – XIX: III. Dönem Kars Milletvekili Dr. Sadrettin Bey

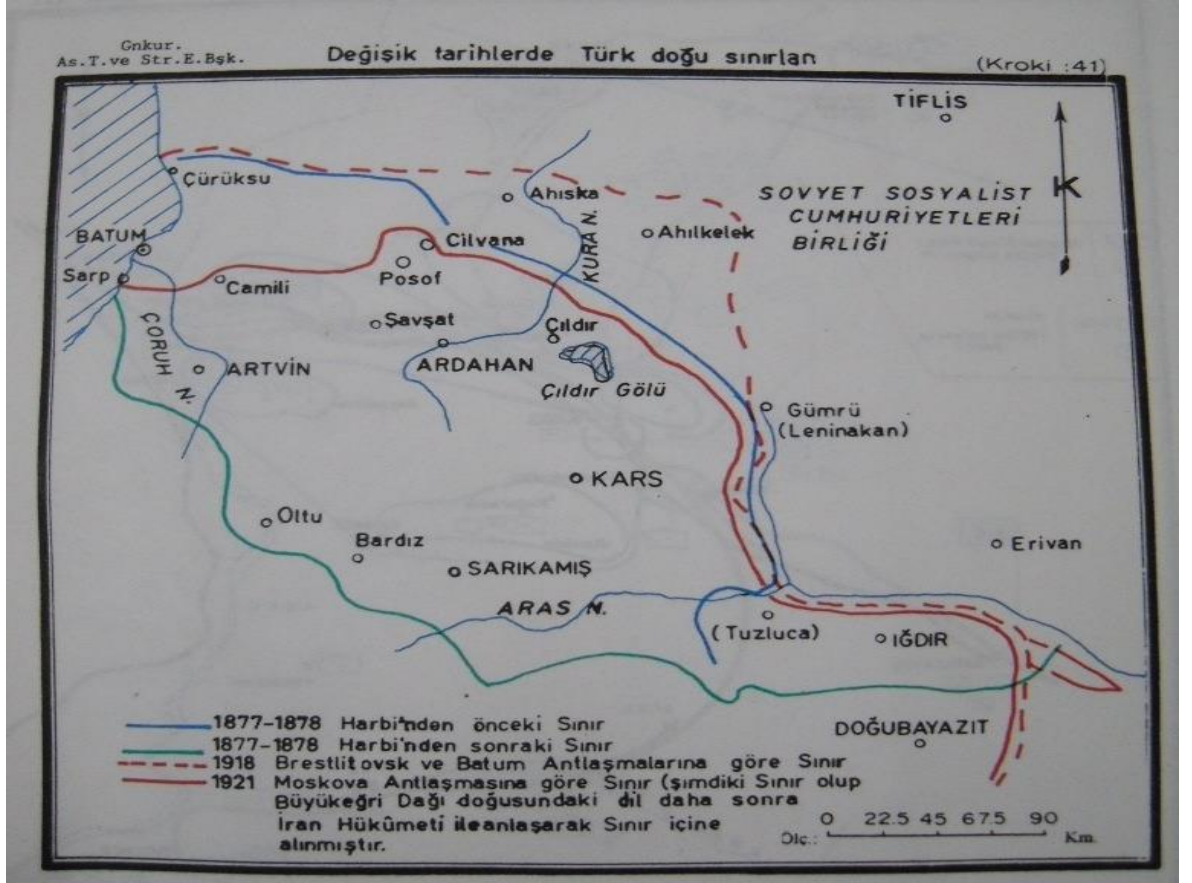
EK – XX: V. Dönem Kars Milletvekili Yusuf Akçura

EK – XXI: Ağaoğlu Ahmed Bey'e Ait Mazbata

- EK – XXII:** Baha Tali Bey'e Ait Hal Varakası
- EK – XXIII:** Baha Tali Bey'e Ait Mazbata
- EK – XXIV:** Bedir Bey'e Ait Mazbata
- EK – XXV:** Esat Özoğuz'a Ait Mazbata
- EK – XXVI:** Faik Bey'e Ait Mazbata
- EK – XXVII:** Fuat Köprülü'ye Ait Mazbata
- EK – XXVIII:** Halit Bey'e Ait Mazbata
- EK – XXIX:** Halit Bey'e Ait Hal Varakası
- EK – XXX:** Hüsrev Sami Kızıldoğan'a Ait Hal Varakası
- EK – XXXI:** Hüsrev Sami Kızıldoğan'a Ait Mazbata
- EK – XXXII:** Memet Nazif Bey'e Ait Mazbata
- EK – XXXIII:** Muhittin Paşa'ya Ait Mazbata
- EK – XXXIV:** Ömer Kamil Bey'e Ait Hal Varakası
- EK – XXXV:** Ömer Kamil Bey'e Ait Mazbata
- EK – XXXVI:** Dr. Sadrettin Bey'e Ait Mazbata
- EK – XXXVII:** Dr. Sadrettin Bey'e Ait Hal Varakası
- EK – XXXVIII:** Ömer Tarım Bey'e Ait Hal Varakası
- EK – XXXIX:** Yusuf Akçura'ya Ait Mazbata
- EK – XXXX:** Ömer Kamil Bey'in Kars, Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilayetlerinin Bazı Kısımlarında Mülteci ve Muhacir İskânına Dair Vermiş Olduğu Kanun Teklifi
- EK – XXXXI:** Ağaoğlu Ahmed Bey'in Iğdır ve Kulp Kazalarının Teşekkülü Melhuz Kars Vilâyetine Raptı Hakkında Sunmuş Olduğu Takrir
- EK – XXXXII:** Baha Tali Bey'in Posta Kanunu'nun 31. Maddesinin Tadili Hakkında Vermiş Olduğu Teklif
- EK – XXXXIII:** Ömer Tarım Bey'in Kars, Kağızman, Kulp ve Iğdır Şoselerinin Turuku Umumumiye Meyanına İthali Hakkında Kanun Teklif

EKLER

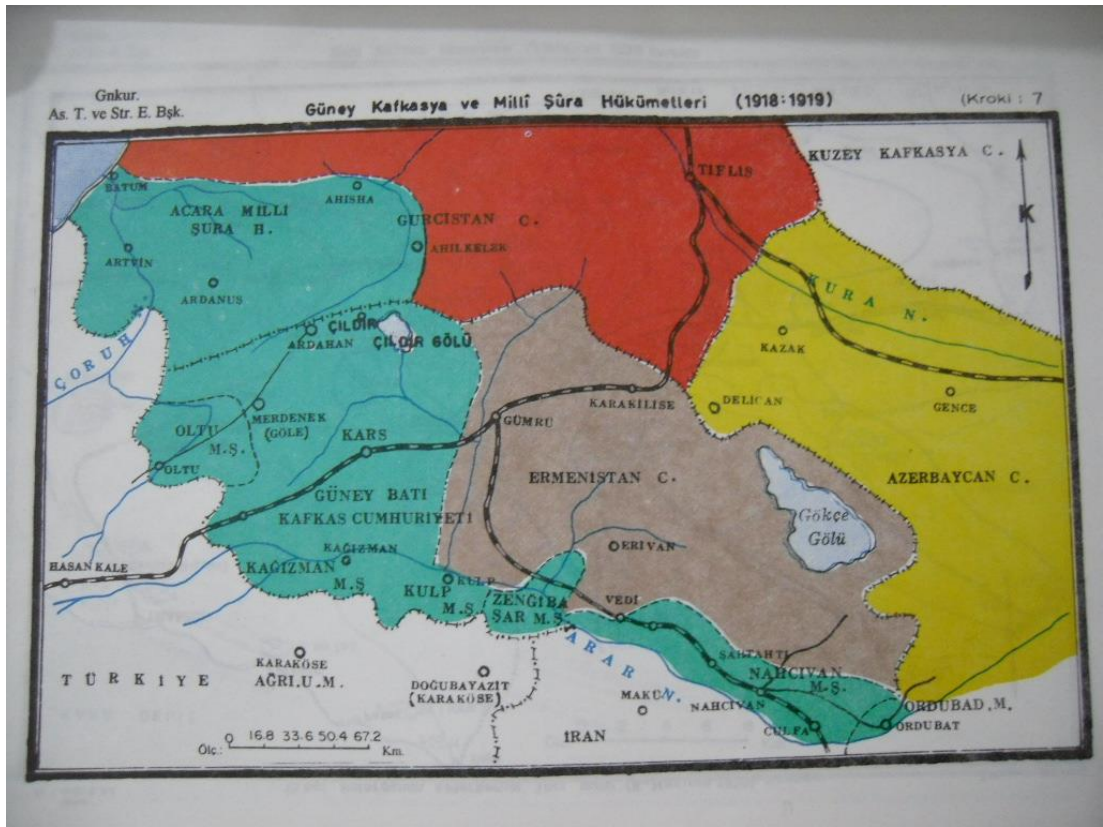
EK - I



Berlin Antlaşması (1878) ile Moskova Antlaşması (1921) Arasında

Türk Doğu Sınırlarındaki Değişmeler

EK – II



Güney Kafkasya ve Milli Şura Hükümetleri

EK – III



Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti Sınırları

EK - IV



Cenub - i Garbi Kafkas Hükümeti Sınırları

EK - V



Cenub - i Garbi Kafkas Hükümeti'nin Bayrağı

EK – VI



Cenub – i Garbi Kafkas Hükümeti'nin Reisi Cihangiroğlu İbrahim Aydın Bey

EK – VII



II. ve III. Dönem Kars Milletvekili Ağaoğlu Ahmed Bey

EK – VIII



III. IV. ve V. Dönem Kars Milletvekili Baha Tali Bey

EK – IX



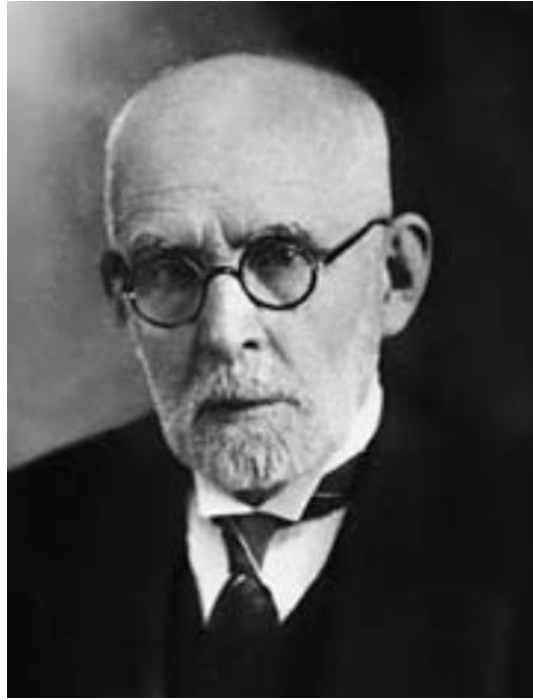
III. Dönem Kars Milletvekili Bedir Bey

EK – X



V. Dönem Kars Milletvekili Esat Özoğuz

EK – XI



III. ve IV. Dönem Kars Milletvekili Faik Bey

EK – XII



V. Dönem Kars Milletvekili Fuat Köprülü

EK – XIII



III. Dönem Kars Milletvekili Halit Bey

EK – XIV



V. Dönem Kars Milletvekili Hüsrev Sami Kızıdoğan

EK – XV



IV. ve V. Dönem Kars Milletvekili Memet Nazif Bey

EK – XVI



IV. ve V. Dönem Kars Milletvekili Muhittin Paşa

EK – XVII



IV. ve V. Dönem Kars Milletvekili Ömer Kamil Bey

EK – XVIII



II. Dönem Kars Milletvekili Ömer Tarım Bey

EK – XIX



III. Dönem Kars Milletvekili Dr. Sadrettin Bey

EK - XX



V. Dönem Kars Milletvekili Yusuf Akçura

EK - XXI

Şifre No: 1234567890
Mazbata No: 1234567890

Maddeler	Kars Milletvekili Yusuf Akçura									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Maddesi	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2. Maddesi	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
3. Maddesi	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
4. Maddesi	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
5. Maddesi	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
6. Maddesi	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
7. Maddesi	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
8. Maddesi	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
9. Maddesi	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
10. Maddesi	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Mazbata No: 1234567890
Maddeleri Sayısı: 10
Mazbata İçeriği: ...
Mazbata Tarihi: ...

Ağaoglu Ahmed Bey'e Ait Mazbata

707

تورکيه بويوک ملت مجلته اوجنجه دورده اعضا انتخاب اولنان ذوات کرامه مخصوص مختصر ترجمه حال ورقه سی

انتخاب دائرہ سی	تاریخ	انزلی	ایچین مادیر و استورونک و نوزاد و تورک و دیار سی و دیار
اسی	پادشاه	علمی رتبه لری	علمی رتبه لری
عائله اسمی	طبیح	سلاک و مشغولیتی	تعمیر و تعمیر و تعمیر و تعمیر
باباسنک و آتاسنک اسمی	برینده طبع و سنا	اولی اولوب اولادینی	اولی اولوب اولادینی
دوغدی بی بی	استانبول	تقابین اول سوک	تقابین اول سوک
اوپوردینی بی	آغده	ماموردکله آغده	ماموردکله آغده
دوغدی بی بی تاریخ	۹۸۷	انتخاب مصلطه سنک	انتخاب مصلطه سنک
تحصیل	عمر سنی	فاخر ای ایله بیوت	فاخر ای ایله بیوت
بلدی کی دیار	تورک و وزیر	مصلطه سنک عیال	مصلطه سنک عیال
نمده اختصاصی اولدی	انگلیز	هیئت عمومی سنجه	هیئت عمومی سنجه
		تصدیق تاریخی ۱۶	تصدیق تاریخی ۱۶
		عجله الحاق تاریخی	عجله الحاق تاریخی

مختصر ترجمه حال

۹۸۷ تاریخ و عجله الحاق تاریخی...
 ۹۸۸ تاریخ و عجله الحاق تاریخی...
 ۹۸۹ تاریخ و عجله الحاق تاریخی...
 ۹۹۰ تاریخ و عجله الحاق تاریخی...
 ۹۹۱ تاریخ و عجله الحاق تاریخی...
 ۹۹۲ تاریخ و عجله الحاق تاریخی...
 ۹۹۳ تاریخ و عجله الحاق تاریخی...
 ۹۹۴ تاریخ و عجله الحاق تاریخی...
 ۹۹۵ تاریخ و عجله الحاق تاریخی...
 ۹۹۶ تاریخ و عجله الحاق تاریخی...
 ۹۹۷ تاریخ و عجله الحاق تاریخی...
 ۹۹۸ تاریخ و عجله الحاق تاریخی...
 ۹۹۹ تاریخ و عجله الحاق تاریخی...
 ۱۰۰۰ تاریخ و عجله الحاق تاریخی...

[*] بو خانه مجلس هیئت تحریریه سنجه املا اولنه مقدر.

710

تورکيه بيوک ملت مجلسه اوچنجه دورهده اعضا انتخاب اولتان ذوات گرامه مخصوص مختصر ترجمه حال ورقه سی

انتخاب دائره سی	قاسم ویتیر	انزلی	- - -
اسی	خاکه	علمی رتبه لی	- - -
عائله اسی	بیوک جیه اوغلی	مسالك و مشولوق	نوشته و اصول اداره
باباسنگ و آانسنگ اسی	باباسنگ اسی: علمیه محروسه والده مناسی: حریفه خانم	اول اولوب اولادین و قاجار چوچوقی بولندین	اولکیم - اوچ چوشیم و اولدوس
دوغدین بر	انزیر	انتخاب اول سوک مأموری	انزیر اولی معازتک
اوپوردین بر	انزیر	مأموردکله انتخاب اول سوک وضعین	- - -
دوغدینک تاریش	نورما قوشنیر	انتخاب منقبه سنگ تاریخی	[علم صونونده] [تعمیرات]
تعمیر	انزیر اهل اسیرنه مازونیم . علمیه عالی توقانزیم حیرت نومه مکتوبانیم	قاجاری اهل سعوت انتخاب اولادین	[صونسله کونده]
بیله ییک دلال	فانزیر عجب	منقبه سنگ جلس هیئت عمومیه سنجه تصدیق تاریخی [۱]	=
نهاد اختصاصی اولدین	قوانینده لعل اولده مکتبه	جلسه انتخاب تاریخی	۱۵ دیر ۱۳۰۴ هجری قمریه ۲۵ دیر ۱۳۰۴ هجری قمریه

مختصر ترجمه حال

کله اص انزیریم . تورکيه بيوک جیه اوغلی عاندستیم . طف ندری ندرکیم . دایده و دایه کیم
سی و عقب اولده ترجمه حالده کوشلریک و ندری منورده و اولده و حیدر سید انزیرکونیه قلم
سرورکیم، مین اداره ولایت یا لایحه کیم، کونیه قلم، حیدر سید انزیرکونیه سارکونیه .
ایضا خدمت اینکله مکره مذکور که ناخیز استغاف ایتم . اشغالی شونده برسد انزیره برتوله
سوسه سوز بولدم . برسد ظفره دشنت حلاکت و وضعی دروس عایقه دایه اساج وانیر دوقلم
نیزه و طلبه سوز معذرت تقوی قلم حیدر سید انزیرکونیه حیدر سید انزیرکونیه حیدر سید
انزیر . دیار حیدر سید سوز حیدر سید انزیرکونیه حیدر سید انزیرکونیه حیدر سید انزیرکونیه
سی حد سوزم ارفد انزیره تقوی سوز حیدر سید انزیرکونیه حیدر سید انزیرکونیه حیدر سید انزیرکونیه
انزیر انزیر انزیره قوشنده . در حال انزیره دوشتم . در وضع مکره انزیرکونیه حیدر سید انزیرکونیه
حیدر سید انزیرکونیه حیدر سید انزیرکونیه حیدر سید انزیرکونیه حیدر سید انزیرکونیه حیدر سید انزیرکونیه
ایضا خدمت انزیره حیدر سید انزیرکونیه حیدر سید انزیرکونیه حیدر سید انزیرکونیه حیدر سید انزیرکونیه حیدر سید انزیرکونیه

۱۳۰۴
۱۵

قاسم ویتیر

[۱] بو شاه مجلس هیئت تحریریه سنجه املا اولنه بقدر .

EK - XXXII

İstanbul Vilayeti
Memur Dairesi İstihabiyesi
Heyeti Teftişiyesi

Namzet isimleri	Kazanan reylerin miktarı											Değerlendirme				Mülâhazat	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
<i>Memet Nazif Bey</i>	10	16	11	14	11	11	11	11	11	11	11						

Sayı 24
Kara mübaşir
Tebliğ memurları
R. İzzet
R. B. İzzet
R. B. İzzet

MEMET NAZIF BAY HAKKI
BMM
M. Nazif Bey
R. İzzet
R. B. İzzet
R. B. İzzet
R. B. İzzet
R. B. İzzet

İstanbul Memurları Kayıt ve Sicil Müdürlüğü
22. 3 - 1925
28 Ocak 1925

İstanbul Memurları Heyeti Teftişiyesi

Memet Nazif Bey'e Ait Mazbata

EK - XXXIII

204

İstanbul Vilayeti
Memur Dairesi İstihabiyesi
Heyeti Teftişiyesi

Namzet isimleri	Kazanan reylerin miktarı											Değerlendirme				Mülâhazat	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
<i>Memet Nazif Bey</i>	10	16	11	14	11	11	11	11	11	11	11						

Sayı 24
Kara mübaşir
Tebliğ memurları
R. İzzet
R. B. İzzet
R. B. İzzet

MEMET NAZIF BAY HAKKI
BMM
M. Nazif Bey
R. İzzet
R. B. İzzet
R. B. İzzet
R. B. İzzet
R. B. İzzet

İstanbul Memurları Kayıt ve Sicil Müdürlüğü
22. 3 - 1925
28 Ocak 1925

İstanbul Memurları Heyeti Teftişiyesi

7.8.m.m. Acısız mekân
Devre = 5
Karş
G.C. Muhittin Paşa'ya
Sicil No : 204

Muhittin Paşa'ya Ait Mazbata

EK - XXXIV

T. B. M. M. Âzayı kiramına mahsus muhtasar tercümei hal varakası

İntihap daireci	Kars	Eserleri	
İsmi	Ömer Kâmil	İlim rütbeleri	
Aile ismi	Hacıoğlu	Meşek ve meşguliyeti	Avukat
Bahasının ve Anasının ismi	Kâmil, Gülsüm	Evlü olup olmadığı ve kaç çocuğa bulunduğu	İki çocuklu evliyim
Doğduğu yer	İstikim, oğlu köyü	İntihaptan evvel son meşuriyeti	Avukatlık, ordan evvel Elazığ'da Selase maarif müfettişi.
Öğrendiği yer	Kars	Memur değilse intihaptan evvel son vaziyeti	Avukat
Doğduğunun tarihi	30 4 - 1888	İntihap muhtasarının tarihi	26, 4, 1931
Tahsili	İlk - Hukuk	Kıç rey ile me'as intihap olmağı	
Bildiği diller		Muhtasarın Meclis Heyeti unanimesine tasdik tarihi [*]	9, 5, 1931
Nede ihtisas olduğı	Hukuk ve maarifte tecrübeli im.	Meclise ihtihak tarihi	9, 5, 1931

TBMM Muhtasar Tercümei Hal

1304-1888'de İstikim oğlu köyünde doğdum. 1309-1893'de ailemle Selanije muhacir gittim. İlk ve orta tahsilimi orada bitirdim. Selanije idadisini bitirdikten sonra yataca da ay zamanı tabiriata katılıp Kars'a. İstikim İstikim maktamesinde zabıt kâatibliği yaptım, 1323-1911'de Selanije Hukuk mek tebine girdim. Ertesi yıl İstanbul Hukuk fakültesine geçtim. İHK mefektör müdürükâlelerinde Darulitamlar müdür ve müfettişliğinde, Mutarekesiden sonra 1336-1920'de Elazığ'da Selase maarif müfettişliğinde bulundum. Tahsiratını kesildi; Avukatlığa başladım. 1922'den 1931'de mesasına kadar İstikim emmisi, ve emmisen apalığında çalıştım. Halabî Ahme, Türk ocakları terhis ve idarelerinde bulundum.

Ömer Kâmil

[*] Bu hane Meclis heyeti biririyessine imla olunmaktadır.

Açıklama: Amara oğlu
Adres: Haride: № 14

Ömer Kamil Bey'e Ait Hal Varakası

708

تورکيه بويوک ملت مجلسه اوچينجي دورده اعضا انتخاب اولان ذوات کرامه مخصوص مختصر ترجمحال و رفقسي

انتخاب دائرهسي	فاحي	اثرلي	اشم بعض -
اسی	دوقونر صومرد کویک	علمی زتیه لری	...
عائله اسی	کوب بلی زاره	سلاک و مشغولین	هانوچمه بیخنده فزیرا زاره ایزیر و هرابیر (اویچ تقیم) مقصد ارطیم و شنه چوراج دار -
باباسک و آتاسک اسی	باباسک ک: عکمل نورس "اصم" آتاسک آدر: لطیف بیات	اول اولوب اولادین دقاچ چوجوی بولندی	...
دوغدیور	آنفزه فولدور ییلکر	تظاہین اول سوک مأموری	دو شنه ویزیر چور بیخنده فزیرا ارندیم
اوپوردیور	ایزیر: قانین شامو کلاو ۵۷	مأمور دکانه اتقاند اول سوک و وضیق	...
دوغدیپنک تارشی	۱۸۸۵ : ۱۸۹۹ کانونه سال	انتخاب مضطه سناک تاریخی	...
تحصیل	کالی	فاج رای ایلیموت انتخاب اولدین	...
بیلدیکی دپلار	نورک - فرانزجه حفظ الفه قریم - معاریه اضحیه اجماعی	مضطه سناک مجلس هیئت عمومی سنجه تصدیق تاریخی [۱]	...
تده اختصاصی اولدین		جلسه النطاق تاریخی	...

مختصر ترجمحال

۱۹۰۰ ده کافزه بیر سنک اعلامیونده قشندارک ات بیخنده طبعه مکتوبه داغی اولدیم . ۱۹۰۰ ده کولونکورد
و کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد .
۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد .
۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد .
۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد .
۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد .
۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد .
۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد .
۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد .

۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد .
۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد .
۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد .
۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد .
۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد .
۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد .
۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد . ۱۹۰۰ ده کولونکورد .

فایده ایلیک
دوقونر صومرد کویک

[۱] بو خاه مجلس هیئت تحریر معینجه املا اولنه قدر .

۱۹۹۹

نومرو
۱۹۹۹



تورکيا بويوک ملت مجلته ايکيجي دورده ايجاييهده انجا اتخاب اولونان ذوات کرامه مخصوص مختصر ترجمه حال ورقه سيدر .

هويت :

تورکيا بويوک ملت مجلته ايکيجي دورده ايجاييهده انجا اتخاب اولونان ذوات کرامه مخصوص مختصر ترجمه حال ورقه سيدر .	اعلان اول سوک . نومروي ۱۹۹۹	قارص لولاس	تورکيا بويوک ملت مجلته
۱۹۹۹	مجلسه اعاليه تاريخي	اسام زاده عرفق	اسي
۱۱۲ يوز اوله اوج	فاج واي ايله بيوت اعاب اولوندي	اسام زاده محمود افندي	پدرينک اسي
۱۹ / ۱۸ / ۱۷ / ۱۶ / ۱۵ / ۱۴ / ۱۳ / ۱۲ / ۱۱ / ۱۰ / ۹ / ۸ / ۷ / ۶ / ۵ / ۴ / ۳ / ۲ / ۱	مجلسه اعاليه تاريخي	۸۹۰ اېکيون قشانه	تاريخ تولدي
۱۹ اشخو	مجلسه اعاليه تاريخي	فاخر شاه	حل تولدي
	عامة تاريخ التحاق	تجارت و زراعت	مسکي

فحص زجهال (**)

ملکتر تحت اشغاله بولميشده تورکيه در صورت خصوصيه ره جيب ايريلده معلومه تحصيل ايشيک ياندا کتبي
سها و تمارين ايله ماسدر
تحصيل منقابه ۲۴۴ سنه ۱۹۰۸ قدر فاخر شاه کتبي ايشان انا ديمي سلطه و کتبه سنه بولمدم .
هرج عرصه اشغاله در سوط منزه اشغاله ايريلده نيم واد سنه اشکود ارضوم ولايتکوزه فالله صاحبز ينمونه
صافظله ايجونه لوز حلقه آزدي اولونم جمعيت خريم ناسي و سونکوب جمعيتک رکن و عمل تظلمونده ايشان
کتبه ده بره ۱۹۲۲ سنه ناسي ناسي تورک و سونکوب کتبه باکونمونه ايشان ايرده مونسوره به قارص لولاس
نماينه که اولمه اشترک ايريلدم
۱۹۲۴ سنه کتبي شاسيند تورکيه به هيرت ايشان
۱۹۲۹ سنه ملکترده استرادي طولاسيم قارصه عدوت ايريلده اولمه ايشان
۱۹۳۰ سنه ۱۹۲۹ تورک مقام منظر قيرده مورو توربان موييچي اوقاف و تدريس ايشان نوميو تولي ايشان
۱۹۳۰ سنه ۱۹۲۹ تورک بيورتي اير قارص مجلس اداره لواعضالغه
۱۹۳۰ سنه اولي قارص تجارت و صنايع ادطاسي ربا سنه
۱۹۳۰ سنه ۱۹۲۹ تورک توربان موييچي کور قارص مجلس اداره لواعضالغه بالاتي ، ۱۹۲۹ قاريجنه تور
بالاده محرز شعاع مبه ده بولميشي بيه نومره حال و ر قشور
قارص بيوت
اسام زاده
۱۹۲۹
۸ - ايلون

تورکيا بويوک ملت مجلته

(*) بورجه اعلي هيات کيريمجه اير و ۱۹۲۹
(**) تورکيا ايستورک و سونکوب ايشان لاسي لاسي

Şişli Vilayeti
Şişli Dairesi İmtihanyesi
 Heyeti Tefiyyesi

Narzmet isimleri	Kazandıran reylerin miktarı												Reylerin yokluğunu					Mülâhazat
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
<i>Yusuf Akçura</i>	37	16	57	18	16	18	18	18	18	18	18	18						

İmtihana meb'usun havesile eom kan mevadin' muaddil kassusun tayin entij usul ve ceruul dairesinde *Şişli* Vilayeti meb'usun İmtihana kilitleri mevazir ve mülâhazatın ta'min edip gıderilerin mes'uliyetini buharında
 tertik ve arastire reyler cem ve tedfik olunduktan yukarıdaki ceterinde yazılan zevatın her birinin İmtihana kilitleri mevazir ve mülâhazatın ta'min edip gıderilerin mes'uliyetini buharında
 olarak cevaplan etmiş ve bu mevazir ve mülâhazatın ta'min edip gıderilerin mes'uliyetini buharında

Şişli Vilayeti Meb'usları
 İhtiyat Komisyonu Başkanı *BMM ÇİHER HAKKI*
 Üyeler: *M. Bayraktar*, *K. Kızılcık*, *Ş. Gürsel*, *Ş. Kalkan*
R. Demirel, *R. Karahan*, *M. Kemal*, *Ö. Çelikkaya*, *Ö. Akdoğan*, *İ. Akdoğan*, *Ş. Akdoğan*, *Ş. Akdoğan*
Şişli Vilayeti Meb'usları
 İhtiyat Komisyonu Başkanı *BMM ÇİHER HAKKI*
 Üyeler: *M. Bayraktar*, *K. Kızılcık*, *Ş. Gürsel*, *Ş. Kalkan*
R. Demirel, *R. Karahan*, *M. Kemal*, *Ö. Çelikkaya*, *Ö. Akdoğan*, *İ. Akdoğan*, *Ş. Akdoğan*, *Ş. Akdoğan*



Yusuf Akçura'ya Ait Mazbata

I : 64 4-6-1934 C : 1

kere edilmekte olan istimlak hakkındaki lâyiha ile münasebeti görülememiş ve o suretle bahsedilen 20 nci maddeye bir hüküm ilâvesine mahal olmadığına ittifakla karar verilmiştir. Şu kadar ki mezkûr tadilnamenin yukarıda numaraları yazılı kanunlara taalluku itibarile ayrıca tetkik ve müzakere olunması ekseriyetle karar-gir olmuştur.

Yüksek Reislige takdim olunur.

Ad. E. R.	M. M.	Kâtip	Aza
Çorum	Kocaeli	Trabzon	Çanakkale
Münir	Salâhattin	Raif	Osman Niyazi
Aza	Aza	Aza	Aza
		Edirne	Erzincan
Haydar	Numan	H. Hayri	Abdülhak

REIS — Mütalea var mı efendim.

HASAN FEHMİ B. (Gümüşane) — Arkadaşlar; nazarı mütaleaya alınan tahrir bendenisidir. Adliye encümeni istimlak kanununu son tetkik eden encümen olduğu için bu tahrir oraya tevdi buyuruldu. Bu tahriri encümen bu sabah müzakere etti. Müzakere esnasında bendeniz de bulundum. Meselenin, esasında lâzım olduğunu söylediler. Fakat istimlak kanununun İmar müdüriyetine teşmil edilen maddesine ilâve değil, İmar müdüriyeti kanununa zeyledilmek üzere yapılmasının daha muvafık olduğu mütaleasında bulundular. Okunan mazbatanın da mündericati budur.

Bendenizin teklifim memlekette mevcut olan ve binlerce vatandaşı alâkadar eden, yarım metroluk bir yer için bir mahalleyi şuyulandırarak mahkeme kapılarında sürdüren bir işin, imara taalluku ile bunun idareten halli cihetine dair bir maruzattır. Maksadım müşkülâtın bertaraf edilmesidir. Bu kanuna konulmasın da diğer bir kanuna zeyledilsin. Ona bir diyeceğim yoktur. Eğer imara değil de yapı ve yollar kanununa zeyledilirse o vakit bu hükmün belediyelere de teşmil edilmesi mânâsı çıkar ki; daha geniş bir tadil mahiyetini alır. Yalnız Adliye encümeninden, huzuru âlinizde rica ediyorum. Bunu biran evvel Heyeti umumiyeye sevketsinler. Bu içti mada çıksın. Zaten tahriri de Büyük heyet tarafından nazarı mütaleaya alınmıştır. Bu gün bunu sevketsinler. Bu içtimada çıksın. Yarım metre bir yol parçası için icabında yirmi otuz ev veya arsa, hatta bir mahalle şuyulandırılıyor ki bütün mahalleyi mahkemeye sevketsin oluyor. Ankaranın bu yüzden çektiği ıstırabatı biliyorsunuz. İmar müdüriyetince tarafeynin rızasile halledilebilecek bir mevzudur. Bu itibarla esas hakkındaki teklifim mahfuzdur. Yalnız biran evvel, bu kanuna münasip görmeylerse, esas kanuna zeyl olmak üzere Meclise sevketsinler huzuru âlinizde tekrar ediyorum.

REIS — Adliye encümeni 20 inci maddenin tadiline lüzum görmemiştir. Hasan Beyefendi de noktai nazarlarını söylediler. Adliye encümeni

mazbatasını reyinize arz ediyorum. Kabul edenler ... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 20 — Bu kanunun hükümleri Ankara İmar müdürlüğüne yapılacak istimlak muameleleri hakkında dahi caridir.

REIS — Kabul edenler ... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

21 inci madde geçen inikatta kabul edilmiştir.

MADDE 22 — Bu kanun neşri tarihinden itibaren meridir.

REIS — Kabul edenler ... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 23 — Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

REIS — Kabul edenler ... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

Kanunun heyeti umumiyesini açık reye arz ediyorum.

2 — Kars mebusu Ömer Kâmil Beyin, Kars, Bayazıt, Erzurum ve Çoruh vilâyetlerinin bazı kısımlarında mülteci ve muhacir iskânına dair 2/104 numaralı kanun teklifi ve İskân kanununa lâğubası muvakkat encümeni mazbatası [1]

REIS — İkinci müzakeresidir. Maddelere geçiyoruz.

Kars vilâyetile Bayazıt, Erzurum ve Çoruh vilâyetlerinin bazı parçalarında muhacir ve sığın-tıların yerleştirilmesi ve yerli çiftçilerin topraklandırılması hakkında kanun

MADDE 1 — Kars vilâyetile Bayazıt vilâyetinin İğdır ve Tuzluca (Kulp), Erzurum vilâyetinin Oltu ve Çoruh vilâyetinin Artvin, Şavşat ve Borçka kazalarında ve Kemalpaşa nahiyesinde hiyar haklarını başka bir Devlet hesabına kullanıp buralarını bırakmış bulunan rus tebasına ait toprakların ve yapıların mülkiyeti Devlete intikal etmiş bulunmakta olduğundan gerek bunlardan ve gerek Devlete ait başka topraklardan ve yapıardan muhacirlere, mülteci-lere yerleşmek üzere Hükümetçe bayağı yerleştirme haddi içinde verilmiş bulunan evler, ahırlar, samanlıklar, dükkânlar ve topraklar bunlara parasız temlik olunup tapuya bağlanır. Muhacirlerden ve mültecilerden henüz yerleştirilmemiş olanlar da yerleştirme kanunu hükümlerine göre bu yerlerde parasız yerleştirilirler.

REIS — Kabul edenler ... Etmeyenler ... Kabul edilmiştir.

MADDE 2 — Birinci maddede yazılı yerler hakkında topraksız veya az topraklı yerli çift-

[1] Birinci müzakeresi 55 ve 57 nci inikat zabıtlarındadır.

t : 34 10 . 10 . 1339 C : 1

Sükna Kanunu hakkında teklifi kanunisi (2/176) ve şayanı müzakere olduğuna dair Lâ-yiha Encümeni mazbatası (Adliye Encümenine)

4. — Seyrisefain İdaresinin 1339 senesi hi-dematı umumiyesine sarf ve bütçesinin tasdiklen-de mahsubu icra edilmek üzere (325) numaralı Avans Kanunu mucibince 1 468 219 liraun da-ka avans olarak itasına dair kanun lâ-yihası (1/243) (Ruznameye)

5. — İçel Mebusu Mehmed Emin Efendi ile rüfekasının, Hizmeti fülüye ashabından maada bakaya ve asker firarilerinin affı hakkında ka-nun teklifi (2/133) ve Müdafai Mill'ye Encü-meni mazbatası (Ruznameye).

6. — Konya Mebusu Kâzım Hüsnü Beyin, Konya Darüleytami için bütçeye on bin lira ilâ-vesi hakkında teklifi kanun'si (2/153) ve Mu-vazenei Maliye Encümeni mazbatası (Ruzna-meye).

7. — Karahisarı Şarki Mebusu İsmail Beyle rüfekasının, İpeklî mensucatın Tarifoi Umumi-

yedeki Resmin on iki misli yerine beş misli ahsı hakkında kanun teklifiyle (2/62) İstihlak Res-mi Kanununun tefsiri hakkında Maliye Vekâleti tezkeresi (3/109) ve Kavanin ve Muvazenei Ma-liye Encümenleri mazbataları (Ruznameye)

Takrirler

1. — Kars Mebusu Ağaoğlu Ahmed Beyle rü-fekasının, mekâtibi âliye muallimlerinin takrir-lerinin Matbaası Âmire'de tab'ı ve talebeden ve-saiti nakliye ücretinin nisf olarak istifa edilmesi hakkında takriri (4/55) (Icra Vekilleri Heyeti Riyasetine)

2. — Sürd Mebusu Halil Hulki Efendinin belediye varidatı müsaidolmayan mahallerde idareî hususiyelerce eczahaneler küzadına dair takriri (4/58) (Icra Vekilleri Heyeti Riyase-tine).

3. — Kars Mebusu Ağaoğlu Ahmed Bey ve refikinin İğdır ve Kulp kazalarının teşekkülü melhuz Kars vilâyetine raptı hakkında takriri (4/57) (Icra Vekilleri Heyeti Riyasetine)

3. — MÜZAKERE EDİLEN MADDELER

1. Ertuğrul Mebusu Dr. Fikret Beyle arka-daşlarının, İstanbul'a giden heyete lâemgelen kâmetin gösterilmediğine dair doksan imzalı takrirleri.

REİS — Efendim, ruznameye geçmezden evvel İstanbul'a giden Heyeti Mebusa mescele-tinin Divanı Riyasetin ve Dâhiliye Vekâletinin tetkikatı neticesine talikan müzakeresi bugüne tehir edilmiş ki, Divanı Riyasetiniz dün Ali Fuad Paşa Hazretlerinin Riyasetinde iştima etti. İstanbul Heyeti Mebusası Reisi Sabri Beyefendiye çekilen telgraflara cevap alınmadı-ğından tetkikatın intacı bugüne talik edilmişti. Bugün Ali Fuad Paşa Hazretleri rahatsızlığına binaen gelemediler. Divanda mıs'alolmadığından tetkik edilemedi.

REŞAD B. (Saruhan) — İstifa etmiştir diye bir havadis var.

REİS — İstifasına dair Divanın haberi yok-tur efendim. Rahatsızlığı Divanca malûdur. Vali Haydarı Boyle Heyeti Mebusa Reisi Sabri Beyefendinin telgrafları gelmiştir. (Okunsun sesleri). Heyeti Celileniz tetkikatın intacına talik ettiği müzakeratı bugün intacetmek

şukkiyle Divanı Riyasetinizin ve Dâhiliye Vekâ-letinizin bu baptaki tahkikatı neticesine inti-zaren müzakere'nin talik şıklarından birisini tercih buyurduğu surette Riyaset ona göre vazifesini ifa edecektir. Binaenaleyh bugün Hay-lar Beyle Sabri Beyden alınan telgrafların okunması ve müzakeresinin intacı kabul buyu-rulduğu surette müzakereye başlayacağız. Onu reyî âlülzce vaz'ediyorum.

REFİK B. (Konya) — Bir kelime söylendi, onu anıyamadım. Divanı Riyasetin yaptığı tetkikat neticesinde vazifesini ifa ettiğine kaani oldu buyuruyorsunuz. Yani Divan Riyasetin yapıldığı tebligat vakit ve zamanında Haydar Bey tarafından tebellüğ edilmiş midir.

REİS — Edilmiştir efendim. Haydar Bey-le Sabri Beyefendinin telgraflarını okumak su-retiyle müzakereye başlanmasını kabul buyu-ranlar lütfen ellerini kaldıram. Kabul edilmiş-tir efendim.

T.B.M.M. Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

8 Teşrinievvel 1339 tarihli telgrafnamei Ce-lilelerine cevaptır.

Ağaoğlu Ahmed Bey'in İğdır ve Kulp Kazalarının Teşekkülü Melhuz Kars Vilâyetine Raptı Hakkında Sunmuş Olduğu Takrir

I : 50 5 . 3 . 1928 C : 1

Muhtelif tarihlerde teklif edik Büyük Millet Meclisi encümenlerinde kalan ve bu devre içtimasyede müzakeresi lüzumu 6 Şubat 1928 tarih ve 6/643 numaralı tezkere ile nica olunan kanun lâyhalarından 1/122 Şehit ailelerine maaş yerine nakit ve arazi vermesi hakkındaki Kanun lâyhasının istirdadı Müdafası Millîye Vekâleti Ceâlesinin 23 Şubat 1928

tarih ve 393/2057 numaralı tezkeresinde işar buyurulmaktadır.

Muktezasının ifasına müsaade buyurulması arz olunur efendim.

Başvekil
İsmet

REİS — Ajelusul iade edilecektir efendim. Müzakere olunacak mevada geçiyoruz.

4. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Kars Mebusu Baha Tali ve Malatya Mebusu Abdülmuttalip beylerin Posta Kanununun 31 nci maddesinin tadili hakkında 2/31 numaralı teklifi kanunisi ve Dahiliye Encümeni mazbatası. (1)*

REİS — Efendim, bu kanunun ikinci müzakeresini yapacağız.

Posta Kanununun 31 nci Maddesi Yerine Kaın Kanun

Madde 1. — Posta Kanununun 31 nci maddesi yerine atideki madde ikame olunmuştur :

Madde 31. — Reiscumhur Hazretleri tarafından gönderilecek mürasemat posta ücretinden müstesnadır.

REİS — Tadil taktirini yoktur efendim. Maddeyi reye arz ediyorum. Kabul edenler ellerini kaldırsınlar... Kabul etmeyenler ellerini kaldırsınlar... Kabul edilmiştir efendim.

Madde 2. — İşbu kanun tarihi neşrinden müteberdir.

REİS — İkinci maddeyi kabul edenler ellerini kaldırsın... Etmeyenler... Kabul edilmiştir efendim.

Madde 3. — Bu kanunun icrasına Dahiliye Vekili memurdur.

REİS — Üçüncü maddeyi kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir efendim.

Kanunun heyeti umurnyesinin tayini esami ile reyinize arz ediyorum. Reylerinizi lütfen istimal buyurunuz.

2. — *1/85 numaralı Seferberlik Kanunu İlyihası ve Müdafası Millîye Encümeni mazbatası. (2)*

REİS — Efendim, bu kanunun da ikinci müzakeresine başlıyoruz.

(1) Birinci müzakeresi 47 nci inikat zabıt ceridesindedir.

(2) Birinci müzakeresi 48 nci inikat zabıt ceridesindedir.

Seferberlik Kanunu

Birinci Madde — Bir harp ihtimali olduğu veya memleketin dahill vaziyetince lüzum gördüğü takdirde Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetinin mütalâası alındıktan sonra İcra Vekilleri Heyeti seferberlik icrasına karar verir.

Mezkûr ahvalde Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetinin teklifi ile de seferberliğe İcra Vekilleri Heyetince karar verilebilir.

İşbu karar Reiscumhurun tasdikini müteakip mevkii tatbika konur.

Seferberliğin birinci günü mezkûr kararın tasdik tarihini takip eden günün başından, yani gece yarısından başlar ve bu tarih seferberlik ilânnamesinde ayrıca zikr olunur.

REİS — Tadil taktirini yoktur. Maddeyi reyinize arz ediyorum. Kabul edenler... Kabul etmeyenler... Kabul edilmiştir efendim.

İkinci Madde — Seferberliğin ilgasına Başkumandanlığın veya Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetinin mütalâası alındıktan sonra İcra Vekilleri Heyeti karar verir.

Başkumandanlık veya Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetinin teklifi ile de seferberliğin ilgasına İcra Vekilleri Heyetince karar verilebilir.

İşbu karar Reiscumhurun tasdik ile tatbik olunur. İcra kararının tasdik edildiği günün nihayetini teşkil eden gece yarısında seferberlik hitam bulur.

REİS — Tadil taktirini yoktur. İkinci maddeyi kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir efendim.

Üçüncü Madde — Seferberlik icaba göre ya umumî veya kısmî olur.

REİS — Tadil taktirini yoktur. Üçüncü maddeyi reyinize arz ediyorum. Kabul edenler... Kabul etmeyenler... Kabul edilmiştir efendim.

Dördüncü Madde — Seferberliğe ait izahat tekmil hazar müddetince ve seferberliğin devamı esnasında birincisini Hükümet teşkilât ve şubasında,

Baha Tali Bey'in Posta Kanunu'nun 31. Maddesinin Tadili Hakkında Vermiş Olduğu Teklif

fikan tanzim edilen cetvellerde isimleri muharrer olmayan ve bilâhara zuhur eden malûlin hakkındaki kanun lâyhâsının müzakeresine iptidar olundu ve ledeilmüzakere mevadî kanuniye aynen kabul ve kanunun heyeti umumiyesi dahi tayini esami ile reye vaz edildi.

Badehu, Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin Dahiliye Vekâletine merbut bir müdiriyeti umumiyeye kalbi hakkındaki lâyhâi kanuniyenin müzakeresine geçildi ve cereyan eden müzakere neticesinde

birinci madde aynen kabul ve ikinci madde, verilen on beş imzalı takrir mucibince, tayini esami ile reye vaz edildi. Tasnifi ârâ neticesinde nisap olmadığı ve evvelce reye konulan malulün hakkındaki kanunun 162 rey ile kabul edildiği tebliğ ve müteakiben Perşembe günü içtima edilmek üzere celse tatil olundu.

REİS — Zaptı sabık hülâsası hakkında bir mütâlâa var mı? (Hayır sesleri.) Zaptı sabık hülâsası aynen kabul edildi.

2. — SUALLER

1. — Zonguldak Mebusu Tunali Hümi Beyin; İstanbul'da Halic Vapurları şirketinde çalışan çırak un-

vanlı işçilere dair Ticaret Vekâletinden şifahi sual takriri.

REİS — Ticaret Vekâletine havale edilmiştir.

3. — EVRAKI VARİDE

Teklifler

1. — Konya Mebusu Mustafa Feyzi Efendinin; İdare-i Umumiyyeyi Vilâyat Kanununun 116 nci maddesi makamına kaim 21 Şubat 1337 tarihli Kanunun birinci maddesinin tadilî hakkında teklifi kanunisi. (2/388)

REİS — Lâyiha Encümenine havale edilmiştir.

2. — Kars Mebusu Ömer Beyin; Kars, Kağızman, Kulp ve Iğdır şoselerinin turuku umumiyeye meyanına ithali hakkında teklifi kanunisi (2/389)

REİS — Lâyiha Encümenine havale edilmiştir.

Mazbatalar

1. — Rize Mebusu Ekrem Beyin, Elcezire ve Şark cephelelerinde ifayı vazife edecek Erkân, Ömera, Zabitan ve mensubini askeryenin müddeti hizmetlerine dair (2/379) numaralı teklifi kanunisi ve şayanı müzakere olduğuna dair Lâyiha Encümeni mazbatası.

REİS — Müdafaa-i Milliye Encümenine havale edilmiştir.

2. — Kırkkilise Mebusu Doktor Fuat Beyin; Ankara'da Şengül Hamamı Caddesinde Emlâk-i Milliyeden olan beşbin metre murabba' arsanın Himayeyi Etfal Cemiyetine terkedilmesine dair (2/381) numaralı teklifi kanunisi ve şayanı müzakere olduğuna dair Lâyiha Encümeni mazbatası.

REİS — Kavanin ve Muvazene-i Maliye Encümenlerine havale edilmiştir.

3. — Rize Mebusu Ekrem Beyin; Mekkâtibi Harbiyeden yetiştirilecek zabitan hakkında 25 Şubat 1339 tarihli nizamnamenin tadilîne dair (2/380) numaralı teklifi kanunisi ve şayanı müzakere olduğuna dair Lâyiha Encümeni mazbatası.

REİS — Müdafaa-i Milliye Encümenine havale edilmiştir.

4. — Askerî Ceza Kanununun 34 ncü maddesinin tadilî hakkında Müdafaa-i Milliye Vekâletinden mevru (3/42) numaralı tezkere ve tayini muameleye mahal olmadığına dair Müdafaa-i Milliye Encümeni mazbatası :

REİS — Mazbatayı okuyoruz.

Heyeti Umumiyye

1339 senesi Nisanında Müdafaa-i Milliye Vekâleti, efradı ihtiyatıyeden bazıları hakkında firarlarından dolayı evvelce İstiklâl Mahkemelerince cezaen verilen tehdidi kayıt hükümlerinin infazında tereddüt etmiş ve sebebi tereddüt olarak da Askerî Ceza Kanununun (34) ncü maddesinin İstiklâl Mahkemelerinin bu kararı ile tezdad teşkil ettiğini ileri sürmüştür.

Tetikik ettik : Esasen 97-317 Tevellütlü firariler hakkındaki takibattan sarfinazar olunacağı 18 Teşrinievvel 1339 tarih ve 358 numaralı Kanunun birinci maddesinde müsarrahdır. Binaenaleyh mezkûr firariler hakkında İstiklâl Mahkemelerince itihaz edilen mukarrerat ne olursa olsun 358 numaralı Kanun mucibince bu hükümlerin tatbikinden sarfinazar edil-

Ömer Tarım Bey'in Kars, Kağızman, Kulp ve Iğdır Şoselerinin Turuku Umumiyeye Meyanına İthali Hakkında Kanun Teklifi

ÖZGEÇMİŞ

1981 Ardahan ili ıldır İlçesinde doğdu.

1990 Çıldır Merkez İlkokulu'nu bitirdi.

1993 Çıldır Lisesi Ortaokul Bölümünü bitirdi.

1996 Çıldır Lisesi'ni bitirdi.

2002 Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalı'ndan mezun oldu.

2010 Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisansa başladı.